ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

том девети

ПЪСТЪР СВЯТ
УТРО В БАНКИ

Под редакцията
на ПЕТЪР ДИНЕКОВ и ИЛИЯ ТОДОРОВ

СОФИЯ • 1976

ИВАН ВАЗОВ

9

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

9

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

9

ИВАН ВАЗОВ

9

ПЪСТЪР СВЯТ

РАЗКАЗИ, СПОМЕНИ, ДРАСКИ

КАПЯТ ЛИСТАТА

ЕСЕННА ЕЛЕГИЯ

Шумата на акациите, пожълтяла и посърнала, тъжно висеше по клоните, тихо полюшвана от диханието на есенния ветрец; тополите, ошмулени вече, белокорите брези, пламнали в златна премяна, къдравите туи с повехнала зеленина, тъмнозелените ели, чеда на усоите, върховете и студовете, стърчаха мълчаливо на излинелите моравки; редки птици в листака хвърляха къси и звънливи нотки в тишината на самотията, сякаш казваха сбогом на нещо си, което е било и го няма вече, на изчезналия шумак и сенки, на сладкия шепот на зефирите, на топлите лучи, които съгрявали крилата им и любовта им.

Аз минах замислен из крйволите на безмълвните алеи, между позлатения и прореден листак, който пропущаше сега погледа в дълбочините на градината, също така пожълтели и прозрачни, осиротели от дриадите си, отгатвани по-преди от въображението в зелената таинственост на шубръчките, и дойдох до езерцето, окръжено с венец тъмнозелени ели и бели брези със златни листа.

Няколко жаби, подплашени от стъпките ми, наскачаха от брега във водата; шум от остър плясък се чу; металическите костенурки от бигорните си островчета изригваха дъговидни сребристи струи в бистрия вир при учуденото взиране на белия елински полубог от гипс, изправен в гъстата тръстика, увехнала и заклюмала сега. Наоколо столчетата, поръсени със златни листа от брезите, стояха сиротно и не очакваха никого. Шумът от шуртенето на шадраванчетата, монотонен и

скърбен, един оживяваше тишината и разливаше сладка тъга в замисления въздух.

Седнах на едно столче близо до белия елински полубог, под златните листи на брезите. Пред мене градината се продължаваше, тиха и глуха, надалеко, обагрена все в тоя увехнало-златист тон на есента. Тревистите алеи пусти. Безмълвие и безлюдност пълна. Някъде далеко из самотата на дърветата се мярна човек и се изгуби: вардачът на градината. На оня й край подаваше се из гората шутият свод на обсерваторията. Тя приличаше на мавзолей. . .

В кръгозора — Витоша. Тя дигаше високо в небесата своя грамаден снеговит гръб, примазан, приплеснат, сякаш на него тежеше товара на един невидим свят. Един път кацнал на нея, взорът ми дълго не можа да се освободи от съзерцанието на тоя символ на величието, пълнотата и вечността. Стремителните скалисти урви, сивите сипеи, вапсаните в тъмножълт, почти бозав цвят гори по плещите й, дълбоките пазви на доловете, зъберите, голините, валозите личаха, открояваха се с чудесна ясност под тихите лучи на есенното слънце, плувнало сред подвижни архипелази бели вълнисти облаци, с посребрени краища. Колко е хубаво!

Аз седях и гледах.

Металическите костенурки изригваха кристални звънливи струи в езерцето, в което стоеше изправен белият елински полубог сред увехналата тръстика. Това шуртене приличаше на песен, и тая песен звучеше много меланхолна.

«Отива, отива, отива — казваше тя, — отиват цветята, отива премяната, славата, любовта. . . Творението въздиша и листата, позлатени, плачат за своите прежни песни и за зефирите вечерни. Отлетя яркостта на шаровете, сладостта на ароматите, хармонията на живите съзвучия и радостта, и поезията на младото. . .»

И тази песен звучеше много меланхолна.

«Небето праща хладни целувки и хладни лучи — казваше тя; — слънцето не може да пробуди нито едно зрънце в заспалата земя, не може да роди нито една песница, да порони нито една радостчица в битието на природата. И шумът на вятъра, който развява окапалите листа, не е весел. Отива, отива всичко. . .»

И тая песен звучеше много меланхолна.

«Увехнало, посърнало всичко — казваше тя; — отиват хубостите и идат снеговете. Тайните трепети на любовта всемирна де са? Сладостните химни на живота де са? Мечтите сега са тъжни и зарите безжизнени.»

И тая песен звучеше много меланхолна.

И аз я слушах мълчаливо и внимателно като глас, който излизаше из някои тайни глъбини. И белият елински полубог мълчаливо слушаше из високата увиснала тръстика.

София, ноември 1899

ЕДНА БЪЛГАРКА

ИСТОРИЧЕСКИ ЕПИЗОД

Аферим, бабо, машаллах!

Народна песен

I

Следобед на 20 май 1876 г., ден, в който Ботевата чета беше разбита при «Волът» във Врачанския балкан и сам Ботев падна, пронизан от куршума на черкезката потеря, командувана от свирепия черкезки първенец Джамбалазът, на левия бряг на Искъра, срещу Лютиброд, стояха куп жени лютибродчанки. Те чакаха ред да преминат реката с ладията. Повечето слабо знаеха какво става сега, някои и нехаеха. Сноването на шумни потери от два дена насам оттатък Враца не се косваше до тях и те продължаваха да си ходят пак по кърските работи. Истина, че тука бяха само жени: мъжете не смееха да излазят. Макар че театърът на битките между четата и потерите беше сравнително далеко от Лютиброд, но мълвата беше донесла и тука безпокойствия и турила нащрек мъжкото население. Същия тоя ден няколко турски войника дойдоха в селото, за да извардват подозрителни лица; при брега, дето работеше ладията, пак няколко войника наглеждаха кого отнася и донася тя. На тоя час ладията беше на оня бряг и селянките чакаха нетърпеливо да се повърне, за да ги вземе. Най-после тя се повърна. Ладиярят — лютибродчанин, главѐн от селото за тая работа — опря греблото в реката, за да укрепи ладията о брега, и извика към жените:

— Хайде мари, по-скоро!

В същия миг зададоха се из пътя откъм Челòпек две конни заптиета. Те бързо слезнаха и разтикаха жените, които се готвеха да нахълтат в ладията. Едното заптие, стар и дебел турчин, плесна с бича си и ги изпсува:

— Назад, свини гявурски! Бягайте!

Жените се отстраниха, за да чакат пак.

— Бягайте оттука, хънзъри! — извика другото заптие и се спусна да ги бие с камшика си. Жените с писък се разбягаха нататък.

В това време ладиярят вкарваше конете в ладията. Влязоха и заптиетата, па дебелият, като се обърна към ладияря, каза му гневно:

— Никоя кучка вече да не приемаш. Махайте се! — И той им махна свирепо.

Подир това жените, посърнали, хванаха да се връщат назад покрай нивята.

— Аго, чекай, чекай, молим те! — извика една селянка, която тичешката идеше откъм Челòпек.

Заптиетата я изгледаха.

— Какво искаш мари? — попита дебелият по български.

Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста — мъжка на вид. На ръце държеше едно дете, увито в скъсано чердже.

— Дай да минем, аго! Пусни ме! Бог да ти даде здраве, на тебе и на децата!

— Ти ли си, Илийце? Ах, гиди гявурко!. . . — Той я позна, понеже беше му готвила баница в Челòпек.

— Аз съм, хаджи Хасан ага. Пусни ме, за това дете.

— Къде носиш тоя червей?

— Унучето ми, хаджи. Майка му е умряла, то болно е. . . отивам на манастира.

— Какво ще чиниш там?

— Да му четем, хаджи, за здраве — говореше умолително селянката с голяма тревога в погледа.

Хаджи Хасан ага и другарят му се наместиха в ладията.

Ладиярят взе лопатата.

— Аго, за бога, направи това добро, помисли, че и ти имаш деца!. . . Ще се помолим и за тебе!

Турчинът помисли, па каза презрително:

— Хай влазяй, магарице!

Селянката чевръсто скочи в ладията и седна до ладияря. Той обърна ладията и тя заплува по мътния Искър, сега придошъл голям от дъждовете и кадравосребрен от вечерните лучи на слънцето, което през облаци отиваше да се закрие зад канарите на бърдото.

II

Бедната челопеченка действително бързаше да стигне по-скоро на манастира. На гърдите ѝ стоеше полуживо двегодишното ѝ унуче, сираче, болно от две недели насам. От две недели то се топеше и ставаше все позле; не помогнаха бабешки лекове, ни баянёта, ни хекиминът във Враца. Чете му и попът селски: не помогна нищо. Остана ѝ най-после надеждата на света Богородица. «Да му се чете на детето в манастира, да му се чете!» Тъй ѝ казваха и селянките. Когато го видя следобед, тя се уплаши: то приличаше на мъртво. По-скоро! Дано света Богородичка даде помощ. . . При всичко, че лошо време беше сега, тя тръгна днес за Черепишкия манастир «Пресвета Богородица». Но когато минуваше из церовата гора, та да слезе към Искъра, из нея излезе някакъв момък в чудати опнати дрехи с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно. «Бабо, хляб! Умирам от глад!» — каза той, като ѝ препречи пътя. Тя веднага се сети: «От о н и я е, дето ги гонят сега!. . . Боже господи!» — пошушна си Илийца уплашена. Тя потърси в торбата и видя, че е забравила да вземе хляб: само сухи корички останали на дъното. Даде му ги. «Бабо! В това село може ли да се скрия?» Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега — ще го предадат на турците. Па и с тия дрехи! «Не може, синко, не може!» — каза му тя, гледайки милостиво измъченото му лице, по което сега се изобрази отчаяние. Тя помисли малко, па каза: «Скрий се, синко, сега в гората, може да те види някой. Тая нощ чакай ме, навъртай се, тука пак да те намеря. И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха. . . с тия не бива. Ние сме християни.» Изпитото лице на момъка светна от надежда. «Ще те чакам, бабо; върви, бабо, благодаря!. . .» И тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше. Очите ѝ се наляха със сълзи. Тя се спусна тичешката надолу. Тя си мислеше: «Да направя това добро. . . клетнику! Какъв беше!. . . Беки и бог се умилостиви и поживи детето. Света Богородичке, помогни ми само да стигна до манастира, божичко, закрили го, българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става.»

Тя реши всичко да обади на игумена, старец милостив и добър българин, да вземе хляб и селски дрехи и щом чете на болното, веднага да тръгне насам, та още по мрак да найде бежанеца.

И тя бързаше сега с утроена сила, за да спаси, ако даде бог, два живота.

III

Нощта вече покриваше с тъмното си було Черепишкия манастир. Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе; реката монотонно и жаловито шумтеше в дола и се губеше с глух тътен в завоя между високо надвесени скали. Насреща се тъмнееха канаристите стени «Бабините плазове»; те стояха мрачни и намусени със своите невидими сега черни дупки и самостайни обелиски, със задрямалите орли на върховете им. Спеше и манастирът, глух и пустинен.

Ненадейно манастирската вратня се похлопа.

Кучетата лавнаха. Хлопането се повтори дваж, триж.

Излезе на двора един ратай; в същия миг и един калугер излезе из килията си по потури, без калимявка.

— Иване, кой тропа бе? — каза калугерът безпокойно, като стоеше до одровия пармаклък, дето се чернееха простреми дрехи. Блъсканията следваха.

— Някои от «ония» трябва да бъдат! Какво ще се прави сега? Не пущам! Няма и игуменът сега. . . Чакай, питай по-напред!

— Кой е там? — попита високо ратаят и се ослуша. После каза: — Жена гаче вика.

— Каква жена те е намерила по тоя час? Ония са, или турци. . . Турци трябва да са. . . Тая нощ ще ни изколят. . . Те идат тук да дирят. . . Нищо тука няма,

нищо тук не оставям да припари. . . Господи, помилуй!

Гласът пак се чу отвън.

— Жена вика — повтори ратаят. — Коя си ти?

— Стрина ти Илийца, Иване, от Челопек, отвори... Ох! Жив да си, отвори!

— Сама ли си? — попита ратаят.

— Самичка с унучето, Иване.

— Виж да не е измама! — обърна се отец Евтимий към ратая. Иван, поободрен, приближи до портата и погледна през пролуката. Като се увери и калугерът, доколкото позволяваше това мрачината, че вън е жена и че е сама, той поръча Ивану да отключи. Портата отзина и пропусна селянката и веднага пак се заключи.

— Да те вземат рогатите! Какво търсиш тука, Илийце? — попита напрано калугерът.

— Унучето болно, зле е. . . Дека е дядо игумен?

— В Берковица е. Защо ти е?

— Да му почете. . . Ами сега?. . . Почети му ти.

— И посреднощ?. . . Какво ще му правя аз, ако е болно? — бърбореше сърдито калугерът.

— Ти няма нищо да направиш, но господ може всичко.

— Сега иди спи, утре. . .

Но селянката молеше, настояваше упорито. До утре кой знае какво ще стане. Детето е зле, болест не чака. Само господ може да помогне. Тя ще си плати каквото прилича.

— Луда си ти, караш ни да отваряме манастира посреднощ, да влязат бунтаджиите, да ни дойдат турците, да изпати манастира!

Като бъбреше тъй, той влезе в килията си и след две минути излезе с расото, но обут на босо, гологлав.

— Върви!

Тя го последва в черквата. Той запали вощеница, метна епатрихила и взе молитвената книга.

— Дай тук болното!

Илийца приближи детето до светлината. Лицето беше жълто като восък.

— Та то е умряло! — забележи калугерът. Очиците, силно потънали навътре, се поотвориха, като да опровергаят тия думи, и светнаха като звездици от отражението на свещта.

Калугерът дигна епатрихила над главата му, нетърпеливо изчете молитвата за здраве, прекръсти болното дете, па закри книгата. Селянката му целуна ръка, като остави в нея два гроша.

— Ако му е писано да оживее, ще оживее. . . Сега иди спи на чардака. — И калугерът тръгна със свещта да излезе.

— Чакай, дядо Евтиме. . . — каза селянката с нерешителен вид. Той се извърна.

— Какво има още?

Тя понижи глас и продума:

— Има едно нещо да ти обадя.. . нали сме християни. . .

Калугерът се разсърди.

— Какво ще обаждаш и какви християни? Хай върви да спиш, да не свети свещ, че може да видят отгоре някои и да ни дойдат на гости. . .

Под «някои» калугерът разбираше «бунтовници» и селянката разбра тъй. Лицето ѝ се угрижи и гласът ѝ затрепера:

— Не се плаши, няма никой да дойде. . .

И тя доби още по-таинствен вид:

— Като идех от село, там в нашата гора. . .

Страх и гняв се изобразиха по лицето на намръщения монах. Той разбра, че тая жена иска да му говори нещо опасно, и извика:

— Не искам нищо да чувам, ни да ми обаждаш. Каквото знаеш, за себе си го знай. Или си дошла тук да запалиш манастира?

Селянката щеше да каже нещо, но думата се задъни в гърлото ѝ при тоя отговор; тя тръгна безнадеждно подир сърдития калугер и излезе на двора.

— Ами аз няма да нощувам тука! — рече селянката.

Калугерът я изгледа учуден.

— Ами?

— Ще си ида, още сега ей. . .

— Ти си луда!

— Луда, не луда, ще вървя. Утре рано, по зори, работа ме чака. Дайте ми хляб, гладна съм. . .

— Хляб колкото щеш. . . Дай ѝ бре, Иване. Но аз пак вратата не отварям.

Но селянката се претръшка да върви. Отец Евтимий

пръждосваше. Да отвори пак портата? Това беше опасно. Може да нахълтат лоши човеци. . . Кой знае какво може да се случи. . . После му дойде на ума, че тая жена, която вече ги е видяла и се е срещала с тях, може да донесе някаква беда на манастира, ако турците подушат. Не, по-добре да се очисти оттука, да я няма тука. . .

— Хай върви си — каза той.

Селянката сложи детето до пармаклъка, тури в торбата си половината пита, която й донесе Иван, взе пак детето си на ръце и излезе. Портата се хлопна зад нея и заключи.

IV

Баба Илийца тръгна из нощта за към Искъра, зад който я чакаше сега бунтовникът. Тя беше много смутена, тя не посмея и не можа да се посъветва със прихавия калугер, който я посрещна в отсъствието на игумена. Тя се покачи на яра зад манастира и тръгна из пътя, който пълзи над Искъра. Дрезгавата нощ допускаше да се видят доста ясно очертанията на чуките и бърдата отсреща, дене намусени, а сега зловещи. . , Та и всичко имаше зловещ вид за Илийчината душа, изпълнена с тревога и безпокойство. Когато стигна на върха, до големия бряст, Илийца поседна на студената земя да си почине. Планинските самотии спяха, дива тишина цареше в природата; само реката все си шумеше долу нейде в бездната, дето се гушеха под карпи манастирските кубета и чардаци, без ни една светлинка. Отдясно стигаха кучешки лаеве из Лютиброд. Тя стана пак, но не хвана през селото, дето я беше страх да мине, ами тръгна наляво от него, по брега на урвата, и бежешката слезна през нивята.

Скоро се намери долу при самия Искър. Ладията стоеше до брега. Илийца отиде в колибата, дето спеше ладиярят, за да го извика да я прекара. В колибата нямаше никой: види се, ладиярят го е било страх да нощува тук. Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъка на тъмните му талази, и мравки я

попълзнаха. Що да чини? Да чака до сутринта? Тя нито искà да мисли за подобно нещо, макар че ранни петли пропяха в Лютиброд за съмване. Що да чини? Освен сама да се опита да мине отвъд; тя беше видяла как гребат. . . Това й се видя опасно, но друг избор не й оставаше, ако искаше да завари момъка, който я чака сега в гората, примрял от глад, от безпокойство и страх. Тогава тя остави детето на пясъка — тя бе съвсем забравила детето! — и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол, дето го връзваха. Но тя изтръпна: синджирът не беше вързан сега, а заключен за кола с катанец; турците бяха сторили това, за да попречат на минуване реката през нощта. Тя се изправи втрещена. Петлите все повече пропяваха в Лютиброд, на изток небето слабо се заздрачаваше, след час или два ще съмне. Тя изохка в безсилно отчаяние и напрегна всичките си сили да скъса синджира или да счупи катанеца. Скоро се убеди, че това беше невъзможно. Тя се изправи запъхтяна и въздъхна безнадеждно. Внезапно тя се наведе трети път, хвана кола с двете си ръце, като че има намерение да го извади. Колът, дълбоко забит, от години там стоеше като закован. Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мищците й сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите й изпращяха от напрягане и горещ пот рукна от лицето й. Запъхтяна, уморена, като че е изсякла кола дърва, тя се изправи, отдъхна малко и пак го хвана. И пак с нови сили и с нова ярост взе да се върти около него, превита одве от напъна си да го изкърти. Старешките й гърди дишаха гръмовно, краката й се забиваха до прасците в пясъка, и след тая страховита половинчасова борба, колът се позаклати, дупката се поизхалтави и тя го измъкна най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца изпъшка тоя път победоносно и се тръшна на пясъка, премаляла. . . След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре плувна по мътните вълни.

V

Тука Искърът, излязъл от скалисто гърло, разлива се широко и тече между ниски полегати брегове. Ладията плуваше по течението му; непокорна на лопатата, неумело управлявана от селянката. По тая причина ладията се отдалечи нататък и отмина мястото, дето обикновено заставаше. Илийца с безпокойство следеше само да не би да наближи оставения бряг. Най-после един бързей я откара близо до срещния бряг и селянката с много мъка допря ладията до земята. Тя излезе с детето на ръце и тръгна незабавно нагоре към гората. Когато влезе в нея и наближи мястото, дето срещна бунтовника, тя видя човешка сянка, че мръдна между стволовете, и позна, че е той. Бунтовникът я пресрещна.

— Добър ти вечер, момче. Нà.

И тя извади хляба и му го подаде, знаейки, че преди всичко хляб беше потребен за бунтовника.

— Благодаря, бабо — отговори покъртен той.

— Чекай, облечи това отгоре! — и тя му подаде връхна дреха, с която бе покрила детето. — Взех манастирско скришом, боже, прощавай, грях сторих. . .

Илийца бе смъкнала на тръгване от пармаклъка тая дреха за бежанеца, мислейки, че е на ратай. Но когато момъкът я облече, тя учудена видя, че е калугерско расо!

— Все едно, ще се постопля — рече той, като увиваше измръзна лото си тяло със сухата шаячена дреха.

И те тръгнаха. Бунтовникът вървеше и ядеше мълком; той трепереше от студ и силно куцаше. Той беше двайсетгодишно голобрадо момче, тънко-високо. Бабата, за да го остави да яде, не го запитваше кой е и отде е, а само му приказваше ниско; но нейното любопитство най-подир надви и тя го запита отде иде. Той ѝ разправи, че не слазя от Балкана, а иде от полето. Изгубил четата оная нощ в лозята на Веслец и оттам дотука е дошъл с големи страхове и премеждия, не ял два дена и две нощи, съсипан от ход, с убити крака, трескав, и сега бяга в Балкана да намери другарите си или да се потули.

— Синко, ти не можеш да вървиш — каза му тя, — дай си пушката, да ти олекне.

И тя му пое пушката в лявата си ръка, като стискаше с дясната детето.

— Върви, върви, стягай се, момче.

— Къде ще се дяна, бабо, сега?

— Как къде? Ами у дома!

— Истина ли? Бабо, благодаря ти, ти си добра жена! — отговори умилението до сълзи момък и се наклони, па ѝ целуна напуканата ръка, която стискаше детето.

— Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят — продължаваше селянката, — но как да те оставя тука: не можеш да бягаш и ще те намерят черкезите — поразил ги господ — и в село ги има. Защо ви трябваше вам, момчета? Тая пуста царщина тъй ли се лесно разсипва!. . . Изтрепаха ви като пилци. Но ти не можеш да вървиш нагоре!

И тя пое и пушката в дясна ръка, а с лява го хвана под мишница. Вдълбочаваха в церовата гора. През дърветата небето на изток повече побеляваше, челопешките петли пееха раздирателно, звездите бледнееха. Разсъмването започваше, те бяха още на половина час разстояние от Челопек, ако нàпреки се идеше, но както вървеше момъкът, и за два часа нямаше да достигнат. Селянката се окахъри, да имаше крила, щеше да го вземе и да хвръкне с него. Той се озърна.

— Съмва се, стрино — каза той.

— Лошо, няма да стигнем навреме — изпъшка тя.

Повървяха още малко. Отсреща се чуха човешки гласове. Селянката се спря.

— Тъй не бива, момче, да направим друго. . .

— Какво, стрино? — попита момъкът, който виждаше в тая непозната жена своя майка, свой спасител, свое провидение.

— Скрий се в гората, стой до довечера. Като мръкне, ще те намеря — нà, тука пак — и те скрия у дома.

И момъкът намери, че това беше най-умното. Селянката му повърна пушката.

— Сбогом!

Илийца в това време пипаше детето. Тя изплака:

— О, мамке! Та то е умряло, ръчиците му лед!

Бунтовникът се спря поразен. Тая скръб на селянката го смая; той поиска да каже нещо да я утеши, но

не можа нищо да каже. Сега той виждаше, че нямаше право да очаква по-нататъшна помощ от великодушната жена, чието сърце беше разбито от едно голямо лично нещастие.

— О, мамке! Гълъбчето ми. . . — вайкаше отчаяно тя, като се вглеждаше в лицето на детето.

Бунтовникът тръгна из гората, цял потресен, безнадежден. Но разплаканият глас на бабата му извика:

— Момче, крий се хубаво днес. Довечера — пак тук, та да те намеря. . .

И тя се изгуби между тъмните дънери.

VI

Тая сутрина майското слънце се показа радостно от чистото небе, няколко дена все облачно и дъждовно. Разкошната дългнеста долина, която се отваря от Шишмановата скала, имаше омайна хубост, пременена в пролетна зеленина, прорязвана от сребристия пояс на реката, лъснала от лучите на слънцето. Дотук, до Шишманова скала, се свършва нейната одисея из тесни клисури и безконечни планински завои, ту между стръмни урви, покрити с дъб и бук, ту под високи навъсени скали, напробити с пещери, настръхнали със замъкообразни изваяния и странни обелиски, своенравна игра на стихиите и времето.

Току-що слънцето излезе над кръгозора, из пътя откъм Враца се подаде турска конница, а след нея из ръжовете се зачерня голяма тълпа пеши хора, на която краят не се видеше. Конницата и пехотата скоро доближиха Искъра и се спряха. Пехотата състоеше от около триста души; отпреде ѝ вървяха турци-башибозуци, въоръжени с всякакъв род оръжия, а останалото, грамадната част, бяха черкези, също въоръжени. Подир няколко минути бавене конницата пусна да минат напред черкезите, а тя остана настрана.

Тая шумна сган се предвождаше от прочутия тогава черкезки големец Джамбалазът, свиреп и кръвожаден кавказки разбойник, от тайфата на когото беше пукнала пушката, що простря мъртъв Ботева вчера.

Джамбалазът, на кон, се спря срещу челопешката

гора, недалеко от старовремската развалена черква. Отляво на гората се дигаха непристъпни зъбери и ярове, а отдясно се откриваха челопешките ниви и бостани, дори до другия гол рът. По стръмнината на гората виждаше се през дърветата уединена кошара, парясана сега от стопана си.

Всички очи бяха обърнати към гората, дълбока, пуста и спокойна, дето сега се криеше бунтовникът. Но потерята не идеше за него. Тая нощ бе пристигнало известие във Враца, че един час преди съзоряване една чета комити била се спуснала от Балкана в тоя шумак, вероятно с намерение да мине Искъра и да се спаси в Голямата Стара планина.

Потерята, наежена, ободрена от вчерашната си победа, очакваше заповедта, когато Джамбалазът, слезнал от коня, с неколцина по-предни башибозуци обсъждаше положението и начина на нападението. Той беше мургав, висок, чернобрад четирийсетгодишен човек, с бляскаво черкезко облекло, набучен с оръжие; погледът му, зверски и лют, светеше под високата му космата черкезка гугла.

В това време изгърмя пушка от кошарата и планинските екове повториха и продължиха гърмежа.

— Комитите! Комитите! — извикаха гласове.

Всички погледнаха към кошарата, но видяха само кълбото дим на входа ѝ, което се разнасяше от утринния ветрец по клоните. Подир първото късо смайване и сбутване потерята даде един страшен залп, последван от гороломен продължителен ехтеж. Но сред дима раздадоха се гласове:

— Джамбалаза убиха!

Джамбалазът наистина беше се повалил на земята, пронизан тъкмо в гушата от куршум, и из устата му шуртеше струя кръв. Той беше ударен от куршума, който дойде от кошарата.

При тая вест мигновена паника обхвана потерята и тя се дръпна и изпокри — кой де намери. Тялото на предводителя бързо беше отнесено. Изчезна и конницата. Но друга пушка не гръмна вече от гората.

След доста време, като разбраха по мълчанието, че комитите са избягали из гората, една дружина от посърчени черкези се престраши и навлезе откъм челопеш-

кия път в нея и я разтършува. Тя намери убит до дънера на един дъб само един бунтовник, мъж трийсетгодишен, с лице, обрасло с черна брада и с единия крак ранен, превързан с дрипи. Черкезите разбраха, че четата е избягала в планината.

(Действително, недир падането на Ботева при Волът, част от дружината му, около четирийсет момчета, под воеводството на ранения в крака герой Пера, бе хванала планината, скитала се бе цяла нощ из пущинаците ѝ, уморена, гладна, премаляла за сън, и спуснала към съмване в челопешката гора, дето заспала като мъртва, не знаейки, че е издебната.)

Един от черкезките куршуми беше случайно убил Пера. Никоя друга жертва не се намери. Но когато черкезите посетиха и кошарата, те съгледаха там още един труп.

— Един папаз-комита! — извикаха те учудени.

Там лежеше простян един момък без мустаки, с продупчена глава. Той беше облечен с калугерско расо, разгънатата предница на което даваше да се види хъшовска носия, обагрена с кръв. По почернелите му от барут уста се познаваше, че той се беше самоубил с пушката, след като беше свалил Джамбалазът. Видял ли се беше нощеска с четата — неизвестно.

Въпреки обичая си в подобни случаи, башибозуците не отрязаха главата на бунтовника, за да я разнасят на прът, като трофей от победата: смъртта на предводителя им я даваше не тям. . . Задоволиха се само да запалят кошарата, дето остана трупът. Тя се димеше и до вечерта, когато две потери избиваха до един, долу при Искъра, до канарите, тринайсет бунтовника, слезнали следобед от Балкана с цел да прегазят реката.

Илийца е умряла отдавна. Но полуумрялото дете оживя и сега е здрав левент и се нарича майор П. Покойната му баба, като му е разказвала тия събития, говорила му, че вярва, че дължи оздравянето му не толкова на небрежната молитва на сърдития калугер, колкото на добрината, която не можла да направи, но искала от сърце да направи.

Октомври 1899

ПАВЛЕ ФЕРТИГЪТ

Всички го познаваха на Хисаря. Той срещаше гостите още при южната врата на крепостния зид, при «Камилите», с радостни поздравления, с подскачания и с весели смешки. Той ги веселеше и по-после, както си знаеше. И всички познаваха Павля Фертигът, и го обичаха, и му даваха бакшиши.

Павле Фертигът беше 18—20-годишно момче. Полугламаво, полулудо, незлобиво, пернато, често духовито, винаги весело под своите дрипави дрехи и жалка външност. По неумитото му длъгнесто, лунесто лице играеха две големи черни очи, дето светеше изражение на постоянна, безпричинна радост. Без причина весел, шеговит, винаги готов да каже нещо оригинално, неочаквано, глупаво, дълбоко; винаги готов да услужи, да извърши, каквото му кажат, да обади, каквото му не искат, да изненада и да засмее; той беше станал любимец на гостите на хисарските бани; неговите хлапашки дърдорения, неговите несмислени плещения, често криещи язвителни иронии, забавляваха, обикаляха от уста на уста и доставяха разтуха в събранията и беседите. . .

Особен предмет на неговите подмятания бяха жените, младичките и хубавите, а за ветрените Павле беше особено опасен. . . Той душеше, издебваше всичките нежни идилии в Хисаря, които трябваше да останат тайни и които неговата простодушно-клюкарска, прозрачна реч правеше достояние на догадливите умове. . .

Павле Фертигът беше от градеца С., дето имаше само една майка, последня сиромахкиня, която го бе оставила на произвола на съдбата; имаше и брат, който

се бе дянал някъде. Павле Фертигът прочее се поминуваше от подаръци, получавани за шътане, за развеселяване хисарските гости; носеше бохчите им до баните, ходеше с разни поръчки пеш до Карлово, срещаше новите гости при «Камилите» с поздравления и ги изпращаше с благословии; тичаше, слушаше, пееше, обръщаше котки, правеше перендета (премятания на ръце, с краката дигнати нагоре), и гологаните, половината франкове, често франковете, падаха в шапката му.

Павле Фертигът обладаваше особено изкуството да изобразява вървежа на железницата. Извикваше: «Фертиг!»*, па със свити ръце захващаше да тича и се тръска, най-напред бавно, после все по-бързо и по-бързо, издавайки с уста звуковете «пу, пу, пу,пу!», за да представи и шума на паравоза. После постепенно бяг и шум намаляваха и железницата стигаше на станция... Никой файтон с гости не тръгваше от Хисаря, без да се найде там Павле и в минутата, когато конете да потеглят, да поднесе шапката си за прощално сбогом и да даде любимата си команда: «Фертиг!»

Ето защо го бяха нарекли Павле Фертигът.

Но при всички тия постоянни бакшиши Павле ходеше все дрипав, бос, недоял и за нищо пара не харчеше. Скъсаните дрешки на гърба му бяха харизма, а гладът си насищаше от скудните остатки на чуждите трапези; спеше край селото, до «Камилите», в една которка, съградена от колове, газеви тенекии и папурвина, а понякога — пред праговете на дюкяните, завит с парцаливото си сетре, без потребности, без грижи, мършав, кирлив, доволен, като цинически философ. Учудваха се на тая пестеливост и на това циганuване. Мислеха някои, че той зашива парите си в някоя дреха или ги копае в земята; но това бяха само предположения и за всички остаяше загадка къде се дяват приходите му.

Закачаха го често и го питаха за това.

— Фертиг, ти готвиш парите за булка, дяволо; де ги криеш?

— Там при господа, при господа пращам жълтиците!. . . Хей, да живей швейцарското царство. Фертиг!

---

* Немска дума (готово!), употребявана в румелийско време от кондукторите при Източните железници.

Името Швейцария съставяше и изчерпваше запаса на всичките му познания по всемирната география. Това име в главата му се свързваше с понятието за всичко хубаво, благородно и учено, каквото има на света.

— Тая е цяла швейцарка! Ах, ах, каква хубава!. . . — викаше той възхитено, когато минуваше някоя угледна мома или госпожа, цяла почервеняла от комплимента на Фертига.

Аз имах честта да бъда добре поставен в мнението на Павля и затова минувах за «швейцарец». Той ме награждаваше с тая титла всякогаж, кога шапката му минуваше край мене. . . Но често при зрелището на лудориите и глупавините, които ни забавляваха, неволна тъга се пораждаше у мене. Тоя почти двайсетгодишен момък, полуумен, духовно обиден от природата, гаврило на празните и слободните, се изпречваше пред мене като зла загадка, която нямаше обяснение, като един укор на веселостта, извикана от едно велико нещастие, каквото само може да постигне човешката душа. А тая бедна, болна душа у Павля, изгубила безвъзвратно равновесието, лишена от здравата опора на разума, без лучи, тънеща в облаци, беше свободна да се смее и да буди смях, който оттикваше назад чувството на съжалението. . . Щастлив ли беше той, или нещастен? Освен несъзнателните склонности за груби шегобийства, освен унизителните проявления на дребнава, животинска користност, имаше ли в гънките на тая душа да се таят някакви по-високи и човешки чувства! Това беше неизвестно. Вероятно нямаше. Страдаше ли от съзнанието за положението си — защото това съзнание съществуваше? Но той беше винаги весел! Той беше винаги весел и обречен вечно с глупости и палячовщини, давайки храна на хорския смях и разтуха, да печели бакшиши, от които се не ползуваше. . .

Случи се обаче едно нещо, което хвърли силна светлина въз тая загадъчна душа и което подигна Павля високо пред моите очи.

Еднаж стоях в кафенето на гостилницата си и пушех, като се взирах в старовремските стени, що рисуваха в небето оръфаните си от времето върхове, отдето ми вееше дъхът на миналите векове и на побелялата старина.

Озова се ненадейно Павле, весел и засмян, и се озърташе.

— Кого дириш, Павле?

— Тебе, ама гледам за някой други — отговори той.

— Защо?

— Да не би тука да има някоя просташка глава. . .

— Няма, няма, тук са само двама швейцарци: ти и аз — казах му усмихнато.

Павле забърка в пазвата на скъсаната си жилетка.

— Ти знайш да писуваш алафранга, нали? — и той извади един син плик без надпис.

— Какво е това писмо?

— За швейцарското царство. Арш! — и той подскокна.

Па ми подаде плика.

— Напиши го алафранга тука, името на брата ми.

— Добре. За дека ще иде писмото?

— За швейцарското царство. Калеко Матю написа извътре, но за отвънка — не знае. . . просташка глава и половина.

— А! В Швейцария? Там ли е брат ти? — казах аз и веднага ми стана ясно защо Швейцария стоеше тъй високо в Павлевия беден мозък. — А в кой град?

— Пиши Фрибург!

Аз изпълних желанието му и написах на френски адреса, позачуден как може Павле да помни и да произнася правилно това име.

— Ах, швейцарец, браво! — похвали ме той.

— Какво прави там брат ти?

— Акъл се учи, на школото.

— Какво се учи там?

— Докторлук.

— Много добре.

— Ама тая година ще свърши докторлука и ще дойде тук да цери хората. Който е болен, ще го цери. . .

И Павле, като обърна в кафенето две котки, грабна писмото, за да излезе.

— Чакай, къде бързаш, Павле?

Той ми посочи срещната гостилница. Пред нея на столове под сенника седяха куп мъже и жени.

— Отивам там, да подкарам железницата за Пловдив. Фертиг!. . . — И неговото бяло лунесто лице се усмихваше щастливо, а в очите му бликаше радостна нетърпеливост.

— Какво си писал на брата си? Много здраве?

— Много здраве, но само много здраве не струва...

— А кой поддържа брата ти?

— А?

— Имаше ли си пари брат ти?

— Той ли? Вятър.

— Стипендия ли получи?

— Що?

— Царщината ли му праща пари?

— Господ.

— Как господ?

— Не господ, ами тиквата!. . .

Аз го изгледах в недоумение. Той извика:

— Фертиг, фертиг!. . . Пу, пу, пу!

— Павле, защо не отговаряш човешки, що се правиш на глупав! — изгълчах го.

— Нали ти казвам? Фертиг, фертиг, фертиг!. . . Пу, пу, пу, пу!. . . — И с тоя шум той припна към дружината.

Надвечер видях бакалина Матя, Павлев сродник. Поисках да узная вярно ли съм разбрал Павлевите мътни загатвания. На Матя никак се не щеше да разправя, но най-после ми каза:

— Той ми се кара и ми е заръчал да не обаждам, за да не срами брата си; но на ваша милост нека кажа. Истина, от две години кажи, той поддържа бача си с просия, както видиш. . . Бачо му имал свои парици най-напред, ама, като се свършили, поиска да зареже учението си. . . Но Павле, като се научи, рече: «Не бива! Там да се доучи!» Парà не харчи, всичко там праща. Мори се, трепе се от заран до вечер все за това, да направи брата си човек. . . Братска любов, господине. Лудо, ама по-свястно от много свестни. . .

Матювата реч се заглуши от гръмливи смехове при ближното кафене, дето сега Павле Фертигът правеше бързи и гигантски премятания на ръце, с боси крака нагоре. . .

1899

ОТ ОРАЛОТО ДО УРАТА

I

Известният столичен доктор М., изряден хирург и ловец и добър разказвач, ми разказа следнето:

«Един ден по лов за патици, като се скитах из софийските околности, замръкнах при село Горни Богров и нощувах там. Пренощувах в къщата на дяда Мине, селянин заможничък, умен и добър. Същата вечер се завърна от оран и син му Стоичко. За тоя Стоичка искам да ви разкажа. Пъргав и работлив момък, весел по характер, як, здравеняк. Един на баща, той вършеше всичките полски работи. Ония ти черни очи, умни у него, светят; онова ти лице, блика здраве и сила от него. Стоичко разправяше за домакинските си занятия,за нивята, за воловете, за плодородието нея година. . . Само тия интереси съществуваха за него на света. Беше и грамотничък. Дядо Мине се радваше, че е отгледал такъв добър син, да му поеме работите на старини. Не знам как, и аз обикнах това момче, усещах една радост в това щастливо и трудолюбиво селско семейство. . . На заранта, когато излязох из село, по изгрев слънце, аз пак видях на нивата Стоичка, че ореше юнашки. Като стъпил на плъзицата на ралото, прокарваше ония ти бразди, дълбоки и прави, и земята весело пращеше, и ми се чинеше, като че думаше : «Ори ме, момче, и аз ще ти дам богата жътва!» Стоичко ме позна, махна ми весело с ръка в знак на поздрав и пак си продължи работата. Дълго време се извръщах назад и гледах с наслаждение силуета на воловете и на Стоичка, като един жив символ на труда и божията благословия.

II

Подир три години нещо един разсилен ми донесе едно служебно писмо. Той ми направи добро впечатление: не защото на вид беше представителен в своята форма с жълти копчета, но защото появяването му събуди у мене някакъв приятен спомен, спомен за нещо добро и хубаво, което съм някога видял и почувствувал. Лицето му ми се стори познато, та и той ме изгледа усмихнато, без да смее да се сприкаже. Свенуваше се.

— А бе, момче, тебе гаче те познавам?

— Познавате ме, господин докторе, виждали сме се — отговори той, все свенливо усмихнат.

— Дека?

— У Горни Богров. Преспахте у нас.

Сетих се. Заразпитах го. Той ми разправи, че от година насам е разсилен в министерството. Щях да го попитам какво прави дядо Мине, па и да го посъдя,дето е зарязал своята работа, нивята на баща си и честния труд на орача и се е облякъл в унизителната форма на лакей, но ме повикаха при един болен и излязох. Сякаш куршум имаше на сърцето ми подир тая среща. Аз не можех да си представя този Стоичко в разсилнишко облекло и все го виждах умствено първия: в спретнато и ожуленичко шопско облекло, в чешири и цървулца, с ръка на ралото, на благородното и честно рало, сред черните бразди на нивата, която неговите силни мищци и пот оплодотворяват, и как той ми маха за поздрав, просто и засмяно, като равен с равен и като свободен човек. Кой враг го е помамил и довел тука и му е турил в ръката разсилната книга, когато тая ръка трябваше на баща му, на България и на българския производителен труд! Дявол го взел!

III

Срещнах Стоичка аз трети път. Обикаляше из улиците на София в граждански дрехи, вехтък, окъсан и омърлушен. Приближих го и го попитах. Каза ми — извадили го от служба. Моли ме да го препоръчам нейде пак за разсилен.

— Няма нищо да сторя за тебе, върви при баща си!. . . Жив ли е баща ти?

— Жив — отговори той с виновен вид.

— Кой му помага?

Той не отговори.

— Защо не идеш да гледаш имота на баща си и да си работиш своята работа, ами търсиш служба?

Той вдигна рамена, наведе глава, па си замина. Не съществуваше вече съмнение: тоя клетник беше засладил от ленивия живот и не му се работеше вече. . . Когато тръгваше, той ме изгледа тъй безочливо и значително, като че искаше да каже: «Ами ти що не ореш?» Не, разбрах, че това момче не беше вече Стоичко, но съвсем друг човек, безполезен и развален. Питах се, кой ще е виновникът? Питах се, кой ще го е отвлякъл от селото, за да увеличи в столицата броя на безделниците, тълпата на гладниците, които подсмърчат около държавната трапеза, като забръмчели мухи над една мърша? Много тежки мисли ме налегнаха. Мислех и за дяда Мине: какъв му е сега халът, старец на преклонна възраст и изнемощял, без едничкия си син. Кой сега гледа нивите му?

Бедният дядо Мине!

IV

Минаха, не помня, две или три години, и Стоичка не срещнах в София. Мислех, че се е завърнал в село, уморен и разочарован от скитнишкия живот, и заловил пак бащиния си занаят. Тая мисъл ме радваше. Аз исках нарочно да ида на лов пак къде Горни Богров, за да навестя стареца и да се уверя лично, че блудният му син се е завърнал към дълга си и към честния и благотворен труд на селянина. И щях да се радвам като за мое чедо. Но като се връщах от един болен, на площада при «Свети Крал» видях, че беше се събрал шумен митинг против правителството. Викове, крясъци, «горе!», «долу!», «ура!» Навалицата се затласка и потегли като един поток из улицата, с викове. Една пияна тълпа ме блъсна и насмалко щях да падна. Обърнах се и видях между другите Стоичка. Озверил се, погрознял и неузнаваем! Той ревеше най-високо от всичките. Ама дрипав!. . . Позна ли ме или не, но аз се престорих, че го не познах. . . Скотът! Той бил тука пак! И сега прави политика! Наскърбих се, изпълних се с възмущение. Ах, нашата столица е лют минотавър и когото глътне, той е загубен вече. Чак до дома ми пищеше на ухото Стоичковото реване.

V

А случи ми се, та след време минах покрай Горни Богров. Първата ми длъжност беше да ида у дядови Миневи. Узнах, че той вече не е на тоя свят. Тежки години прекарал след избягването Стоичково и умрял преди една година. Найдох само баба Миневица болна; разплака се, като ме видя. Завайка се за Стоичка като за умрял. Не знаех какво да ѝ кажа: той наистина беше умрял за родителите си и за себе си. . . Патици не можах да убия и заранта се пак завърнах за София. Кога излязох из село, аз се сетих и погледнах наляво: видях нивата на дяда Мине. Тя беше запустяла, от години парясана. Буренак и тръне по нея. Приличаше на умрял човек; и ми дойде да заплача. . . И пак възкръсна в ума ми оня хубав спомен, когато пъргавият и жив Стоичко ми правеше с ръка знак за поздрав, весел и независим, като пореше дълги бразди с ралото, с благородното и честно българско рало. Де бе сега Стоичко? Никога няма вече да изкара от тая нива своя насъщен хляб. Той ще го изкарва чрез викане «ура» и «долу», додето е жив.»

София, 1900.

СЛЕД ДВАЙСЕТ ГОДИНИ

«Защо са тъй сладки възпоминанията от младостта, даже тежките, даже скръбните възпоминания? Защо е така умилителна въздишката, която изпущаме при виждането, след многогодишно отсъствие, мястото, дето са изтекли няколко светли часове от нашата юност, дето животът ти се е усмихнал в най-драгата си прелест, каквато е способна да му придаде магията на младостта! О, възпоминания, като надеждата, и вие сте сладостни, мили, благодатно-успокоителни! Но вие сте по-горни от надеждата, защото никога не излъгвате, никога не ни отравяте с измама и разочарование. . . Животът и бурите му, и зъбът на времето, и всепобеждаващата сила на житейското зло, и самото благополучие не могат да отнемат нищо от прелестта ви. Нищо, нищо!»

Горе-долу такива едни мисли се въртяха из ума на Пенча Дебрянски, човек на средня възраст, когато файтонът му приближаваше към село П., в подножието на голи и диви върхове, там, дето река Струма си разсича дълбок проход през канарите.

Той пак видя с трепет стръмноурвестата плосковърха могила, с исторически остатки там от стара славна крепост, и срещните високи скали срещу нея през реката, мрачно надвиснали над пропастта; и дрипавите селски хижи и дворища, пръснати безредно надлъж по Струма; и високите клонести върби край нея, които едни хвърлят със зеленината си веселост в затънтеното, голо и сиромашко село, и безброй още предмети, познати и мили нему, и сърцето му се сви сладостно, болезнено в гърдите.

Рой спомени се разбудиха още по-живо в душата му.

Тъкмо преди двайсет години Дебрянски беше прекарал в това село една година, именно 1873. Него време турците правеха по стопански начин между София и Кюстендил железница. Дебрянски беше тука турски чиновник-драгоманин при чужденците инженери. Длъжността му бе оставяла много свободно време. Той го бе прекарал повече в бродене и лутане по околните ридове и пущинаци, в усамотени мечтания посред природата и унасяне в старовременното минало, за което му говореха преданията на тая историческа местност, в поетически разходки покрай тихо ръмолящата под върбите си Струма. Тихи и незабравими дни!

Под ония върби, там при извора, около който всяка вечер ехтяха лудешки смехове на палави моми, колко пъти той късно беше дочаквал с разиграно сърце най-късната мома, която идеше за последен път да си налее съдовете! Колко сладки любовни срещи в тъмната долина, при вечерните шумове на реката и зефира! Струмка! Черноока и чернокоса хубавица, горделива на ход, като Диана — о, тоз моминski образ не е изщукнал из ума му и из душата му, той и сега го види в цялата му дръзка и дива хубост. Той си я спомняше, кога заран, боса, напета, луда, румена като трендафил, тя изкарваше телците през поляната сред селото и нейният звънлив смях, като гълчеше с другите моми, се издигаше най-високо. . . И той очакваше нетърпеливо да се смрачи, да настане късна вечер, когато изворът опустее, и тая свободна и жизнерадостна дивачка да дойде при него с менците си. . . Свръзка мимолетна, любов чиста и беззлобна, идилия ясна, която той сега не вярваше, че наистина е съществувала. . .

Двайсет години оттогава! Боже, как далеко е това!

И сега, когато колата се спущаха по широкото шосе към селото, сърцето му по-силно и по-силно тупаше и погледът му поглъщаше с жажда и тия върхове, и това село, които такива скъпи спомени свързваха с едни от най-светливите дни на миналото му.

— Ние ще се побавим тука — каза Дебрянски, когато кочияшът спря конете пред една кръчма, па си взе пардесюто и тоягата с намерение да се запъти нанякъде.

— Ще се бавим ли много? — попита кочияшът.

— Доста.

— Тогава барем да назобим конете, обед е — каза кочияшът.

Печеше доста. Дебрянски разтвори чадъра и като помисли няколко време, тръгна към моста, мина реката, повървя оттатък нея между някакви си бедни къщици, в полите на стръмната плосковърха могила, и се закатери по нейната гладка вълнина нагоре.

След малко, отдолу при кръчмата, неколцина шопи любопитно гледаха пътника на върха, там, дето още личат основите на старата крепост, как крачеше полека там или се спираше неподвижен и се открояваше в ясния небосклон. След половина час видяха го на срещния по-висок връх, който отсам спуща канарата си като една шеметна стена във вълните на Струма. На тая далека височина Дебрянски се мяркаше неясен и уединен, като един призрак. Още два часа той се лута и навести всички кътове, остали мили на душата му. Той се завърна през дълбокия речен пролом, като се промушва между огромните балвани, натъркаляни край брега.

— Инжинерин е — мълвяха селяните.

— Друго нещо ще е — казаха други.

А един каза, като да допълни предположението на тия последните:

— Изглежда позициите за топовете. . . Види се, сърбите пак ровят нещо си. . .

— Имане търси тоя син! — издума натъртено един побелял, с грозно и зверско лице старец, с исполински кривак в ръка.

Дебрянски се върна пак в селото и възви в една тясна улица; ниски колиби с буренясали дворове, заградени с повалени плетища, или съвсем незаградени, се редяха от двете му страни. Няколко едри псета го налетяха, но той, като се бранеше с тоягата си, отмина и се спря пред един широк двор със стари върби край вадата, що протичаше през него. В дъното на двора, който беше съвсем пуст, няколко ниски селски постройки — жилища на хора и на добитък; до тях тулеше се през клоните на върбите просто двукатно здание, грубо измазано с глина, разпукана и окапала, с прозорци без стъкла, обвесени живописно с гангали царевица, връзки червени пиперки, сплитки чеснов лук и други необходими орнаментации на всяка селска къща у нас.

В едната стаичка на това здание, което сега изглеждаше необитаемо, Дебрянски беше имал жилището си през времето, когато живееше в селото. Това беше двора на чича Стоя, първи чорбаджия по онова време. Колко спомени и тука се пробудиха! Той влезе в двора. Две грамадни псета лавнаха и се хвърлиха на него. При тоя лаеж един момък селянин излезе.

— Какво дирите, господине? — попита той, като махна на псетата.

— Дойдох да погледна тук къщата на чичо Стоя. . . Преди двайсет години тъкмо съм живял в оная стаичка. . . Не помните ли «терджуманина»?

— А, ние сме били малки тогава, чакай да повикам мама!

— Не трябва, не трябва!

Но момъкът вече отиде.

В това време Дебрянски се приближи до вадата. Тая вада тогава беше дълбока и стремителна и отиваше да кара четири воденични камъка. Над нея имаше кьошче и там, под сянката на върбите, той често бе седял на хлад или прочитал. Сега кьошчето го нямаше и тя беше пресъхнала. Само зеленясали от жабуняк локви стояха на дъното. Тоя вид на мъртвило и запустялост в някогашния весел и многолюден двор на чорбаджи Стоя натъжи душата на Дебрянски. И върбите как тъжни и усърнали спущаха остарелите си и изпосъхнали клонове над вонящото легло на изчезналата вода! И всичко тука беше някак овехтяло, грозно, западнало. Двайсет години, и каква промяна!. . . Види се, времето застарява не само хората. . .

Дойде момъкът с майка си. Една спарушена, бръчкава, пожълтяла жена, вече бабичка, с нападали по лицето висулки от побеляла раздърпана коса.

— Младена! — пошушна си Дебрянски в изумление. — Боже, тази ли е оная великолепна, с нежни черти двайсет и пет годишна невяста, дядовата Стоева снаха?. . . Времето, животът, кърският труд — ето какво бяха направили това създание. Дебрянски биде покъртен; жалост и скръб и негодуване против съдбата,

против жестокия закон на природата раздвижиха дълбините на душата му.

Бабичката го приближи и едно учудване се изобрази по разрушеното ѝ лице. Тя поздрави Дебрянски и го попита кой е. Той ѝ обади. Тя се замисли малко, па каза:

— Сетих се; но тебе не мога да позная.

— А аз те познах, бабо Младено.

«Бабо Младено!» Той не вярваше ушите си, като произнасяше тая фраза; той не вярваше, че наистина имаше пред себе оная хубавица, милолика Младена, която знаеше, с глава на Мурильова мадона. Той се чудеше по какво я позна, че е тя: ни вид, ни черти, ни очи, ни изражение, ни цвят — нищо не напомняше първата Младена. А между това б а б а Младена беше някогашната н е в я с т а Младена! Страшни иронии има животът.

— Да видя ли и н е я или не? Страх ме е. Страх ме е от тая ужасна действителност. Защо да размесям в светлите си възпоминания един нов скръбен образ, който ще остане там петно? Но да дойда тук и да я не видя?

Така си шушнеше Дебрянски, като вървеше из друга една махала, оттатък реката. Той дирещ с поглед двора на Пенча Дулѐв, мъжът на Струмка (Струмка се беше оженила още през пребиването на Дебрянски в П.). Имаше промяна доста там, нови хижи имаше построени, а други махнати, та Дебрянски не можеше да налучи Дулѐвата къща. Най-после попита. Той се спря при един повален плет, който заграждаше разхвърлян и нечист двор. Никой се не мяркаше там. В ъгъла, под изсъхналите сливи, купище тор, сухи върхари, бурен, коприва. Грозно, парясано, лошо. На Дебрянски сърцето се стисна и заболя, като че ли го туриха в клещи. Де е градинката, скромната селашка градинка, голяма два разкрача, в тоя ъгъл, отдето т я му късаше големите моравы божури и жълт крòкон, който блещеше ярко като звезда на темето ѝ, въз черната ѝ коса? Де са двата диви трендафилеви храсти? Градинката е под туй купище сега. Градинката е умряла!

Едно момиче се зададе със стомна и влезе в двора.

— Девойче — извика го Дебрянски.

Момичето се извърна.

— Тука ли си е баба. . . Тука ли си е Струмка?

О, той не можеше да каже «баба» за онова създание! Момичето го изглеждаше учудено-глупаво.

— Стрина Струмка! — реши се да каже Дебрянски, за да бъде разбран.

В същия миг притърча друго момиче, по-възрастно от първото. Те се сшушукаха нещо.

— Ти мама ли търсиш? — попита новото момиче.

— Да, майка ви, пиленце, стрина Струмка.

Девойченцата се спогледнаха зачудени, па се изкискаха. На Дебрянски стана досадно. Гаврят ли се с него?

— Мама я няма — отговориха и двете.

— Дека е.

— Умряла е.

И момичетата с нов смях хукнаха нататък.

Очевидно, беше им много смешно, дето тоя господарин питаше за майка им, умряла преди много години. . .

Дебрянски остана като втрещен от тая неочаквана вест, па и изпълнен с негодувание за тоя светотатски, неуместен смях на безчувствените селянчета.

— Умряла, умряла! — повтаряше си той. — Не можах да я видя. Моята първа. . . възхитителна любов!... Не, по-добре, по-добре, че е умряла, най-добре, че я няма. . . Нека да я знам само такава, каквато беше тогава, в разцвета на младостта и красотата, щастлива, там при извора!

«При извора!» Внезапно му хрумна да иде да посети извора, поетическия извор. Той се чудеше как най-първото му поклонение не беше там. Той побърза да иде да помечтае при извора, както някога, уви, без да чака вече някого там, на големия балван, под клоните, дето са седели късно двама сред упойната омая на тихата лунна вечер, при мелодичното фъфлене на зефира в клоните. И той бързаше.

Подир малко Дебрянски се озова на източния край на селото, при пролома, дето Струма, шумна, минува под високата стена, страховито надвиснала над нея. Той с неудоволствие забележи, че тясната сенчеста полянка, през която се отиваше до извора, беше загрозена от присъствието на няколко нови опърпани колиби,

които стояха като отвратителни закръпки на нея. Кичестите някога върби, сега с изпокършени клонища, с обелени и безжалостно изпокълцани от сечива дънери, висяха безнадеждно-скръбни, сякаш тайно тъжеха за нещо си. . . Беше и нататък изтъпкана, обезобразена, тая друг път цветуща местност, кът на момински срещи и любов. Няколко тъсми от пясък, оставени от порои, просичаха и заличаваха скудната зеленина на тая обезчестена полянка.

Дебрянски отиде при извора, но го завари пресъхнал. Чучурчето не съществуваше. Празното му вирче беше натъпкано с пясък: гъстият наоколо бурен и пустали треви и коприва свидетелствуваха, че от години вече никой крак не е пристъпал тук за вода; заедно с животворната струя беше пресушен и извора на живота, на смеха, на звънливите крясъци на младостта.

Изворът беше умрял. Тъжно, тъжно. На Дебрянски неволно овлажняха очите.

— Умрял и той, умрял и той! Смърт навсякъде, и пустош, и разрушение! Времето е турнало страшната си ръка на всичко онова, което преди двайсет години радваше очите, услаждаше душата. Де се крие радостта и животът тука? Всичко вехто, западнало, посърнало. Сякаш че заедно с хората си и самото село е остаряло. . . Ами аз?. . .

Дебрянски се качи на колата си, наскърбен, помазан от тежки чувства и с бледно чело, като човек, който излазя от гробища, дето са погребани най-милите на сърцето му.

Той продължи пътя си из живописната Струмска долина, но нищо там не привлече вече вниманието му.

1894

НАУМ

Херкулесбад е сгушен в един зелен планински дол на Карпатите. Високи гористи върхове забикалят живописно отвред хубавия и богат маджарски градец, през който се вие река Ч е р н а, лазейки в полите на чуката Д о м о г л е д.

Но освен тия две славянски имена всичко друго тука е чуждо: немско, маджарско или влашко.

На 189* година аз преживях тука около месец — ползувах се от лечебните води. Но повече се ползувах от чудната природа на тоя планински кът: самотните скитанета из алеите в горите, през шумата на които проникваха звуковете на оркестъра из градината при «Курзала», бяха моите ежедневни разтухи и наслада.

Най-после и тия разходки, и тая музика, и красотата на тия видове ми омръзнаха: домиля ми за България. Домиля ми да чуя български език, да видя български лица, да дишам български въздух. Тъгата за отечеството растеше у мене, колкото приближавах към срока на стоенето си в Херкулесбад. Никога родната земя не е ни тъй скъпа, както когато сме далеч от нея. Колко потежко ще се чувствува изгнаникът! Мицкевич в чужбина е казал: «О, отечество, ти си като здравето: ценим те, когато те изгубим!» А аз не бях изгнаник и при все това мъката ми приличаше на изгниковата. Най-после, когато влакът ме понесе към Дунава, аз си отдъхнах с радост.

В Оршова трябваше да чакам около два часа параход, който идеше от Белград, за да ме отнесе в Лом. Оршова е градец с твърде красиво разположение на

левия бряг на Дунава, който лее бистри и тъмни талази в подножието на срещните стръмни гористи рътове на Сърбия. Но половина час ми стигна да се нагледам на тях и да ми се стори, че параходът се твърде много бави. . . Аз нетърпеливо се разхождах по набрежието край ред кръчми, бакалници, локанти, дето се мяркаха грубите лица на бедни рибари, на пристанищни хамали и на селяни, като се вслушвах в смесения говор на маджарския и румънския езици, господствуващи тук наравно.

От една кръчма-локанта замириса ми твърде приятно на пържена дунавска риба, към която, като толкова грешни хора, и аз имам слабост. Сетих се, че съм гладен, и вместо да чакам половин час, додето дойде часът за обяда на ближния ресторант, аз влязох в кръчмата, седнах на една пейка и поисках да ям. Какво беше моето учудване, когато локантаджият, човек дебел, мургав, извика по български на един слуга да ми сложи риба!

— Имате ли и добро винце? — попитах по български.

Локантаджият ме погледна учуден, като чу тия думи, веднага остави тезгяха си, дето сипваше ястие на другите гости, и дойде при мене със светнал поглед.

— А! Българин ли си, господине?

И ръкуване, и здрависване, и сърдечни приказки, като че сме стари приятели. Аз бях възхитен, като чух след толкова време пак български език и приказвах със съотечественик. По-покъртен беше локантаджият, зарадван като дете от тая среща. Той се възчуди как да ми угоди, как да ме угости по-добре. Заповяда да ми дадат друга риба, не която исках, по-добра, да извадят от избата вино, назначено само за отбрани гости, да сложат и друго ястие, и сам седна при мене да ми налива, да ми приказва и да ме пита. Забрави другите гости.

В няколко минути аз знаех вече цялата биография на гостоприемния локантаджия. Бай Наум беше от Охрида, от турско време дошъл тука, захванал тая работа, която го пообогатила, не се връщал още в отечеството си, но не го забравил никога и тъкмял тая година да прескокне до Охрида да види роднини и пътьом през София да се порадва на «слòбодна Бугария». В София

имал брат майстор-дюлгерин, за когото ме пита познавам ли го (не го познавах), и ме молѝ да му нося много здраве. Подир това нагазихме в политиката: приказвахме за турските тирании, за освобождението на Македония, за силите на България. . . Мисълта за отечеството, напуснато от четвърт век, оживяваше лицето му, очите му бяха пълни от щастие и детска радост, че може да подели с мене скъпи мисли и чувства за измилели работи сред тая чужда страна и чужди хора.

Не усетих как измина времето и дойде часът за тръгване. Аз станах и извадих да платя. Бай Наум не даде да се изрече! Не! По никой начин! Той счита за срамота да взема пари. . . Благодарих му сърдечно. Той ме изпрати до пътя пак с много здраве до брата му и с добро видение в София, дето се сговорихме да ми се обади при минаването си.

Параходът на пристанището вече изпущаше стълбове пара за път. Побързах да си купя пътен билет в параходната канцелария на набрежието. Там ме сполетя една голяма неприятност: излезе, че парите не ми стигат. Сметката, направена в Херкулесбад, че средствата ми ще стигнат до Лом, излезе крива: трябваха ми още осем фиорината (около един наполеон). Смутен силно от това откритие, аз се чудех какво да правя. Параходът след малко тръгваше, а аз оставах на набрежието! Усърнах при мисълта, че трябва да се бавя в тоя градец два-три дена, додето чакам пари от София. Да ги поискам назаем от Наума, нито помислих. Такава постъпка ми се видеше много неприлична и тежка, тя би направила лошо впечатление на добрия македонец и би хвърлила неприятна сянка върху мене. Може би се лъжех, но така мислех и не намирах смелост в себе си да прибягна до услугата му.

Ето го, че се зададе сам той, усмихнат и добър. Идеше право към мене да ме изпрати.

— Варкайте, варкайте! — каза ми той и посочи парахода.

Случаят ме принуждаваше да му открия положението си. Щом чу, взема фиорините, с които разполагах, влезе в канцеларията и веднага ми донесе билета. Тая

добрина ме покърти, аз го поблагодарих горещо и обещах веднага да му върна заема от осем фиорината.

— Дай ги на брата ми там — каза той, — хай варкай!

Параходът засече черните вълни и аз дълго време гледах на Наума, който стоеше на брега и често ми правеше с ръка прощални знакове. Аз чак тогава сетих, че той нито ме беше попитал за името ми — доста му бе, че съм българин. . .

Добрият Наум!

В София не без мъка найдох брата му. Петко се и зарадва, и не за Наумовото решение да си подойде, даже лицето му се позагрижи. . . От разговора ав получих някои сведения още за Наума, които попълниха биографията на тоя крайно симпатичен човек. Наум поддържал в Охрид челядта на умрелия им брат и всяка година пращал за черквата «Свети Наум» по петдесет фиорината и толкова за училището. Само при тоя случай приимали писмо и го разбирали.

Покрай Наума ние станахме добри приятели и с него. Колчем го здрависвах при среща, аз му наумявах да доведе брата си у дома, за да му се отплатя на гощавката с гощавка. За жалост, аз нямах това удоволствие: Наум минал през София в мое отсъствие. Остана да се видим на връщането му, по Гергьовден.

През страстната неделя повиках Петка за някои поправки в къщата ми. Той ми се видя усърнал някак и мълчалив. Първата ми дума беше да попитам има ли известие от брата си.

— Имаме — каза той сухо, като плещеше с вар по изкъртеното място на стената.

— Ще замине по Гергьовден, нали?

— Той замина веке, господине.

— Как? — извиках аз учудено.

Петко спря работата и похвана си машинално шапката:

— Замина за другия свят.

— Умря бай Наум! — извиках в страх.

— Убиха го.

И той ми разказа просто, че преди месец, като се

връщал от Битоля, дето имал някаква работа, бил опушнат от арнаути на пътя.

— Защо му беше да дохожда в нашата проклета земя — довърши той и сълзи измокриха очите му. Па се пак извърна да работи.

Аз не можах да кажа нищо, аз само гледах прехласнат в няма скръб Петка, като лепеше, и чак сега забележих ивицата креп около шапката му.

София, април 1900

ПЪРВИТЕ ДНИ НА СВОБОДАТА

СПОМЕНИ

На 15 юни 1877 год. руските войски преминаха победоносно Дунава при Свищов. Десетина дена подир това княз Черкаски повика членовете на разтурения букурещки комитет в квартирата си. Той квартируваше в една проста къща, затънтена в един отдалечен край на румънската столица. Беше ужасна жега. Князът излезе на пруста по жилетка и с разгърдена риза. Той беше пълен човек с червендалесто, здраво, хубаво лице, с енергически поглед и нервна реч. Приемът беше студен, даже суров. Черкаски ни обяви, че ни вика да ни проводи като «преводчици» при разните руски корпуси в България, и натъртено ни внуши, че за нашето поведение там ще се следи. . .*

Стефан Стамболов се обади обиден:

— Аз не ща служба!

— Добре, вие ще бъдете под надзор!

— Аз се записах в опълчението — обади се Олимпий Панов.

Князът климна и си влезе в стаята.

На другия ден аз тръгнах за Свищов, преводчик не при корпус, а при губернатора на «Свищовския санджак». Види се, князът ме намери много миролюбив и хрисим човек, та ме тури по-далеко от писъка на куршумите. . . В Зимниче стигнахме при една нетърпима жега и на сутринта минахме Дунава с лодка. Между другарите ми беше и Олимпий Панов, който отиваше да стиг-

* Виж Последния комитет («Повести и разкази», част III).

не опълченците. Помня с какъв възторг приближавахме освободения Свищов; ние пиехме с кривачи мътна вода от Дунава, «свободната вода» на Дунава, както казвахме.

Найден Геров, новоназначеният губернатор на «Свищовский санджак», пристигна след няколко дена и аз с другите съслуживци му се представихме. Запознат вече с руската литература още от шестнайсетата си година, аз се мислех предопределен от самата съдба за службата преводчик. Но Геров се хвана за косите, когато при опита видя моя руски език, който се не срещаше с никоя руска граматика, и ме направи писец. Така аз имах чест да образувам последното стъпало на канцеларската лестница (г. Др. Цанков беше вицегубернатора).

Аз имах чест да бъда и един от първите българи, които образуваха канцеларски персонал и първото зърно на българското чиновничество. Бог благослови зърното и цяла България е покрита днес с разкошно бликналата нива на бюджетни храненици.

Честито беше нашето начало!

Ала да мина на предмета си: първите дни на нашата свобода.

Какви дни тревожни, необикновени, чудни!

Виждам в ума си хубаво тогавашния Свищов, Свищовът през първите два месеца след освобождението си. Шумен, гръмлив, прашен, пълен с кипящ живот, с бурния отглас на великите събития на войната, в гръмотевиците на която се раждаше прясна и кървава нашата свобода. Свищов беше тогава едничкото работяще пристанище на Дунава в ръцете на русите. През Свищов минуваха руските полкове, които отиваха да се стопят под рева на урата в епическите юруши при Плевен. Свищов, преобърнат на военен център, на главен интендантски склад на плевенската армия и на Гурковата, глава на друма между Дунава и бойните полета, стана тесен за многохилядните си гости. Всичките български къщи се преобърнаха на квартири за руските военни; училищата и черквите — на болници. Избликнаха, като из земята, увеселителни градини, шантани, дето полуголите нимфи от целия свят се стекоха и продаваха пес-

ните си и прелестите си. . . Цената на всичко поскъпна до баснословни размери; стократно увеличените потреби извикаха нечуван разгар на спекулацията. Реки полуимпериали и рубли потекоха. . . Практичните свищовци още въздишат при тоя спомен. . .

Пуста и безмълвна оставаше само турската махала. Жилищата на избягалите още на 15 юни турци зееха разграбени, без врати, без прозорци, поръсени от вътрешността на изтърбушените шелтета и възглавници. Българите и власите свищовски правеха с турските жилища онова, което турците биха направили и направиха с българските при обратен случай. Трябваше да запазим славата си на източен народ. . .

През първите още дни аз посетих дола при Стъклен, славния оня кът на дунавския бряг, дето минаха на лодки руските войски с Драгомирова и Скобелева под град куршуми и гранати. Цял Свищов, още под омаята на великото събитие, което му донесе свободата, разказваше за геройската неустрашимост и самопожертвуване на руските войници по вълните на Дунава и на бреговете му, на които е бил трепетен зрител. На 15 юни ни един турски войник, ни един турчин не останали вече в Свищов и в укрепленията. Него ден самите свищовци не са вярвали, че ще се озоват свободни. Завчас по всички български врати се появили кръстове, а фесовете изчезнали. Всеки наложил на главата си каквото свърнал: шапка, капела, гугла. Много българи, като нямали ни едното от тях, вързали си главите с женски кърпи. Аз заварих още такива. Когато се появил Скобелев, главният герой на деня, свищовският аптекар Велизар Яковов му държал разпалена реч на немски. Скобелев му отговорил по руски: «Спасибо вам!» и попитал де има локанта, за да яде. Локанта нямало в Свищов и го нагостили в една къща.

На другия ден Свищов бил честит да дочака и императора Александра — една година нещо след смъртта на Ботева! — минал с лодка. Царят бил придружен от главнокомандуващия Николая Николаевича, наследника, Горчакова, Игнатиева. Възторгът бил неописуем. Викове, китки, сълзи от радост. Иконом поп Христо

го поздравил с реч. Царят минал през улици, поръсени с цветя, и отишъл към черквата, яхнал на чер кон, за да благодари богу за великата победа. Разказваха ми за степента на ентусиазма тоя ден. Едни му целували стремената, майки му подавали децата си да ги помилва, момиченца, с риск да ги стъпчат конете, му поднасяли китки. Осемдесетгодишният уважаем старец Иваница Алексов застанал пред императора и извикал: «Нине отпущаеши раба твоего, владико!. . .» и същия ден умира от радост. Подир благодарствения молебен в черквата царят прегърнал и целунал брата си Николая Николаевича, а народът в полуда завикал «ура», всичките лица били измокрени от сълзи. Царят извадил кърпата си и отрил очите си: и той заплакал! Божествени царски сълзи!. . . После целувал ръка на иконом поп Христа и му представил наследника!

Под впечатлението на тия разкази аз написах и пръснах в летящи листове стихотворението Царят в Свищов* със следващето начало:

Лей се, Дунаве славянски,
в тия прелестни хълми,
лей се, Дунаве гигантски,
лей се, радостно шуми.

Ти от векове тук стенеш,
с кръв и сълзи сѐ залян,
шумиш, пляскаш и се пениш,
като свързан великан. . .

Но падна тирана бесен:
шуми, Дунаве, шуми,
и подобно мойта песен
тон по-ясен приеми!

Лей се, влачи под небето
триумфални си вълни!
Бързай, кажи на морето
що си видял в тия дни!

* Влязло в издадената на следващата година сбирка Избавление.

Моля великодушното снизхождение на читателя, че привеждам тия стихове, тъй наивни по чувство и слаби по форма, но скъпи на душата ми заради спомена, с който са свързани.

Аз не бях честит да видя императора тогава; но го видях вече в Букурещ на 14 май, когато влазяше, посрещнат от стихиляден народ, из който аз, скрит, плачех от лудо възхищение, и за да-дам отдишка на бурния накип на чувствата си, написах същия ден О д а т а н а И м п е р а т о р а А л е к с а н д р а, дето в изстъпление на патриотически възторг и обоготворение казвах:

В епохите няма момент по-умилен,
в историята няма по-доблестен лик:
от Цезаря ти си по-славен и силен
и от Александра ти си по-велик.

Какво те сториха? Превзеха царствата.
Царю! Ти сто пъти по-горе стоиш:
ти, ведно с царствата, владейш и сърцата,
те туряха ига, а ти ги трошиш!

. . . . . .

Няма никога да се изличи из паметта ми ликът на императора Александра. Облечен в бял кител, с лице хубаво, бледно, уморено, с прошарена коса и бакенбарди, засипани с прах; с поглед орлов, повелителен, но пълен с благост и неизразимо величие, по-едър от всичката блестяща свита велики князе и генерали, той седеше в колесницата с румънската княгиня под дъжд китки и гръмотевиците на урата. . .

Наистина, честито е със съдържателен живот онова поколение. То преживя тежки борби и ужаси, каквито рядко народ е познавал; но изпита и възхищения, които никога няма да изпита никое наше поколение. Всичките велики събития подир Освобождението бледнеят по отношение на дълбокото значение пред оня чуден час, когато руският император, като въплощение на лучезарния блян на цяла върволица поколения, стъпи на българския бряг, обиколен с обаянието и славата на едно божество, и изрече думите:

Да б ъ д е с в о б о д н а т а я з е м я!

Натякват на новото поколение известна хладина на чувството, дори равнодушие, при спомените на неотдавнашното велико минало. Виновно ли е то? То ги не познава, то ги не е видяло, те за него са студена история. За него българската история се захваща от Освобождението, през което то се е родило или е расло в детинство, гряно и топлено от лучите на свободата, без да е познало, изстрадало, преживяло онова, което е предшествувало и довело тая свобода и придружило раждането ѝ. Ужасните и величайши моменти на това минало то не може да ги разбере и прочувствува във всичката им пълнота и сила по мъртвата книга, както по-прежнето, което ги е възприело от живота и носи в душата си неумиращи и свежи виденията им. И само това ли е? Малко ли спомогнаха за възпитанието в душите на младежта това небрежно отношение, този скептически дух — и тесногръдия шовинизъм, често в съюз с политическото невежество и глупостта?

Не в далечно бъдеще величавият бронзов образ на царя Освободителя пред Народното събрание ще откроява благородния си облик в небето и ще говори на бъдещите поколения и на света по-силно от всяка история.

Честита мисъл да се даде видим образ на паметника, изправен навеки в сърцето на България!

А между това Свищов живееше своя обикновен, кипящ живот, наводняван от талазите на постоянно идещи и отходещи войски. Най-напред ние живеехме като в едно опиянение от бързите победи на русите, които ни туряха във възторг неизразим. Превзети бяха вече Търново, Дряново, Елена, Трявна, Габрово; Гурко бе взел Шипка и минал с нашите соколи-опълченци през Стара планина, освободил долините на Стрема и на Тунджа и хвърлил панически страх у турците до Пловдив и Одрин; генерал Криденер превзе Никопол — и ние видяхме прекарването на пленения му шестхиляден гарнизон с началника му, Кел-Хасан паша, скрил главата си в дигнатата яка на шинела, за да го не видят раите. Руските войски напредваха със стремителността и силата на ураган. Светът в захлас гледаше на тия непрекъснати триумфи.

България свободна, свободна вече!
Ние ликувахме.

Ненадейно узнахме за първото плевенско поражение на 8 юли, което измени хода на войната. Захванаха после другите несполуки през юли и август.

Слухът за втората страшна несполука на 18 юли причини една паника. Аз я помня добре.

Разнесе се из града страшната вест: «Турците идат!» Казаха, че руските войски са разбити при Плевен и Осман паша (това име малко беше известно дотогава) иде по дирята им и наближава Свищов. Тоя слух хвърли в безумен уплах населението. Всичко изгуби глава, мъже, жени, деца тичаха към Дунава, за да минат по понтонния мост. Погонски кола в бягането се претуриха, хора се стъпкаха. Настана невъобразима бъркотия из улиците, препълнени с търчащи хора с плахи погледи и пожълтели лица. Напусто пъргавият градоначалник майор Подгурски, поляк, един от първите, които минаха Дунава, с превързана ръка от раната в боя, препускаше из улиците, за да спре безредицата. Руските солдати припкаха в противоположна посока, към южните височи извън града, за да се опитат да задържат неприятеля. А на брега сганта се мачкаше и потискаше, стремяща се към спасителния мост, дето солдати с голи саби се мъчеха да ѝ попречат да се не струпа и потопи моста под тежестта си. Никой нямаше време да размисли, да съобрази дали е действително тъй близка и възможна бедата, от която всички се бояха, а никой не виждаше. Това страшно смущение трая само един час. Скоро успокоителни известия, че слухът е лъжлив, намалиха уплаха. Но тая случка дълго време още вълнува всички умове, а свищовци и сега разправят с трепет за нея.

Плевенските кървави несполуки спряха победителното движение на освободителните войски. Дълбока тъга лежеше на всички лица. Идеха рядко телеграми от бойното поле, но съдържанието им се криеше от нас: ние го четяхме по лицата на русите. Ценин, началникът на канцеларията, млад русин, с благородна душа и сърце, само ни казваше с въздишка:

— Плохо, плохо, братци!

Ние от високия бряг гледахме нетърпеливо как идеха по моста все нови войски със знамена, с песни, опрашени, морни. . .

Идеха, идеха, идеха, нямаха край.

Между това взеха да дохождат на купове бежанци от Тракия, подгонени от Сюлейманпашовите орди и от башибозуците подир отдръпването на генерала Гурка. Те идеха голи, окъсани, нещастни, носейки в душите си скръбта за изгубените огнища и изгубените ближни. Тези бедни хора не чувствуваха, не можеха да чувствуват радост от освободителната война; тя за тях се изразяваше в най-ужасното разорение и нещастия. Те съставяха поразителна противоположност с веселите и охолни свищовци, отървани без никаква жертва от тяхна страна, с притурка на материалните облаги, които техният практичен ум умееше да извлече от новото положение. . .

Научих се за съдбата на Сопот. Башибозуците го изгорили, както и Калофер, както и Стара Загора и други паланки и села в южните поли на Стара планина, в долините на Стрема и Тунджа. Всеки ден известията бяха по-мрачни. Узнах скоро, че баща ми бил съсечен в Балкана, настигнат от башибозуците в дола Леевица; а майка ми с няколко от братята ми, също застигнати в Балкана, били откарани, заедно с други предни сопотски семейства, пленници в Пловдив, а после в молдавския манастир при Родопите. Всеки ден нови бежанци идеха да ми потвърдяват ужасната истина с нови подробности за мъченишкия край на баща ми. . . Когато Ценин видя моя убит вид и узна скръбта ми, той ми каза тъжно:

— Батюшка, помислете, че сега хиляди руси гинат там, при Плевен. Цяла Русия е в траур. . .

Но никой не се съмняваше, нито на миг, за възтържествуването на руските войски, въпреки злорадството и злокобните предвещания на неприятелите на славянството. Помня, че помежду русите се носеше глух

ропот против генерала Игнатиева: кривяха него, че представил много слаба Турция, та войната се почнала с недостатъчни сили. Други набеждаха генералите Криденера и Шилдер-Шулднера, които имаха греха да носят немски имена. Имаше ропот и срещу Скобелева, с легендарна вече слава, че трошил много войска от военно славолюбие, като забравяха, че той пръв винаги излагаше гърдите си срещу куршумите. Но в несполука някой винаги трябва да се намери крив. . .

А нови сили пристигаха. Очакваше се императорската гвардия.

Един поток от войници, обози непрестанно се точеше по моста, гърмяха по калдъръмите железните колела на артилерията, каруците на Червения кръст, конници, казашки ескадрони с дълги сулици и накривени шапки; скърцаха интендантски кола, викове, камшици по гърба на уморените одръглавели коне сред невъобразимия натиск по улиците.

А административният механизъм на новите учреждения, завъртян от нас, криво-ляво работеше, скърбуцаше. Имаше в Свищов градски съвет, съдебен съвет, търговски съвет, съгласно с предписанията на Временните наредби на Черкаски. Новото положение породи нови интереси и охоти. Българите, хора съобразителни, които така радостно посрещнаха освобождението си, знаеха и да го използуват, като се нахвърляха във всевъзможни користни спекулации. Наотвориха се особено много «менялни лавки».

Дъхът на свободата даде нов облик на обществения живот. Руските нрави и руските обичаи се възприеха във всичките си проявления. Запиха чай и заходиха в черква — повече от срам пред русите — с коленопреклонение, по техния обичай. Влязоха в обръщение руските песни: Стрелок, Вниз по матушке по Волге, Мадам Ангò стирает, донесена от шантанките. . ., а момите пееха новата песен на Петка Славейков «Руский цар е на земята. . .», в която има тоя хубав куплет:

Кат Русия няма втора,
тъй велика на света;
тя е нашата подпора,
тя е нашта висота.

Нека спомена, че в това време се разнасяше и една ода от г. А. Франгя, на която помня първите два стиха:

В хилядо осемстотин седемдесет и седем
цар Александър избави наший народ беден.

Бедният велик цар! Ние си представяхме с тъга дългото агонизиране на любящето му сърце най-напред в Богота, после в Бяла, после в Горни Студен. Той преживяваше ужасните дни, ронейки сълзи над страшните жертви, които даваше Русия, готова да дава още, за да се спаси руското име. Разказваха ни как просто и добродушно се разговарял с беленските селяни, със запалени чибучки пред него, като го наричали «Ваше благородие»; как, за да му доставят разтуха, заръчвали хорà от пременени моми пред жилището му, а той, седнал на кръчмарско трикрако столче, с тъжна усмивка се любувал на пасторалната сцена.

Всеки ден пристигаха нови познайници, дошли от Влашко, от Русия, избягали през Цариград и Триест, с които се намирахме в хана на Наста Захаралият, дето се хранехме. Там се видях с Любена Каравелов, все сладкодумник и шегобиец, който пренасяше печатницата си в Търново; с професора Дринов, готвен от русите за български министър на просвещението, с Константина Величков, болен и с Ламартина в ръце. Озовал се бе и дядо Богоров: той, сред трескавиците на войната, беше твърде обезпокоен — не от лошия ѝ обрат, а от порусването на българския език и пръскаше своите брошурки за пречистването му. А тогава действително езикът ни беше много омосковял. Всички българи говореха руски, т. е. някакъв руско-българско-черковен език. Говоримата реч и канцеларската гъмжаха от русизми. Дори турските думи приемаха руска форма. Предаваха думите на оня българин към

един руски офицер: «Ваше благородие, турки не кабулят теслимятса!. . .»,«Добър ден» замени го «здравствуй» — то преобладава и днес; българските псувни замениха руските (нам ни беше мило всичко руско!), «сайбия» стана «хазяин», «чорбаджия» — «барин», често «баран». Произлизаха неприятни езикови недоразумения между освободители и освободени, които взаимно се титулуваха «братушка», дума, която в устата на русите не звучеше тогава обидно за нас. . . Много се смееха за оная свищовчанка, която, като ѝ поискал един офицерин, на квартира в къщата ѝ, мляко (м а л а к ò), снела от потона един стар, покрит с паяжина малакоф, учудена за какво е нужна на русина тая антика. Особено срамеше почтените свищовски дами катерът (малко военно праходче) Ш у т к а в пристанището; то ги правеше да се червят, когато излизаха на разходка на брега, със своя безочлив надпис. . . А б у л к а? (пита бял хляб). Колко недоразумения причиняваше навред! Аз се случих на едно такова в Настовия хан. Когато един майор, обядвайки, искаше «свежую булку», добрият Насто, доста напреднал в знанието езика на Пушкина, знаеше що е «свежо», но втората дума го смути и той решително отказа да удовлетвори русина.

— А зачем? — попита сърдито той.

— Полиция не позволяет! — отговори срамливо Насто.

Офицерът се смя от все сърце, когато му разправихме как го е разбрал ханджият.

А по моста руски войски идеха, идеха, идеха!

София, 1 ноември 1900

ЗВЕЗДАТА

ИЗТОЧНА ЛЕГЕНДА

Зад широките месопотамски равнини, на изток от Ливан, в една ясна нощ, когато небесата бяха засипани, с лъскави звезди, които трептяха като живи брилянти, въз тишината на заспалия свят изгря ненадейно една нова звезда.

Тая звезда, която дотогава никое човеческо око не беше виждало, беше звезда велика, ясна и лучезарна, като едно малко слънце, и нейният силен блясък правеше да бледнеят околните звезди, що трептяха по високото небе.

И тая звезда се показваше на запад.

Човеците, които я видяха, се удивиха. И разнесе се скоро мълва за появлението ѝ по всичките градове и села на царството. И чудеха се всички и се питаха какво означава това небесно знамение.

И никой не знаеше.

И на петата нощ слухът за чудесната звезда достигна до ушите на тримата знаменити и славни мъдреци на Халдея, човеци вещи в писанията, които умееха да гледат в бъдещето и да четат в съкровените му тайни.

И като видяха и те звездата, въздивиха се твърде и се смутиха. Защото никой от тях не можеше, въпреки дълбоката си мъдрост, да отгатне какво явява на вселената това ново небесно светило. И си рекоха един на други:

— Да прегледаме старите пророчески книги. Може би в тях да е писано нещо за това знамение.

И завзеха се с велико усърдие да преглеждат старата мъдрост, написана на зайчи кожи и папируси.

Три дена и три нощи мъдреците ровиха писанията на пророците, четоха ги, тълкуваха ги, за да найдат ясния отговор на тайната.

И в края на третята нощ мъдреците възкликнаха в голяма радост, понеже намериха в книгите предвещанието за тая чудна звезда.

И това старо предвещание разправяше, че ще дойдат нови времена, когато на запад, в юдейската земя, ще се роди един цар. И знак за неговото раждане ще бъде една нова, сияйна звезда, която ще изгрее на запад, тъкмо над мястото, дето се е родил новият цар.

И захванаха тогава да се разговарят мъдреците помежду си. И първият рече:

— Никой цар между човеците до днес не е бил обаждан от подобна звезда. Велики царе на земята са владели и повелявали, без да бъде отбелязано появлението им с такова славно знамение. Навярно новият цар ще бъде по-велик от великия Сезостриса, чиято слава грееше от стовратата Тива, при благословения Нил до върховете на Ливан с високите кедри; той ще е по-могъществен от всесилния Кира, който простря ръката си над всички земи и царства, що се намират между западното море и вълните на топлия океан от изток; и от Македонския Александра, който с победоносен меч разпространи властта си от снежните тракийски планини дори до изворите на свещения Ганг.

А вторият мъдрец изрече угрижено:

— Трепери, бедна земльо, защото страшен завоевател днес се ражда! Твоите полета ще бъдат изново покрити с човешки трупове и твоите реки и бистри потоци ще видят почервенели вълните си от човешка кръв и никога толкова плач и ридание не ще са се издигвали към небесата!

Третият мъдрец каза:

— Благословени да бъдат нашите бели власи, защото те са нам радостен знак и упование, че няма да доживеем до ония страшни дни, когато новороденият силен цар отрасне и възмъжее и със замаха на сабята си направи да покрият земята пожари, развалини, трупове окървавени, сълзи и отчаяние. Защото всяка царска слава се гради над разрушението и всяка победа се купува с мерзостта на запустението.

Тогава и троицата мъдреци казаха:

— Честити сме, че няма да доживеем до тоя чер ден.

И после стана дума за името на новия цар. И поискаха да узнаят името на новия завоевател на земята, който ще я покрие с кръв и съсипни.

И търсиха пак, и намериха таинствени белези в мъдрата книга. И се трудиха много, додето да разгадаят скрития смисъл на тия белези.

И откриха, смаяни, че името на новия цар беше:

Л ю б о в!

И удивиха се твърде влъхвите и възликуваха сърцата им, понеже всичките им страхове за человечеството изчезнаха.

Тогава рекоха:

— Блажени ние, трижблажени, че дочакахме раждането на царя на Любовта. Да идем да му се поклоним, звездата ще ни заведе при него.

И тримата белобради влъхви взеха със себе си най-благовонните аромати, ливан, смирна и злато, за да ги поднесат пред люлката на благия цар, и яхнаха за към Ливанските планини.

А звездата вървеше пред тях и им показваше пътя.

1901

ЕДИН КЪТ НА ПОКОЙ И ЗАБРАВА

Не можах да задържа едно трепване на сърцето си, когато видях, че приятелят ми Б., с когото се връщахме от едно пътуване до Беримирци, като наближихме циганската махала, ненадейно заповяда на возача да отбие колата си в шосето, което води в оградата на Орландовските гробища. Защо бе това? Един каприз!

Конете с пръхане и с разширени ноздри минаха през големия вход на гробищата.

Тоя вход, тъй голям, тъй широк, тъй достъпен, обърнат с всичкия си корпус право към столицата, сякаш зинал алчно към нея, сякаш че й казваше:

— Чакам твоите обитатели, всички при мен ще дойдат, цяла през мен ти ще минеш и ще найдеш вечното упокоение на твоята суета, борби и страдания.

Вътре в оградата цареше пълна гробна тишина.

Печално стърчат хилядите гробове, едни скромни, други богати — според каквито са били състоянията в тоя свят на техните сегашни и всегдашни жители.

Изпълнени с чувство на необорима тъга и неволно благоговение, ние гледахме мълком на тоя град на смъртта.

По надписите ние често узнавахме близки нам или известни нам лица.

Каква меланхолия вее от всяко едно име, от всеки един куностас, от всяка една тревица, израсла из усопшия.

Ето една великолепна и горда гробница от скъп карарски мрамор: тя е на Стамболова.

Тихо почива, спи в безметежен сън бившият диктатор

на България, загинал ужасно от зверския ханджар на отмъщението. Заспа той тук, след като завеща на живите едно море от гневове, омрази и ненавист.

Тя обаче тука не се събужда.

Видът на гроба действува на душата умиротворяваще, тя оставя след себе пустотата и злото на тоя тесен свят и се впива в необозримите предели на вечността. Враждата е обезоръжена. Мир, забрава, всепрощение заменят другите зли чувства, получени на улицата и в живота.

По-нататък, наляво — срещаме гробницата на бедния Белчев.

Тоя обичен и кротък човек в живота, тоя хуманен обществен деятел можеше смело да каже за себе си онова, което папа Пий VII съжаляваше, че не може да каже в предсмъртния си час:

— В живота си ни една сълза не съм направил да протече!

Увы, те текоха изобилно, когато той падна невинна жертва от куршума на политическата вражда!

Политиката, тя напомня за себе си и в това мирно място, тя е пратила тука своите жертви; политиката — тоя свиреп демон, тоя извор на толкова озлобление, жестокост и умопомрачение, държи сега под студената земя толкова млади сили, толкова буйни енергии и горещи глави, отнети безжално на отечеството!

Аз я виждам и по-нататък, или по-добре, аз виждам написан с гробове един жесток период на нашата новейша история. На източния край на гробищата тихо, глухо заслонени от бурена, мълчат четири други гроба, наредени надлъж, с прогнили пармаклъци и килнати метални кръстове.

Това са гробовете на Константина Попов, Александра Карагюлев, Тома Георгиев и Светослава Миларов, издъхнали в клупа на въжето в Черната джамия.

Аз познавам само Миларова и се спирам пред неговия гроб.

Клетият тоз Миларов, клетият идеалист, вечно безкористен, вечно страдащ, клетият безгрижен поет и песнопоец.

Именно песнопоец, защото от Миларова, писателя, бореца, изгнаника, страдалеца, политика, в душата ми остава и е незабравим само Миларов песнопоецът! Тая блага, любвеобилна, жизнерадостна натура, случайно попаднала в мътилката на политическите вихрове, беше назначена за песни, а не за груби борби на световната арена — те искат мишци по-закалени, души по-упорни и жестоки в решителността си. А той беше роден за песни, за живот, за радости. . . И малко ли ги е той внасял в нашите усърнали души, малко ли пъти е прояснявал челата ни със своята живоструйна веселост и е хвърлял въз нас една атмосфера от жизнелюбивост и успокояващо доверие в света и в доброто!. . . Кой го не обичаше? Тоя весел другар и събеседник, тоя мил и сладкодумен разказвач, колкото и сладък песнопоец, тоя ясен философ знаеше да обича и които мразеше, и които го мразеха, правеше да го обичат.

Бог да го прости! Ние го всички обичахме. . .

Ето там, в един заглъхнал кът, без плоча и без ограда, затулен под натиска на дива трева, покои се един друг гроб, въз кръста на който едвам може да се чете това име: А л е к с а н д ъ р Т ю ф е к ч и е в .

Аз съм виждал портрета само на това момче. Каква благородна физиономия, какъв хубав и проницателен поглед на юноша, който иска да живее и да върви радостно към бъдещето!

Знаем всички ужасния конец на това момче: горено с газ в един участък от свиреп пристав, пребито с тояги в други участък, то сега почива тука, като остави на потомството и на времената един кървав спомен за човешката жестокост, за зверските инстинкти, които се крият в потайните дипли на българската душа. Лека пръст и успокоение на младия мъченик!

С притеснени гърди оставям оградата и излизам на чист въздух. Бързо изчезва зловещият спомен пред живия дъх на живота, пред божията светлина. В циганската махала голямо хоро от разноцветни гащи, от шарени дрипи въз пустали кърми, от голи черни крака се

залюляло из бунището под звука на прегракнала цигулка. Но колко радост има тука!. . . Далеко Витоша се белее, а зад нея в кръгозора аз виждам царственото теме на Мусала, и на най-предния план на тая картина — София, в шумния кипеж на която се измътва бъдещето на България. . .

О, нека това бъдеще поне бъде пощадено и неосквернено от повторението на страховити сцени на братоубийствен бяс, тъжните паметници на които току-що оставих.

1895

В ГРАДИНАТА НА МУЗИТЕ

ДРАСКА

Фъртуната навън вееше, фучеше зловещо.

Сегиз-тогиз тя блъскаше стъклата и някои лъхове от студа, минали през отзевките на прозорците, правеха да клима пламъкът на ламбата със счупена в долнята част стъклена тръба.

Младият поет, наметнат с античното си палто, на което зееха сърцераздирателни рани по лактите, пишеше усърдно под играещия пламък на ламбата. Често свиваше зиморливо рамена с бръчки по лицето, защото мразът в стаята му се усилваше от нов прилив хладина из отзевките.

Той свърши стихотворението си посред нощ и когато вдъхновението престана да го сгрява изкуствено, той усети тръпките си с всичката им прозаична неприятност.

Но той прочете творението си още дваж, триж и остана доволен.

— Утре ще го пратя на Месечник — каза си той — и с радост ще бъде напечатано от редакцията. . . Шест месеца пиша стихове за това списание, ни едно не ми е върнато. . . Ама за какво работя? Разумява се, не за пари. . . Аз бих желал обаче да си купя едни нови панталони за Коледа. . . Заплатата чиновнишка ми стига толкова, колкото да не умра от глад тъй скоро. . . Тоя стар приятел — той погледна палтото си — тая зима няма да ме остави съвсем. Тоест той ме е оставил, но аз не му давам оставката.

Фъртуната вееше навън зловещо.

Младият поет прочете пак стихотворението си. Той остана доволен.

— Утре аз сам ще го занеса на редактора на Месечник — помисли си той. —Ще се възползувам от случая да му загатна по някой деликатен начин, че имам нужда от малко пари пред празниците. Истина, той ми е обещал да ми подари цял Некрасова, от когото аз се възхищавам. Но сега пари ми трябват. . . Много не ща — колкото едни панталони да си взема. Той не може да откаже най-после. . . Шест месеца му пиша стихотворения за списанието. Той знае, че поетите, ако и да живеят във висшите сфери с боговете, все пак имат нужда от панталони. . .

Прочете пак стихотворението, па си легна.

Дълго той слуша студения вой на фъртуната, свил коленете си до брадата, под прохладното одеяло. . .

Сутринта младият поет почука с трепетно сърце на редакторовата врата.

В стаята беше сам редакторът на Месечник. Той седеше при една маса, препълнена с книжа. Той остави коректурата, с която се занимаваше, и хвана да слуша внимателно стихотворението, което младият поет му четеше с въодушевление.

— Прекрасно, прекрасно! — каза той, когато поетът свърши; — ще го туря на първата страница. . .

Поетът пламна до ушите от удоволствие.

Редакторът му подаде папироска и продължи:

— Трябва да ви искам извинение. Вие досега, може да се каже, ми сътрудничите безплатно. . . Знам, че вие и няма да приемете да ви плащам, защото вдъхновението се не продава. . . Но представете си положението, в което е нашата книжовна търговия: четат — не плащат. . . Аз правя дългове, до шия съм потънал в тях! И да иска редакторът, може ли да се отсрами пред сътрудниците?

— О, това е вярно. . . Аз бих ви молил само. . . — подзе младият поет, като се изчерви. . .

— О, зная, зная — прекъсна го редакторът, — вие ще ми кажете за печатните грешки? У нас е ужас! Безграмотни словослагатели. . . Нà, и последното ви сти-

хотворение. . . Там. . . «Почтените колиби» напечатано: «Почтените кобили»! Може ли да бъдат кобили почтени или непочтени? Глупците!. . .

— Вие ще ме извините — подзе младият поет свенливо, като не смееше да гледа право в очите на редактора, а гледаше закачените му дрехи при вратата, — аз. . . собствено, вие знаете — през коледните празници, дето идат. . .

— Разбрах, разбрах: вие желаете да ви дам Некрасовите съчинения, които ви бях обещал, за да прекарате ваканцията?. . . Аз с удоволствие ви ги подарявам; още не съм ги разрязал, от много работа. За вас, поетите, душевната храна е всичко, знам. . . Вие еднички не сте заразени от грубия материализъм на нашето време... Ако да не бяха поетите, ние трябва да се отчаяме за нашето бъдеще, ще останем чужди на всякакви възвишени идеали. Тъй ли? Утре ще ви пратя Некрасова, за да имате през празниците приятен прочит.

Младият поет излезе от кабинета на редактора съвсем зашеметен. Когато изтрезня от упоя на похвалите, той се ядоса на себе си:

— Хапльо съм, не смях да му кажа за какво дойдох! — помисли си той сърдито. — По-добре да му напиша писмо, а то с тия ужасно оръфани в крачолите панталони как ще се прекарат празниците? Трябва да се сгуша у дома и да не мога да ида на кафенетата, поне на топло. Хартията не се срамува!

Вечерта редакторът прие следното писмо:

«Уважаеми господин И-в! Считам за длъжност да ви поблагодаря пак за Некрасова, който обещахте великодушно да ми подарите. . . Аз мислих обаче и намерих, че тоя велик руски поет, ако и да заслужава най-голямото уважение на идеалните хора, може да бъде прочетен от мене лятно време, без да изгуби нещо. Ще си позволя да ви кажа откровено нуждата си: за празниците нямам панталони, извинявайте. Не искам да ви затруднявам с просене пари, знаейки, че вие хонорар нямате възможност да плащате; само ще ви кажа, че когато бях у вас, съгледах на стената няколко чифта панталони със здрави крачоли, които не вярвам да носите всичките през празниците. Не ще ли бъдете любезни да ми пратите едни панталони, подебелшки? Ще ви бъда крайно признателен и няма да престана да обогатявам списанието ви с умствените си трудове. Ваш предан Л.»

«Post scriptum. Ако имате и някое непотребно палто — няма да откажа. Същият.»

. . . . . .

Редакторът дълго се усмихвà, като прочете това писмо.

Па приближи окачените дрехи, простря ръка към тях, но му стана съвестно и изпрати двайсет лева на поета да си купи нови панталони. . .

1900

ДЪЩЕРЯТА НА ПИЛАТА

ИЗТОЧНО СКАЗАНИЕ

В ония дни управителят на Дамаск, Клавдий Рикс, беше много опечален: прекрасната му съпруга Поппея, щерка на Понтийски Пилата, който заповядваше от името на цезаря в Ерусалим, беше постигната от зла болест — разслабление. Нейните красиви членове се бяха схванали, чудното ѝ тяло бе изгубило своята гъвкавост и подвижност и само на носилка, обвита в багрено кадифе, под атлазен покрив, болната можеше да излазя извън града и да гледа разкошните градини, що го заобикаляха като един красив венец.

Две години откак Поппея беше я слетяла тая напаст, а надежда за изцеление нямаше. Нахалост мъжът ѝ привикваше от далечни страни най-вещи лекари и чутни чародейци, и учени да прегледат жена му и да ѝ помогнат със силата на изкуството си. Техните знания, усилия и опитност оставаха немощни пред упоритостта на болката, която приковаваше прекрасната млада римлянка на едно място.

Най-после един пътник, пристигнал от Ерусалим, се яви при болната и ѝ обади, че в юдейската зе́мя се е появил някакъв си магесник, именуем Исус Назарянин. Той вършел чудеса над болните: разслабленитe дига на крака и им повръща прежното здраве и сила, на слепите — зрението и даже умрелите възкресява.

И възрадва се от тая вест Поппея и извика:

— Ще ида, ще ида при тоя магесник! Ще му заплатя щедро с безценните си камъни, ще му оставя скъпата си огърлица от зелените елмази, която струва пет града юдейски, само нека ме изцери.

Но странникът ѝ каза:

— Прелестна Поппео! Нищо от това няма да ти помогне пред Назарянина: той сам ходи дрипав и бос, живее със сиромасите, мрази всичките световни суети и ако му занесеш още толкова съкровища, пак няма да спечелиш благоволението му.

— Но какво трябва да сторя, за да получа изцеление от ръката му? — извика безпокойно болната.

— Той иска от ония, които прибягват до неговата помощ, само едно нещо: да вярват в него.

И удиви се Поппея от тия думи на пътника, помисли няколко време, като си допря до челото белоснежната ръка, която блещеше от светлинка на драгоценни украшения, и пак запита:

— Да вярвам в него? А какво да вярвам?

— Да вярваш, че той е син божий.

— Син божий? Ето едно нещо, което не разбирам.

И дълго още разпитвà странника.

Много дни и нощи Поппея прекара в размишления. И като гледаше своите вцепени членове, в разцвета на младостта ѝ, тя проливаше сълзи и плачеше като дете. Но в душата ѝ все повече и по-ясно израстваше образът на таинствения непознат магесник, който се наричаше син божий и който можеше да извършва чудеса, надминаващи границите на человеческия ум и сила; заедно с това желанието ѝ да придобие предишното си здраве и млада пъргавина усиляше в сърцето ѝ нетърпението да се срещне с тоя чуден човек, готова дори да повярва в неговата божественост,

«Щом той стои по дух и по сила така далеко от човеците, трябва да е близо до божествата: само боговете са толкова всемогъщи, та с един поглед, с една помисъл да изцеряват безнадеждно болните. Нашите богове не щяха да ми помогнат — да изпитам силата на бога, на когото тоя Назарянин обявява, че е син.»

И вярата растеше в душата ѝ.

Поппея реши да иде в Ерусалим, дето ѝ се каза, че най-лесно може да срещне Исуса. Но като знаеше, че мъж ѝ няма да склони, щото една горда и високородна римлянка да се унижава с молба пред един презрян еврейски магесник, тя обяви на Клавдия, че горещо желае да посети баща си. Тая прищявка, изпълнението на

която беше свързано с толкова труд и умора за една жена в положението на Поппея, слиса Клавдия.

Но нейните молби и настоявания бяха тъй неотстъпни, щото той най-после не можа да откаже на любимата си страдаща жена, положи я в богата колесница с пухови копринени възглавници и я изпрати с най-верните си слуги към юдейската земя.

И след като пътува три дни по друма, който лъкатуши по източните поли на Ливанските планини с високите кедри, Поппея пристигна в юдейската земя и къде обяд на четвъртия ден, като мина на север от Йосафатовата долина, приближи с колесницата си до Ерусалим.

Това се случи току-що преди еврейската пасха.

И когато да се запъти към северната врата на града, видя, че из нея беше излязло множество народ, сред което светеха шлемове на римски конници. И това множество се запътваше по посока на запад, към ближния гол хълм.

Поппея гледа шествието, без да знае значението му, и продължи пътя си.

Пред самата порта тя срещна един римски центурион на кон, който беше също тръгнал с няколко войника по дирята на множеството. Заповяда да спрат и попита центуриона къде отива тоя народ.

— Ще бъде разпнат на оня рът осъденият на смърт развратител на народа, Исус Назарянинът! — отговори той, като се поклони на светлата щерка Пилатова.

— Не бива! Не бива! — извика уплашена Поппея. — Нека да спрат наказанието! Искам това!

Но офицерът обяви, че само Пилат може да отмени заповедта си. Но че додето се получи това отменяване, ще мине време и престъпникът ще е вече разпнат.

И той се чудеше за участието Поппейно към един жалък лъжец и смутител, обречен на смърт от самия еврейски народ.

А Поппея, смутена и отчаяна, обърна поглед към Голгота, дето се беше спряло вече множеството и дето се готвеше нещо страшно. . .

— Занесете ме по-скоро там! Той не трябва да умре! — извика тя на хората си. И намериха набързо носилка, понеже до върха Голгота колесница не можеше да иде, и понесоха прекрасната Поппея по каменливия хълм.

Когато се изкачиха на върха, Поппея в ужас видя изправени вече там три кръста и на всеки от тия кръстове висеше по един човек. Съдбата се беше изпълнила!

По заповед на Поппея разтикаха тълпата, която обикаляше с глъч и груби ръмжения кръстовете, и ѝ сложиха носилката близо до тях. Под средния кръст беше паднала прималяла една жена еврейка, а две други, с лица облени със сълзи, със счепкани от скръб и отчаяние ръце, гледаха мъченика, комуто из раните на ръцете и нозете течаха червени кървави струи.

Поппея, безмълвна и неподвижна, впи скръбни погледи към страдалното лице на Христа, по чиито благи черти се четяха ужасните мъки на разпятието.

И с бузи, облени със сълзи, заедно с другите жени, гледаше разпетия. Бедната Поппея се силеше да срещне поне веднаж погледа му, в който, въпреки неописуемите телесни страдания, светеха през мрежата на скръбта зари от благост и кротост. Но очите на Христа, устремени тихо в плачущата му майка, нито веднаж не погледнаха към Поппея.

— Спаси ме! — шепнеше тя и не сваляше погледа си от лицето на Христа.

Внезапно тихият поглед на Христа се вдигна от майка му и се спря върху римлянката. И очите на римлянката и на Исуса се срещнаха. И няколко мига той я гледа с такова добро, скръбно, дълбоко изражение!. . . И веднага от силата на тоя поглед, който прониза като небесна искра цялото ѝ същество, тя почувствува едно дълбоко и общо сътресение и нещо ново, сладко, бодро изпълни душата ѝ и тялото. . .

. . . . . .

Пилат чакаше върху горното стъпало на мраморните стълби на палата си своята разслабена дъщеря, предизвестен вече за нея, изпълнен с тревога и учудване, защото целта на посещението ѝ му беше непозната.

Когато я видя, че тя се зададе в колесницата си с лице нажалено, той ѝ простря ръце, като очакваше да му я изнесат догоре да я прегърне нежно.

Но Пилат видя в изумление как Поппея слезна сама от колесницата, отстрани с един повелителен знак слугите му, като ѝ подлагаха златообшита носилка, и сама

се запокачва чевръсто и леко по мраморните стъпала, с пъргавината на ливанска газела. . .

И като се метна на врата на смаяния си баща, разплакана, тя извика:

— Татко! Вие убихте днес един бог!

И всичките гледаха това чудо, зяпнали.

София, 21 март 1902

ИЗПЪДЕНИЯТ МАРШ

ВЪЗПОМИНАНИЕ ОТ РУСИЯ

Току-що влезнахме във външния коридор на театъра, г. Кривцов ни посрещна и каза бързо:

— Господа, едно неприятно нещо!

— Какво? — попитаха неколцина заедно.

— Но това трябва да е някакво недоразумение! — каза той. По лицето му, осветлено от стенните ламби, се четеше безпокойство и недоумение.

— Как, отлагат концерта може би?

— Не, идете вижте! — каза Кривцов и ни посочи червената афиша на стената.

Приближихме и взехме да четем афишата. Там беше програмата на музикалната вечеринка. Тя състоеше от маршове и химни на всички славянски народи, които щеше да пее капелата на Славянски. Най-напред беше руският химн «Боже, царя храни», а после идеха останалите. Нашата «Шуми Марица» стоеше по средата им.

Но една дебела черта със син молив беше теглена въз словата, тя беше заличена.

Ние останахме втрещени.

Тая сценка произлизаше вечерта на 18 юли 1888 година в коридора на «Русский театр» в Киев. Него ден се сключваха седмодневните празненства в Киев в памет на деветстотата годишнина (15 юли) от покръщението на руския народ в тоя град. Този юбилей беше събрал голямо множество народ; бяха надошли представители от цяла Русия, от страна на официалния свят, висшето духовенство и интелигенцията; бяха се явили депутации

от цял славянски мир, представени в лицето на отборните си граждани, публицисти, политически деятели, писатели, поети; народите или правителствата на славянските земи бяха поискали да вземат живо участие в братския празник и по тоя случай да засвидетелствуват още по-тържествено своята кръвна и духовна връзка с велика Русия, да я почетат и да повдигнат блясъка на юбилея на едно от величайшите събития в живота на руския народ. Имаше депутации и от православните неславянски страни: Румъния, Гърция, Абисиния.

Имаше от Англия — от страна на англиканската църква.

Имаше от Япония — от православните японци!

Само от България, от православната и освободената с руска кръв България, не се очакваше никой!

Увлечено от антируската си политика, тогавашното българско правителство не беше сторило нищо. Нито то взе почин да бъде представена България тука, нито допусна да се вземе. Отсъствието само на България от това братско всеруско, почти всеславянско тържество беше едно грозно нещо, една съблазън за другите славяни, един срам за нас.

Обтегнатите отношения с Русия не трябваше да попречат на България да изпълни един дълг на вежливост и на човещина; политиката на минутата не можеше да изличи историята, тя не можеше да послужи за извинение на това невнимание, което в случая добиваше вид на едно ново, дръзко и ненужно оскърбление, прибавено при другите. . .

Когато в самото навечерие на юбилея емиграцията в Цариград и в Одеса се научи, че от България нищо няма да има, че тя ще се умълчи, че и Екзархията няма да изпрати представител, то реши тя да изпълни тоя дълг. Веднага една депутация, съставена от по-видните емигранти в горните два града, тръгна начело с дядо Цанкова за Киев. Тая депутация, в която имах чест да бъда и аз*, неупълномощена ни от правителството българско, ни от народа, се яви като българска депутация на руския юбилей. Скандалът бе избягнат.

* Бяха още: г. г. М. Маджаров, С. Бобчев, А. Люцканов, Светослав Миларов; по-старият брат на дяда Цанкова, дядо Константин (дошъл с друг един българин от Румъния като делегати от българската колония там), капитан Бахчеванов, Д. Бръчков и още двама-трима други емигранти, чиито имена не помня. Имаше и един македонец от Дебърско в народното си рухо, дошъл по частна работа в Киев, когото сръбската депутация бе прибрала и развождаше с агитационна цел, да представи пред русите, че македонците са сърби, и когото ние грабнахме от нея. А на 16 юли пристигна при нас от Харков и г. професор Дринов, а от Одеса г. А. В. Рашеев, делегат от Одеското българско настоятелство.

С неописуем блясък и великолепие, с небивала тържественост се отпразнува юбилеят. Киев, окичен със знамена, а вечер илюминован, беше добил необикновен празничен вид; в улиците гъмжеше гъсто множество народ, сред което групите на славянските депутации, отличени със златни жетони на гърдите, минаваха, поздравявани с почит и умиление от добрия руски народ. Богослужения, водосвети, шествия до Днепър, до мястото, дето се е бил кръстил светият княз Владимир с народа си, военни паради, обеди, речи, тържества, разходки с музики на параходи по реката, гърмеж на топове и камбани, посещение на манастири и скитове, скрити в гористите околности на Киев, приеми официални изпълниха тая знаменита юбилейна неделя. Нас ни посрещаха с любов навсякъде. Руското пословично гостолюбие се надмина в усилията си да задоволи милите славянски братя, да ги изгали с внимание и топло съчувствие, да им изкаже уважение, да остави в душите им неизгладимо впечатление за кратковременното им гостуване в стените на «майката на руските градове» и за тържеството, що ги бе привлякло в нея.

Аз няма да забравя никога тия дни.

Имаше обаче за нас, българската депутация, мигове на малки огорчения. Една струйка от хладина се забелязваше към България, особено в средата на влиятелните руски кръгове. При всичката изключителност и извънредност на часа, очевидно беше, че в душата на русите не можеше да се спотаи съвсем горчивото чувство на обида и мъка, които те изпитваха от поведението на България, от «неблагодарността» на освободения народ към освободителите му; в ума на русите непобедимо се сливаха понятията за народ и правителство, те отождествяваха едното с другото, пристигнали да се усъмнят, подир върволица прискръбни събития и разочарования,

в предаността на българския народ. Нам се даваше особено да почувствуваме това при отношението им спрямо нас и сръбската депутация, състояща от двайсетина души сърби, повечето дошли от Белград, имайки в редовете си митрополита Михаила, генерала Груича и Пашича, отношения, запечатани към последните с особена топлина и благоразположение. Това беше отражение на новото течение в руското общество. В това време симпатиите към Сърбия растяха, колкото повече България ги губеше; това личеше и в печата, и в руската политика, и в интелигентните среди, та и в народа. . . Охлаждението беше проникнало навсякъде и разклатило съвестта на най-убедените ни приятели. България беше престанала да бъде галеното дете на Русия —такова изглеждаше да става сега Сърбия.

Прочее, вечерта на 18 юли се даваше в Киев музикална вечеринка, епилогът на празнуванията. Тая вечеринка се даваше в чест на славянските гости, поканени всички на нея. Знаменитият Славянски щеше да пее националните химни на всичките славянски народи. Славянската душа тука щеше да се излее в мелодията на музиката и всичките ѝ жици щяха хармонично да треперят в едно общо упойно чувство на любов, на братство, на взаимност, на идеали исторически под чаровната сила на славянския звук. . .

Сега лесно се обяснява нашето слисване, когато видяхме, че българският исторически марш «Шуми Марица» един се изгонва из концерта, счита се недостоен да стои при другите славянски песни в тоя всеславянски концерт.

Обидата беше тежка, тя приличаше на презрение, хвърлено въз лицето на България, пред очите на целия славянски свят; ние се гледахме смаяни и се питахме достолепно ли е за нас да присъствуваме на концерта, подир това.

Бедният наш Кривцов беше засрамен и от челото му капеше пот. Тоя истински русин, член на Славянското благотворително общество в Одеса, беше пламенен българолюбец и провидение на емигрантите там. Член на руската депутация от тоя град, той се беше самоволно на-

гърбил със задачата да ни дава всякакво съдействие тук.

Наближаваше да се почне концертът: последните посетители влазяха, поздравявайки ни, и минуваха в залата. Някои се спираха да прочетат афишата и после нам се виждаше — или ни се струваше така, — че по лицата им се изобразяваше някакво недоумение. . .

Ние стояхме в нерешителност и се разговаряхме тихо.

Дядо Цанков гълчеше сърдит:

— Да не бяха туряли хич тая пущина в програмата, тогава друго. . . Но туриха «Шуми Марица», па я задраскаха. Това е цял маскарлък!

— Та ѝни нас, бугарщината, ни чинюет резил на светот — казваше обиденият дебърчанин.

— Разпоредителите, разпоредителите трябва да намеря — извика Кривцов, — трябва да се обясни това. . . недоразумение. Това е невъзможно.

Не знам дали ние, или той беше по-поразен от тая ненадейна случка; неговото пълно, хубаво и открито лице се беше изменило от скръб и негодувание.

— Господа, не мърдайте оттука, моля, чакайте, докато се върна. . . да видя кому дължим това неприличие. С това се плюе не на вас, а на руското гостоприемство.

И той ни остави.

Ние очаквахме в коридора с нетърпение.

След малко Кривцов се върна.

— Батюшки — каза той, като си изтриваше потът от лицето, — влезте, влезте, за вас са определени две от първите ложи.

— А «Шуми Марица»?

Той махна с ръка.

Па като сниши гласа си, обясни ни, че махването на българския марш от програмата не станало с цел да ни докачат, а по съображения от друго, деликатно естество, и ни предаде извиненията на разпоредителния комитет. Той ни успокоявà доста, но не ни разправи ясно кои бяха тия съображения, очевидно, беше му трудно да ни обади истината. Ние настоявахме. Принуди се най-после да ни обясни, че махването на «Шуми Марица» е станало да се не наранят някои чувства, някои самолюбия тая вечер. Чии бяха тия самолюбия и тия

чувства, ние нито на миг се подвоумихме да се догадим: всички разбрахме, че това се прави в угода на сърбите. Сами ли бяха изявили притезание, виждайки може би в нашия марш, под звуковете на който преди две години и половина българските знамена бяха се развели победоносно на сръбска земя, един наранителен за тяхната чест спомен, разпоредителите ли по свой почин, от чувство на прекалена деликатност към сръбските гости, бяха решили това — не можехме да узнаем. Кривцов ни даде да разберем, че се е намесило и друго влияние, от по-високо място. Нам не ни бе мъчно да повярваме това, като имахме пред вид признаците на хладина и на сръдня към България, за което се спомена по-горе.

Кривцов залягаше по всеки начин да ни успокои и предума да влезем вътре. Той ни представяше на вид лошото впечатление, скандалът, който би произвело отсъствието на българската депутация, и че това би турило в трудно положение самите руси, а най-паче него. Той ни заклинаше да се не обиждаме, да влезем в положението, молеше, ободряваше.

Подир всичко това ние намерихме, че е най-благоразумно да го послушаме и да влезем.

Едва се настанихме — всички с камък в гърдите— в ложите си, завесата се дигна и най-напред излезе един русин, професор, мисля, та чете сказка по великото историческо значение за Русия на събитието, що се празнуваше днес. Сказката се свърши сред дружни ръкопляскания от целия театър, чиито три реда ложи и партер бяха препълнени от славяни и руси. Между последните се забелязваха граф Игнатиев, председател на славянското благотворително общество в Петербург, г. Победоносцев, оберпрокурор на Светейшия синод, г. Саблер, помощникът му, г. Витте, проф. Ламански, проф. Антонович, абисинският герой Ашинов, който бе довел на юбилея един абисински владика и една черна абисинска принцеса, девойка, внука на Менелика, като представители на империята му, и други лица с гръмливи или известни имена.

Силни и задушевни ръкопляскания поздравиха появяването на Славянски, облечен в богати староруски

боярски одежди, както и жена му, както и дъщеря му.

Най-напред се изпя руският химн, изслушан от публиката на крака. Въодушевени ръкопляскания поздравиха хора, когато свърши. Подир четвъртчасова почивка Славянски пак излезе и изпя ческия марш, поздравен пак от бурни ръкопляскания; а след това почивка — и нов славянски химн или марш. По тоя начин се изредиха всичките песни, означени в програмата, освен осъдения български марш.

Това обстоятелство ни бъркаше да можем да се присъединим към общия ентусиазъм, да се издигнат чувствата ни до диапазона на възторга на останалите гости, силно потресени от вълнение при слушането родни славянски звукове в това интимно, почти семейно славянско събрание. Заедно с другите и ние пляскахме, но в душите ни беше тежко, скръб и мъка имаше там, ние се чувствувахме като убити.

Току-що Славянски се кланяше за последен път, награждаван сега с още по-продължителни и горещи ръкопляскания от публиката, която се размърдваше, за да стане, на предните редове на партера се изправи ненадейно Ашинов, със своята странна, руса, женствена физиономия, с голяма свилена руса брада, облечен в богата черкезка носия, каквато имаше право да носи като кубански казак, с абисински орден на гърдите, и извика на Славянски със своя тънък и писклив глас:

— Шумит Марица!

Всички очи се обърнаха към него.

Шумът утихна.

Славянски остана на сцената в недоумение.

Един стар генерал от средните чинове на партера извика:

— Шумит Марица!

Викът «Шумит Марица» се подзе и от други присъствуващи; повтори се доста често и от местата, дето седяха депутациите; особено силно завикаха чехите и руските офицери. Па загърмя и цялата зала:

— Шумит Марица!

При това общо желание, изразено тъй неочаквано и тъй дружно, Славянски се обърна към хора си, даде му бръз знак с ръка и българският марш се запя сред пълната въдворена тишина.

Всеки може да си представи чувството, което ни облада. Станали прави, разтреперани от неописуемо вълнение и щастие, порасли до небето от гордост, ние слушахме, с очи, обърнати към хора, нашия мил и славен марш, като усещахме, че към нашите ложи — особено ложата, дето беше дядо Цанков — бяха устремени множество сълчувствени погледи. Хорът пееше стройно, с увлечение; потресающата сила на тая песен въз блудкаво-игрив немски мотив, без воинствени удари, но пълна със спомени за дни на славни борби и събития, ехтяла в димовете на битките, в урата на победите и триумфите, покърти до дълбочините нашите изтерзани в изгнанието и унижението български души. Сякаш тая чудна песен беше един силен протест против посягането въз българската чест; сякаш тя сбра в себе, кристализува в звукове всичко високо и добро, каквото имаше у нас, всичките слави на българския народ. При днешните обстоятелства особено, в днешния час, на това място, тя имаше страшно за нас обаяние.

Когато хорът свърши първия куплет с припева:

Марш, марш, генералю наш!

публиката се дигна: един ураган от ръкопляскания. Залата се потресе. Заехтяха «браво!» и «ура!». . . А Кривцов? Пляска и реве, като луд. . . Славянски многократно и ниско се кланяше, развълнуван и уморен. Нова гръмовна буря, театърът зафуча цял от стотина «бис!» Очевидно магията на тая песен обхващаше душата и на публиката, чрез други психологически процес вероятно, но със същата сила.

Хорът повтори пак първия куплет:

Шуми Марица
окървавена,
плаче вдовица,
люто ранена.
Марш, марш, генералю наш!

Нови ръкопляскания удавиха последните думи на припева, пак гръмовни и безчетни б и с. И хорът захващаше трети път — а всички предишни песни се пяха един път! Що беше това? Ние не разбирахме. Сякаш

публиката ни даваше едно бляскаво удовлетворение чрез това горещо съчувствие за горчивините, изпитани преди малко, като че е знаела. . . Това приличаше на един триумф! До мене стоеше Кривцов неподвижен. Аз го погледнах пак. Бедният, бришеше очите си! Всички очи гледаха към нас. Славянски свърши сред ръкопляскания, залата и ложите ни поздравляваха с топли усмивки в погледа. Граф Игнатиев, сияещ, ни поздравляваше с ръка; много руси дойдоха под ложата ни и простряха ръце, като да искаха да хванат нашите; генералът, който беше извикал подир Ашинова «Ш у м и т М а р и ц а», се втурна при нас и с горещи ръкувания и със сълзи, незасъхнали още на сбръчканите бузи, ни казваше:

— Господа, господа! Това е скъпо за нас, руските люде. . . Аз чувах тия звукове, когато водех българска дружина под огъня при Стара Загора, и сега оживяха в старешко сърце могущи спомени. . .

Но най-радостен, най-щастлив, най-разтъгуван от умиление беше Кривцов. С тържество в погледа, с разтреперан от душевно вълнение глас той ни каза:

— Разбирате ли какво значи всичко това, господа? Това значи: любов. Избухна тя, не се удържа. Сърцата, които бяха затворени за България, се разтвориха, запалиха се при първата психологическа искра. Ние искаме да ви се сърдим, да ви ненавидим, но не можем. . . И когато имаме вид, че ви мразим, знайте, че ние пак ви обичаме, против волята си. . . Във ваша полза говори сърцето ни, говори кръвта на руския человек, проляна за вас. . . Връзката между нас и вас е неразривна, симпатията безсмъртна. . . Вие видяхте това тая вечер... Помнете го винаги, кажете го у вас, когато идете!

И тоя русин, който тъй много страда с нас заедно преди вечеринката, сега се радваше повече от нас за нечувания триумф на махнатата из програмата «Шуми Марица», за победата на изгнаницата.

Истина, той беше направил нещо за тая победа: той беше пошушнал няколко думи на неустрашимия казак, който пръв даде тона. Кривцов познаваше добре руската душа — добра, любеща, лирическа, каквато беше и неговата.

Той се помина преди няколко години. Бог да прости тоя добър русин!

София, 19 декември 1899

В ЕЛЕКТРИЧЕСКИЯ ТРАМВАЙ

Nil admirari! — На нищо не се чуди! А, между това, колко е чудно!. . . През последната половина на миналия век човеческият ум, демон пощурял в устрема си към невероятното и непостижимото, грабна от небесата — втори Прометей — тайните на светкавицата и тури на наша служба неуловимия ток на таинствения елемент — електриката; накара я да ни пренася мисълта от единия край на света до другия, почти с нейната бързина; да ни препраща гласа, да ни осветлява, а най-после — да носи и нас! Ами Рентгеновите лъчи? Ами телеграфът без жици? Ами хвъркането из въздуха? Ами четенето на мисълта? Ами телепатията? Ами страшната загадка на спиритическите проявления? Ами, ами. . . онова, което утре, други ден ще видим? Казвам: утре, други ден, защото този демон-чародеец, този неуморим титан, човешкият ум, трупа с вихрова скорост чудо въз чудо, подвиг въз подвиг, Пелион въз Осса, и ние, в изумление, смутени, присъствуваме на тая мирозидателна работа и не предвиждаме ни край, ни бряг, ни точка, ни минутата, дето ще каже: «Доста!. . .» Често замижавам и се пренасям в края на тоя XX век и искам да си въобразя какво има да види той и какво ще предаде в наследство на другия, при тоя трескав творчески процес на човешката мисъл. . . Тая грамада дивни изобретения, открития — вчера фантазия, блян неосъществим, днес нагла действителност — не наумяват ли повторението на вавилонската кула, на една духовна вавилонска кула, по която човек се опитва да стигне небето, божеството, началото на началата?. . . Де ще се спре човешкият дух в шеметния си летеж към неизвестното? Кога ще се умори?. . . Чудно, дори страшно!

*

Какво ахкане и негодувание у всички софиянци, когато гледаха запречкването със стълпове софийските мегдани и улици за нуждите на електрическото осветление и на електрическия трамвай и замрежването въздуха с тая паяжина от медни жици! Никога столицата не е знаела, че имала толкова любители на красотата си! А помните ли какви възхитени сборища се трупаха около първите пуснати трамваи, няколко дена наред натъпкани като сардели или като Ноевия ковчег — изберете което щете от тия две сравнения — с пътувачи от двата пола и от всичките възрасти?

Негодувание, учудване, възхищение — всичко мина. Софиянци вече не се чудят — те видяха по-чудни неща и им се пречудиха също. Вратоломните изненади на българската политика и ония, които ни готви, ги направиха да обръгнат на всичко. . .

*

Когато цяла София се извози и насити на трамвая, вредих се и аз да му се порадвам и се качих при Банката на вагона с надпис «Гарата —Игнатиев». Той отиваше към гарата.

Първият клас, дето сядам въз кадифено седалище, е съвсем празен; вторият клас е населен от една бабичка, от двама гимназисти, от едно слугинче-момиче и дете, което държи в ръцете си.

Един мургав чиновник с плитка шапка и сив шаячен шинел, който ми дава билет. Той е твърде учтив.

Трамвая продължава пътя си към Търговска улица. Той се търси, гърми, стъклата на прозорците чаткат. Това тръскане и шум произвеждат неприятно впечатление из пръв път. Но големите сгоди на това съобщително средство стократно го изкупуват. Спираме на

Александровския площад, цял настръхнал със стълпове, като едно пристанище с корабните мачти. Никой не влазя и външният чиновник, който кара каруцата, звъни за тръгване. Аз ги наричам чиновници, и тогова, и първият, защото не им знам особните названия. После научих, че ги викали в а т м а н и р е е в ь о р! Ето ти и трамвая, че внася нов международен вклад в речника ни! Всяко нововъведение в живота ни влачи подире си рой чужди думи в езика и той, сиромахът, ги гълта, усвоява, обогатява се, оварварява се. Научихме българина да си троши езика и задръстя паметта без нужда, направихме го да произнася: урна — не кутия, секция — не бива отдел, тротоар — плочник не е български! (тъй го чух от селяни), екскурзия вместо излет — ческа и сръбска дума, но хубава и на български; записаха и заказваха: палач — вместо джелатин, оръдие — вместо топ, площад — вместо мегдан — ние неразбрано изхвърляме звучни турски думи, придобили право на гражданство у нас; взехме руските: упрек (вместо укор, натякване), намеквам(!) (вместо загатвам, подхвърлям), прицелвам се вместо луча, меря. . . И стотина такива. . .

*

Завихме в Търговска улица, дето пак виждам в джамлъка на руския чаен магазин куклата на миловидната Лотиева Madame Chrysantème, обиколена от навалица любопитни. Но мургавият чиновник със сивата шаячена шинела се изпречва пред мене и ми казва учтиво:

— Господа, молим извинете!

Аз се озъртам в недоумение, защото само аз съм в първия клас. Мигар той употреби множествено число заради кученцето ми, що влезе с мене!

Учтивият чиновник прибавя:

— Не се пуши тука — и ми посочва надписа над вратата: З а б р а н е н о е п у ш е н е т о!

Аз се извинявам и хвърлям цигарото.

При банята — спиране. Трима граждани влизат и ми стават другари. Единият е твърде благообразен, добре избръснат, гоен, с една реч — почтен човек. Аз

го познавам: бивши депутат — предприемач. Вторият има незначително лице; третият е намусен старец с големи вежди и гръмлив бронхит. Бившият депутат-предприемач продължава с тях някакъв оживен разговор, захванат още на пътя. Разказва как по-рано искали да му забият на новата къща желязна кука и да вържат на нея тела от един трамваен стълп, за да се крепи, как бутнал стълбата, прогонил работника на компанията, който посягал въз неприкосновеността на стената му, и после — цялата разправия с общинското управление, с дирекцията на трамвайното предприятие, додето най-после победил и последната се принудила да забие особен стълп за куката.

— Имам ли право, Петраке? — обърна се той към стареца с големите вежди и с бронхита.

— Да, да! — отговори Петраки.

— По конституцията никой няма право да се разполага с чужда собственост. . . защото. . .

— О, да, да — избърбора старецът.

— Защото един път например ако позволя да забият тая кука, утре не съм господар на стената си, ако поискам да си разваля къщата. Трябва да искам позволение за това, и главоболия, и поразии. . .

Мене ми дойде на ума народната дума: «Ако падне теслата от тавана и убие наш Ивана, олеле горкана, какво зло стана!»

— Но вие няма да я разваляте къщата си? — казах аз.

— Например де!

И с тържествуващ поглед той ме попита:

— Вие сте били в Европа: там такова нещо не се позволява?

— Напротив, и на дворци даже ги забиват, защото това е от обществена полза, а без вреда за стопаните...

— Да, да, това е право! — потвърди Петраки, като чукна с тоягата и с гръмовито рязко изкашляне.

— Може, но българската конституция.

Детето във втория клас се разплака и заглуши думите на охранителя на българската конституция. . .

Детският глас раздираше ушите ни. Депутатът се разсърди, вероятно се досети, че конституцията не дозволява никому да плаче в трамвая, и зина да каже нещо на чиновника. Слугинчето видя сърдитите погледи на

господина и с големи мъки уталожи детето, подпомогнато и от бабичката.

*

В булевард «Мария Луиза» — нови гости. С тях се донесе и разговорът за политиката, за изборите, които ставаха подир няколко деня. Един господин, твърде бъбрив, твърде лют, кандидат, както разбрах, разправя гневно за злодействата на противника си, който, за да попречи на избирателите му да идат на секцията си, която е отвъд реката, пратил оная нощ хора, та бутнали моста! Мнозина се разсмиват.

Между това, трамвайт лети из булеварда, празен в средата от минувачи, според последните полицейски разпореждания. Само един стражар там се лута да гони хлапаците и селяните, които се опитват да вървят нашироко. Неотдавнашната гибел на един стражар под трамвая докарва разговора върху тоя трагически случай.

Старецът с големите вежди каза мрачно:

— Хич да ги няма трамваите — по-добре!

— Недей говори така, Петраке — се обърна бившият депутат; — трамвайт, това е цивилизация, напредък.

— О, кой говори? Да, да, да!. . .

Но кашлицата попречи на стареца да се доизкаже, че той никога не е бил против трамваите.

— Само че полицията трябва да направи и друго нужно разпореждане. . . — подзе бившият депутат.

Миролюбивият старец зина да каже по обичая си «да», но се удържа и взе да слуша.

— Трябва — продължи първият — да се заповяда например из тротоара: които отиват, да държат дясна страна, които идат насам — лява. Така е в Одеса.

— А другата секция, представете си — следваше да говори живо кандидатът другиму, все още разлютен от лукавствата на противника си, — преместена на четирийсет и осем километра по-далеко! До вечерта да бият път, няма да стигнат селяните в тоя къс ден.Представете си, че вместо на «Света София», пращат ви да си запалите свещта в ючбунарската черква, а вие живеете при животните. — И той погледна стареца.

— Вземи си думите назад, аз живея при Държавната печатница — избърбора старецът.

Трамвайт ненадейно спря с един голям друсък; всички политнаха уплашени от мисълта, че става някоя беда. Бившият депутат сне ръцете си от два врата, хванати машинално в уплаха, и запротестува:

— Това е позор! Чиновници, които не си познават от работата! — Кондукторът, смутен, звъни и каруцата пак потегли от Шарения мост нататък.

*

На запад ниските и разредени къщи отварят вид към румените вечерни облаци над Вискер. Аз с удоволствие гледам тая хубава природна картина на заник слънце, през която бягат безлистните акации по булеварда. В каруцата се въдворява тишина. Когато стигнахме до гарата, заръси ситен дъждец. Току-що бе пристигнал влакът. Голямо множество пътници от гарата се зададоха тичешком насам, каруцата, изпразнена, веднага се натъпка пак и повечето останаха навън. С мене останаха депутатът и старецът, дошли само за разходка като мене. В нашия клас се заеха всичките места: до стареца седна една изящна, млада госпожа с воал; имаше и двама офицери, единият млад поручик с черни мустаци, завити нагоре, à la император Вилхелм, другият—майор. Трамвайт пак тръгна назад. Госпожата пази голямо достоинство, изглежда да е чужденка. Старецът прави усилие над себе си, рядко и глухо кашли и често си поправя мустака към нея. Но вторият клас не може да побере всичкия си народ и част от него нахълтва в първия клас. Именно: една дърта, дундеста, гърдеста жена, със следи от минала хубост, облечена бедно, и една хубавичка кръглолика девойка, бледна, с малък нос и мил поглед, в изжулена проста рокля, с морава кърпица въз косата, завързана под брадата ѝ, с черни ръкавици. Те стоят прави, уловени за каишите, и разменят сегиз-тогиз някоя дума, ту по български, ту по влашки. Очевидно, майка и дъщеря. Майката с монументалните си

гърди свободно и весело гледа през прозореца; девойката, видимо стеснена от толкова погледи, крадешком насочени към нея, прилича на «модел» в работната стая на Рисувалното училище.

Друго дете се разплака във втория клас с още понесносен писък. Това дава повод да се оживи беседата, няколко време спряла. Депутатът вика:

— Не щем музика!

Монументалната моя съседка се тресе от смях и също вика:

— Музика! Музика!

И тя захваща да ми говори нещо, което аз не чувам в писъка и трясъка. Види се, че това е много весело, и аз от учтивост ѝ казвам: да! Както в железницата, в параходите — и в трамвая, по едно неписано правило, церемониите и етикета отстъпват място на повече близост и непридирчивост в обноските на непознати един другиму лица. Старецът с големите вежди вече съвсем не се чува, обсаден от трите жени. Кашлицата му премина; сегиз-тогиз го зървам в едно благоговейно положение, с ръка на някой мустак. Той има случай скоро да се покаже и кавалер, когато майката, при вадене пари за билета, ненадейно полита от едно тръсване към негова страна и той я обхваща с ръцете си, за да избегне смазването от лавината, която го благодари с много «пардон». Съседът му отляво излазя да пуши и на освободеното място поручикът кани вежливо девойката да седне, като си прибира шинела. Девойката срамежливо отказва с климане.

— Я съм по-стара! — каза засмяно майката и се бухна между понамусилия се офицерин и стареца, притиснат между двете дами, силно зачервенял от смущение.

Настана пак мълчание. Само гърменето на колелата продължава еднообразно назад към Шарения мост. Веднаж или дваж дебелата госпожа иска извинение от Петраки, че го притиска, като си прибира роклята, застлала коленете на съседите ѝ.

Но старецът е деликатен и отговаря:

— Не се безпокойте, добре съм...

При едно ново спиране майорът — не го познавам —

прекъсва мълчането и ме пита от железницата ли ида. На отговора ми той забеляза:

— Да, приятна е разходката по трамвая. Само че тоя натиск... Вие за пръв път ли се возите?

— Да... А вие?

— Втори път.

Подир тоя задушевен разговор ние млъкнахме.

Офицеринът запушва цигара.

— Молим, господа, забранено е! — забелязва чиновникът и му посочва надписа.

Офицеринът се понавъсва.

— Не виждам и вие да се съобразявате с правилата — отговаря той.

— Молим?

— Вие пускате в първия клас лица, платили за втория! — казва офицеринът и стъпква цигарата.

Чиновникът се смутява. При знаменателния му поглед дебелата госпожа иска да стане и да си мине в класа. Дъщеря ѝ вика: «Скоала те, мума!» (Стани, мамо.)

Но тук всички вземат под свое покровителство двете жени: старецът — майката, поручикът с мустаците à la император Вилхелм прави знак на дъщеря ѝ да не се безпокои с един поглед, който казва: «Дордето бъда аз тук, никоя сила на света не може ви оскърби.» Госпожицата му поблагодари с лека усмивка.

Бившият депутат пак сипе критики въз трамвайното управление и разправя за уплахата си при Шарения мост във време на внезапното спиране.

— Помислете си например, ако беше паднала госпожата въз някого...

И всички изгледват усмихнато майката.

При банята и двете излазят. Благожелателни погледи изпращат девойката, додето се изгуби в мегданското множество с майка си.

*

Пак в Търговска улица, осветлена като ден от електрическите слънца. Блесналият Александровски площад загъмжал от вечерния върволяк. На тамошната спирка ме напущат всички другари, а влазя един нов.

Той е дрипав човек, сух, бърчав, с книги под мишница. Проницателният чиновник му веднага забеляза, че той се е сбъркал, и го кани да мине в евтиния клас. Дрипавият господин не напуща кадифеното седалище.

— Вземете билет — казва му той и му го отрязва.

Господинът бърка дълго време в джобовете си, но като не намери нищо там, подава му една зелена книжка.

— Какво е това?

— Календарче «Вардар» с образа на Крали Марка: двайсет стотинки.

Той иска да заплати с календарчето стойността на билета.

— Книги не ща.

— Има песен тук към македонците, от мене е съчинена.

— Песни не ща, пари!

— Нямам.

— Слез!

Произлазя скарване. Господинът с книгите под мишницата се оказва честолюбив човек и сочи юмрука си на чиновника, укорявайки го в лош патриотизъм. Аз се намесвам в полза на събрата си по Аполона и заплащам билета му. Тогава той ме съзира и ми благодари, като ме назовава с името ми — познава ме. После сяда до мене приятелски и ми се оплаква, че по причина на кризата литературата не върви. . . Той поверително прибавя, че има един ръкопис от деветстотин и девет листа, в който е описал превземането на Гюмюрджина от русите, в което събитие и той играл роля, и че е готов да ми отстъпи произведението си за четиристотин лева. Позволява ми след поправянето «правописанието и запетаите» да го напечатам под мое име и да печеля колкото ща от него.

— Па и славата нека е ваша! — казва той великодушно и с чисто християнско самоотречение.

И един остър дъх от вино иде въз мене.

Аз с радост виждам през прозореца зида на Черната джамия и че наближавам края на улица «Игнатиев» и на беседата ми с приятеля.

Трамваят спира срещу английското консулато, зад

което се тъмнее кръст. Под електрическия фенер няколко деца поздравляват с радостни ура пристиганието ни. Тук се разделяме със събрата, който хваща меланхолично улицата към Перловец, без да ми обади името си, а аз — Фердинандов булевард, глух, пустинен и озарен меланхолично от дълъг ред червени електрически ламби.

София, 7 февруари 1901 год.

УРОК

Княжевският трамвай заобиколи с ухораздирателни скърцанета по релсите градинката на стария паметник на царя-освободителя и пак пое правата посока към югозапад.

Пред мене пак се откри във всичката си омайност чудната панорама на зеленото поле, на Витоша, с благородния и мощен изрез в кръгозора.

Аз не свалях очи от тая вълшебна гледка, толкова пъти виждана, и все тъй нова и драга на душата ми.

Като един дисонанс в музиката на чувствата, що извикваше българската природа, прозвуча пред мене немски говор. Тогава чак аз обърнах внимание на дружината в открития вагон, която завземаше другите два чина от първия клас, обърнати със седалищата си един към други. На отсамния чин, гърбом към мене, седяха три дами: едната стара, двете млади: сухички, бледни, чернокоси българки, облечени в модни летни премени. Аз ги не познавах, но по изяществото на носията и обноските личаха, че са от доброто общество на столицата.

На срещния чин стоеше един млад господин, също изящно облечен, румен, синеок, с руси мустаци. Той беше немец, приятел или сродник някакъв техен, като се съди по близките и дружеските му отношения с тях. От късия му разговор с кондуктора видях, че той говори сносно български. Едно бяло кученце играеше палаво в краката им. Двете млади дами ветрено чуруликаха с кавалера си на немски език и това правеха с явна наслада, мятайки дръзки погледи наоколо си; изглеждаше, или тъй ми се стори, че те изпитват някаква горда суета, като говорят на един образован език, чужд

и непонятен на неколцината българи, що седяха на другите чинове. Те удостояваха с българския език само старата и кученцето, което не знаеше немски.

Във всичко това нямаше нищо необикновено. Но като ги слушах и ги гледах тъй самодоволни и надменни, не знам защо, у мене се пробуди едно неприятно чувство, някакво неразположение към тия поевропейчени българки, които пренебрегваха родния си език без нужда. Може би да не забележех това или да им го простях, ако бяха толкова хубави — уви, хубостта изкупува много недостатки! — колкото бяха суетни и модни. Нека ме простят великодушно за това грешно признание, в случай, че тия редове паднат под очите им. . . ако четат български.

Трамваят спря за минута насред полето, там, дето се захващат новите градини и летни колиби. Един българин тичешком се зададе оттам и едвам свари да се качи при немеца. Той беше възстар човек, с почерняло от слънце, небръснато отскоро лице, облечен вехто и бедно. Прáхчица от пръст по дрехата му показваше, че се е занимавал с полска работа.

Немецът учтиво се поотмести. Младите българки се намръщиха от това неприятно съседство и едната от тях каза на кавалера по немски:

— Елате седнете при нас!

Аз си въобразявах смущението на бедния българин, ако немецът би послушал дамата и побегнеше от него, но той се усмихна и каза:

— Нали сме уж привърженици на демокрацията?

И не се премести.

Тоя лек укор, прикрит под формата на шега, причини мъничка досада на дамата, която направи кисела усмивка.

Другата избъбра сопнато, все по немски:

— Вероятно тоя простак не знае, че тука е първи клас, а празни места има на втория. . .

Мене ми стана много мъчно, че тия аристократизирани българки, чиито бащи вероятно са носили бакалската престилка или са държали ралото, изказваха пред чужденеца презрение към един съотечественик, вероятно честен човек, а без друго — по-полезен от тях, ветрените и пусти кукли, по мисли и душа чужди

на тая българска земя, на която той даваше труда си; техните изтънчени вкусове се оскърбяваха от гледката на грубото, небръснатото лице на тоя работен българин, дръзнал да седне тъй близо при тях под предлог, че и той си плаща за мястото. И аз забелязвах презрителните погледи, които сегиз-тогиз хвърляха черните им очи към него: те си отмъщаваха по тоя начин за невежливостта му.

Българинът си стоеше безстрастно и мълчеше. Явно бе, че не разбираше немски и що приказват за него. . . Или пък просто усещаше? — защото при първите недоброжелателни думи на дамата аз съгледах едната му буза нервно-нервно че мръдна. . . А може би това бе случайност. . . Но подир това той вече гледаше настрана, към полето.

Аз не можех да задуша чувството на възмущение при тая липса на доброта и деликатност, тъй свойствени на меката женска природа. И пак се спрях на по-първото си впечатление: те не бяха хубави. Дали това ги правеше да бъдат недобри? Красотата на чертите на лицето тъй често е признак на душевна красота и благородство! Вероятно теорията за хармонията между физическото и духовното същество тоя път се оправдаваше, беше вярна. . .

Веселият немски разговор, за минута нарушен, се продължи нататък до Павлово. Там трамваят спря. Българинът слезна, но в тоя миг дамата, що го бе накарала «простак», изпусна червеното си чадърче, което падна на земята. Българинът го дигна и й го подаде учтиво, като й каза натъртено по немски:

— Fräulein, bitte, nehmen Sie ihren Schirm!

(Госпожице, моля, вземете си чадъра!)

Младата българка пое чадъра си тресната и забрави да поблагодари, потънала в смущение и срам, както и другарката й. Немецът напразно се опитвá, за да ги изтегли из това чогло положение, да завърже някакъв разговор: те до самото Княжево немееха със зачервенели лица.

Аз не срещнах досега непознатия тоя българин, за да му стисна сърдечно ръката за урока от человещина, който даде на тия «цивилизовани» българки.

1902

ВОЙНА ВЪЗ ЕДИН ОДЪР

Сръбско-българската война! Това настървително название личеше с големи букви по театралните разгласи, разлепени по улиците. Веднага подир него следваха героите на войната: княз Александър, крал Милан, Кевенхюлер; майор Гуджев, майор Попов, майор Николаев — двамата последни живи и здрави още в София! Беше там и сръбският герой Катанич и други още герои, сръбски и наши. Истина, Бендерева нямаше — като се знаеха отношенията му с княза Александра, не го бяха турили в компанията. . .

При такава богата и съблазнителна обява, иди та устой на увлечението! Реших да ида. Аз с трескава бързина вечерях и тръгнах към булевард «Мария Луиза», отдето вече раздирателният гърмеж на оркестъра далеко ме посрещаше и ми казваше да бързам.

С много мъка си пробих път през любопитната тълпа при входа на летния театър и влязох в градината. Пълно. Все еснаф хора, македонци, деца, евреи. Едвам си намерих мястото на първия чин.

След няколко минути завесата се дигна. Действието е в Пловдив. Дъното на сцената е декорирано с планински видове, представляващи Родопската планина (тъй бях длъжен да мисля). Там княз Александър и трите майора. Първият в синя униформа, нисък, мургав, черноок, сух — както видите — цял княз Александър! Майорите — и те толкова прилични на първообразите си. Носят кирливи и износени униформи — защо да си хабят новите в сраженнето? Лица глупави и уплашени, постоянно с ръка под козирог. Единият — кой майор представлява, не зная — носи някаква военна шапка,

безименна шапка, прилична на калугерска скуфа, която само една червена кръпка отстрана показва, че трябва да се счита за кавалерийска.

Княз Александър държи дълга обвинителна реч против крал Милана «разбойникът» и заповядва на майорите си да поведат българската армия към неприятеля. Майорите мълчаливо изслушват и тръгват. Ръкопляскания. Завесата се дига пак и княз Александър се покланя вежливо на публиката. Из кулисите се появи шапката с червената кръпка, с очевидното желание да получи част от лаврите, но завесата бързо пада пак. Оркестърът загърмя.

Втори акт. Сливница. В дъното на сцената — първият пейзаж, който сега представлява сливнишките висоти. Няколко мига тишина, като пред буря. Внезапно влизат с голи мечове майорите, след тях българската армия. Тя състои от пет войника! Един от тях с исполински ръст, чер и груб — трябва да е шоп. (На чина се казваше, че е истински войник.) Друг с висока, рунтава кожена шапка, с дъно от бял плат, каквато носят кавказците. Останалата част от армията по нищо не е внушителна. От другата страна се появи сръбската армия— шест души с кепи на главата. На един ширитът е златен — трябва да е сръбският главнокомандуващ!. . . Ура! Бой!. . . Само с щикове. Сърбите се държат добре. Две минути трая сражението и никой не е победител. Даже кавказецът пада, ранен или убит. Исполинът шоп се разсърдва, той намира, че съпротивлението на сърбите трае прекалено дълго, замахва яростно с пушката и щика и поваля на земята трите четвъртини от сръбската армия. Тогава сърбите се признават победени, армията им — останалите двама души — отстъпва в безредица. Заглушителни ръкопляскания! Майорите се кланят вежливо на публиката, но тя ръкопляска на гиганта-шоп, истинския герой на сражението. Завесата пада. Музика.

Трети акт. Драгоман. Сцената представлява планински вид (Родопите и сливнишките висоти трябва да

се считат сега драгомански висоти.) Нов бой, на щикове пак. Българската армия напада с у р а сръбската. Кавказецът не е умрял, защото стои на първия ред. И сръбската армия е пак в първия си брой. Тука българският майор изяда няколко щика по рамото и по ръцете, той рискува да падне в плен, понеже в разпалването си озовава се в сръбските редове. Спасява го исполинът, който с един ужасен замах туря край на сражението и спечелва победата за българската армия. Сърбите срамно бягат и оставят бойното поле насеяно с трупове: трима души. До тях кавказецът пак паднал! Тоя път изглежда умрял. Завеса. Ръкопляскания. Пак се дига завесата. Победителната българска войска се кланя. Но истинският победител, исполинът, е срамлив момък и се крие отдире.

Четвърти акт. Цариброд. Сцената представлява планински висоти — първите, — но, моля, мислете ги за драгоманските. Бой на щикове. Войната отива към края си, но ни един топ, ни една пушка не е изгърмяла още! Като древните войски и тия се бият само с голо оръжие и с мишци. Железата чаткат, щиковете звякат, българските ура гърмят. На Цариброд сърбите вече са уморени и обезсърчени, те скоро отстъпват. От тях се отличава само майор Катанич, с високо перо на глава. Той се бие като лъв, поваля българските майори и кавказеца— забравих да ви кажа, че кавказецът пак бе възкръснал — жилава душа! Но в минутата, когато Катанич наближава да изтреби цялата българска армия, ето пак ужасният шоп: с един страшен удар го поваля на земята, хваща го за нозете и го завлича роб в кулисите. Въодушевени ръкопляскания. Завесата пада и се дига. Майорите се кланят. Но дека е шопът? Публиката него търси.

Пети акт. Пирот. Сцената представлява планински висоти. Молим: не ги вземайте за царибродските! Пак бой с щикове и с голи саби. Ни един топ, ни един гръм от пушка. Тук вече взема участие и сам княз Александър. Как храбро се бори той! Странно, защо тъй късно го изваждат — трябваше още в разгара на сливнишкия

бой да се яви... Но драмата, известно, не е история. Плененият и ранен с девет рани сръбски витяз, майор Катанич, пак се бие срещу българите. Оздравял дяволът!... Исполинът тоя път има превързано челото си с кърпа: ранен е в царибродския бой. И как страшно отмъщава сега! Наляво и надясно трупове около него. Той излиза начело в борбата, като оставя зад себе си и княз Александра, и майорите, които в тоя бой са окичени за заслугите си в миналите боеве с нови ордени от княза. Публиката ги търси по гърдите на шопа и недоумява... Ура! Победа! Сърбите бягат! Княз Александър с гол меч ги гони зад кулисите, последван от майорите и от армията си. В опашката й върви безсмъртният кавказец!... Завесата пада. Ръкопляскания и ентусиазъм. Дига се пак.

Аз ставам и си излизам. Войната е свършена.

Отидох в съседната градина, та при песните и игрите на италианската скитнишка трупа да си отдъхна и побягна от зрелището на тия безконечни боеве и кръвопролития. После, не исках да присъствувам на унизителната за моята народна гордост сцена, появяването на гордия австрийски пратеник Кевенхюлера със заповед да се върнем назад, подир толкова бляскави победи... Но когато италианската трупа запя късове от прелестната «Gran via», през стобора пак се чуват ура, чаткане на саби и бой ужасен! Песнята се заглуши от гръм. Е, превзехме Пирот — какви боеве по-нататък?... Може би Ниш превземат? Страшни ръкопляскания от театъра заглушиха песента на италианците. Слава богу!

След десетина минути, тъкмо когато дебелият италианец в костюм от XVII век запя с умилителни махания нещо от операта «Троваторе» — нов бой оттатък! Ура! Чаткания на саби и мечове, викове победоносни, възклицания на умиращи в борбата.

Вероятно превземахме Белград!

Значи, българската армия не се подчини на Кевенхюлера!

И аз искрено съжалих, че рано напуснах зрелището на новите триумфи на княз Александра, на исполинския шоп и на безсмъртния кавказец!

1899

ПОД ЕСЕННИТЕ ЛЪЧИ

De la dépouille de nos bois
L'automne avait jonché la terre;
Le rossignol était sans voix
Et le boccage sans mystère.
Millvoye

Оня ден, в сряда, слуховете за министерска криза бяха задържали всички столичани в града. Денят беше прекрасен. Слънцето радостно грееше от лазурното светло небе на есента и пръскаше въз умислената вече природа своята сладка, животворяща топлина, топлина тиха, пролетна... Княз Борисовата градина беше пуста; и полето отвъд нея беше пусто. Витоша, покрита с тънко було от първия сняг и обвита в прозрачна мрежа от мараня, добиваше странна някаква прелест и сякаш стоеше по-далеч в кръгозора. Аз напуснах алеите на княз Борисовата градина и се запътих към Курубаглар, чийто гъсталак, нашарен вече със златисти тонове на есента, блазнеше неодолимо душата ми със своята скръбна обайност и поетическо спокойствие. Горните стихове на Милвоа, учени още на чиновете на пловдивската гимназия, ми оживяха на ума и будеха спомени за една друга минала пролет, минала безвъзвратно...

А министерската криза беше опустила полето. Никого не виждах да се разхожда в тоя ден — сладостен пролог на софийската великолепна есен. Далеко само нейде, зад укреплението, чернееха се в кръгозора две човешки сенки, уединени, безвестни. Само те се чернееха в безлюдния кър. Вероятно, двама влюбени, в тая министерска криза!

*

Седнах под сянката на един виш в Курубаглар в меката тревица. Между клоните се отваряше вид на София — цяла бялнала от лъчите на слънцето. Градският шум стигаше омекнал и префинен до мене, приличен на един далечен стон. Меланхолията и покоят на гората от лески, вишове, трънсливки, липи, стройни тополи, която ме обгръщаше, тихият шопот на шумата, благодатното чувство на усамотеност и свобода тука, златните листа, които капеха въз мене. . . всичко това беше твърде хубаво, твърде поетическо. Зелените шубраки, гъстите шумаци тайнствено ме окръжаваха, като че криеха в своите тъмни пазви някакви сладки изненади. Въображението ми се настройваше и вълшебният свят на поезията си хвърляше булото въз тоя кът. Уви, син на един прозаичен век, аз нямах върховната наслада на древния елин, та с вяра да одухотворявам тая красива и таинствена местност, толкоз идилична и толкоз пренебрегната.

Напусто в тихите шумаци
се вслушвам вила да запей,
не чакам в тъмните гъстаци
русалка да се забелей. . .

При все това министерската криза траеше още. . . Внезапно видях, че тук не беше съвсем пусто и безлюдно. Между клонака се провираха две — русалки не, а две жени в черно, едната възрастна, другата по-малко възрастна и хубавка. Присъствието на тия посетителки наруши пълната усамотеност на тоя чаровен кът, без да му отнеме прелестта. Напротив. . . Двете госпожи минаха под няколко дървета, търсейки по-добро място или по-добра сянка, за да седнат. Аз се зачервих от мисълта, че за една минута бях помислил, че аз един съм, който обичам природата и ценя сладостта на мечтанията под сенките курубагларски. Не, имало и други мечтателки.

После ми дойде на ума, че може би аз седях във владението на тия госпожи, защото те погледваха с недоумение или стеснение към неканения гост. Тъй трябва-

ше да бъде. Веднага се зачуха гласове и смехове зад шумака и един рояк деца и жени се показаха с връзки и със стъкла в ръцете, пресрещнати от мечтателките. Разбрах, че веселата дружина идеше да направи тука един полски пир — в разгара на министерската криза. Аз вече ставах излишен. Станах и си тръгнах нататък.

*

Гласовете се не чуваха вече под ореха, дето пак седнах. Аз се предадох изново на сладостната лен и тихи блянове сред зелената самотия на гората. Няколко птици цвъртяха близко някъде. През клоновете небето се синееше: разкъсани сребристи облачета се лутаха из шириите му, замрежвайки понякога слънчевото търкалò, за да светне веднага още по-радостно и победоносно през клоните. Боже, колко е добро! Но през шумака туптенето на тъпан и пищенето на зурна екнаха недалеко и размътиха тишината. Трябваше да бъде някаква сватба, циганска сватба в курубагларската махала Перловец, която е отсам реката. И тая музика ми науми детинството. С каква радост съм я слушал в нашето село! Как много говори на душата ми тая дивашка музика! Тогава. . . Уви, тогава не само тя беше пълна с прелест. . . всичко, всичко беше радостно. . . Времето минаваше неусетно, бързо. Слънцето наваляше към Люлин планина; сенките ставаха по-дълги и прохладата по-чувствителна. Аз се изместих на слънце и то ме заля със сладострастен топлик. Един океан от лъчи падаше от небето. Лъчи топли, нежни, гальовни, като прегръдки. . . Хубав е тоя пусти Курубаглар! Но защо това чепато, грубо, варварско име, което опозорява тая местност, жилище на нежни дриади?. . . За по-голяма жалост неговата идиличност всеки ден се нащърбява. Прозата отвред прави юруши въз него: ралото унищожава зелените му ливади, казармите и арсеналът му откъсват всяка година късове от разкошните поли; уродливи къщички и дрипави бараки хвърлят пошлата си нота въз неговата красота; пороите изриват дълбоко плещите му. Напущат го русалките на поета, песните на славея, звукът на целувките и поезията. . . И тъпанът тупаше — посред самата министерска криза.

*

Смъкнах се през сенчеста урва за към Перловец. Из тесни улички, пълни с тишина и помия, край ред къщици бедни, нещастни, със огради от газеви тенекии и съвсем без огради, аз вървях, изгледвайки с любопитство насядалите на припек по дворищата сиромахкини жени, които предяха и кърпеха. Една табла над кръчма привлече вниманието ми. Тя би привлякла всекиму вниманието. Там имаше раздирателен надпис: «Кръчмарница Наполеон I-й!» Френският пълководец, изрисуван на кон там, сочи на няколко солдати към две пирамиди. Отдолу думите: «Мислете, прочее, че четиристотин века гледат на вас!» Това е превод на знаменитата и празна фраза на генерала Бонапарта: «Soldats, quarante siècles regardent sur vous du haut de ces pyramides!» Това невинно «Мислете, прочее» и тая малка грешка в цифрите ме прави да се поусмихна. В същото време един дрипав господин с шапчица на велосипедист излиза из кръчмата. Питам го — отговаря, че е кръчмаря. Аз се одързостявам да му забележа, че 40 века гледат от пирамидите, а не 400.

— Не е така, господине: четиристотин века — отговаря кръчмарят поучително, — историята го пише тъй.

Аз го уверявам, че неговата история го лъже. Той настоява, че моята лъже. Захваща се кратка учена препирня. Но той ме праща да прочета по-хубаво историята на Наполеона и да не говоря за неща, които не разбирам добре. И с един победоносен вид ме остави и отиде в циганската къща, дето блъска тъпана. Посрамен и сконфузен, аз доста меланхоличен се завърнах в града, още цял нащрек и вълнение от слуховете за министерската криза.

30 септември 1899

ИНВАЛИД

Той е инвалид.

Млад е още, но е инвалид. Бурите на живота го сломиха преждевременно: той биде уволнен преди няколко години.

От няколко години той не намира служба. Той се чувствува като човек, изхвърлен от едно корабокрушение на пуст бряг.

А беше млад и развит — и сега е такъв. Радва се още на силни мишци, годни за силен труд, и на неутолима охота да се наслаждава от живота без труд и без усилия.

Но защо му са всичките тия дарби?

Той е без служба.

Той е непотребен вече, той е безпомощен, той е инвалид. Налегна го оскудия.

Най-напред с много двоумение, с много вътрешна борба той реши да се обърне към щедростта на приятели. Но каква борба!. . . Но жестоката нужда надви над чувството на достойнството в него, което изпротестува във вид на червени петна по челото му.

— Неловко ми е много, но извинете за дързостта ми, господин Иванов: заемете ми петдесет лева. При първия случай ще прибързам да ви се отплатя.

Подир временното улеснение нуждата пак дойде, по-нетърпима, по-наложителна.

Борбата пак се захвана в душата му. Странно, той се зачуди, като видя, че тая борба беше по-лека. Прежните спазми на самолюбието не бяха тъй болезнени. Тури си ново копче вместо падналото на връхната дреха,

закърпи разпраното под мишницата и доста смело приближи един друг приятел:

— Моля ви, заемете ми, Стефанов. . . Една непредвидена нужда. . .

Той сега поиска по-малко.

Той получи просеното и весел се отдалечи, с облекчено сърце, понеже му се стори, че само м и г н о в е н о челото му се сгорещи едвам, когато каза горните думи.

Третият път той подложи ръка с леснотията на привичката. Той поиска и получи в заем още по-малка сума: петолев. Кирливата му от двенеделно носене яка ставаше все по-кирлива, цепките на дрехата му се умножаваха заедно с цепките на самолюбието му, което обръгна и не чувствуваше болежи.

Около него трудът шумеше в напрегнат живот, зееха широки друмища за честна, скромна работа, която дава залък сух, но сладък. . . Но той гледаше само към една посока: вратата на службата, която все стоеше затворена за него.

Минаваше времето. Подир бедността и оскудията дойде нищетата, гладът. Изхлузените му по пейките на кафенетата панталони и нечистият му вид отвръщаха лицата на познайниците му; но той не изпитваше вече гняв, нито стид, когато те присторено го не съзираха или се отбиваха в друга улица за избягване срещата му. Той одрипавя нравствено, както беше одрипавял външно. Но когато случайно ги срещнеше или ги издебнеше, те покорно бъркаха в джеба си, за да напипат лев или половин лев.

— Господин Петров, моля. . . Само това? Благодаря. . .

Днес той вече е на последните стъпала по лестницата на униженията. Единият му крак е стъпил в блатото на нравствената пропаст. Бледна жертва, изгубила вече способност да роптае и да се срамува.

Има нищети, които извикват жалост, други пробуждат заедно с жалостта и отвращение. Той извиква само отвращение.

Той живее отдавна от случайните подозрителни доходи на комара, от джобовете на другите, от просия и кой знае от какво. . . Той има право да живее чрез каквото средство може, с каквато леснина намери. Парцал в човечеството, смет на обществото — той крив ли е? Една службица би го избавила. Но служба не дават.

Той впрочем е и престанал да мисли за нея. Той разбира, че е възможно и тъй. Ръката е привикнала без трепет да се простира.

— Хей, я чакай, бай Добре! Я дай ми двайсет стотинки да ям!

Често се случва да казва тия обикновени думи пред някое строяще се здание, дето бедни трудолюбиви надничари македонци с лопати мачкат кал за мазилка.

И тоя вид на честната, благородната работа на човешките мишци нищо не шепне на тая затъпяла в мързел, изгубила човешки образ душа. . .

1900

ТЪМЕН ГЕРОЙ

РАЗКАЗ ИЗ СМУТНИТЕ ВРЕМЕНА

I

Ненко се върна късно у тях си. Той и тая вечер си идеше намръщен, оклюхнал. Млад човек още — той мязаше на старец: стан наведен, чело набърчено от грижи, поглед убит и смутен, а ход тежък и провлечен, като на болен човек; лицето му носеше строг отпечатък, какъвто дават дълговременните кахъри или всегдашната раздразнителност. Той се скарà на децата, които крещяха на двора, и влезе в една от двете стаички в дъното му. Там беше запалена вече газева ламбица. В ъгъла легнала една жена с още младо, но изцедено лице. До нея момиченце в съдрана роклица подаваше ѝ в пръстена паница нещо да пие.

Когато легналата видя Ненка, че влезе, тя си поизправи главата и попита със слаб глас:

— Какво е, Ненко?

Ненко хвърли шапката си, седна тежко на ковчега и подпря мрачно глава с ръцете, без да отговори.

Тя разбра онова, което питаше.

— Та нищо пак? — пошушна тя болезнено.

— Какво си? — попита той рязко, като стана.

— Пак тъй — отговори жена му.

— Не усети ли нещо от тоя лек?

— Не. Не сме купували, Ненко.

Ненко се обърна гневно към момичето:

— Дело, нали ти дадох лев, къде го дяна?

Дъщеря му измънка нещо, па се просълзи.

— Слушай, Ненко, не се сърди — продума болната

пребледняла, — ние купихме хляб с половината лев, защото, нали знаеш?. . . децата не можеш да ги придумаш. . . А с другото купихме газец и сапун. . .

Ненко се отвърна от жена си; люта мъка се изрази по лицето му. Той закрачи из стаята с очи втренчени към земята.

— И утре пак пари трябват. . . Осем гърла — и нито счупена пара нямам — избъбра той.

— Майчице! — изпъшка болната — какво да ги правя тия. . . Утре пак като ревнат да ядат. . . Доде имаше здраве, работеше се, та що-годе. . . Сега и аз съм се тръшнала — какво ще се прави, не зная. Виж, Ненко, виж. . . Като те гледам все така угрижен, че и аз няма да се дигна. . . Виж, виж, Ненко.

— Какво да видя, Ано? Става толкова време хлопам на хилядо порти — нищо. . . Трудѝ се и бай Филип да ме тури на бачът — други се намести. . .

— Какво ще ти чини бай Филип? Еснаф човек. Ти големците дръж, Ненко... Иди пак при господин Хайкова.

Ненко се намръщи.

— При Хайкова? Няма да ида вече: все «би щем и видя щем» — колчем ида да го помоля. . . Еня го е много. Аз му бях потребен, когато трябваше депутат да го избираме. . . тогава какво не ми вреше, само да съборим Стояна Кунчов! А сега?. . . Сиромахът и господ го забравя.

— Иди утре пак — настоя жена му. . . — Той и на мен беше казал, че ще се потруди за тебе. . . Той ще може, големец е.

Ненко си тури шапката и се запъти към вратата.

— Къде сега?

— При бай Филипа пак. Той е сега на дюкяна. . . Ще му искам пари назаем. Утре трябват за лек и за едно-друго.

— Боже, поживи тоя човечец, че ни пригледва, че има милост. Като син те има, Ненко.

— Досрамя ме, Ано, и при бай Филипа да ходя. . . Все го лъжа, че ще му се изплатя, че днес-утре ще намеря работа. . . И той пак дава. . . Казвам ти, срам ме е вече. Но ти трябва да се периш. Ще примижа и сега... па после дяволите да ме вземат!

И Ненко изскокна навън.

II

И наистина тежко беше положението на тоя човек. Ненко беше сетен сиромах. Да беше самичък, тая дума не би била на мястото си у нас: една душа как да е, нахраня се; но Ненко имаше многобройна челяд: шест деца, от които най-малкото на пет месеца, и майката болна — пак от толкова време насам, вследствие на добиването. Тия шест деца искаха да ядат заран и вечер — всеки ден — без да имат всеки ден да ядат; болната не можеше нищо да хване и не оздравяваше. Казват, че теглото ни е по-леко, когато го споделят и други; вярното е, че няма мъка по-ужасна за един баща в положението на Ненка. Един ред несполуки в живота бяха докарали Ненка до тая печална крайност. Дребен, но честен търговец преди Руско-турската война, той биде съвършено разсипан през нея, както хиляди и хиляди българи в Тракия. Подир свършването на войната той се задоми в полуразрушения си роден град, който не щя да напусне вече. Там зае два разни търговии, занаяти и работи, но във всичко се опари, всичко му вървеше на поразия и от година на година все риташе назад, додето му хвръкна нищожният капиталец. Лани той затвори бакалничката, която му остави и един дълг на бай Филипа. Оттогава той е празен и търси някаква службица, за да се помине, той и челядта му.

— Вртях, суках — не би; пак служба ще ме опере. Големи търговци сториха като мене — зарязаха търговията и се заловиха за месечините — казваше си Ненко.

И търсеше служба. Най-напред търсеше разсилен да влезе в някоя канцелария (той беше малограмотен и повисоко не дереше), после се помъчи да се настани служител в някоя митница или нейде на станция, па най-после стана благодарен и да го турят на бариерата, да наглежда за б а ч ъ т; но никъде място за него не се отваряше. Истина, дваж бе подушил празно място за служба на разсилен, но когато се беше представил да я иска, бяха му отговорили, че не могат да го приемат, защото не е «поборник». . . «Изгорял съм!» — отговори той, но напразно. . . И така, той ходеше празен повече от година и половина вече в безплодно тъпчене праговете и тропане по портите за служба. Всеки ден положението му ставаше по-тежко; най-напред оскудията, после немотията проникнаха из всичките врати и прозорци на къщата му. Жена му дене и ноще предеше, като една машина, и само от дребната печалба от преждата се хранеше къщата, но от пет месеца тя легна болна, па и до днес — и гладът дойде на гости. . . Ненко по цял ден липсваше от къщи и само късно вечер се връщаше с едно чело, натоварено от сърдити бръчки и черни облаци. Децата се умълчаваха, щом се подадеше баща им. Те му се виждаха като малки мъчители и тирани — пратени от бога за негово наказание, — на които гърлата вечно зееха да ядат, а той им се виждаше като плашило с намръщения си образ и на всички къщата беше черна и прилична на тъмница, която ги притискаше и душеше с голите си стени, но от която не можеха да се отърват. . .

III

Щом забелязаха, че баща им излезе, децата шумно се втурнаха вътре при майка си с по комат в ръце. Боси, дрипави, с побледнели лица, те ръваха гладнишки хлебеца; те наобиколиха майка си и се вгледаха невинно-учудено и тъжно в изпитото ѝ от дълго боледуване лице. Тя бе замижала и се унесла като в дрямка. Одевешният тежък разговор с мъжа ѝ, в който действителността се разкри пак пред очите ѝ във всичката си безутешност и безпомощност, я разстрои силно и умори. Тя търсеше сега да си почине, при всичко, че немирните деца правеха шум в стаята. Дела шъташе нещо ту вън, ту вътре, но не вечерята тъкмеше тя за баща си — той не ядеше в къщи, откак бе легнала болна жена му. Макар още малка, нуждата я отрано научи на труд и търпение и тя бе поела всички къщни грижи, гледаше болната, ходеше по пазар и до аптеката и носеше на Соломона евреина едно по друго последните съдове и покъщнини. . . Но оголялата къща и опустелите полици показваха, че отдавна вече нямаше какво да се носи и продава. . .

Из един път децата се умълчаха и изхвръкнаха из къщи, като подплашена куда. Те чуха, че вратнята се хлопна и че баща им трябваше да иде. Наистина, Ненко

се връщаше с едно вързопче в ръка. Чудно нещо, лицето му сега беше съвсем друго: една блага усмивка го осветляваше,то отдавна не беше така приветливо и добро.

— Анке, заспа ли? — попита той болната.

Тя отвори очи и тутакси забеляза изражението на физиономията му. Тя се подпря на лактите си и се поиздигна на възглавницата.

— Добра е работата — каза и́ той.

— Какво? Бай Филип?. . . — запита развълнувано тя.

— Бай Филип видях, но преди да ида при бай Филипа, срещна ме господин Хайков и ми каза, че нарочно ме дирил днес да ми обади, че ми намерил служба, сигурно, та утре да се явя в полицията.

Лицето на болната светна.

— Каква служба, Ненко?

— Стражарин! — отговори Ненко.

Той произнесе тая дума без въодушевление. Очевидно, не му беше по воля тая служба: той не беше нито дирил, нито мислил стражарин да става.

И по лицето на жена му, заедно с радостта, се изобрази учудване.

— Господин Хайков тая работа можал да сполучи за мене — прибави Ненко; —от търговец — жандарин; ще приема, какво ще правя, няма да ида да крам. . . Слава богу и това че се намери. . .

— Света Богородичке, сполай ти пак — избъбра Ана, като се прекръсти покъртена.

— Де са малките? Нека дойдат да вечеряме всички заедно, купил съм едно-дружко — каза Ненко, като разгъваше кърпата.

— Хъ, Делке, повикай ги сега малките ония. чапкъни. . .

От много месеци Ненко не беше се усмихвал в къщи и не беше казал блага дума на децата си. Сега, като се усмихваше и нему съдбата, добрите чувства и бащинската нежност пак заговориха в неговото естествено добро сърце. Децата, с учудени очи, овлажнели от детинска безконечна радост, наобиколиха баща си, който пръв път вместо груби погледи или плесници раздаваше им кротки усмивки. . . Доброто прави добър човека. По едно таинствено психическо въздействие и майката из-

веднаж се сети по-добре. Тя взе участие във вечерята и пи с голямо наслаждение чашка хубаво винце, което Ненко прати Дела да купи. Ненковата къща тая вечер светеше от обща и задушевна радост: надеждата, наконец, беше гостенка тука.

IV

Новата служба, колкото и да не беше по сърце и по характера на Ненка,намери в него разбран и деятелен изпълнител. Той съзнаваше, че тая служба беше неговото спасение и спасението на семейството му; затова той я прегърна с горещина и почти с любов.

Началството забеляза скоро пъргавината и досетливостта му и по-важните поръчки възлагаше на него. И инак Ненко се съживи, ободри и измени: лицето му се изясни и подмладя, очите загледаха живо и самоуверено. Тъмножълтеникавата стражарска форма му прилегна и стоеше красиво на изправената сега снага. Децата му с възторг се спущаха на него, за да му пипат червените екселбанти и да му повдигат тежката сабя, когато той наминеше у тях си. Тяхната радост беше неизказана, дето гледаха баща си в такива шарени «капитански» дрехи. Ана и тя скоро-скоро захвана да оздравя, тя вече можеше да походва из къщи и да похваща едно-друго. Със заплатата от първия месец Ненко се доста позакърпи: къщата му се снабди с някои най-необходими нужни неща и скромната вечеря го чакаше всяка вечер, когато не дежуреше, а с част от заплатите на следващите месеци той тъкмеше да изплати дълга си на бай Филипа. Бързо се въздигаше къщицата на Ненка, благодарение на разумното разпределение на малката месечина. И Ненко повече и повече се прилепяше на длъжността си, която правеше светла епоха в неговото тъмно и многотрудно съществуване. Това залягане негово се подгряваше още от доброто отнасяне на пристава — правият му началник, човек строг, но разбран.

На втория месец той беше още по-добре. Предишният му предразсъдък против полицейската служба съвсем изчезна. Ненко разбра, че това ще бъде попрището му

занапред, и реши здраво за него да се държи. Но в средата на втория месец един облак мина през кръгозора на Ненка: назначиха друг пристав. Тоя чиновник беше груб, свиреп и доста блъснат. Той не притежаваше нито способността на предшественика си, нито неговата справедливост, за да оцени качествата на подчинените си и да им вдъхва привързаност към себе си: той успя само да им вдъхне страх... Но те забелязаха, че той беше посилен от първия пристав, защото правеше разни произволи, без да се бои от някаква отговорност; очевидно той се опираше на силен гръб. Ненко утрои енергия и усърдие, за да не даде ни най-малък повод за незадоволство. Той пренасяше търпеливо всички сприхавости и несправедливости на новия си началник. Той се възмущаваше, но се мирееше с това. Призракът на предишната сиромашия го плашеше и правеше да претърпява леко сегашните несгоди. Те бяха тъй нищожни в сравнение с първите! Но и те изчезваха завчас от ума му, щом се озовеше в къщи, в кръга на семейството си, на което беше той сега провидението. Къщата изкупуваше мрачния и студен участък. И Ненковото съществуване продължаваше да тече така тихо, почти благополучно.

V

Третият месец от служенето му, а той беше август 1886 год., донесе познатите политически смутове, които се отразиха силно и на Ненковата съдба. Деятелността на полицията закипя трескава и страстна. Както всички затвори и участъци, и Ненковият се напълни със затворници. Ненко усърдствуваше най-много за тая работа. Той беше хвъркат. Човек прост и с твърде ограничено гражданско развитие, той мътно разбираше значението на събитията, в които и нему се падаше да играе ситна роля. Той виждаше в тях главно сгоден случай да развие още по-голяма деятелност и енергия и да спечели чрез това разположението на началника си. Никакво друго нравствено побуждение или политическа страст не го движеше. «Политиката е за големците, а нам, на дребните хорица, се пада само да слушаме каквото ни кажат и да пазим залъка, дето ни дава цар-

щината», мислеше си Ненко. В продължение на цяла неделя той падаше като мълния на всички, които му се посочеха от пристава за арестуване. В него се пробуди нагонът на копоя и той намираше вече даже наслаждение в тоя човешки лов. Един случай само го наскърби: той бе принуден да закара в затвора и бай Филипа, който го улесняваше в тежките времена. Когато обади вечерта на жена си, тя страшно се разядоса, но скоро и тя се убеди, че Ненко не можеше другояче да направи, като беше под заповед. Въобще през тия тревожни дни Ненко малко оставаше у тях си, той надве-натри хапваше и тичаше на участъка, дето го викаха куп работи и дето нощуваше.

Една вечер, един час след като бяха изпратили Ненка от вечеря и току-що се готвеха да си легнат, вратята се потропа. По тропането Ана позна, че мъж ѝ се връща. «За какво ли?» — помисли си тя.

— Дело, иди отвори на баща си.

Скоро Ненко се зададе в двора. Ана го пресрещна, но той не продума нищо и влезе в стаята. На светлината на ламбата жена му видя, че лицето му е много тъжно. Тя го попита безпокойно какво се е случило.

Той сложи на ковчега стражарската си шапка, отри потът, който обилно течеше по челото му, и изпъшка дълбоко и мрачно.

— Тичал си пак много някъде, та си се изпотил... Какво е, Ненко? — повтори тя.

— Лошо, лошо, Ано, не питай... — избъбра той глухо. На Ана се преметна сърцето при тия страшни думи. Сълзи завчас бликнаха на очите ѝ.

— Какво е, извадиха те мигар? — попита тя със схванат глас.

Ненко се уплаши като видя как страшно побледня Ана и се разтрепера; той побърза да я успокои:

— Не, не това, Ано... слушай...

— Не? Ами какво е? Защо дойде?

И тя впиваше болезнен, пламнал поглед в неговия.

— Не, казвам ти, Ано... слушай... — бърбореше той.

— Ненко, та кажи каква е работата?

Ненко въздъхна дълбоко и продължително.

—Работата ето каква е — захвана той, като стана прав и втренчи решителен поглед в бледното лице на жена

занапред, и реши здраво за него да се държи. Но в средата на втория месец един облак мина през кръгозора на Ненка: назначиха друг пристав. Тоя чиновник беше груб, свиреп и доста блъснат. Той не притежаваше нито способността на предшественика си, нито неговата справедливост, за да оцени качествата на подчинените си и да им вдъхва привързаност към себе си: той успя само да им вдъхне страх... Но те забелязаха, че той беше посилен от първия пристав, защото правеше разни произволи, без да се бои от някаква отговорност; очевидно той се опираше на силен гръб. Ненко утрои енергия и усърдие, за да не даде ни най-малък повод за незадоволство. Той пренасяше търпеливо всички сприхавости и несправедливости на новия си началник. Той се възмущаваше, но се мирееше с това. Призракът на предишната сиромашия го плашеше и правеше да претърпява леко сегашните несгоди. Те бяха тъй нищожни в сравнение с първите! Но и те изчезваха завчас от ума му, щом се озовеше в къщи, в кръга на семейството си, на което беше той сега провидението. Къщата изкупуваше мрачния и студен участък. И Ненковото съществуване продължаваше да тече така тихо, почти благополучно.

V

Третият месец от служенето му, а той беше август 1886 год., донесе познатите политически смутове, които се отразиха силно и на Ненковата съдба. Деятелността на полицията закипя трескава и страстна. Както всички затвори и участъци, и Ненковият се напълни със затворници. Ненко усърдствуваше най-много за тая работа. Той беше хвъркат. Човек прост и с твърде ограничено гражданско развитие, той мътно разбираше значението на събитията, в които и нему се падаше да играе ситна роля. Той виждаше в тях главно сгоден случай да развие още по-голяма деятелност и енергия и да спечели чрез това разположението на началника си. Никакво друго нравствено побуждение или политическа страст не го движеше. «Политиката е за големците, а нам, на дребните хорица, се пада само да слушаме каквото ни кажат и да пазим залъка, дето ни дава цар-

щината», мислеше си Ненко. В продължение на цяла неделя той падаше като мълния на всички, които му се посочеха от пристава за арестуване. В него се пробуди нагонът на копоя и той намираше вече даже наслаждение в тоя човешки лов. Един случай само го наскърби: той бе принуден да закара в затвора и бай Филипа, който го улесняваше в тежките времена. Когато обади вечерта на жена си, тя страшно се разядоса, но скоро и тя се убеди, че Ненко не можеше другояче да направи, като беше под заповед. Въобще през тия тревожни дни Ненко малко оставаше у тях си, той надве-натри хапваше и тичаше на участъка, дето го викаха куп работи и дето нощуваше.

Една вечер, един час след като бяха изпратили Ненка от вечеря и току-що се готвеха да си легнат, вратята се потропа. По тропането Ана позна, че мъж ѝ се връща. «За какво ли?» — помисли си тя.

— Дело, иди отвори на баща си.

Скоро Ненко се зададе в двора. Ана го пресрещна, но той не продума нищо и влезе в стаята. На светлината на ламбата жена му видя, че лицето му е много тъжно. Тя го попита безпокойно какво се е случило.

Той сложи на ковчега стражарската си шапка, отри потът, който обилно течеше по челото му, и изпъшка дълбоко и мрачно.

— Тичал си пак много някъде, та си се изпотил... Какво е, Ненко? — повтори тя.

— Лошо, лошо, Ано, не питай... — избъбра той глухо. На Ана се преметна сърцето при тия страшни думи. Сълзи завчас бликнаха на очите ѝ.

— Какво е, извадиха те мигар? — попита тя със схванат глас.

Ненко се уплаши като видя как страшно побледня Ана и се разтрепера; той побърза да я успокои:

— Не, не това, Ано... слушай...

— Не? Ами какво е? Защо дойде?

И тя впиваше болезнен, пламнал поглед в неговия.

— Не, казвам ти, Ано... слушай... — бърбореше той.

— Ненко, та кажи каква е работата?

Ненко въздъхна дълбоко и продължително.

—Работата ето каква е — захвана той, като стана прав и втренчи решителен поглед в бледното лице на жена

си. . . — Приставът тая вечер ме викà в канцеларията си. . . Намирам го сърдит, пиян, проклет, както всякога. Казва ми: — Ненко, долу в избата на участъка колко души си турил? — Единайсет души, господин пристав, има. . . — Там е и Стоян Кунчов? — И той е там, казвам аз. . . — Вземи, каже, та ги изкарай оттам, тури ги на друго място, а само Кунчов да остане в избата. — Добро, господин пристав, и те ме молиха днес да ги преместим, че ще се издушат. . . — Много не бъбри, слушай какво ти казвам: Кунчова само ще оставиш в избата и ще му вържете ръцете. — Слушам, господин пристав, казвам. — Слушай още, казва ми пак: видиш ли оная пръчица? И аз гледам в къта: пръчица не, ами цяло кросно. . . Хванах да разбирам къде отива думата. . . — Вземи, каже, тая пръчица, ти имаш здрави ръце, и тупай, тупай, тупай, додето не остане ни един кокал здрав. . . Слушаш? Мене ми щръкнаха космите на главата. — Господин пристав, казвам, прощавай, но аз не мога такова нещо. . . Аз съм бил търговец човек. . . — Какъв чорт си бил, не зная; сега служиш на отечеството си и за отечеството не това, ами и живот да жертвуваш! Чуваш ли, живот да жертвуваш за спасението на отечеството! А ако разсъждаваш — сваляй формата и саблята, тозчас!. . . Очите му светнаха като на звяр. Аз се слисах. Какво, да ида да пребия човек с дърво, като куче! Сторил ли ми е нещо Кунчов? Как да дигна ръка въз човек невинен и да бера грях?. . . Рекох да кажа тия работи на пристава, но той, какъвто е луд. . . Па помислих и за тебе, и за децата, пак ще останем без хляб, като ме изпъдят. . . Само като си напомня, Ано, това, светът ми се завъртява. Мислих, мислих, па си рекох, каквото ще да става и. . .

Ненко се пресече и не доиздума.

— И ти отиде в избата да биеш човека? — изкрещя Ана уплашена.

Той я изгледа прехласнат.

— А какво да правя? — попита той плахо.

— Да си дадеше оставката! — извика Ана, като го устрели с поглед.

— Жена, и аз тъй сторих и никого не бих. . . И пак ще се гладува — продума ниско Ненко.

— Така? Добре; аз оздравям вече, ще работя. . .

Господ няма да ни остави!. . . — извика детински радостно Ана. Но след две минути, когато Ненко пак излезе да си донесе вещите от участъка, нещо я стисна за гърлото и тя се тръшна на земята и захълца като луда: гладът, мъките и нещастията от утре пак наставаха.

VI

На сутрешния ден в участъка ставаше весел разговор между стражарите.

— Ама гъска, а! — чудеше се един. —Да си плюй на хляба за хатъра на Кунчовия дирник. . . Па помогна ли с това? Кунчов пак яде боя. . .

— И бой какъв, ще му държи влага, дор е жив — допълни друг остроумно.

— Наистина, страшлива баба излезе тая маскара Ненко.

— Ще ли сега Кунчов да му върже месечина?

— Ама и ние тупахме до воля. Мен ми се поизметна ръката — каза един сух и чер стражарин, като си протягаше дясната ръка из въздуха.

— Колко му ударихте на Кунчова бе, броихте ли?

— Аз ги броих до едно място сопите, па зарязах.

— Аз ги броих — отзова се един млад с едвам наболи мустаци стражарин.

— Колко са? Деветдесет и шест?

Младото момче изгледа гордо, па каза:

— Много си далеч, Христьо: колко пъти пука топа по байрям в Цариград, ти си бил там?

— Сто и един път?

— Да!

И стражарчето пак хвърли победителен поглед на другарите си.

— И все по голо?

— Да.

— А бе даул сте го направили? — изсмя се весело и гръмогласно един.

— Ама и той ревеше, като една турска бурия.

— А бе защо го биха него?

— Кой го дявол знае? Хайков и пристава нещо си

шепнеха снощи, па тогава. . . Ама кеф ми ставаше, като пръскаше от месата му оня червен шадраван. . .

И всичките се изсмяха.

После от тия лакоми подробности пак минаха на Ненка и засипаха присмивки и укори на неговата глупост, която показал оная вечер. И имаше защо: за тия хора беше непонятно и непостижимо това Ненково отказване от служба за такава нищо и никаква работа.

О, жестоки времена! О, жестоко племе!

Героизмът на милостта е непознат за твоята душа! Жестокостта е елемент, присъщ на нашата българска природа, тя е проникнала в плътта и кръвта ни заедно с първите дихания на живота, заедно с отровеното мляко на нашите майки-робини. Не говорете ми за изключителните времена; не оправдавайте чрез политическите бури, които разлюшкаха страната ни, това ужасно проявление в нашия народен характер. Историята на никоя европейска революция в XIX век не е отбелязана с такива безпощадни зверщини и подли жестокости. Ни една от тия революции няма Конарета, Старопатиците, със зверските изтезания! Текли са кървави реки, падали са хиляди глави, сривали са се тронове и царства, но тия събития са били само страшни — не гнусни по жестокостта си. Да убиеш един въоръжен и опасен за тебе неприятел е простително, то е природният, жестокият природен закон на самозащитата, макар че и него граф Толстой счита за престъпление и дело несъвместимо с високия идеал на християнството. Но да изтезаваш или да накараш да изтезават една вързана и беззащитна жертва, без полза, без нужда, често без да я познаваш, това е варварщина на канибал, обяснима само чрез най-ниското културно равнище; а понеже ние сме европейци и прогресивен народ, то как инак да се изтълкува у нас същото грозно явление, ако не чрез вроденото в душата ни, сраснатото с нас още от деца чувство на жестокост и немилосърдие към ближния? Ние видяхме не преди много в столицата обесването на неколцина злодейци. Знаете ли кой извърши тоя ужасен и отвратителен акт? Няколко стражари, които доброволно приеха ролята на джелати. . . Някои от тия хора без друго са женени, имат семейство и вечерта ще прегръщат без трепет невинните си дечица със

същите ръце, с които са прикачвали с позорното му було обесника на въжето. Във Франция, дето съществува смъртна казън, властта би се харно поизпотила, доде да намери за каквото щеш възнаграждение охотници да заместят държавния джелатин в случай, че той изчезне някъде. Това жестокосърдие не е дял само на хора от ниските среди, на декласираните — то е природно и на просветените, и на университантите!. . . Не смея да привеждам примери, че срам ми облива челото!. . . «Изгони природата из вратата, тя ще влезе през прозореца», казва една световна пословица. Така и у нас: книгите, науката, идеологията успяват само навреме да попритиснат свирепите нагони в душата ни, но не да ги изгонят от нея. Такива прерождения не стават така лесно, трябва за тях да работят цели поколения; трябват исполински усилия, за да се смекчат нравите у тоя народ и да накараш оня, който носи сабята, и оня, който държи книгата, да познаят, че преди да бъдат българи и тигрове, са *человеци*. Аз бих желал, щото в нашите училища, при другите науки, да се въведеше и нова наука: за *человеколюбието*. Нека този велик принцип на хуманност да проникне и в колибата, и в палата, и в черквата. Вместо думите: «Съединението прави силата», девиза високополитическа, нека се турят над вратите на Народното събрание кротките думи на Исуса Христа: «*Любите друг друга*!» — девиза високочеловеческа! У нас са проникнали от през море разни нови прогресивни учения: имаме либерали, имаме партизани на социализма, имаме ги на демокрацията, имаме даже партия републиканска и радикална. Няма ли кой да основе партия на милосърдието?. . .

1893

УЛИЦА «БРАТИАНО»

ЕДНА ШУШКА ИСТОРИЯ

През миналия септември, сред най-силния разгар на румънско-българската свада, когато слуховете за неизбежност на войната ставаха все по-обезпокоителни и държаха нащрек всички умове, г. К. Цанков, стар заслужил деятел по нашето революционно дело в Румъния, ми разказа следнята си аудиенция у румънския пръв министър Йон Братиано:

Изпращането чети в Турция беше донесло много главоболия на тогавашния кабинет. Братиано горещо съчувствуваше на българите и гледаше през пръсти на революционната ни деятелност в румънската земя. Заваляха остри ноти от Портата; опозицията, на чието чело беше Карп, сегашният румънски пръв министър, от своя страна люто нападна правителството, че е оставило да стане Румъния огнище на бунтовнишки агитации на българите и с това е докарало опасни международни заплитания. Братиано се бранеше, както можеше, от тия удари; но положението му ставаше все по-тежко.

Един ден получих писмо от Ивана Касабов, редактор на «Народност», из затвора. Обаждаше ми, че го запрели и молеше да направя каквото мога за освобождението му. Веднага отивам у Братиана, с когото се познавах. В антишамбра му намирам много свят. Познавам там влиятелни боери, депутати, журналисти. Повечето от тях ме познават. Давам си картичката на разсилния, но малко надежда имам да бъда приет. Въпреки моето очакване разсилният иде и ме кани да вляза в гостната стая. След една минута влиза и Братиано

през вътрешните врата, поканва ме любезно да седна и ме пита за целта на посещението ми. Разправям му.

«Бъдете спокойни, каза той, затвореният ваш другар ще бъде пуснат утре или други ден. Това затваряне беше една мярка, наложена от обстоятелствата. . . Видите какви крясъци стават. . .»

Аз му поблагодарих и станах. Той сам ми отвори вратата и излезе след мене. И като ме изпращаше през тълпата присъствуващи власи, той ми завика:

«Вие, българите, сте безумни хора, вие сте размирници и опасни; вие злоупотреблявате с нашето гостоприемство. . . Пак ви казвам: стойте мирно или ще ви изгоня из румънската земя!» И лицето му беше така гневно! Аз бях поразен. Пред самите стълби той ми хвана ръката за изпращане и пак ми каза разлютено:

«Помнете! Аз ще взема най-крайните мерки против вас, ако не бъдете умни!» А ръката му така силно, така дружески, така знаменателно стисна моята!

Аз разбрах, че това стискане значеше: «Не вярвайте каквото ви говоря: Братиано е все ваш приятел!»

На заранта Касабов беше пуснат.

При тия възпоминания лицето на г. Цанков доби покъртен вид. Той прибави:

— Братиано падна скоро подир това, падна от нападенията на опозицията, главно — за своята българофилска политика. . . Чувам, че румъните сега се готвят да дигнат на своя велик държавен мъж и патриот паметник в Букурещ. Няма да е зле в София поне една улица да наименуват «Братиано». Той заслужава тая чест. Кой знае, без Братиано нашата история може би да не беше такава, каквато е днес. . .

София, 1900

ВЕЛИКСИН

ЖИВОТОПИСНА БЕСЕДА

Ти, жена невинна,
ангелска жена,
ти, красна вербина,
ти, цвете в градина,
пълно с миризма!

На ъгъла на улици «Славянска» и «Преслав», близо до военното министерство, има вехта, бедна дъсчена къщица с малко чудата направа, вапцана зелено, с тъмно джамлъче към улицата. Жалкост, скръб вее от това унижено жилище, сякаш засрамено, че се намира на такова видно място в столицата.

Допреди няколко месеца често излизаше от тая къщица един застарял човек, дебел и къс, с голяма бяла брада, която се спускаше от едно червеникаво, изпръщено и сипаничаво лице, без никакво особено изражение, но крайно оттласкателно по своята физическа безобразност.

Тоя човек беше Димитър Великсин, поетът.

Малцина в столицата познават тоя злополучен на вид старец, неговото име никъде се не слушаше , неговото съществуване никой не подозираше и не се интересуваше от него. Забравен от всички — и той бе забравил всички. Той избягваше всяко запознанство и се затваряше в една мизантропска самота, която всеки ден ставаше по-голяма около него. Той беше нещастен човек.

Казах: никой го не познаваше — не, тоя отшелник, тоя саможивец беше оставил на света няколко сладки

стихотворения и всеки, който люби поезията, ще си спомни с услада тия хармонически звукове на една занемяла муза:

Ти, жена невинна,
ангелска жена,
ти, красна вербина
ти, цвете в градина,
пълно с миризма!

При какъв трън гнусен
гниеш сега ти,
при простак безвкусен,
при Терсит намусен
ангелът седи!*

Ние притежаваме поети, които са напечатали и печатат цели томове със стихове ритмувани и неритмувани, и ни един стих не се е запечатал в паметта на някого, защото не са говорили на човешкото сърце, не са будили добрите струни в човешката душа. Великсин е написал само няколко и ние ги знаем. Само за това той има право на нашето внимание и на нашето съжаление. Защото колко са у нас ония поети, които са успели да заронят в душевния ни мир няколко светли чувства, да оставят няколко благородни отклици от добро и милост?

За Великсина Ботев казваше в кафенето на Ганча Габровеца в Галац: «Аз съм поет по душа, Великсин е поет по изкуство.»

Незабравимият герой грешеше в това твърдение за Великсина, което тъй хубаво би се залепило на куп наши нови поети. У Великсина съществуваше чувство на хубавото, той обладаваше развит литературен вкус и верен поетически усет. Той беше поет и по душа и доказа това. Ако не беше така, то защо сме чели с такава сладост неговите стихове, защо и днес изпущат те такъв благовонен дъх от нежна поезия, въпреки не дотам пълното съвладание българския език?

---

* Начало от стихотворението му На жената.

Впрочем, преди нас други са оценили Великсина и са го оценили по един начин много ласкателен за нас. Великсин, който се е бил родил и живял до Освобождението на България в Румъния, познаваше прекрасно влашкия език и пишеше по него превъзходни стихотворения, под които се подписваше Velinson! Те привлякоха вниманието на румънския печат, който го прогласи за един от първите поети на Румъния. Господин В е л и н с о н се считаше от румъните за техен съотечественик! За жалост, ние не обладаваме, било в превод, било в оригинал, многото сонети и други стихотворения, обнародвани от «Велинсона» в румънските издания, както и френските му стихотворения-— защото той владееше до съвършенство и френския език.

Великсин беше чудак и ексцентрик. Ексцентричен е бил той през целия си живот, от деня, когато се прекръсти от Великов на Великсин, дори до завещанието си. . .

Твърдението на Ломброзо за родството на гения с лудостта, на която ексцентричността е една от формите или градациите, е основано на положителни наблюдения. От Великсина можеше да имаме един велик български поет, ако животът му бе се сложил благоприятствено за развитието на редкия му талант. Но тежки житейски несгоди извършиха гибелното си дело. Великсин отрано позна разочарованията и безцелността на живота си.

От десет години вече той живееше в София, мрачен, мълчалив, недостъпен, болнав, без да познае топлика на дружбата и на привързаността в своето усамотено и печално съществувание. Неговата къщица-гълъбарник рядко вънкашен крак е посещавал и той живееше като пустинник в центъра на нашата столица.

Не можех да не изпитам чувство на дълбока тъга, колчем срещнех тоя човек-развалина, тоя живот забравен, който се беше погребал самоволно. В неговото изорано от шарка лице, с печат на страдания, обаче не се забелязваше ни тъга, ни униние; то оставаше равнодушно, хладно, безлично. . . Но как гонеше то всяко съчувствено приближаване! Мъчно щеше да повярва

човек, че от тоя студен егоист са излезли тия мили и милостиви стихове, които приличат на едно сладостно люлеене:

Ти душа прекрасна,
винаги си в плач,
и, звездица ясна,
ти стоиш безгласна
и тъмнееш в мрач.

Много вярно би се казали тия същите стихове за тоя занемял и угаснал талант поетически!

Миналата година, през ноември, той се помина в една парижка болница. Оттогава и досега никой в България не знаеше за тая смърт, както не знаеше и за тоя живот.

Преди две недели само в някои столични вестници се появи това известие, което не биде придружено ни с една думица на съчувствие и внимание:

«Учим се, че в Париж се е поминал г. Д. Великсин. Той е завещал 60 000 лева на България с това условие: те ще бъдат вложени в банката под лихва и ще стоят там, додето пораснат и станат т р и милиона лева! С тая сума да се съградят три болници: една в София, друга в Тулча, третя в Браила» (родния му град).

Значи, на тоя мизантроп, на тоя саможивец, на тоя мрачен и леден човек последната мисъл, върховната предгробна мисъл, е била за отечеството, за благото на бедните!

Мир на твоя прах, Великсине!

София, 29 май 1897 год.

АН, EXCELLENCE*!

I

Доктор М. запали изгасналото си цигаро и като прекъсна шумния разговор, обърна се внезапно към г. Д*** и каза:

— Да, вие щяхте да ни разкажете нещо любопитно, па млъкнахте?

Д*** се обърна към присъствуващите гости, между които имаше и двама още лекари, поухили се и каза:

— Не мога да разкажа пред това почтено събрание.

Всичките го изгледаха позачудено.

— Тоест как?

— Не мога, неудобно е.

— Някакъв секрет?

— Никак не е секрет.

— Тогава защо намирате неудобно?

Д*** пак изгледа тримата лекари.

— Тъй, неудобно. . . тъй да кажа. . . неделикатно.

Тая въздържливост още повече раздразни любопитството. Награкаха го всички с молба да каже.

— Но тука има доктори! — каза той.

— А! това ще е някаква епиграма против нашата бедна каста? — извика весело доктор Б., който беше свършил медицината в Париж, човек с бляскав ум и всестранна начетеност, с черни, светливи очи, които будно гледаха през очилата със златни кръжила. — Няма нищо. Ние, докторите, драгий ми Д***, сме привикнали на присмивките още от Молиера: само поповете са

* Ах, ваше превъзходителство!

били осмивани повече от лекарите. При все това, вие не можете нито да живеете, нито да мрете без тях и нас. Не се безпокойте, разказвайте храбро.

— Добре. Впрочем, разказът ми се не касае за българските доктори. . .

— Не ни утешавайте, но говорете — каза д-р М. и седна тежко на креслото. Въдвори се мълчание в стаята.

II

Д*** захвана:

— Историята се отнася към онова блажено време, когато и аз по велението на боговете бях голям човек, тоест министър. Беше летния сезон, аз се чувствувах уморен и заради това взех си едномесечен отпуск, с намерение да си почина в разходка из планините на Швейцария, моето всегдашно въжделение. От друга страна, блазнеше ме желанието да посетя норвежките брегове, пътешествие, въведено в мода от новия германски император Вилхелма.

— Помня, помня; но ти тогава не отиде нито там, нито там! — забеляза доктор М.

— Чакайте, ще ви кажа защо. Преди да тръгна, срещам се случайно тука с моя доктор г. П. и поисквам мнението му върху посоката, която трябва да взема. Доктор П. намери, че е добре да направя такава разходка, и понеже в България, както знаете, няма никак планини, нито красиви видове, препоръча ми той да си похарча парите в Европа, както прилича на всеки културен българин. Той обаче се затрудни в отговора си де именно да отида: в Швейцария ли, или на Балтийско море, и ме посъветва във всеки случай, като минувам през Виена, да видя някой знаменит доктор и да искам от него наставления. Той имà даже добрината да ми напише картичка с няколко думи до един такъв доктор, негов бивш професор, и аз тръгнах.

Във Виена нарочно спрях един ден, за да се срещна с медицинското светило. Подир нужните справки намирам къщата на доктора и се явявам в приемните му часове. Приемната му стая е пълна с гости. Дълго чакам, докато ми дойде реда да вляза при доктора. Най-после

той ме приема. Човек около петдесетгодишен, с брадато строго лице, със суров, проницателен поглед, той ме попитва по немски какво имам. Отговарям му на френски, че не знам немски език, и след това му подавам картичката на доктора П. Щом я прочете, лицето му светна от едно приятно, дружеско изражение, като че вижда в мене един стар и любим приятел, когото вижда подир десетгодишна раздяла.

— Ah, excellence! — извика той и както бяхме прави, почтително ме хваща за раменета и ме туря да седна на креслото, облечено със син атлаз.

Па седна и той и ме запита усмихнато:

— Какво прави вашият княз? Ние сме добри приятели с него. . . Прекрасно, прекрасно! А моят драг приятел доктор П.? Поздравете го от мене, моля ви, когато се върнете.

Подир размяната на няколко думи още той ме попита:

— А сега, кажете ми, monsieur le ministre, какво имате?

Аз му разправих, че за щастие нямам нищо особено, а желая да ми посочи де е предпочтително да ида.

Но, види се, докторът не беше на мнение, че аз не страдам от нищо. Той ми зададе куп въпроси: върху занятията ми, върху образа на живота ми, върху деятелността на жълъдъка ми (казах му, че ям за троица), върху съня ми (казах му, че спя като праведник, осем часа непробудно), върху силите ми (казах му, че пеш се изкачвам, без особна умора, навръх Витоша).

Но всичките тия успокоителни отговори не успокоиха доктора. Той ме изглеждаше изпитателно с едно грижливо бащинско око и додето аз очаквах към кой край ще ме изпрати, той ми каза със сериозен вид:

— Потрудете се да се съблечете до пояс.

— Но аз, господин докторе, не се оплаквам решително от нищо! — отговорих зачудено.

— Excellence, оставете на мен да реша. Вие сте ми препоръчани и аз искам да изпълня длъжността си.

Нямаше какво да сторя и подчиних се. Няколко минути докторът ме пипà, изследвà всячески, па каза:

— Mercì, облечете се сега.

Па надраска нещо на една голяма визитна картичка, тури я в плик и като ми я подаде, каза натъртено:

— Ваше превъзходителство, по мое мнение вие можете за по-после да отложите разходката си, а сега ви съветвам да идете на — той ми назова един прочут курортен немски град — и да се явите при доктора Л., който ще ви даде по-нататъшни съвети. Предайте му това писъмце с поздравленията ми.

— Но какво показа диагнозата ви, господин докторе? — попитах аз обезпокоен.

— Вие сте здрав, господин министре, но идете там; чистият въздух, горите, планините и там ще ги намерите. Господин доктор Л., след по-обстоятелно изследване, ще ви каже. Съветвам ви, идете.

Аз оставих безшумно на края на писмения му стол наполеона и си излязох през другата врата, изпращан с учтиви поклони от добрия доктор.

III

Когато се озовах на улицата, усетих, че главата ми пращеше. Лоши мисли ме налегнаха, черни съмнения ме загризаха. Очевидно, докторът намери у мене обезпокоителни признаци и от чувство на человеколюбие не ми обади значението им, като остави тая неприятна работа на колега си в немския град.

Аз вътрешно проклинах тоя доктор и доктора П., който ме прати при него, за да изгубя душевното си спокойствие. Даже хванах да се чувствувам, че не съм съвсем здрав, че нещо ме боли във вътрешността. Може би стомахът ми е болен, може би бъбрекът, злъчката, черният дроб — кой ги дявол знае!

Аз забравих и алпийските снежни върхове, и норвежките фиорди, дето дремят вълните на Северното море . .

Аз бях болен човек! Мене ме пращаха да се лекувам!

Под влиянието на тия размишления, аз не усетих как съм минал през няколко многолюдни улици, как съм се качил на трамвая и как съм се озовал в гостилницата си «Метропол».

Вечерях без охота и си легнах. През нощта се разбу-

дих и хванах да мисля върху положението си. Де се готвех да вървя — де ме пращат!

Дълго мислих и ми дойде на ум, че аз бях министър и затова ме намериха болен. А може би докторът, като добър немски патриот, намери, че е по-добре да оставя българските си наполеони в немска земя, а не в друга. . . Тая мисъл ме поуспокои. Заедно с нея ми дойдоха на ума всичките легенди за свирепата алчност на някои европейски ескулапи, когато подушат в болника си дойна крава: Аз съжалявах, че не помолих доктора П. да не обажда на виенския си професор званието ми — може би на тоя миг щях да се радвам на цветущото си здраве, каквото имах преди един час. Не, няма ми нищо!

Но червеят на съмнението пак ме загриза. Ами ако действително имам нужда от лечение? Ако наистина тоя доктор е забелязал в организма ми присъствие или зародиш на някаква опасна болест? Кое ми дава право да мисля, че той не е добросъвестен човек? Званието ми министър не беше една броня против болестите, беше възможно да бъда болен като министър, както беше възможно да бъда болен като прост смъртен! Не, даже за моето собствено спокойствие аз трябваше да ида там и да се представя пред учения доктор Л. Дойде ми щастливата идея за една невинна лъжа: да скрия от него своето величие, да му кажа, че съм изгубил картичката на виенския доктор. Моето инкогнито щеше да го запази от съблазън да ме намери болен, ако аз бях здрав.

Сутринта тръгнах.

IV

След десетчасово пътуване из цветущи предели, аз пристигнах по тъмно в знаменития лечебен град.

Още из пътя решил да запазя инкогнитото си не само пред доктора Л., но и пред останалото човечество, аз написах в регистъра на гостилницата, дето слязох, срещу името си: «журналист», което не е лъжа, както знаете. Закрит под това скромно, почти еснафско рухо, аз се чувствувах по-спокоен и отърван от досадителните поклони на прислугата и от възклицанието: «Екселенц!» (тъй немците произнасят excellence). . . Да е просто, не щях величие тука! То се плаща скъпо. . .

Доктор Л. живееше на най-видното място в главната улица. Додето отивах към него, умът ми беше цял съсредоточен върху онова, което ще ми каже докторът, и колкото приближавах къщата му, тревогата ми се увеличаваше и аз нямах охота да се любувам нито на гъстия живописен върволяк, из който отхвърчаха до слуха ми думи от всички европейски езици, нито на зелените гористи бърда от двете страни на реката, край която върви главната улица.

Намерих приемната на доктора пълна с гости.

Няма нищо по-досадно за човек в моето тревожно състояние на духа, отколкото да чака цял час в такива докторски приемни, дето погледът пада само върз лица болничави, с признаци на вътрешно безпокойство или на страдание. Аз знаех, че можех да ги предредя, стига да пратя на знаменития доктор картичката: едно превъзходителство не го оставят да чака. Но решил да не показвам предателския белег, аз дочаках реда си.

Доктор Л., човек едър, сериозен, със студен поглед, ме попита троснато нещо на немски, но аз му отговорих по френски, че не разбирам тоя език.

— О, няма нищо, ние докторите сме полиглоти, господине — отговори той по френски и ме покани да седна.

Понеже в приемната чакаха още болни, а в моята проста външност не откри никакви признаци от величие, той без всяко предисловие попита ме сухо що имам.

Аз му разправих, че съм пратен от виенския доктор да ми даде съветите си, като изказах съжалението, че съм изгубил препоръчителното писъмце.

— Не вреди, господине.

Той ми зададе бързо няколко стереотипични въпроси, каквито обикновено задават докторите на клиентите си. Моите отговори бяха отговори на един здрав човек, на когото всичките органи действуват правилно, който не усеща никакво разстройство и който сам не знае защо е дошъл при доктора.

Докторът ме изслуша, все като се взираше в лицето ми, па се усмихна и ми каза:

— Вие нямате нищо. Но ако желаете, понеже сте дошли тука, можете да се поползувате от солените извори,

и това не е лошо: пиенето им е полезно и за здравите. Впрочем, както обичате. . .

И той стана в знак, че консултацията е свършена.

Вие си въобразявате радостта ми при тия успокоителни думи на доктора и с какво благодарение оставих на масата му десетте-фиоринта, които извадих из портфелчето си.

В тоя миг из него се изсипаха на масата няколко мои визитни картички, дето на френски стоеше, освен името ми, и високото ми звание и заедно с тях пликчето на виенския доктор. Додето ги бързо събирах, очевидно докторът съгледа титлата ми: аз бях издаден!

— Тия са ваши? — попита той, като се вторачи в една от тях. Беше глупаво да отричам.

Изведнаж лицето му се измени, то доби друго, почтително изражение и той извика гръмогласно:

— Ah, excellence!

Аз проклинах в душата и пращах по всичките чортове картичките. . .

— Пардон! Ах, как не ме предупредихте! . . Моля, съблечете се — каза той развълнуван.

Аз се покорих на съдбата си.

Но как псувах, о, как псувах в ума си тая проклета случка.

V

Аз останах почти гол.

Докторът ме помоли да легна гърбом на канапето и взе да ме тупа, пипа, натиска по разни места на снагата, оскултирà с тръба дишането в гърдите ми, обръщà ме на корем, слухтя с ухо по гърба ми с един тържествен и таинствен вид. Това трая четвърт час.

Най-после ме помоли да стана и да се облека, като ми помогна сам, и когато пак седнахме на креслата, той ми каза с важно, почти угрижено лице:

— Excellence! Аз считам за нужно подир прегледването ви, да ви задам още няколко въпроса. . . Ах, как не ме предупредихте!

В тия последни думи звучеше нещо като извинение.

Зададе ми около двайсет питанета върху образа на живота ми, занятието ми, здравственото състояние на

родителите ми и дедите ми, от какво са умрели, климата на София, от какво съм боледувал други път, прекаляващ ли съм в нещо, като климаше значително с глава при всеки мой отговор-изповед.

— Пиете ли?

— Какво?

— Вино.

— Пия.

— Вие разбирате въпроса ми, господин министре... искам да ви попитам. . . — каза той с някакво колебание, — искам да ви попитам пиете ли повечко?

— Само на трапезата.

— Много?

— От една до три чаши.

Той поклати глава, стори ми се, недоверчиво, като че искаше да ми каже:

«Хитрувате вие, приятелю. Аз знам, че вие пиете много повече от това, не мене ще излъжете.»

Аз неволно се хванах за носа: немà намерва червен носа ми?

Докторът стана, седна при писалищния си стол и взе да пише. Когато свърши, аз го попитах тревожен:

— Какво намерихте у мене, господин докторе?

Вместо пряк отговор той ми каза:

— Excellence, едно мога да ви кажа: вие непременно трябва да останете тука един месец, вашето общо състояние изисква грижливо лечение: умората, от която се оплаквате, не произлиза единствено от усилените ви занятия, а от органически ненормалности, на чието развитие и нежелателни сетнини трябва да се попречи по енергически начин. Ако желаете, тия ненормалности състоят в. . . (той ми изреди една върволица странни латински термини, от които нищо не разбрах). Утре благоволете да дойдете пак при мене, за да ви дам нужните наставления, като ми донесете и анализа на урината ви (и той ми даде адреса на специалиста, който прави такива анализи). Добро виждане утре, господин министре!

Аз се върнах в страшно угнетено състояние на духа в гостилницата си.

Уви, аз бях болен човек! И ако съдя по латинските думи, трябва да имам най-малко петнайсет болести, без

да съм подозирал това! Утре, когато му занеса анализата на специалиста,вероятно ще се открият още по-нови и опасни болести.

Проклятие!

VI

Сутринта докторът прегледа внимателно анализата, която му подадох — тя бе написана на немски — и лицето му доби сериозен вид. Той ми написа на една дълга ивица хартия режима, който трябваше да следвам в продължение на един месец, като се явявам през ден при него:

Всяка сутрин по девет часът ще ходя на главния минерален извор, който е всред града (забравих му името), и ще изпивам по една чаша вода.

На десет часът ще ходя на един друг извор да изпивам друга чаша минерална вода.

След това ще приемам лекове от една аптека, до която ме препоръча.

На единайсет часът ще ходя да правя баня в едно къпално заведение.

След това — дълга разходка.

Следобед да правя шведска гимнастика в специалното за това заведение, до управителя на което ми написа няколко думи на една картичка (ах, поразена картичка!).

Храна: само една кифла с мляко и компот; пиво, вино — запретени.

Аз заследвах строго предписанията на доктора. От гладуване, от ходене, от къпане, от шведската гимнастика, от лекове,от нравствена мъка аз силно измършавях. По поръчката на доктора явявах се през ден при него, оставяйки на стола му по десет фиорината; той променяше изворите и числото на чашите, които трябваше да изпивам, и ме съветваше да продължавам тоя изсушителен режим. Аз вече не смеех да се погледна в огледалото. Някои познати българи, с които се намерих тука и които след малко си отидоха, се удивляваха на бързото ми изпусталяване, толкоз повече, че и преди това аз не минавах за пълен човек, както видите, че не съм пълен и сега. На въпросите им от какво се лекувам,

аз отчаяно дигах рамена. . . Когато в ресторантите виждах щастливци да ядат всичко по волята си и да се прохлаждат със златното пилзенско пиво, аз изпитвах танталови мъки. . . Всеки мой ден беше изпълнен с извършване предписанията на доктора: аз се лекувах от заран до вечер, от заран до вечер — пиене вода на изворите, бани, шведска гимнастика, дълго ходене, постене, въздържане, лекове — недояждане и жедуване. Освен това незнаенето немски език ме спъваше на всяка стъпка; не намерих вече и българин да разменя някоя дума, та самотията ми беше пълна. Често ми идеше да бягам, дето ми видят очите; но споменът за ужасните и таинствени латински думи ме удържаше от това бягство и аз героически пренасях положението си на човек, който трябва да се лекува от безбройни болести. Заедно с физическото отслабване и отпадане, аз и нравствено се чувствувах съкрушен в тоя немски град, който, въпреки своята природна красота, богат и разкошен вид, ми стана омразен.

VII

Къде двайсетия ден един от слугите на гостилницата почука на вратата, влезе в стаята ми, поклони се почтително, като никога, и ми каза:

— Excellenz!

— Какъв excellenz? — извиках аз зачуден и недоволен, защото в гостилницата не бях явил званието си, което, по моя поръчка, не фигуруваше и на пликовете на писмата, що получавах от София.

Слугата ме погледна смутено.

— Извинете, excellenz, но понеже господинът ви нарече. . .

— Кой господин?

— Един господин там пита за вас. . .

«Кой ще е?» — помислих си аз зачуден.

В това също време на вратата се почука и на отговора ми «Entrez!» влезе бързешката един господин, който дойде и се разцелува с мене.

Само когато се назова, аз можах да се сетя, че имам гост старият мой приятел, хърватинът д-р Франц Г.,

който бе служил преди десетина години в България, дето се бяхме сближили.

Още от първите му думи аз разбрах, че той е открил моето инкогнито в гостилницата. Той случайно бил узнал от един софийски вестник, че се намирам в тоя град, избродил всички гостилници да ме търси и най-после ме намерил тука.

— Ах, господин Д***, каква болест имате, за бога? — подзе той след първите дружески излияния, като гледаше моето измахнато лице.

— Каква болест? Питайте: какви болести, докторе! Аз трябва да имам най-малко петнайсет болести.

— Ужасно! Но какви именно? — питаше той твърде обезпокоен.

— Аз не мога да ви ги кажа, защото моят доктор ги изреди на латински, а аз не разбирам този език.

И му разказах изтезанията, на които се подлагам доброволно от двайсетина дена насам, и колко ми е дотегнал животът в тоя град.

— Бедни мой приятелю, как ви жаля! Аз сякаш предчувствувах, че ще имате нужда от мене, та три дена ви диря из тоя град.

Той ми зададе няколко лекарски въпроса, прегледа анализата, която запазих, и каза радостно:

— Слава богу, тук няма нищо обезпокоително. Но дайте да ви прегледам и аз. . .

Съблякох се и той ме прегледа и изследва с най-щателно внимание.

После ме изгледа в очите няколко време зачудено, хвана си рунтавата кадрава брада и каза:

— Драги господин министре! Доктор Л. знае ли, че сте такъв?

— Да.

И аз му разправих мненията на доктора Л. преди и после откритието на моя сан.

Той ме изгледа вторачено:

— Да, вие сте в опасност!

— И вие намирате това? — извиках уплашен.

Той ме улови за ръката.

— Искате ли един приятелски, искрен, братски съвет от мене?

— Кажете, докторе.

— Бягайте оттука!

Аз го гледах смаян.

— Това е моят съвет. Бягайте! Вие нямате нищо, вие сте съвършено здрав човек. . . Ах, приятелю, вие добре сте били решили най-напред да си криете високото положение. . . Знайте, че тука има доктори знаменити, но има и такива, на които трябват много пари, богати жертви, които да скубят безбожно, те имат процент и от заведенията, до които препоръчват болните си, те са янкеседжиите на науката, както ще е и тоя доктор Л. Вероятно, като е узнал, че сте български министър, помислил е, че сте богати като индийски раджа. . . Идете си в Швейцария или в София, по-скоро!

— Докторе! Вие ме спасихте! — извиках аз покъртен, като стиснах от сърдечна благодарност ръцете на добрия хърватин.

— Хай да се разходим сега — каза докторът и си взе шапката.

— Докторе, после разходка, а сега искам да ям, да ям, да ям искам до пукване! Аз съм гладен, жеден човек!

Докторът се усмихна.

— Види се, немецът е искал да ви помъчи, като е подушил, че сте русофил. . . Да идем на градината Belle-vue, дето чака сега жена ми. Там ще попируваме заедно и ще се почерпим с най-доброто пилзенско пиво за братството на славянството.

VIII

Същия ден още аз пратих в плик на доктора Л. едно снопче фиорини, допълнителна награда за грижите му, положени за моето лекуване от болестите с латинските имена, като му съобщавах, че по неотложни причини аз напускам града.

Понеже ми оставаха още десет дена от отпуска, аз отидох да ги прекарам в Прага, да си почина от лекуването и да се похраня човешки, за да се посъвзема малко, защото инак ме беше страх да се върна в София при домашните в такова плачевно състояние.

1901

СЛИВНИЦА

ВЪЗПОМИНАНИЯ ПО СЛУЧАЙ ЕДИН КЪРВАВ ЮБИЛЕЙ

Завчера, на 7 ноември, бе денят на Сливница.

Петнайсетгодишният юбилей на Сливница!

Той замина без някой да спомни за него, без шум, без ек, непразнуван, глух. . . Никой вестник не се сети да загатне за него ни дума. Никой от легиона ни поети не му оплете венец даже от дрезгави стихове, посипан с изкуствени чувства. Никой.

7 ноември беше една победа братоубийствена, една слава изтъкана от кръв и сълзи, едно събитие велико в новата ни история, като я огря, и замрачи. 7 ноември като факт захваща достойното си място в страниците ѝ; но в настоящия ни живот споменът му би пробудил и горчиви чувства, безполезно той би гъделичкал националното самолюбие на едни, дразнил и наранявал други. България извърши дълга си тоя ден — нека го оставим в историята ѝ и в дъното на душите си, дето вечно ще грее. . .

Ние сме народ трезвен, скромен, даже хладен — но вулкан, когато трябва — и шовинизмът е чужд нам.

Ние нямаме и паметник при Сливница.

По-добре.

*

Не да я славословя отварям дума днес за Сливница, а да изкажа някои спомени, на които времето е отнело силата и горчивината. . .

Толкоз повече, че тия спомени са изнесени не из дима на бойното поле, из кървавата жътва на смъртта, а далеко оттам. Защото на 7 ноември 1885 година пишущият беше в Пловдив, току-що овдовялата столица на бившата Източна Румелия.

*

Дните между 2 ноември и 7 ноември бяха дни глухи, тревожни, тежки като мория, когато ни наляга в неспокоен сън.

До 2 ноември, денят на обявяването войната от крал Милана, никой сериозно не вярваше в нея. Никой, никой!

От битката при Велбъжд, дето падна мъртъв нашият самоуверен и рицарски цар Михаил (1330 г.), бяха изминали пет века и половина и в народната душа никакъв спомен не бе останал за тая братска сеч между сърби и българи — уви, в надвечерието на политическото им погинване! — и никой у нас не вярваше сериозно, че е възможна война между Сърбия и България, между едноплеменни и едноверни братя, пред които стоеше вековният и естествен враг — Турция, както стои и сега.

Може би и в Сърбия никой сериозно не вярваше по онова време в братоубийствената война, или поне я не желаеше, освен един Милан, който я намисли.

Но на 2 ноември пловдивчани, като се събудиха, прочетоха по улиците прокламацията на княза Александра, която обаждаше, че сръбската войска нахлула в земята ни!

Прокламацията беше написана без раздражение, без ратоборен огън и с достойнство; тя се свършваше с думи на упование на бога и на нашето право.

Аз видях княза, когато се качи на гарата, за да иде на бойното поле. Той беше бледен. Ужасното нещо, което ставаше, ужасната отговорност за изхода, която падаше въз него, обясняваха загрижеността и тревогата на тая мека и благородна душа. . . Тоя ден се хвърляше на жребий успеха на Съединението, бъдещето на България, престола му. . .

Тая тревога е била много по-силна в първия миг.

Дежуруващият телеграфист Л. ми разказваше, че когато посреднощ го събудили в конака, за да му връчи кобната телеграма за Милановото нахлуване в България, князът няколко време не можал да издума дума, нито смеел да разбере съдържанието на телеграмата. Той я подал немешком на телеграфиста, да му я прочете.

— Когато ми я подаваше — казваше ми чиновникът, — ръката му трепереше, като на човек в силна треска. . .

Него ден тръгна и всичката войска, що се намираше в Пловдив, за сръбската граница вместо за турската, както беше първото разпореждане.

Заедно с войската очистиха Пловдив и членовете на прочутия «Конвент»! Той заседаваше в македонската кръчма «Марково коляно», близо при нашата къща. Из тая знаменита тогава, несъществуваща сега кръчма якобинците, облечени във фантастични и театрални дрехи, разнасяха терора над победените съединисти, които минаха за роялистите на Френзката революция — понеже се копираше Френзката революция. . .

*

Настанаха дни тревожни, пълни с неизвестност.

Мина първи, втори, трети, четвърти, пети ноември — никакво известие от театъра на войната.

Вероятно имаше такива до властта, но те се не обаждаха на населението. Пръскаха се само слухове, че българската войска минала в Сърбия и отивала към Ниш! Това беше на пети ноември. Но понеже нямаше официално потвърждение, безпокойството продължаваше. После се чу, че става нещо при Драгоманския проход.

Де беше този Драгомански проход? Никой не знаеше, никой не беше чул това име!

На 5 ноември един приятел офицерин дойде у дома и пожела да намерим на руската карта на България, която обладавах, селото Сливница. Аз не бях чул такова име. Търсих го най-напред навътре в сръбската граница, после по-насам в нашата, но го не намерих. Когато попъплах с пръсти и го намерих недалеко от София, офицеринът каза поверително:

— Тука сега се бият!

— Тука? — извиках аз в ужас.

— Ако сърбите ни разбият, довечера са в София — каза той мрачно. . .

Аз усетих, че косата ми се дигна на главата.

Никога няма да забравя тоя момент.

Излязох из града. Новината вече се беше пръснала.

На Сахаттепе видях купове хора. Защо се бяха събрали там? Скоро разбрах: един глух, отдалечен тътен от време на време изпълняше въздуха. Това бяха топовните гърмежи при Сливница!

Гърмежите минаваха през Софийско поле, през Витоша, през Лозенската и Ихтиманската планина, в Марицината долина и правеха да тътнат хълмите на Пловдив!

Тия топовни гърмежи именно слушаха хората, що се трупаха на Сахаттепе.

На 6 ноември пак се чуваха.

На 7 още по-силно. И тревогата растеше. . .

Едвам на 8 се получи радостна телеграма от княза Александра: «С божия воля отблъснахме неприятеля!»

Той е бил повече от отблъснат — победен! — но тогава ни на бойното поле, ни в София са знаели това.

Българското сърце възликува. Висок нравствен подем замести унинието и страховете на миналите дни.

После настанаха великите дни на епопеята — от сливнишката победа до пиротската изненада.

Но в Пловдив аз я не чувах, защото го скоро оставих — а я следях и виждах даже в гърма на пиротския бой.

София, 9 ноември 1901 г.

В ЗООЛОГИЧЕСКАТА ГРАДИНА

ДРАСКА

От началото на този месец тя се е пак отворила за публиката. Всяка сряда и събота върволици свят се точи из Фердинандов булевард и влиза в градината. Тая градина софийският народ нарича просто: «Животните». — Отидох при животните. . . — Минах край животните. — Той живее при животните. . . — Българинът не обича учените фрази. . . Не ги обичат и лъвовете, пред клетките на които се трупат най-много тълпите. Аз с особено любопитство оня ден съзерцавах най-големия, африканския лъв, който се разхожда по железния си кьошк на двора. Широки и размерени крачки прави гривоносният цар на пустинята и на джунглите, горделиво дига своята огромна глава и погледът му, спокоен, безстрастен и пренебрежително надменен към прехласнатите зрители, блуждае някъде из пространството, може би вижда широките кръгозори на своето отечество и безбрежните предели на пустинята, дето е ехтял ужасният му рев. Публиката с нямо възхищение следи всички движения на лъва и се диви на острите му бели клинци, които той сегиз-тогиз показва, като се озъбва. Един дрипав македонец нарушава мълчанието, като разправя, че той би се решил да влезе при лъва, ако го пуснеха при него; но стражарят го полека отдръпва назад, за да отвори място на един големец, и безстрашливият човек отива при фазаните, от които още по-малко се бои.

Прекрасна е колекцията на пилците в Зоологическата градина. Тук са събрани най-разнообразните видове от пернатата фауна; тя по богатство надминува всичко останало там. Аз минах край пеликаните, край лебедите, край витошките орли, накацали на сухите клонове и пънове, които само желязна решетка дели от небесните висини — как те трябва да жалят за своята Витоша! Отделът на елените е също интересен. Тия роговити животни кротко и благодушно гледат с големите си хубави очи, незнаещи в неведението си каква смешна слава им са дали техните събратия отвън градината. . . възпети тъй весело от Беранже. . . На един едър елен сега растат нови рога, той е много зъл и налита. По едно време той се спусна яростно към дървените пречки на оградата си, за да омуши стоящите извън нея зрители. Един от тях, уплашен, отскокна на няколко разкрача, сподирен от веселия смях на присъствуващите.

— Позна ме, че съм авджия — каза той сконфузен. Изгледах го и видях, че е одевешния македонец.

Двете мечки, облечени в рунтави, топли и меки кожуси, също привличат публика. Едната — голям, тъмновлас и с умен поглед медвед — напомня славния Гетев Браун. Той се е качил на каменния зид, на който са забити железните пречки, и ходи назад-напред, като при всяко повръщане се извива и повдига на задните лапи поради теснотията на зида. Това снователно движение той продължава цели часове. Какво ще да мисли той? Може би съчинява, може би да е поет, който търси ритмите си. . Другарката му не ходи: тя е клекнала до зида, кръстосала е предните си лапи на него и е сложила замислено муцуната си на тях. Колко добросъвестност, честност и безобидност има в спокойния й поглед! Нейната флегма е величествена. Някои немирници й шъкат, махат й, дразнят я: тя нито мига. Унесла се е в своето благодушно мечтание и нищо не е способно да наруши това й щастливо душевно настроение. Нямаше да я удиви даже, ако й кажеха, че са я направили министър на финансите. . .

Третя една мечка, къса, с червена козина, зад оградата, в отделен кафез на колелета, е обаче много безпокойна и сърдито се лута из тесния си затвор. Тя вече сигурно се занимава с политика. . . Македонецът-авджия (той се яви и тук) обаждаше на зрителите с настав-

нически тон, че тая мечка е от Сибир, сибирска мечка, и че тя живее само във водата.

И ученият зоолог-авджия тръгна нататък. Аз го последвах с поглед, след като случайно прочетох на табличката, окачена отвън на кафеза, латинските думи:

«Ursus. Bulgaria.»

Значи, съотечественица била!

Ах, тоя македонец!

Колко е желателно да имаше тука на табличките под латинските надписи и български. Цената на тая прекрасно уредена Зоологическа градина щеше още повече да порасне, като при занимателността ѝ се притури и поучителност.

Минахме край лисиците, край попадийките (или поровете, не зная добре), спряхме се при вълците, които ужасно виеха. И тук наваляк. Четири вълка с дълги муцуни, настръхнали и с пламък див в безсмислено-жестокия поглед, се рънчеха един другиму и носовете им се свиваха на големи бръчки, знак на гняв, като откриваха горните челюсти, набучкани с остри зъби. Лютите виения и раздирателни вопли, придружавани със смрадния дъх на гнил леш и на свинска кочина, ужасяваха и отвращаваха. Но ето чиновникът в градината се зададе с железен прът, с който им тикна през железните пречки късове от овчи търбух и кървави кокали. Вълците се хвърлиха на тях. Виения и беснувания престанаха. Чуваше се само шум от грубо късане меса и лакомо млащене. Сибирският приятел пак се обади и продължи своите лекции по зоологията, пак с тона на човек, който ви открива една велика истина:

— Ето, видосте ли, господине, свите тия животи́ня су тако: вият и псуят, до кога су гладни, демек. . . А даеш ли им пàрче мѐсо, òни се чинеет кротки. Тако им е нимъка нараво, що го кажует.

Тия разсъждения на авджията, които неволно пренесоха мисълта на някои съвременни явления в областта на политическия ни живот, бидоха прекъснати от внезапното сдавчоване на вълците, които се скараха грабителски за пайовете си.

И това пак ми науми нещо. . .

Отивам пак в предния двор. Близо към вратнята са папагалите и една маймуна. Последната е събрала най-много зрители, пред които, при ред човешки сръчности и подражателни движения върху прътa си, излага на удивлението им оная гола част от тялото си, по която Хайне беше съгледал шаровете на Барбаросовото знаме. . . Тя извикваше неучтиви подигравки и непочтителни кикотения между зрителите, които не подозираха колко е недостойно това отношение към един прaотец. . .

Аз излязох да се разходя по полето.

1900

ТОТКА

I

Влакът напусна станцията Вакарел и продължи пътя си, като трепереше и гърмеше, към София.

— Тотке, кой беше тоя младеж, дето слезе във Вакарел?

— Господин Чиханов.

— Че отде се знаеш?

— От Конарци, мамо.

— Па толкова много приказвàхте и се смяхте!

— Ох, остави, мамо: ти пак. . .

— И трябваше ли да приказваш толкова! Който ви видеше, ще помислеше, че сте сгодени или женени. Ти тая свобода да я поoставиш в София. Там теглят и ценят хората, там не е Конарци. . .

— Ох, мамо!. . .

Разговорът се прекъсна, защото влакът минаваше високия мост при Побит камък и Тотка припна при прозореца да наднича над ямата, като видя, че това правят всичките пътници. Само майка ѝ не стана и остана на мястото си угрижена. Тя беше жена на средня възраст, забрадена с кърпа и облечена провинциално и сиромашки. По сухото ѝ бледно, с изострени ъгли лице човек би я взел за по-стара, отколкото беше всъщност.

Когато минаха моста, Тотка дълго стоя на прозореца; вятърът развяваше русите златисти косми по челото ѝ и по врата ѝ и двете жълти пера на капелата ѝ.

Майката чакаше нетърпеливо връщането на Тотка. Тя имаше още да ѝ приказва, на гърдите ѝ беше тежко. Тя извика:

— Тотке!

Тотка се извърна бързо, не отговори и пак хвана да гледа към полето, към ожънатите ниви и изруселите от жегата ливадяци между тях.

— Баба Ганчовица ще я стегне хубаво, ще ѝ държи юздата отблизо — продума си майката, като не сваляше очи от стройния стан на дъщеря си, небрежно облегната на прозореца на вагона.

II

Тотка Танчова беше сега двайсет и две годишна девойка, русокоса, с бяло, кръгло лице, свежи, чувствени устни, кротки,хубави сини очи, над които се изящно извиваха сключени тънки вежди. Тя носеше модна тъмносиня рокля, ужлътна пелеринка въз напета снага и рамена и капела с широки поли и с кафява атлазена лента, отдето стърчаха двете вечно подвижни пера.

Щерка на едно семейство, добро на времето си, но разорено през Руско-турската война, току през която се беше родила, Тотка най-напред беше се учила в родния си градец Мезарево, а после свършила до пети клас в Пловдивската девическа гимназия със скромните средства, които можеше да отдели от залъка си застарелият ѝ и сиромах баща. Първо и най-голямо чедо тяхно, родителите ѝ смятаха да я поизучат, за да се задоми подобре, или пък да може да стане учителка и тям да помага. Но по немотията на баща си, който имаше пет по-малки деца още, тя се принуди да напусне гимназията и стана народна учителка в село Конарци. Останала независима, Тотка хвана да се ползува от независимостта си. Лекомислена по природа, наклонна към весел и свободен живот, излязла от училището с повърхностно образование в главата и с куп нежни писъмца в дъното на ковчега си, получавани от момчетия в отговор на пращаните — мили тайни от гимназиалния живот,— тя още в първите месеци смути селяните с леките си обноски и открито приятелствуване с един малък чиновник, едничкият там, с когото намериха възможност да украсят еднообразието на съществуването си в глухото село. По-после нейната близост с един офицерин — вре-

менно дошел тук по служебни занятия — ги смути още повече. Голяма съблазън беше за селяните, когато на един манастирски сбор я видяха заедно с офицерина, яхнали на коне, и че той ѝ помогна да слезе, като я пое в обятията си. Поп Димо се развика с негодувание, на което двамата кавалеристи отговориха с разхождане подръка из орешака, пеейки весели песни. . . Общината се оплака на инспектора; инспекторът, човек със свободолюбиви начала, намери, че учителката е постъпила като свободен човек, направи ѝ бележка, но не даде ход на оплакването. Тогавао тиде работата до Министерството на просвещението: министерството погледна по-консервативно на въпроса. Тотка биде уволнена и лишена завинаги от правото да учителствува. Тя се върна в родния си градец с коса, направена на кок, и със синя копринена моряшка блуза, купена пътьом през Пловдив. Нейното появяване в родния ѝ градец причини скръб на родителите ѝ, учудване на жителите, позачули вече нейните истории в Конарци, и удоволствие на младежите. Те се повлякоха подире ѝ. Тотка кокетничеше в моряшката си блуза, още по-напета и привлекателна станала, в пълно съзнание на силата си и хубостта си. Тя тържествуваше. Три месеци стигаха, за да направи баща си и майка си да не смеят да гледат хората поради клюките, от които бръмчеше градецът. Бащата беше в отчаяние, майката пръждосваше школата и учението им. Тотка видя, че животът ѝ тук ставаше невъзможен. Тогава реши да постъпи в акушерското училище в София със спестените пари от платката си, за да си оздрави поприще. Танчо и Танчовица най-напред се зачудиха, като чуха намерението на Тотка да става «баба», после склониха, нямаше поне да я хранят и да се червят тука. И ето, майка ѝ тръгна с нея за Пловдив с кола, а оттам по железницата за София, сама да потропа на влиятелни порти и при познати лица за приемането дъщеря им в акушерското училище.

III

Половин година мина.

Тя следваше акушерския курс. Тя се бе записала «Тодорица Атанасова» в училищната книга. Животът ѝ в къщата и под надзора на баба Ганчовица, мезаревчанка и далечна ронина, която ѝ бе дала една стая под наем по молба на майка ѝ, беше тих и редовен. Добрата баба Ганчовица, според както се беше обещала, наглеждаше и пазеше Тотка, като свое дете. Та нямаше причини да се сърди или да я мъмри: Тотка се държеше добре и освен няколко познайници-съученички нямаше други свръзки. Само една гостенка Тоткина, Кула Дидова, я правеше недоволна. Кула Дидова беше също от Мезарево, напусната от мъжа си, живееше с отдаване стаи под наем, жена халосана в ума и с лоша слава. Но баба Ганчовица не знаеше, че и Тотка походва у Кула. Понеже ѝ искаше отчет при неколкократните ѝ закъсняването за вечеря, Тотка до едно време даваше разни причини, па най-после се възбунтува против игото си. Тя обяви, че желъдъкът ѝ се повреждa от гозбите на бабината Ганчовичина трапеза и че ще се храни на ближния ресторан, заедно с три другарки от акушерското училище.

Подир това решение, веднага приведено в изпълнение, Ганчовица тежко въздъхна, поклати кахърно глава и окая майка ѝ.

— Клетата булка, как да ѝ обадя това, не ми дава сърце. . .

Оттук нататък Тотка завоева всичката си свобода, връщаше се по който час щеше, случваше се по няколко дни наред да си не продумват дума с домакинята, която само пъшкаше и се косеше безпомощно.

Но на майка ѝ не щеше да пише.

Кула съвсем престана да дохожда.

IV

Луната осветляваше през листнатата мрежа на акациите част от алеите на Градската градина, които на всяка минута ставаха по-пусти. На едно столче, под

тъмния заслон на бряста, седяха още двама души и приказваха: момък и девойка.

Момъкът пушеше цигара. При всяко дръпване краят на цигарата светваше по-силно и осветляваше тънички мустаци над румени уста; няколко игриви зари от луната сегиз-тогиз се промъкваха между полюляваните от зефира листа и осветляваха мигновено кръглото лице на Тотка.

Градината пустееше и ставаше по-безлюдна.

— Тодорице, защо се съмняваш в моето честно слово? — подзе момъкът, прекъснат от минуването близо на един закъснял човек, разговора.

— Аз ли? Защото на мъжете е свойствено да лъжат — отговори Тотка, като шареше с края на омбрелата си пясъка.

— Всичките?

— Да.

— Ти си много млада, за да дойдеш до такова заключение за хората.

— Да, но. . .

Тя замлъкна.

— Ти знаеш, че те обичам?

— Знам.

— И ти ме обичаш, в това се не съмнявам.

— Не се съмнявай.

— Тогава защо съмнение? Аз ти казвам онова, което мисля и което вярвам. Ти идущата година свършваш акушерство, а аз свършвам педагогическия факултет. После сме щастливи. . . тоест и сега сме щастливи, но тогава ще бъдем законно и напълно щастливи. Ние сме роби на глупавите обществени условия. . .

— Аз ще оставя баба Ганчовица: не мога да ѝ пренасям тиранията — каза Тотка.

— Остави я.

— Трябва да потърся стая.

— Ела у Кулини, има сега свободна.

— Има?

— До моята стая. . .

Тотка гледаше месечината.

— Ох, колко хубаво! — въздъхна тя. Гласът ѝ трепереше, а умът ѝ се понесе в бъдещето. . .

Един нисък човек с дебела тояга и с мерни стъпки мина из ближната алея и се изгуби нататък.

Момъкът извади часовника, турна цигарата над него, смукна и осветли циферблата.

— Десет и половина часът — каза той.

— Малко ме е грижа — изшушна Тотка.

— Щастливите не питат за времето — засмя се той, като я обгърна около врата и я целуна.

— Тук е много тъмно, да станем — каза тя и се изправи.

И той стана.

— Нощта е толкова очарователна, щото не ми се иска да се прибера, нито да се разделим.

— И аз също.

— Да походим.

Хванати ръка под ръка, те направиха няколко обиколки из алеите. Луната се тулеше често зад облаците, тишината в градината не се нарушаваше вече от никой минувач.

Поседнаха пак на едно столче, отдето през дърветата се гледаше бюфета. Тогава видяха, че фенерите пред него бяха изгасени и вратата му затворени.

— Да излезем по-скоро, че може да заключат градината! — каза Козачев.

Станаха и тръгнаха към най-близката порта. Но я намериха заключена вече. Отидоха при друга — и тя също. Тогава се смутиха. Те не бяха усетили как се е минало времето и сега оставаха пленници в градината! Лутнаха се към другите врати, дано някоя бъде отворена, и ги намериха затворени. Те бяха запъхтени, потни от тичане из разните заглъхнали алеи. Фенерите осветляваха отвън улицата, глуха, както и градината. Спряха се разтревожени, уплашени. Те трепереха при мисълта, че може да се принудят да пренощуват на някое столче като нощни нехранимайковци. Хладничко ставаше и Тотка потръпваше под леките си дрехи. Месецът съвсем залезе зад облаци и алеите потъмняха и се сляха с черните силуети на дърветата.

— Не можем по никой начин тук да останем — каза Козачев; — полицията прави ноще преглед из такива места поради крадците. Трябва да повикаме стражар, като замине по улицата.

— Как ще му обясним? — попита Тотка.

— Закъснели сме и нищо. . .

— А ако ни попитат кои сме?

— Мъж и жена.

— А ако се усъмнят и ни заведат в участъка, па изпитат утре? — попита Тотка развълнувана.

— Чорт го взел, това е възможно — изгълча Козачев със зъбите си.

— Тогава аз съм опозорена и мене ще ме изпъдят от училището!

— Не се безпокой, защо ще се усъмнят? Какво лошо сме сторили? При това акушерките не са длъжни да бъдат светици, а да си извършват добре работата, която няма нищо общо с буржоазната нравственост.

Но Козачев сам разбра, че тоя софизъм не можеше да успокои девойката, и си блъскаше ума да найде изход из това мъчно и в същото време глупаво положение. Те се бяха спрели пред вратата срещу улица «Леге». Уличният фенер хвърляше тиха светлина към тях.

— Но ние не можем тук да спим! — каза той.

Един конен стражар се зададе на улицата. Той го извика решително. Стражарят спря.

— Моля, кажете комуто трябва, да отворят градината, че сме закъснели с жена си, без да знаем, че портите тъй рано се затварят.

Стражарят се вгледа в тях, повърна коня назад и бързо отиде към участъка. Туптенето скоро заглъхна в тъмнината.

Тотка плачеше.

— Аз съм изпъдена!

«Ужасно! — мислеше Козачев; — сега — участък, разпитването, поразии. . . Мигар да се прехвърлим през куклите?» Той се качи на зида, на който стоеше желязната заграда на градината, и се убеди, че тоя план е неосъществим и безумен. Внезапно из една алея към тях се зададе нисък човек с тояга и приближи.

— Кой е тук? — попита Козачев.

— Пазачът — отговори човекът.

— Ах! Пазачът! — извикаха радостно Козачев и Тотка. Помолиха го да отключи.

— Тая врата е само притворена — каза пазачът, пея заключваме още. . .

В един миг студентът и Тотка бяха на плочника. Те си отдъхнаха с облекчение.

— Да вървим сега! — каза той и хвана я под мишница и я поведе. Когато закривиха и взеха пътя към девическата гимназия, зададе се насреща конният стражар и един пеши. Двамата млади си заминаха спокойно, изгледани внимателно от пазачите на тишината.

— За нас са — пошушна Козачев.

— Как глупаво щяхме да се опозорим! — пошушна Тотка. И двамата забързаха да се отдалечат по-скоро. Сега те бяха щастливи и се притискаха нежно; Козачев сещаше на ръката си бързото туптене на Тоткиното сърце и топлината на тялото ѝ.

На бабината Ганчовичина вратня удариха много пъти, но никой не им отвори. Подир тия безответни тропания те изгубиха надежда.

— Нарочно не отваря — прошушна Тотка; — сърдита е, тя ме предупреди, че няма да отваря след полунощ.

— Сега? — попита в недоумение Козачев. — Да идем у нас, при Кула да спиш?

Но Тотка не даде да се издума.

— Боже мой! Недей!

Потропаха пак, за сетен път.

— Тогава да идем в хотела?

— В хотел? — извика с ужас Тотка.

— Именно там е в безопасност твоята репутация. Тебе те не познават, ще минем за женени.

Тоткиното сърце туптеше. Той стискаше ръката на девойката. Стояха няколко секунди мълчаливи.

— Добре — пошушна тя. Козачев я поведе пак и се изгубиха нататък.

V

Бедничко, но спретнато накичената стаичка на Тотка, една до друга с Козачевата, гледаше на изток, през нечистия двор. Утром тя пропущаше през прозореца си един златен сноп слънчеви лъчи, които падаха на девическото ѝ легло и на масата с учебниците ѝ.

Тотка беше минала тука още на сутринта от приключението, което разказахме.

Тя бе побързала в писмо да опише на майка си тиранския характер и грубостта на баба Ганчовица, от което се принудила да ѝ напусне къщата, и споделяше радостта си, че има годеник, един студент, момък образован и благороден.

Тя не знаеше как инак да нарече Козачева, с когото, въпреки стената, която ги делеше — за хората — живееха като женени. Подир вечеря те прекарваха свободните си часове, под заслона на нощта, в дълги уединени разходки из алеите на княз Борисова градина, деляха своите чувства и надежди под тихия шум на листата, опиваха се от думите си и въображението им рисуваше в най-омайни образи радостите на бъдещето. Често говореха за отвлечени въпроси — в нея област Тотка се чувствуваше слаба — или Козачев декламираше, пееше с лице въодушевено, с душа, препълнена от младежко вълнение, и с дълги коси, развявани по челото му.

Един облак обаче дойде да позамрачи идилията му. У Кула се настани нов наемач, Транков, приличен и жив момък, с руса брада и заострени мустаци над малки женствени уста, чиновник от Министерството на финансите. Скоро Козачев забеляза, че Транковите подмилквания не бяха неприятни на Тотка, която кокетничеше с него открито. На бележките му Тотка се изсмя и го нарече ревнив. . . Козачев я укори в непостоянство и в забравяне честното слово. Тя видя, че страда, и му се обеща да измени обноските си и да не насърчава надеждите на Транкова. Подир това настана мир.

Настана мир, но облачето остана в ясното небе на неговото щастие. Ревността като едно червейче, измъчено в дълбините на душата му, глождеше радостта му, смущаваше мирът му, тровеше бляновете му. Козачев стана подозрителен. Образът на Транкова му се изпречваше и го плашеше; само когато се намираше при Тотка, той се чувствуваше сигурен и щастлив. Той беше постоянно с нея, дружеше я до училището ѝ, причакваше я на излизане.

Тотка продължаваше да бъде все мила с него. Транков странеше вече, очевидно Тоткината внезапна хладина го отдалечи.

— Ах! Отде е тоя брилянтен пръстен? — попита учуден, като видя на пръста ѝ един елмаз.

Тя се изсмя. И сочните ѝ чувствени устни се усмихнаха дяволито.

— Усети!

— Кой ти го даде? — питаше Козачев запъхтян и я гледаше в сините очи. — Тоя? Транков?

Тя го изгледа пленително:

— Гламчо, не видиш ли, че тоя е лъжлив камък? Купих го вчера за един лев на разпродажбата.

Козачевите очи светнаха.

— Защо ме уплаши тогава?

Тя се смееше.

— Плаши се, щом ме не вярваш.

— Тодорице, обичаш ли ме?

— А ти обичаш ли ме?

Козачев с безпокойство беше забелязал тая малка промяна, единствената в отношенията им подир Транковото появяване в кръгозора на живота им. На любимия на любовниците въпрос «Обичаш ли ме?» тя избягваше утвърдителния отговор, който Козачев получаваше преди, и даваше уклончив. . .

Един ден тя му обяви, че с няколко другарки ще идат сутринта на сбора на един манастир в софийските околности и че може да пренощуват там.

Той я чака нетърпеливо да се върне вечерта. Тя не дойде. Той мина безсънна нощ. Неговото въображение работеше болезнено. Само къде сутринта той позаспа и веднага се разбуди стреснато: той беше видял в бляновете си Тотка и Транкова, че пътуват в кола, заедно!. . . Цял ден той чака и ожида връщането ѝ и при всеки гърмеж на файтон сърцето му блъскаше лудо и се свиваше от болеж и вълнение. Мръкна. Той излезе да се разходи и закрачи из улицата. Нов файтон се зададе. Тотка беше, но с Транкова! И файтонът идеше от противоположната страна. . .

Той се затресе цял, стори му се, че светът се сгромоляса пред него, ушите му писнаха. . .

Файтонът спря, но не тъкмо пред Кулини. . .

Подир една бурна сцена обезумелият от скръб и ярост Козачев се изнесе същата нощ от Кулината къща, дето всеки миг вече, заедно със спомените, му донасяше ужасни страдания.

Сутринта Транков мина в стаята му. Заедно с нея той завзе и положението на Козачева. . .

Транков беше направил запознанство пръв път с Тотка в ресторана, дето тя ходеше да се храни няколко време с другарки, когато живееше у баба Ганчовица.

Красив, лек, суетен, с малко заучена светскост, той бе лесно спечелил Тоткината симпатия. Дваж беше придружил Тотка вечер у дома ѝ. Подир това, като мина Тотка у Кулини, вече го не срещаше. Случаят помогна — а Кула помогна на случая — да се поднови в сериозна форма едно приятелство, тъй честито започнато.

Транков при обещанието, че ще я вземе, подкрепено красноречиво от дара на елмазения пръстен, привлече и умееше да задържи пеперудиното сърце на Тотка с лъскавината на своята външност и обноски, лустро върху една дребна и просташка душа, заменяща у него идеализма, доверчивото сърце и богатите чувства на бедния и немотен отритнат студент.

VI

«Мила мале!

Да ти се похваля: аз съм вече акушерка, получих диплом. Аз си обезпечих независим живот, моето главно желание. Много ми се би искало да упражнявам занятието си в моя роден градец, да бъда при вас, че ми измиляхте. Вярвам, че и ти би се радвала също. За жалост, бедността, която царува в Мезарево, и закоренялата привичка на нашите хора да си служат с едновремските «баби» не ми позволяват да се реша на това. Аз реших да практикувам акушерството в София, дето плащат добре и има напредък. По-нататък ще ти пиша да дойдеш да ме видиш.

Имам и друго радостно известие да ти съобщя и вярвам да се зарадваш: аз имам годеник, господина Транкова. Млад и добър момък, чиновник в Министерството на финансите, с твърде добра заплата. Ами другият? — ще попиташ. Отказах му, мале, защото беше сиромах. И с груб нрав излезе и щях да бъда нещастна с него. Аз не мога

да търпя деспотизъм. Транков ме много обича, живее също у кака Кула. И тя е много радостна за сполуката ми и те поздравлява. Поздрав и от Транкова. Той ми подари скъпоценен пръстен.

Поздравлявам сърдечно татка и всичките домашни и ти целувам десницата.

Твоя дъщеря Тотка»

VII

Баба Велика седеше в стаята си до прозореца с цветята и четеше. Навън слънцето грееше високо през листата на акациите в двора.

Баба Велика остави книгата и погледна към вратата, защото отвън чу непознати стъпки. Веднага вратата се отвори. Влезе Танчовица заморена.

— Добър ден, како Велико! — извика тя със засмяно лице.

— А! Гинке!

И баба Велика скокна пъргаво и посрещна гостенката.

Гинка заприказва живо и весело, зачурулика. Носи много здраве от Мезарево, от Танча, от децата, от всички роднини. Дошла преди три дни да повиди Тотка, да ѝ се порадва, и утре си отива.

— Тотка свърши акушерско училище? — попита баба Велика.

— Как? Свърши още лани, како Велико, и си има занаят. Благодарим на вас, че залегнахте да я приемат. . . Та ти не знаеш? Ах, тая Тотка. . . Казвам ѝ: мари, Тотке, защо не ходиш у кака Велика? Срамува се! Дива. Ами ние сме роднина!

— Ние я обичаме. Зле прави, че не дохожда.

— Ама думам ѝ, како Велико!

— Чух, че оставила баба Ганчовица!

— Оставила я бе, како Велико, защото Ганчовица е грубичка, както си я знаеш. А младите не търпят, не са като нас. . . Аз съм ѝ сърдита и нито отидох да я видя. Плаках, когато Тотка ми писа за обноските ѝ.

— И у Кула живее?

— У Кула, како Велико. Кула я наглежда и я па-

зи като очите си, като майка. . . Тя много хвали годеника.

— Чух, че се е годила. . . Как го викаха? Троянов?

— Транков, ще кажеш? А, не Транков, како Велико. Тя чула за Транкова лоши работи, бил развратен. . . Казала му: «Господине, не си за мене и аз не съм за тебе! Прощавай!» И му дала пътя. . . Той пръскал, че я оставил и други врели-некипели. . . Но Тотка ми разказа същата истина и Кула я потвърди, че е така. . . Аз, когато ми още писа, та ми се похвали, казах си: «Опитвай си ума, Тотке, отваряй си очите, да не излезе като оня, студентина.» И Танчо думаше: «Джанъм, тя за наука ли е отишла там, или да дири годеници?» Аз му казвах: «Танчо, остави я, независима е. Нека си избере човек, що ѝ е късмет. . . Мене ме дадоха на тебе, без да те харесвам, право да ти кажа. . . Аз не ща да се месим на Тотка. Тя е умна, образована и по-добре отбира от нас, ръждясалите. Остави на младите свобода.» Тъй ли е, како Велико? Тоя сега е сериозен човек.

— Кой е той, годеникът?

— Димитров, македонец. Но богат, казва Кула. . . Челяк не млад, тъй, четирийсетгодишен. . . Но сериозен, сериозен!. . . Гледа де стъпа Тотка. . . Живей у Кулини. . . Обича я, како Велико, обича я страшно. . . Пара не дава да похарчи, всичко той. . . Тотка си изхарчи каквото имаше. Сега е нова акушерка, не я познават дотам още. . . разбираш? Но завистлив! Ако някога повикат Тотка ноще при родилка, той прати Кула да я следи!. . . Тъй, сполучила е.

— И той живее у Кулини? — попита по зачудено баба Велика.

— Тъй, там запознал Тотка и се харесали.

Баба Велика се замисли.

— То добро, само гледайте да стане сватба. . . Поскоро.

— Сватба — за това дойдох, како Велико, да го подканя да се венчеят, защото тъй не може. . . вика се, живеят тъй. . . Хората ги знаят сгодени, но те. . . извинявай, тъй. . . Това не прилича, нали, како Велико? Стига вече единайсет месеци годеници. . . И Тотка наляга за венчило. . . «Аз, каже Димитров, не бързам, искам да се убедя в поведението ѝ. . .» Какво ѝ има на

поведението? Най-после натисках го всякак, заплаших го: «Нямам дъщеря, рекох, за подигравка. . . Дъщеря ми е бисер!. . .» И той склони.

— Слава богу — каза баба Велика и си отдъхна.

— Но не, каже, сега — по Петровден. . . — Добре, нека бъде по Петровден. . . Много се мина, малко остана. Тогава ще дойда пак, да направим сватбата. Да мине и тоя кахър. . .

— Стига да е честито, Гинке. . .

— Ще е честито, ще е честито! Наздраве, за много години и добро видение, како Велико! — и Гинка взема с лъжичка сладко, което донесе на блюдо слугинята.

VIII

Дойде Петровден. Баба Велика се надява няколко дни да ѝ дойде Гинка на гости и да доведе Тотка с мъжа както се обеща, да им се порадва.

Гинка не дойде.

После баба Велика се научи, че Гинка съвсем не е дохождала в София по Петровден.

Гинка не дойде и по-после.

Може би сватбата пак беше отложена от годеника.

Може би Тотка беше хванала нов. . .

София, 1902

ЕПОХА — КЪРМАЧКА НА ВЕЛИКИ ХОРА

ПОРТРЕТ

Когато Курудимов дочете романа си, той бе достигнал в силно вълнение. Кръвта му се бе вдигнала в главата и лицето му пламтеше; очите му светеха с безпокоен, трескав огън, свилени кичури от русата му коса падаха по бялото чело, набърчено сега, сякаш от кипежа на творческа мисъл.

— Добро — каза другарят му, юноша също, с тихо и флегматическо лице.

— И това не е измислица, батенка мой, нито е подражание, това е из действителния живот, плод на мое лично наблюдение. Аз познавам героите. А? Прекрасно! И първи труд още... И названието отговаря: «Скала, или нещастни жертви на любовта», а? — И Курудимов гледаше с вдъхновен вид другаря си.

— Да, добро — повтори сухо Спасов, като взе дебелата тетрада. — Как? Ами ти си изменил името си?

— Малко, да: Гороломов. Курудимов много пъдарско, а името значи... Волтер се е викал най-напред Аруé, разбираш? Аз Гороломов ще се подписвам вече.

Спасов се ухили.

— Защо се не опиташ и ти, Спасов?

— В какво?

— Като мене: стани списател!

Спасов се изсмя.

— Списател? То не е за моите уста лъжица.

— Напразно се унижаваш, изпитай таланта си и ти. Какво поприще мислиш да захванеш?

— Аз съм ти казал: учителско.

Гороломов (ние така вече ще го наричаме) погледна със съжаление другаря си.

— Учител? Да затъпееш над глупави уроци, да станеш една машина, която двайсет години да дърдори едно и същото, за да дочака пенсия!... Да мухлясаш и подивееш, както нашия учител по математиката! Отде такава охота?

— Слушай, Панайоте, аз гледам по-сериозно на учителското звание. Истина, за славолюбив човек то не представя широк простор... но аз не се лакомя за слава... Според мене, задачата...

Гороломов го пресече:

— Зная, зная какво ще ми кажеш! Но аз те уверявам, байно, че с такива смирени размишления няма да идеш далеко... Който се срамува да иска да стане голям, той желае да остане нула. България и без тебе има хиляди даскали, но тя няма велики списатели. А малко ли даровити натури тръснясват в тълпата или се гушат из дупките? Представи си, и аз каква глупост щях да направя. Постъпих най-напред в земледелческото училище! Отивам да държа ралото, когато моето призвание било съвсем друго — перото! Позор, нали?

— Защо? Ралото и то е честно. С ралото знаеш навярно, че ще бъдеш полезен.

— Черният труд, батенка, е за простия народ, както и даскаллъка — за ординарните хорица. Аз имам по-благородна задача, разбираш?... Изпитай се, казвам ти, вземи пример от мене.

— Аз нямам охота да съм голям човек, предпочитам да съм един добър учител, друго не желая — отговори Спасов.

— Сиромашки идеал, съжалявам те за унижението ти. Ти вземи пример от мене: вярвал ли си някога, че тая глава била способна да роди подобно нещо? — каза Гороломов, като махаше гордо ръкописа си.

— Кога ще пратиш романа си? — попита Спасов, за да се уклони от отговора.

— Тозчас!

И Гороломов захвана разпалено да завива в пакет ръкописа си. После го надписа до редакцията на едно периодическо списание.

Тия два младежа бяха седмокласни гимназисти, приятели. Те свършваха тази година. Но както личи от горния разговор, по душевни свойства и характер те бяха две противоположности. Гороломов, природа буйна, смела и самоуверена, с въображение горещо, с ум жив и блестящ, ако и не дълбок, рязко се отличаваше от другаря си, тих, скромен и с ранна сериозност, изобразена на лицето му. От най-напред Гороломов влезна в земледелческото училище в Садово, според желанието на баща си. Скоро обаче неговият безпокоен дух намери много суха домакинската наука, той се разкая, разбунтува учениците, би един учител и остави Садовското училище, та мина в гимназията. Но и там не мирувà. Той добиваше лоши бележки, затова намери системата на преподаването отвратителна, редът — тиранически, учителите — идиоти и хвана да им подхвърля тайно сатири. Произведенията му се харесаха на другарите му и той скоро мина между тях за литератор. Тоя успех пося в душата му първото ламтене за писателска слава. Тя му се виждаше сега най-достъпна. Тоя роман щеше да му я даде. И той се потруди с време да направи позвучно и многозначително името си. . . Страстното четене биографиите на великите писатели и едностранното им разбиране разбуди в душата му непобедимо желание да стане такъв. То произведе въз него малко нещо влиянието, което рицарските романи имаха върху Дон Кихота. В ума на Гороломова се въртяха все громки имена на велики литератори и той привикна да се мисли един от тях. Техните слабости, недостатки и даже пороци той вземаше за главен елемент на гения им и мислеше, че го има, щом подражава отрицателните им страни. Понеже повечето писатели не са били прилежни ученици, той пренебрегваше уроците си. Какво беше писал Мюсе, той не знаеше, но помнеше, че Мюсе имал небрежен стих и бил пияница, а Шекспир — циник; той знаеше, че Байрон е живял лудешки, че Дюма не е заличавал нищо, че Молиер е обирал чужди автори, а Русо — чужди джебове — в детинството си, че Марло бил развратник и Волтер спекулатор и пр. С такъв отличен багаж в главата и само с едно раздразнено тщеславие вместо талант, Гороломов се впущаше в писателското поприще.

Грандоманията на Гороломова не случайно хвърли избора си на последното: всяко друго искаше сериозни знания, упорен труд, несъкрушима воля и заслуги, за да достави слава. Писателството я даваше без всичко това! Poeta nascitur.

Ако да беше по-прозорлив, той би видял политиката.

Романът му съдържаше историята на една излъстена и отритната от любовника си девойка, която в отчаянието си хвърля се от една скала и се утрепва в същия час, когато разкаяният й любовник тича великодушно да я спаси и да й даде ръката си. Но той пристига късно. Тогава и той героически се хвърля от скалата и умира при обожаемата си.

Гороломов, по подражание Байрону, изобразяваше в героя себе си; героинята беше едно момиче, което той при едно тайно свиждане беше коварно упоил с хлороформ, с престъпна цел. За щастие, само първата половина от тоя роман имаше истинска основа: трагическата развързка беше чист плод на фантазия; защото Марийка Неделкова не се беше още самоубила, а Гороломов съвсем не мислеше да прави подобно нещо, а, напротив, беше турил намерение да стане прочут човек.

Романът беше фалшиво скроен и нелепо написан. Много нощи Гороломов не спа. Отговорът на редакцията къснееше. Той се безпокоеше мъчително. Ту се яреше на себе си, че се е унизил да проси благоволението на някакви си завистливи идиоти (тъй наричаше той редакцията), ту му се присъняваше, че вижда романа си напечатан в списанието на първо място, с гръмотевичното му име и с един ласкав отзив от редакцията. Тогава сърцето му тупаше от гордост. Той виждаше, че славата разтваря и двете крила на вратнята си и името Гороломов — окръжено от лучезарен венец. . . Минаха в такова трескаво ожидание три недели. Най-после Спасов донесе новата книжка от списанието.

— Има ли? — извика, или по-добре, изрева Гороломов.

— Да, има нещо.

Гороломов с разтреперена ръка и запъхтян прерови книжката, но нищо не намери. На последната червена корица само той прочете настръхнал следните думи от редакцията:

«Г-ну Г. . . ву, в П. Вашият роман (?) няма да бъде напечатан. Всичко в него е нелепост, дори и името на автора. Не бързайте, поучете се повечко.»

— Мерзавци! Подлеци! Идиоти! — развика се Гороломов вън от себе си; — аз бях глупав, дето се отнесох до тия празноглавци и славолюбци. Това трябваше и да се надявам. Всички гениални списатели са имали по-напред такава борба с бездарни обскуранти. . . Шилер чука на стотина порти, догде да измоли да му напечатат «Разбойниците» на хартия, с която лепят пенджери. . . И лорд Байрона? Как посрещнаха първия му трудец пак подобни завистници? Не подиграха ли се и нему с името му дори? Но убиха ли му духа? Не, още повече разбудиха гения му. . . И той ги смаза със сатирата си; няма да ги оставя и аз безнаказано моите подли гонители. Да, Гороломов е Гороломов — напук! Аз ще ги съсипя тях, аз ще отмъстя за тая подигравка със съчинението ми, което има само тоя грях, че не е излязло из тяхното бездарно перо. . . Не, чакай да ги насоля още отсега.

И той седна и написа до редакцията следващето писмо:

«Господа клепоухи мъдреци! Исках да изпитам доколко сте низки същества и сега се уверих. . . Вие мислите, че гениият има гнездото си само във вашите глави, защото имат брада? Или взимате вий възрастта ми за мерило на таланта? Знайте, господа невежи, че Шилер беше три години помлад от мене, когато написа най-славното си съчинение. И тогава се улучиха подобни като вас магарета, но те попаднаха в бездната на нищожеството. . . Или мислите, че даровитите писатели ученията ги е направило такива? Повечето не са свършили курс! Нима божественият Омир е имал диплом? Дипломът е нужен само наи диоти като вас! Но вие сте глупави, господа, като вярвате, че ще уморите и задушите таланта ми. Слава богу, има много печатници в България — не е само вашето калпаво списание. Аз съм възхитен, че вие излязохте такива мазници. Вашият отказ за мене е слава. Той е първия

венец, който туряте на главата ми, без да щете. Презирам ви ужасно:

Гороломов»

Тия редове, въпреки псувните и детинските самохвалства, бяха написани вдъхновено. Уязвеното самолюбие често е красноречиво в негодуването си. Сам Спасов неволно изръкопляска от необясним възторг.

— Аз те съветвам, Панайоте, да вместиш и това писмо при романа, ако го печаташ. . . Можеш да бъдеш уверен, че поне него всеки ще го прочете, то ще осигури успеха му — каза живо той, без да се сети, че хвалбата му от една страна галеше, от друга жилеше самолюбието на Гороломова — защото Спасов искрено съчувствуваше на приятеля си, в когото вярваше, че има писателски дар.

От тоя ден Гороломов обяви война на редакцията и я поведе с успех. Едно хумористическо листче на драго сърце прие и печата грубите му нападения на списанието и на редакторите му. Това угоди на мнозина недоволни още, които го полъстиха. «Критиките» на Гороломова бяха намерени прекрасни, а един от учителите му (те се бояха вече от него) подобострастно нарече го «българския Белински». Гороломову се зави шемет от сполуката; той ставаше изведнаж критически авторитет и знаменитост, и то само с няколко статийки! А какво ще бъде, когато излезе на свят романът му? Какво светло бъдеще!

Но случи се едно събитие, което пресече бляскавите му успехи в литературата и измени съвсем съдбата му. Романът му с Марийка, ако не сдоби място в страниците на списанието, той си го захващаше добре в живота. При всичко, че Гороломов беше хвърлил Марийка от скалата и почти забравил съществуването ѝ, но Марийка живееше и носеше в гърдите си плода на кавалерството му. Когато бедната девойка почувствува положението си, тя съобщи тайно Гороломову, когото все страстно любеше, че ако не се съгласи да я вземе, то тя е опозорена навсегда и че не ѝ остава друго, освен да се отрови. Това писмо порази неприятно Гороломова, но от друга страна го успокои. Значи, ако Марийка се убие, въпросът е изчерпан. Това даже погъделичка

тщеславието му: една мома, която се убива от любов за него! Такова нещо беше сторила и една жена за Байрона във Венеция! Той не отговори нищо на Марийка, за да я измъчи повече и да усили в нея отчаяното решение... Но едно второ писмо разби надеждата му. Марийка му явяваше, че ако не й отговори, тозчас ще изповяда всичко на баща си. Гороломов се страшно смути. Той намери криминалния законник и настръхна от наказанието, което се налагаше за злодеяние, на каквото бе станала жертва Марийка. После, той познаваше баща й: лют и решителен опълченец. Ако не го дадеше на съд, той беше способен с кръв да измие позора от лицето си и да отмъсти за дъщеря си. А това беше по-вероятно... Гороломов се видя на тясно и отговори Марийки, че я обича също нежно, и се заклеваше, че ще се сгоди за нея, щом свърши екзамена. Обнадеждената мома се поуспокои и чакà нетърпеливо. Когато се свършиха изпитите, тя писа пак Гороломову и му напомни условието, но писмото й го не намери.

Той беше тръгнал вече за Русия.

Внезапното тръгване на Гороломова, тозчас подир екзамена, приличаше на едно бягство. Възползуван от срока, който изпроси от Марийка, той се претръшна пред баща си да го изпрати да се учи в Русия — и без забава, за да се приготви там да постъпи в университета, доде траеха ваканциите му. Той лудееше да придобие, по-високо образование; това било мечта на живота му, той би се убил, ако баща му се не съгласи! Слисаният му баща се видя в чудо: той не беше в състояние да поддържа Панайота, но го обичаше безумно. Той падна на молба пред правителството, за да отпусне стипендия за сина му. За щастие, просбата му мина и стипендия отпуснаха — едничката, която оставаше, по медицината.

Прочее, Гороломов постъпваше неволно в Медицинския факултет.

Естествено, медицината му вдъхваше отвращение. Ни умът му, ни характерът му не беше приготвен за такова сериозно занятие.

— Аз не съм създаден за доктор, нито мога да бъда касапин на човешко месо — каза си той. — Моето истинско призвание е литературата. Тоя проклет факултет няма да ме отклони от пътя, който ми е начертало провидението. Малко ли велики списатели са се сбърквали в избора на кариерата си? Гете също беше влезнал като мене в медицината, а се озова в поезията, също и Шилер, когото изгониха...

И той се затвори у дома си и захвана да пише стихотворения, драми и повести. Той вече не помирисваше лекциите. Другарите му българи често го навестяваха и намираха углъбен в писателски занятия сред куп тетрадки и ръкописи. На удивлението им той отговаряше високомерно:

— Против природата си не мога да ида.

— Ами тогава защо не постъпи във Филологическия факултет?

— Измамих се, сега виждам, че като доктор ще бъда нула, а като литератор ще ида далеко.

Другарите намериха справедливи словата му. Младите натури са великодушни.

— Нека да пише — каза Китеров, — не е голяма беда, ако България има един нехелен доктор по-малко. Всеки от нас има по някакво ръкописче, скрито в дъното на ковчега си... но Гороломов не крие наклонността си и вярва в себе си. Това е добро. Може да има действително талант.

Гороломов продължаваше да пише с неугасващо въодушевление и неуморно. Нищо не го смущаваше. Той се бе разпростил с медицината и тя с него. Той беше писал само веднаж на баща си. Отговорът пристигна по-бързо, отколкото той се надяваше. Баща му го строго съдеше за новото име, което си е прикачил, като че е някой голям човек. Това раздразни Гороломова, той скъса писмото, като избъбра:

— Ще ме видиш какъв съм аз!

Той доби силно желание да зачуди съучениците си с дарованието си. Той вече имаше симпатиите им. Една зимнà вечер той събра неколцина души, за да им прочете «Скала, или нещастни жертви на любовта», за който роман често им бе говорил с възторг. Предварително той разпалено им разправи за възмутителния отказ на редакцията, която пак обсипа с ругателства. Прочитът на романа се захвана посред пълна тишина. Студентите най-напред напрегнаха уши с голямо вни-

мание; после хванаха да се споглеждат в недоумение, после да се прозяват крадешката. Къде среднощ Гороломов свърши. Лицето му светеше. Той ги изгледа въпросително и гордо.

Мълчание се възцари, нарушено само от няколко пресилени «да», «да» и изкашлювания.

— Добро, добро — прибавиха някои от немай-къде.

Но веднага Китеров се обади смело:

— Господин Гороломов, вие ще ме извините, ако ви кажа безпристрастно мнението си. Романът ви не е сполучен: няма нито жизнена правда в него, нито сянка от художественост. Излиза, че редакцията, която ви е отказала напечатването му, ви е направила услуга. . .

Гороломов го погледна втрещено.

— Бай Китеров, извинете, но вие не сте разбрали добре. Това е истинско събитие. . . — отговори глухо Гороломов, комуто гласът се схвана, като че някой го стисна за гушата. Обилен пот обля челото му.

Китеров пое по-натъртено:

— Какво е събитието — не знам,но романът е фалш от начало до край. . . В действията, които се развиват, няма никаква логика, в характерите — никаква истина, а душевните проявления на героите нагло противоречат на всичките закони на психологията. . . Колкото за Геролдева, героят ви, той не е живо човешко същество, а някаква бърканица, чудовище безлично. . . Вие напразно го изкарвате симпатичен и някакъв рицар. . . Той от сто разкрача мирише на мошеник и макар да уверявате, че събитието е истинско, никой няма да ви повярва, че той се е хвърлил от скалата. Такъв нравствен скок, който вие с нищо не обяснявате, е невъзможно да произлезе в една шарлатанска душа. Такива безсмислени мелодрами не стават в живота. . . Колкото се касае до формалната страна на съчинението ви, то тя изобличава голяма неопитност и стои по-долу от всяка критика. Повече не ви казвам. . . Недейте бърза, господин Гороломов. Запознайте се по-добре с руските класически писатели. В тях ще намерите съкровища от образци на изящество и художествени съвършенства. Това ще спомогне за образуването на литературния ви вкус. . . а в съвременните литературни корифеи вие ще найдете прекрасен урок за строго-реалното изобра-

жение на жизнените явления. . . Прощавайте за тия забележки, аз ви ги правя от съчувствие към благородното ви стремление.

Когато Китеров свърши, той посрещна одобрителните погледи на другарите си. . . Те в него бяха нашли своя красноречив тълкувател. Настана мълчание.

Гороломов стоеше като гръмнат. Той слушаше поразен и бе зашеметен от жестоките истини, които така авторитетно му се изказваха. Той не бе способен дума да каже. Тоя Китеров го уплаши. Когато заговори за героя на романа, той неволно избягна острия му поглед, от страх да не проникне в дъното на гузната му душа. Побоя се даже да не би критикът му да е отгадал тайната му и всяка дума за Геролдева приемаше като заплювка въз лицето си.

Когато изпрати гостите си, Гороломов се тръшна отчаяно на оваляното си канапе. Това откровено, макар и деликатно изказано мнение за романа му, на който градеше големите си надежди, нанесе смъртен удар на самооболщението му. То значеше в прости думи: «Гороломов, бос си тръгнал в литературата, откажи се с време от тая севда.» Това беше страшна присъда, която нямаше право да счита пристрастна: той знаеше колко Китеров му съчувствуваше, но и погледите на студентите не допущаха такова подозрение. Но най-страшното беше, че и нему падна мрежата от очите! Китеров си спечели правото на най-ужасната му омраза.

Тая нощ сънищата му за писателско величие се изпариха — не подир жестока борба със себе си. Заранта той с ужас захвърли ръкописите си под кревата.

Вратата на писателското поприще се хлопна след него.

Скоро познанството с един друг студент, порусен евреин, даде нова работа на мислите му. Една нова врата се отвори за честолюбивите мечти на Гороломова. Той се залови с поглъщане анархистически книги,които му доставяше новият приятел. В късо време той прочете съчиненията на Бакунина, Херцена, прокламациите на княза Кропоткин и женевските издания, от които преведе някои. Те произведоха един трус в болезнения му

мозък и го помрачиха. Той реши да стане борец за човеческата свобода, влезна посредством евреина в сношение с някои тайни нихилистически общества и намисли да пренесе по-после в България новата си религия. Мисълта да стане един български Бакунин, Кропоткин му се усмихна. Нови крила нарастоха на неговата тщеславна душа. Той се прероди в свежата атмосфера на отрицанията, в която се потопи цял. Писарев лесно го утеши за корабокрушението му в писателското поприще. За него вече всичките Байроновци, Пушкиновци и Шилеровци не струваха колкото една брошурка, типосана в някоя тайна типография. Само нихилизмът беше все и вся: всичко друго — подлост и глупост!. . . Той смайваше другарите си с поривите си и с широките си планове.

— Но България не е почва, на която да може да се присади това учение — казваха те.

— Лъжете се! Додето в България съществуват още черкви и попове, и власти, и бог; додето има богати и сиромаси, и вековни предразсъдки, топорът на нихилизма има работа там.

— Но ти ще проповядваш разрушение?

— Нихилизмът е разрушение, господа, и из развалините, които прави, ще изникне идеалната правда, новият мир!. . .

Гороломов разправяше това с пламенно въодушевление. Другарите му, макар и да не споделяха такива крайни възрения, но громките и облачни фрази ги очароваваха. Гороломов порасте в очите им. Той стана герой! Ентусиазмът е пленителен и в един театрален злодеец. . .

Но той мислеше, че за да постигне великата си мисия в отечеството, трябваше да остане здрав и читав, а за това беше нужно да се огради от всяко подозрение. Той спечели благоволението на началството си и скоро успя да стане доверено лице на ректора чрез мънички, невинни доноси против другарите си, които не криеха от него свободолюбивите си възгледове. Впрочем, сериозно от тях пострада само Китеров. Великата цел извиняваше такива дребни низости. Той даже ги намираше в живота на някои велики мъже. При това покровителството на ректора го избавяше от задължението да

посещава лекциите по медицина, която всеки ден ставаше за него по-тъмен йероглиф.

Но един нов случай хвърли в друга посока въжделенията му. Той случайно биде представен в едно аристократическо семейство и доби вход в него. Неговият жив ум, пламенност и идеализъм му спечелиха вниманието на благородната баришня, мома възторжена и с романтически настроен ум. Тя помисли, че видя в Гороломова втори Инсаров. За да се повдигне още повече пред очите ѝ, Гороломов се представи като син на едно богато аристократическо семейство в България, от коляното на българските царе. Тая невинна лъжа мина и той трябваше да продължи новата си роля. Той дареше случай да ѝ даде доказателство на това и да я очарова с един великолепен сюрприз. На именния ѝ ден той ѝ поднесе едно брилянтово перо с най-блестящи лазурни сапфири и едри топази. Девойката беше във възторг и той се върна упоен от нея. Светли планове се зароиха в главата му. Той помисли даже да пише на баща си за големите надежди, които галеше; но се въздържа. Задоволи се само да загатне нещо на някои от другарите си за своята връзка с благородната девойка. . . Трябваше да излее прилива от душевната си радост. Разумява се, той скри мъничката хитрост за царското си коляно, с която бе впримчил доверието на момата. Другарите му сами забелязаха измененията в образа на живота му и в понятията му. От мрачен скептик и саможивец Гороломов се беше преобърнал на светски франт. От него се не чуваше вече ни дума за принципи, за човешка свобода, за борба, за идея и тем подобни. Един път даже го видяха в театъра в ложата на благородното семейство, с бинокъл от емайл на очи. На техните здрависвания от партера той не отговори: престори се, че ги не видя.

Естествено, че тая нова страст, вдъхната пак от грандоманията, угаси съвсем възторга му към нихилизма, а посещението на лекциите почти съвсем се прекрати. Един ден, когато за очи се бе явил в класа, влезе ректорът с няколко професори, сподирени от едно вънкашно лице, на вид търговец. Ректорът се обърна към него и каза строго:

— Моля ви, господине, прегледайте и в тоя клас няма ли да познаете лицето!

Търговецът мина край слисаните студенти, изгледа всекиго внимателно в лицето и когато дойде до Гороломова, той се спря и го посочи.

— Този господин е!

Всички устремиха погледи към Гороломова.

Той беше станал бял като стена, ни жив, ни умрял.

— Този е — отговори търговецът, — аз го твърде добре помня. Попитайте го дали ще смее да откаже.

Но физиономията на Гороломова беше по-красноречиво признание от всяко друго.

— Панайот Петрович, последвайте ме — изговори строго ректорът. Гороломов, професорите и търговецът излязоха. Студентите се изгледаха смаяни.

В ректорския кабинет Панайот изповяда кражбата си. Известното брилянтово перо той беше скришом отнесъл из магазина на търговеца измежду многото, които той му беше показал за избор. Перото биде поискано и взето по твърде вежлив начин от благородната девица, която остана като тресната!

Гороломов престоя в затвора два месеца. Но университетското началство, от снизхождение към народността му и от щадене честта на заведението, потъпка делото. Гороломов биде само изключен и изпратен зад граница.

Когато се озова на Унгени, пограничен град на Молдава, той си отдъхна свободно. Той размисли кой път да улови. Делото на хлороформа стоеше като един зъл цербер на вратата на България.

Тогава той й се огърби и тръгна за Швейцария.

Цюрих е разположен в прекрасна швейцарска долина. Той се белее живописно и стройно край кристалното си езеро. Гигантски върхове, покрити с вечни снегове, заграждат околовръст тоя очарователен кът на алпийската природа. Лятно време Цюрих с разкошната си зеленина, прохлада, тишина и величествена хубост на планините си привлича гости от цяла Европа.

Но Цюрих — град на свободната република — дава прибежище и на други по-постоянни гости: на чужденци-студенти, дошли да слушат курсове, на политически бежанци, на бездомни скитници, уломки от революции или от други корабокрушения в живота. Един от тия последните беше нашият познайник — Гороломов.

Той живееше вече от година насам в Цюрих. Той биде срещнат с участие от другите руски емигранти, като страдалец за високите си начала, като нова жертва на руската тирания. Всички знаеха, че той бил уловен, като проповядвал в едно руско село учението на нихилизма, че избягал като по чудо из тъмницата в часа, когато го изпращали на каторга в Сахалин. Анархическите органи прогърмяха нова филипика против варварщината на руския цар и възнесоха Гороломовото самоотвержение до небесата. Той прие много съчувствени писма от други свои събратия по идея и по съдба. Тоя евтин тамян съвсем зашемети Гороломова. Той пръв път се виждаше предмет на подобно внимание. Мисълта да стане главен апостол на нихилизма в България обхвана пак всичката му душа. Той едвам сега напипа истинското си призвание, което щеше да го изведе на пътя на величието. . . Той посещаваше на дъжд и на вятър курсовете на правото: всичкото му време поглъщаше изучването на социалистическата литература. Тясната му опушена стая бе буквално напълнена с вестници и журнали анархически,с всякакви запретени съчинения, с революционни брошури, с писма и ръкописи пак от подобно свойство, и всичката тая манна той беше лакомо глътнал. Библиотеката му растеше всеки ден. Стените се красяха от портретите на новите му божества: Херцен, Вера Засулич — героинята, Бакунин — пророкът и даже с образа на нихилиста-светец, който хвърли бомбата под императора Александра II.

Той живееше сега на бащин гръб: той не смея да се обърне към българското правителство с просба да продължи стипендията му. Това би повело към разкритие подвига с брилянтовото перо. Стипендията пропадна, прочее, както и другата — от Славянското благотворително общество, която се бе изхитрил да си издействува.Баща му,слаб,почти сиромах човек,но с ум сериозен и развитичък, се нагърби с поддържането на Панайота. Писмата за пари се учестяваха: Панайот прахосваше без сметка по купуване непрестанно социалистически книги, по пътешествия до разни събратия в Швейцария, а главно, поради безделния си живот, търпим само при по-широко харчене...Баща му скоро се умори, но щастието на сина му беше му скъпо; при това той му беше и на-

Търговецът мина край слисаните студенти, изгледа всекиго внимателно в лицето и когато дойде до Гороломова, той се спря и го посочи.

— Този господин е!

Всички устремиха погледи към Гороломова.

Той беше станал бял като стена, ни жив, ни умрял.

— Този е — отговори търговецът, — аз го твърде добре помня. Попитайте го дали ще смее да откаже.

Но физиономията на Гороломова беше по-красноречиво признание от всяко друго.

— Панайот Петрович, последвайте ме — изговори строго ректорът. Гороломов, професорите и търговецът излязоха. Студентите се изгледаха смаяни.

В ректорския кабинет Панайот изповяда кражбата си. Известното брилянтово перо той беше скришом отнесъл из магазина на търговеца измежду многото, които той му беше показал за избор. Перото биде поискано и взето по твърде вежлив начин от благородната девица, която остана като тресната!

Гороломов престоя в затвора два месеца. Но университетското началство, от снизхождение към народността му и от щадене честта на заведението, потъпка делото. Гороломов биде само изключен и изпратен зад граница.

Когато се озова на Унгени, пограничен град на Молдава, той си отдъхна свободно. Той размисли кой път да улови. Делото на хлороформа стоеше като един зъл цербер на вратата на България.

Тогава той ѝ се огърби и тръгна за Швейцария.

Цюрих е разположен в прекрасна швейцарска долина. Той се белее живописно и стройно край кристалното си езеро. Гигантски върхове, покрити с вечни снегове, заграждат околовръст тоя очарователен кът на алпийската природа. Лятно време Цюрих с разкошната си зеленина, прохлада, тишина и величествена хубост на планините си привлича гости от цяла Европа.

Но Цюрих — град на свободната република — дава прибежище и на други по-постоянни гости: на чужденци-студенти, дошли да слушат курсове, на политически бежанци, на бездомни скитници, уломки от революции или от други корабокрушения в живота. Един от тия последните беше нашият познайник — Гороломов.

Той живееше вече от година насам в Цюрих. Той биде срещнат с участие от другите руски емигранти, като страдалец за високите си начала, като нова жертва на руската тирания. Всички знаеха, че той бил уловен, като проповядвал в едно руско село учението на нихилизма, че избягал като по чудо из тъмницата в часа, когато го изпращали на каторга в Сахалин. Анархическите органи прогърмяха нова филипика против варварщината на руския цар и възнесоха Гороломовото самоотвержение до небесата. Той прие много съчувствени писма от други свои събратия по идея и по съдба. Тоя евтин тамян съвсем зашемети Гороломова. Той пръв път се виждаше предмет на подобно внимание. Мисълта да стане главен апостол на нихилизма в България обхвана пак всичката му душа. Той едвам сега напипа истинското си призвание, което щеше да го изведе на пътя на величието. . . Той посещаваше на дъжд и на вятър курсовете на правото: всичкото му време поглъщаше изучването на социалистическата литература. Тясната му опушена стая бе буквално напълнена с вестници и журнали анархически,с всякакви запретени съчинения, с революционни брошури, с писма и ръкописи пак от подобно свойство, и всичката тая манна той беше лакомо глътнал. Библиотеката му растеше всеки ден. Стените се красяха от портретите на новите му божества: Херцен, Вера Засулич — героинята, Бакунин — пророкът и даже с образа на нихилиста-светец, който хвърли бомбата под императора Александра II.

Той живееше сега на бащин гръб: той не смея да се обърне към българското правителство с просба да продължи стипендията му. Това би повело към разкритие подвига с брилянтовото перо. Стипендията пропадна, прочее, както и другата — от Славянското благотворително общество, която се бе изхитрил да си издействува.Баща му,слаб,почти сиромах човек,но с ум сериозен и развитичък, се нагърби с поддържането на Панайота. Писмата за пари се учестяваха: Панайот прахосваше без сметка по купуване непрестанно социалистически книги, по пътешествия до разни събратия в Швейцария, а главно, поради безделния си живот, търпим само при по-широко харчене...Баща му скоро се умори, но щастието на сина му беше му скъпо; при това той му беше и на-

дежда в старина. . . Той захвана да задлъжнява, да залага и да продава части от скъдното си имущество, само да посрещне растящите разноски на Панайота. На жалбите му, че е разсипан вече, та да пести, Гороломов му отговаряше с нови, по-настойчиви искания на пари, които приличаха на заповеди. . . А за по-силна убедителност на писмата си той гордо прилагаше в тях изрязани от вестниците статии по социализма с неговия подпис. Молбите и сръдните на баща му го не покъртваха; такива дребни вълнения не намираха място в неговия ум, занят от широки, всечеловечески планове. Той даже се яреше на баща си за неговата дребнавост и подло скъперничество, което му гуждаха като една пречка в пътя към великата цел.

— Решително тоя човек иска да си остана вечно Курудимов, и нищо повече! — бъбреше с яд той.

Един ден баща му внезапно се яви в нихилистичното му гнездо!

Това приличаше на едно появление на Командора. Гороломов остана закован от смайване.

— Бе, синко — бяха първите думи на стареца, който трепереше от силно страдание и гняв, — ти пишеш по вестниците и искаш да освободиш народите от тирания. . . Избави мене по-напред от тиранията си!. . . Ти милееш за света — смили се за баща си първом! А ти ме разсипа и ще ме оставиш на улицата на стари години. . . Не е ли грехота? Защо остави Русия! Гониха ли те оттам?

Гороломов, който се беше уплашил да не би баща му да е узнал истинската причина на това, се поободри малко и отговори:

— Нали ти явих вече? Медицината не ми беше по характера. . . затова минах тука да уча правото. . . С правото ще имам по-голямо бъдеще.

— Ами ти не знаеше ли това отнапред? Защо тогава се претръшна, та ми слиса ума? Защо се не обърна към правителството за поддръжка?

— Не възприемам да се моля на ония магарета.

Баща му го изгледа учуден.

— Барем да бе останал пак в Русия да учиш правото. . . Там можеше пак да приемаш помощта на Славянския комитет. . .

— Остави, не мога да търпя ония варвари! Там деспотизмът ме задушаваше — каза сърдито Гороломов.

— Как, русите варвари! — извика баща му гневно. — Откога тъй нагрози русите. . . Добри бяха, като ни освободиха! А сега — варвари, и те задушават, и не можеш да ги търпиш! Ти от що си се възголемил така? Ония варвари, други магарета!. . . А ти що си извършил? Само едно: отказал си се от името на баща си и го разсипваш на старини!

— Тате, остави ме! — извика Гороломов, като скокна. — Не ми пращай вече нищо. . . Не ми трябва твоята просяшка милостиня!

Баща му зяпна като поразен.

— Просяшка милостиня?. . . Ами как ще живееш? Върни се в България тогава. . .

— В България няма да се върна.

— Ами?

— Ще ида там, дето да ме не виждаш вече.

— Къде?

— Ще ида в Тонкин! Ще се запиша френски доброволец, нека да умра там!

Макар и разгневен, баща му обичаше до безумие Панайота. Това отчаяно решение го смекчи. . . Той поиска да преговори сина си.

В същия миг вратата, която съобщаваше Панайотовата стая със съседната, се отвори и една мома влезе свободно. Тя беше облечена небрежно, носеше отрязана коса и очила. Лицето ѝ имаше живо и умно изражение. Движенията ѝ непринудени. Тя се не смути никак от присъствието на непознатия и се обърна засмяна към Панайота:

— Панайот Петрович,здравствуйте,дайте ми, гълъбче, априлския номер от «Колокол».

— Зинаида Матвеевна, представям ви баща си — каза Гороломов смутен.

Девойката се поклони леко, поизчерви се малко и изчезна в стаята си.

— Коя е тая стригана жена? — попита зачуден старецът.

— Мадмоазел Берендеева, рускиня, курсистка. . .

— А как тъй на по свойщина влазя у тебе?

И баща му едвам сега изгледа внимателно грамад-

ните книги, нахвърляни в странен безпорядък в стаята, образите по стените и някаква женска дреха, окачена до тях.

— Защо си натрупал толкова книги. . . Какви са тия. . . А тая мома коя е? — повтори той и впиваше изпитателни очи в смутеното лице на сина си, цяло почервеняло.

— Тя е моя съседка и ми предава английски. . .

— Кажи, че живеете наедно де — каза баща му, като погледна полуотворената врата, из която изчезна курсистката. После прибави скръбно, като поклати глава:

— Сега разбирам защо ме дръгнеше всеки час за пари. . . Аз и майка ти от залъка си деляхме, та да хрантутиш такива кисци!. . . Ето как се учиш ти. . .

— Тате, Зинаида Матвеевна е благородна девица! — извика пламнал Гороломов.

Баща му стана.

— Прощавай, прави каквото знаеш. . .счупен мангър ти не пращам вече. . . Иди в Тонкин не, ами в Индия!

Гороломов побледня, помисли малко, като че вземаше някакво крайно решение, па попита злобно:

— Ти няма да ми пращаш пари?

— Ни бодка! — И баща му тръгна към вратата.

— Кога е така, чакай да видиш, че сина ти няма да умре от глад! — извика той, грабна револвера от масичката, положи го на гърдите си и гръмна, преди да се обърне баща му.

Когато пушекът се пръсна, Гороломов стоеше облегнат на стената, неподвижен като статуя. Зинаида Матвеевна изкряска уплашена из стаята си, баща му се спусна към него.

— Панайотчо, какво направи, синко? — И той му изтегли револвера.

Куршумът му бе минал под мишницата и се забил в стената.

— Здрав ли си? — попита баща му със смъртно безпокойство на лицето.

— Не ми трябва такъв живот!

По бузите на стареца се проточиха две струйки сълзи. Той прегърна сина си. Сърцето му се разтопи от ми-

лост. . . Подир половина час Панайот изпрати баща си до улицата.

Той се втурна с кикотене при курсистката. Тя го гледаше поразена.

— Уплаши ли се, Зинаида Матвеевна? — И той се кискаше до примиране.

Това беше светотатския смях на Молиеровия Дон Жуан зад гърба на баща му.

— Не разбра ли комедията? Какво да правя — продължи той, — трябваше да посплаша малко тоя вариклечко. Горкият човечец, той помисли, че наистина посегнах на живота си. Хора като мене само за идеали умират! Сега сме вече сигурни, Зинаида Матвеевна, по четиристотин франка имаме на месец редовно и без писма. . . Ако не — револверът. . . — И той се изсмя цинически.

Девойката го погледна укоризнено.

— Това не беше благородно от твоя страна, Панайот Петрович!

— За такава глава, такъв бръснач.

— Все равно́, той ти е баща.

— За мене вече тия предразсъдки не съществуват, Зинаида Матвеевна; пред мене човечеството е равно: няма ни род, ни пол, ни възраст. . . Аз се удивлявам как пазим още някои отживели възрения.

— Ако не като на отец, то като на човек му дължиш уважение. . . Той те е отхранил и възпитал. . . — каза девойката строго.

— Браво, браво, Зинаида Матвеевна! Морал ми четеш. . . Мерси, не ожидал. . . Ти знаеш моя принцип: аз се кланям само на идеята и никакви сантименталности не признавам. Те са недостойни за един сериозен ум. . . Гласът на чувствата, па и на нравствеността, която е условно нещо, трябва да мълчи, когато се касае до възтържествуването на светите ни принципи. А, признай се, баща ми със своя отказ да ме поддържа туряше пречка за постигането им. . . Аз не бих имал възможност да изпълня мисията си в България, защото не щях да бъда приготвен за нея.

— Та ти съвсем си безсърдечна твар — каза шего-

вито курсистката, като го гледаше с очарователна усмивка.

— Сърце имам само за тебе, Зина — каза той с нежен поглед. — Ти ми си неразделната спътница в живота, моят ангел-покровител. . . Ти направи прекрасно впечатление на баща ми, знаеш?

— Нима тъй? — извика девойката, като се изчерви.

— Аз даже щях да му искам благословията, но се спречкахме за тия пусти пари. . .

— За бога, нищо не му говори. . . Когато идем в България, тогава. .

— Покорявам се, Зинаида Матвеевна.

Гороломов лъжеше и лъжата не изкарваше ни най-малка червенина на челото му. Той лъжеше с такава леснина, с каквато забравяше и върволицата си низки дела, които бе извършил. Съвестта си не чуваше. Всички благородни чувства, тъй свойствени на младостта, бяха умрели в душата му. Само бесът на славолюбието стопануваше там всесилно. Сърцето му, отрано изхабено, не беше способно ни за едно добро движение, което не бе свързано с неговата суетност; природата го беше погубила, защото му беше отнела лъчезарното чувство на любовта, което възражда и облагородява духа. Но още по-грозното беше, че той вършеше подлостите с голяма самоувереност и пълно съзнание в собственото си достойнство. Той даже беше способен да има величественото негодувание на оскърбената невинност на една блудница и благородното погледване на един неоткрит мошеник. Тая маска много му прилягаше и той знаеше цената ѝ.

Зинаида Матвеевна го познаваше само по нея и се пленяваше от Гороломова. Той беше ѝ се представил за страдалец за свободата; с трогателни краски беше ѝ описал двегодишния си мъченически живот в затвора. Той ѝ говореше пламенно за великата идея, на която е посветил живота си. . . Очите му светеха с такъв вдъхновен огън. . . Тя видя в него един герой в мечтите си и падна в примката му, както другата благородна баришня. Тя прие предложението му. От година нещо те живееха заедно. Тя имаше честната му дума, че ще я заведе в България като законна жена, без венчило, и ще основат социалистически журнал «Ур а г а н», око-

ло който да се съберат младите сили на страната. Тя беше заслепена. Даже днешната възмутителна комедия с баща му повдигна Гороломова пред очите ѝ. Софизмите, с които оправдаваше безсърдечието си, тя би ги счела за такива у всекиго другиго, но у Гороломова те бяха правдиво изражение на една възторжена от високи идеали душа.

— Паната! — казваше му тя възхитена. — Обичам в тебе крайностите, които те турят извън уровена на тълпата. С тия резки, очарователни черти, злодеец да беше, пак щеше да си интересен, каналья. . . — И тя го пляскаше галено по бузата.

— Преди всичко идеалите, Зинаида Матвеевна.

— А как, у вас също народът е угнетен?

— Да, ужасен деспотизъм. . .

— А кажи, моля ти се, у вас съществува аграрно движение? Работнически въпрос? — попита курсистката.

— Не съществуват, но те трябва да се възбудят. . . Народът е роб там на чокоя, на калимявката, на жандарина. . .

— Какво, Панайот Петрович — пресече го курсистката, — като си идем в България, ако ти предложат служба?

Гороломов я погледна обидено.

— Как си позволяваш, Зино, такъв въпрос? Може ли аз да стана паразит на народната снага? Не съм подлец да ида в България, за да диря служби и облаги! Ами ще издигна гласа си за потъпканите права на народа, ще разбудя заспалите му сили и енергия и ще произведа нова велика революция, която ще доведе истинското му освобождение. Защото лъжа е, че е освободен: той пак е роб и аз ще го възкреся за нов живот! Това, което не направи с милионите си щикове вашият Александър II, Гороломов ще го стори със силата на едното слово, чрез неотразимото обаяние на моя «Ураган»!

При тия думи, в които Гороломов гордо съпостави името си с името на царя Освободителя, лицето му светна и се разхубави още повече от високите вълнения. Той стоеше пред прехласнатата рускиня прав, навъсен, величествен и имаше нещо от позата на Наполеона първи.

Избухна 6 септември.

На мнозина това се стори, че е един динамит, хвърлен под бъдещето на България.

Но провъзгласяването на българското съединение се прие с възторг навсякъде.

Гороломов го прие с ужас.

Той не беше предвидил тая революция, а тя би го издигнала из един път високо пред света. . . Той прочете със завист имената на други хора, които станаха велики в тоя знаменит ден!... И да го не предизвестят!

— Подлеци, монопол вземали революцията!

Но той не можеше да търпи тука. Той реши да тръгне по-скоро за там, дето събитията можеха да дадат и нему ред да стане прочут. Едно го само стряскаше: страхът от опълченеца Неделкова, Марийкиния баща. За щастие, новините му донасяха приятни подробности. Революцията беше направена от опозиционната партия — падналата от власт партия беше смазана и унищожена. От нея беше и опълченецът, и баща му, и сам той — до отказа на редакцията. Той, прочее, не се бави нито час. Нямаше време за маене. Даде си фотографията на един илюстрован вестник, като се препоръча за член на пловдивския революционен комитет, разпрости се с очарованата и разплакана Зинаида Матвеевна, взе историята на Французката революция със себе си и полетя към България.

Престъплението беше му затворило вратата ѝ, революцията му ги отваряше.

В Пловдив той действително намери в първите дни на революцията положението прекрасно. Анархия пълна. Съдилищата затворени, тъмници отворени, възтържествувалата партия на висотата на славата си, падналата — разпната на кръст. Нямаше «съединители» и с ъ е д и н и с т и, а завоеватели и завоевани! Гороломову в главата оживя сега образа на Французката революция с великите ѝ мъже. Пловдивската можеше твърде добре да приеме характера на френската и да се прослави с Робеспиеровци и Дантоновци. Гороломов се хвърли в една патриотическа сбирщина, която преустрои и нарече «якобински легион». Тя състоеше от героите на кръчмите и затворите, от бездомни и безименни скитници, кой знае откъде дошли, от изпъдени

гимназисти, от безделници по звание и от трицитe на обществото. Имаше между тях и идеалисти. Всичкият тоя пъстър народ се преобърна в спасители на отечеството, облече се в червени ризи, препаса саб , тури си огромни шапки с червено дъно и с тучен лев отпреде. Имаше някои, които навлякоха театрални костюми, а други за отличителен знак задоволиха се със сопите. Гороломов, главатарят на легиона, се отличаваше с някакво исполинско бяло перо, което стърчеше на гуглата му. Задачата на легиона, по подражание на френските якобинци, не беше да отблъсва външните неприятели на отечеството, а да унищожава вътрешните врагове. А понеже нямаше такива, то мястото на роялисти и жирондинци хвана падналата партия, която единодушно бе прегърнала съединението. Клуб на якобинския легион стана македонската кръчма «Марково коляно» до градската градина. Там ставаха шумните съвещания на дружината, държаха се огнени речи против «предателите», оставени на произвола на якобинците. «Марково коляно» беше един вид Comitè de salut publique, дето се вземаха решения — кому да строшат кокалите през нощта и кому дюкяна. . . Разумява се, първото наказание съответствуваше на гилотината, а второто — на конфискациите на Френската революция, а отчасти — бе приложение на комунизма.

Съществуването на тая дружина исторически е вярно, както и онова, което по-нататък ще следва за нея. Но историята няма да я впише в страниците си, както не вписва в тях и диариите на една войска в поход и облакът гарвани, които се спущат по труповете на едно бойно поле. В революции, подобни на пловдивската, такива явления са естествени. Те са като едно бурно море, което изхвърля на брега си и бисери, и гнилите останки от корабокрушенията, и тинята от дъното си. Те изваждат на видело и на живот всичките птици на нощта, всичката нравствена паплач, скрита из купищата, и дрипите на обществото; банкротинът в човещината се подсланя под някое благородно знаме, под което стои и честният човек, и става равен с него. Смелият злодеец, заклеймен от опозорителния жиг на закона, и предприемчивият шарлатанин, оплют от общественото презрение, обвиват се в тогата на някой народен идеал, из-

дигат се смело, стъпят на раменатa на другите и турят крак на най-високото стъпало на обществената стълба, посред безумното ръкопляскане на сганта, която обича кумирите, създадени от калта, дето тя се валя. В такива грозни трусове, в които се продънват цели общества и се рушат господарства, на попрището изскачат ония, които нищо няма да губят, и го завладяват. Тогава се градят бързите фортуни на народните беди и се печелят громките имена, които днешният ден предава с лаври на утрешния, който ги приема със заплювки, а следващият ги забравя. . . Историята е пълна с тоя морал.

В един от последните дни на септември, вечерта, якобинците имаха важно събрание в «Марково коляно».

Кръчмата, осветлявана от мъждива ламба, беше натъпкана. Лицата на присъствуващите неясно се виждаха в тая сгъстена атмосфера, преситена от питейни миризми, от тежки дъхове на преяли желъдъци и от дим. По миндерите около стените седяха твърде стеснено червените ризи, прошарени от няколко селяни в селските си дрехи, във всеоръжие. Между тях един млад поп със сабя, провесена на бял ремик през рамо, и с наниз патрони около кръста и две девойки, едната девойка — селянка, тясно стиснати между кълките на мъжете. В дъното до стола,дето бяха мерулките и чашите на кръчмаря, Гороломов, прав, гологлав, разгърден, държеше някаква си реч с позата на Дантона. Той често поглеждаше надясно към оджака, дето стояха уединено двама чужденци, поляци, кореспонденти на европейски вестници. Види се, че единият пишеше в илюстрация, защото набързо рисуваше в портфела си въодушевената фигура на оратора. Понеже Гороломов, попаднал в стихията си, беше успял в късо време да стане знаменит, името му вдъхваше вече ужас!

Гороломов свърши словото си и седна. Това беше сигнал на страшна глъчка и шум,който дигаха трийсетина души, като станаха и се разбъркаха. Гороломовата реч, види се, хвърли масло на патриотическия огън на събранието. . .Девойките се накачиха по миндерите, за да избягнат натиска. «Прието!» «Ура!» «Долу!»«Долу!» — ехтяха гласове сред общата шумотевица.

— Искам думата! Искам думата! — чуваха се други.

— Аз искам думата бре! — ревеше гърлесто попът, като махаше със сабята си над главите. Тия внушителни знакове привлякоха погледите на негова страна.

— Почтени мои, тук виждам аз един скандал! Кой го търпи него? — и той посочи на два образа на царе, залепени на стената.

— Долу варварите! — извикаха няколко души.

— Да ги скъсаме на парчета!

— Не, да ги хвърлим в огъня, ауто-да-фе да стане!— викаше един гимназист.

Гороломов тури калпака си и стана.

— Граждани, турих си шапката, защото ще говоря за короните — да не мисли някой,че им правя чест. Граждани, аз съм враг на монарсите и на тираните. Монарсите са врагове на човечеството и като такива те имат цялото човечество против себе си! Там, дето падат короните, дигат се народите, казал великият Дантон. Жалко ми е много, че Френската революция откъсна главата само на Лудовика Шестнайсети,а не прекълца вратовете на всичките европейски тирани!

«Долу короните! Срам!» Шумни ръкопляскания. В един миг единият образ биде превърнат с главата надолу, после раздран; на другия се задоволиха само да му извадят очите.

Едвам се свърши тая екзекуция, един гимназист предложи да стане нова — с щампата, закована в един кът на кръчмата. Кръчмарят се възпротиви. Гороломов махна с ръка, мълчанието се възцари.

— Граждани, няма защо да дерем щампата и да сърдим тоя почтен брат. Техният калпав Христос отдавна е изгонен из душите ни като мошеник.Ние не се кланяме на бога,на който се кланя човешката сган и царете. . . Нашето божество е друго. . .

— Да! Аз припознавам само господа Саваота! — обади се попът.

— Мълчи бе, гурбет! Не разбираш — забележи му един.

— Граждани — продължи Гороломов, — Великата френска революция бутна олтарите и идолите и на тяхно място великият Робеспиер изправи една прекрасна девойка, която представляваше божеството на разума,

и пръв ѝ се поклони. . . Нашето божество е свободата: аз ѝ се покланям в лицето на тая славна героиня.

И като остави шапката си при мерулките, Гороломов се приближи до една грапавичка девойка в морава рокля и със сабя, и стори поклон до земята пред нея.

Девойката остана неподвижна и нагло спокойна. Тя беше упоена вече от историческата си слава и не се дивеше, че сега ѝ отдават божески почести.

Всичките изръкопляскаха, макар и да не разбраха значението на тая церемония, с която се копираше Французката революция.

Между другите плясъци раздаде се един особен, който приличаше на плесница. Калимявката на попа се търкулна на земята.

Всички обърнаха очи към другия миндер, дето седеше попът, захласнат. Другата девойка, селянката, права, с почервеняло лице, го гледаше сърдито.

Гороломов помисли, че се догади от що произлазяше негодуването на селянката.

— Гражданко — обърна се към нея, — твоето негодуване е справедливо. Светиня му беше длъжен да свали калимявката, когато се отдава чест на богинята на свободата. . .

Но селянката помисли, че Гороломов я съдеше за постъпката ѝ, та обясни сърдито, че тя бе предизвикана от някаква неприличност на попа, който бе злоупотребил със съседството си с нея.

Гръмогласен хохот изпълни кръчмата, засипаха се весели подигравки въз смутения поп и хвалби за храбрата «гражданка». . .

— Граждани! Доста смях, отечеството е в опасност! — извика страшно Гороломов. В същия миг един жандарин се промъкна до него, стори му под козирог и му пошушна нещо на ухото. Гороломовото лице светна от задоволство.

Той му каза нещо шъпнешком.

— Слушам — каза жандаринът и излезе.

Но един нов шум привлече вниманието.

Двама якобинци бяха се уловили вече за гушите по повод на една златна верижка от часовник. Те си при-

качаха епитети, непечатаеми в никой словар. Гороломов ги разтърва.

— Анибал е на портите. . . а вие вдигате междуособица! Чий бе тоя ланц? — попита той, като го грабна из ръцете им.

— Мой, аз го откачих от една черна. . .

— Не, аз го дръпнах, мазнико! — пресече го друг.

— Не лъжи като циганин! — възрази първият яростно.

— Добре, Лепавчев, ти откъсна ланеца, а защо остави часовника? — попита Гороломов.

Лепавчев измънка сконфузен.

— Ти не си бил на висотата си. . . Тоя ланц няма никому да принадлежи. Той ще остане капитал за комуната.

— Каква комуна? — развикаха се от няколко края. — Едвам не умираме от глад!

— Кой ви казва да гладувате, глупци? Локанти няма ли?

— Даваха няколко пъти, после отказаха ни.

— Как смеят? Давайте им тогава разписки.

— Не ни приемат и разписките вече!

— Градският съвет ги не припознава.

— Градският съвет е длъжен да дава средства на патриотите да живеят! Ако ли пък прави мъчнотии, ще пратя един ден народът да го разтури до основа, както стана с Бастилията!

— Право, право!

— А който локантаджия не приеме подписа ви, той е предател и шпионин, удряйте по мордата и харно удряйте! Нека да иде да се оплаче и на дявола — и той е с нас!

— Това си е право — обадиха се много гласове, — едни да си жертвуват живота за отечеството, а други да се гоят от народния пот.

— Търговците са пладнешки крадци!

— Трябва да им се разграби имота, да има всеки!

— Ами какво правите, глупци неразбрани? Трябва ли да ви го казвам с тъпан?

— Долу обскурантите!

— Да живеят сиромасите!

Из един път екна Ботевата молитва, подхваната

от всичките задружно. При стиха «Не ти, комуто се кланят калугери и попове» аргосаният поп си тупна калимявката о земята, като викаше, че не припознава вече и Саваота. . . Песента ехтеше пияна и дива. Въодушевлението стана свирепо. Възвишената Ботева молитва сега, в устата на тая пощуряла тълпа, беше отвратителна, като едно обълвано знаме. Гороломов заръча вино, чашите се зачукаха, здравиците загърмяха. . . Викове, псувни, смях. Патриотическата оргия настана, както всяка нощ. . . В едно мигновено затихване в кръчмата проникнаха хармонични звукове от военната музика. Тя свиреше на другия край на градината, пред зданието на градския съвет. Там се даваше бал на княза Александра.

— Да пратим депутация от народа при негово височество!

— Ура!

Това предложение се прие едногласно, в миг. Гороломов биде избран единодушно с двама още якобинци и изнесен из кръчмата на ръце като победител. . . Депутацията се запъти към градския съвет. Гороломов съчиняваше на ума си слово, като политаше и се допираше до градинската ограда. Като отминаха двайсетина разкрача, видяха един червеноризец, качен на оградата, че държеше разпалена реч със силни ръкомахания, обърнат към градината.

— Кардашев! — каза един от депутацията. — Събрал е някакъв митинг в градината. . . Ораторската краста го не оставя. . .

Градината беше потъмняла и тиха. Само при бюфета един фенер на стълпа светеше. Ораторът говореше именно на тоя фенер, защото никаква публика нямаше. Само гъркът-бюфетчик стоеше до вратата си и усмихнато-лукаво поглеждаше на оратора.

— Ей, побратиме, на добър час! Не ти ръкопляскат. . . — извика му Лепавчев.

Кардашев се сепна, погледна якобинците и пак се обърна към фенера и продължи разпалено речта си.

Гъркът, който разбираше от нея колкото и стълпът, поглеждаше лукаво оратора и се усмихваше.

В същия миг двама якобинци дебнешком изнасяха от другата врачка на бюфета стъкла с шампанско и бордо.

Като съгледаха депутацията, те туриха пръст на устата си. Попът тури своите между дървените пречки на оградата и продума ниско:

— Бре, дяволи нечестиви, па да оставите и за попа — да благослови съединението.

И отминаха нататък, като пееха нарочно приспособения от друга една песен куплет:

Ний летим на Румелия
помощ да дадем
и от тежка тирания
да я отървем.

На входа на градския съвет караулът се отстрани почтително пред червените ризи. В балната зала, залята със светлина, валсираха весело дами с кавалери. Гороломов хвърли бърз поглед из вратата: той дирише княза.

— Здравствуй, Гороломов — извика му един бляскаво облечен офицерин, като го стисна дружески за ръката. — Кого дириш?

— Негово височество, депутация сме.

Офицеринът, учуден, съгледа неприличния вид на депутацията, която излазяше из една оргия. Червената риза, все разгърдена, на Гороломова беше обляна с вино, което капеше и от брадата му. Високата му прашна гугла стоеше извита накриво, щото лъвът дохождаше над ухото му. Бялото перо стърчеше безочливо и зачубръсваше грамадната висяща ламба. Попът и Лепавчев не бяха по-благообразни. От депутацията се разпространи една люта винна атмосфера и задави тънките дамски миризми дори в самия бал.

Току-що офицеринът зина да направи бележка на депутацията, музиката засвири на кадрил и той се шопна в балната зала, за да се намери при дамата си. . . Гороломов с другарите си се запъти към бюфета, дето му казаха, че е княза. Той се втурна там с шапка на главата и с атмосферната си миризма.

Князът беше минал тука, за да се освежи с една-две чаши шампанско. Той беше твърде оживен и весел. Високата му фигура величаво стърчеше между лъскавите униформи там. Когато зърна Гороломова, той се намръщи с отвращение и бързо пришушна на адютанта си:

— Qui me l'a fait entrer cette canaille là?

Но в него се възмути аристократът, а не господарят: той се пресили прочее, придоби любезен вид и се ръкува крепко с Гороломова.

Гороломов свали шапката и произнесе разпалена реч, която се захвана с думите, на мода тогава: «Анибал е пред портите»... (по подражание на Френската революция) и се завърши със следващето обръщение към княза, пародия от рефрена на Шуми Марица:

Марш, марш! Цариград е наш!

Княз Александър, който не беше глупав, се усмихна под мустак. Може би за това, че по фатална нужда, вместо да тикне българската граница до Цариград, щеше да приближи турската до Пловдив.

Нощта беше звездна и тиха. Улиците съвсем пусти. Тържествуващите пияни тълпи бяха се прибрали. Сегиз-тогиз изскачаха на талази весели отдалечени звукове от балната музика. Гороломов се изгуби из тъмните улици. Най-после почука на една вратня.

Това беше III полицейски участък, който пловдивчани никога няма да забравят.

— Пазите ли го? — попита той някаква тъмна фигура, която му отговори:

— В затвора е.

— А ония «предатели»?

— Докарахме ги.

То бяха някои членове от редакцията, която му бе отхвърлила романа.

Гороломов влезе в единия затвор. Фенерчето осветли мъжделиво фигурата на един човек, вързан до стълпа. Той беше опълченецът Неделков.

Гороломов неволно потръпна, като че изгуби кураж пред лицето на своя страшен обвинител. Той действително се боеше от опълченеца. Откак бе дошъл в Пловдив, той постоянно излазяше придружен с няколко члена от «Марково коляно» въоръжени. При всичкото му растяще значение и сила, Гороломову не даваше мир тоя мстителен образ и смущаваше тържеството му. Днес заповяда на полицията да арестува Неделкова, под какъвто ще предлог.

Кога видя и позна Гороломова, той не удържа гнева си:

— Защо идеш тука, проклети сине!

Гороломов почти изтрезня. Той се спря на почтително разстояние и каза:

— Неделков, дай да се опростим и да забравим всичко.

— С тебе ли? За това ли ме доведе и върза тука?

Грубият глас на Неделкова трепереше.

— Смисли, байно, какво приказваш. Ти знаеш кой е Гороломов. Един Гороломов ти иска пардон, не приемаш ли? — И той пристъпи към него.

— Махни се да те не гледам!

— Виж, аз ще те освободя тозчас само под едно условие: ето, дай ми на подпис тука,че нямаш никакво оплакване против мене по въпроса за Марийка; аз бих я взел, но революцията, видиш, ми свързва ръцете... Аз не принадлежа на себе си вече... А сега да се целуваме братски.

В ответ Неделков го заплю.

Той се отри мълчешком и изскокна навън.

Там се изпречиха четворица души с начернени със сажди лица и с дълги дрехи, като попски.Те държаха големи сопи.

— Какво? Призна ли се предателят? — попитаха ниско яксбинците.

— Не, продължава да ругае негово височество...

— А за рублите?

— Той се опита и мене да подкупи с тях, за да го освободя... Хай влезте — заповяда Гороломов; — после пък идете при о н и я...

После прибави по-ниско:

— И повече в гърдите, чувате ли?...

Кога дойде до вратнята, той се ослуша. Скоро се раздаде някакъв глух човешки рев... Гороломов тогава тръгна към дома си. На улицата беше черна нощ, но до слуха му пристигнаха екове от «Марково коляно»:

Ний летим на Румелия
помощ да дадем...

Преди да си легне, той надраска и изпрати следващата депеша до някои европейски вестници:

«Днес князът прие твърде любезно народната депутация, предводима от знаменития революционер Гороломова. Размениха се политически тостове между двамата. Възхищение всеобщо. Спокойствие пълно.» Депешите на Гороломова се приемаха безплатно от телеграфа.

Сутринта рано, по зори, когато градът още спеше, една кола изкарваше из III полицейски участък към гробищата едно кърваво тяло; то още дъхаше. Той беше опълченецът Неделков. Гороломов си отдъхна свободно.

Сръбската война се обяви. Война безумна и проклета!

Но тя беше един гръмоотвод за Румелия, като я избави от турска — сиреч от ново разорение, и частно за Пловдив, като отвлече легиона.

Той трябваше поне от кумова срама да покаже вид, че е храбър не само против безоръжни и мирни граждани. Той се пръсна. Едни се присъединиха към разни части на войската като канцеларски писари, други съставиха доброволческа дружина, която с голям алай остави Пловдив и се изпари, доде иде до Сливница; а най-многото минаха и останаха в София, в качеството на политици и новинари. Гороломов се записа доброволец в кавалерията с неколцина бивши другари гимназисти, между които и Спасов — учител вече. Летящият отряд, в който бяха те, се намираше в сръбските предели, къде Тимок нейде. Той имаше назначение да безпокои Лешанина и да отвлече част от силите му. Но сериозна среща с неприятеля не бе имал още.

Гороломов, произведен вече офицерин, в награда на политически заслуги, роптаеше против съдбата:

— Решително, ние сме нещастни. Войната се свърши почти, а ние ще бъдем принудени да се върнем позорно у дома си, без да сме разменили поне един куршум със сърбите. Аз особено, който щях да си сломя врата да тичам от Цюрих. . . Война ли е това? Скандал!

— Скандалът се състои не в това, Гороломов — отговори Спасов, като се уравни с коня на приятеля си, — а е в самата война между два братски народа. Ето аз кое жалея.

Гороломов го погледна надменно-презрително.

— Тия евангелски разсъждения миришат малко на страшец — забеляза той усмихнато.

— Никак не страх: аз скърбя за безполезните кръвопролития като човек, но като патриот аз съм готов да изпълня длъжността си и да забрàня отечеството си. Ако сърбите се оттеглеха доброволно от земята ни, аз бих се радвал, че не са ми дали случай да изпразня един патрон, но ако ги срещна, ще ги бия като врагове.

— Фразички са това. . . Кажи си правичката: не ми се мре, па да се разберем — каза Гороломов.

Спасов се докачи:

— Ако да беше това вярно, аз не бих вървял с тебе, Гороломов. После, и аз мога да кажа, че и твоята воинственост е. . .

— Не се докачай де. . . делата ще покажат. . . а моята природа, батенка Спасов, е друга. . . аз казвам à la guerre comme à la guerre. . . Който тръгва на бой, а мисли за мир, той не е солдатин. Аз искам да видя кръвчица. Песента на куршумите е за мене по-сладка от музиката на Бетховена. . .

Надвечер малкият отряд пристигна до подножието на едно скалисто бърдо. Мястото беше пусто и диво. Никакви признаци от близък неприятел нямаше.

— Това война ли е? Разходка, скандал! — бъбреше високо Гороломов, за да го чуят другите.

Началникът на отряда обяви, че ще пренощуват в тоя дол, в запустелия хан. Разседлаха конете, вързаха ги, поставиха стражата и се събраха под сушината да почиват.

Гороломов имаше вид на отчаян човек: тая жажда за борба и опасности вдъхваше неволно уважение у другарите му и ги ободряваше.

Изведнаж началникът, който бе обикалял наоколо, на препусканица дойде и обяви, че приел от някои селяни сведения, какво един малък сръбски отряд пешци влезнал в ближното село да нощува, оттатък бърдото.

— Момчета — продължи той, — ето един случай да опитаме сърцата си. . . Ще починем тук до полунощ, па ще потеглим към селото.

После даде нужните разпореждания и пак бодна коня си нататък.

Конниците се развълнуваха и оживиха. Гороломов ходеше бледен и не знаеше какво става около му. Известието за една близка битка силно смути душата му. Той подири началника и го достигна.

— Що има, Гороломов? — попита го фамилиарно офицерът, човек енергичен, но благоволящ към Гороломова.

— Господин Радинов, сериозно ли сте решили да атакувате?

— Не чу ли, гълъбче? Разпореди ли се?

— Но има явна опасност за отряда.

Капитанът го погледна безпокойно. . .

— Господин Радинов,отрядът състои повече от гимназисти, и то доброволци. . . Аз мисля, че не трябва да ги излагаме.

— Какво ми пееш, Гороломов?

— Те не са обикновени солдати.

— А простите солдати с две души ли са?

— Но това е интелигенцията на България!

— Толкоз по-добре. Интелигенцията ще се бие с повече ентусиазъм. Аз мисля,че и затова сме дошли тук.

— Но интелигенцията . . — подзе Гороломов по-упорито.

— Поручик Гороломов! Тук се не разсъждава, а се слуша. . . — пресече го офицеринът. . . — Интелигенция, интелигенция!. . . Па то е въпрос още дали вие сте интелигенцията на България. В редовете на войската има хиляди още интелигенти, като включим и стотина офицери с високо образование. Те отиват в огъня и не се оплакват. Срамота!

— Радинов, мисли каква тежка отговорност вземаш!. . . — каза Гороломов със заплашителен тон.

Началникът съвсем изгуби търпение.

— Поручик Гороломов! Заповядвам ти да изпълниш длъжността си или ще заповядам да те разстрелят, ако деморализираш момчетата! — извика офицеринът и отмина.

Гороломов остана като треснат.

След полунощ отрядът потегли тихо в тъмнината. Той измина дола, зави на запад около бърдото и излезе

на едно равнище, просечено със сухи долове и изринато от порои. . . На изток побеля малко небето, но мрачината на земята беше още гъста. Конниците приличаха на призраци, никой глас се не издаваше. Само конското туптене, умъртвено от размекналата земя, нарушаваше тишината. Селото, което нападаха, не бе далеко. Ставаше дрезгаво. Сърцето на Гороломова премираше. Подир не дълго време той може би щеше да се гътне от коня, устрелен от неприятелски куршум. . . Всяка стъпка, която правеше напреж, решаваше съдбата му. Той усещаше, че трябва да има мъртвешки-бледно лице сега и подир половин час не ще може ни страха си да скрие,ни живота си да запази от опасност—бягането беше немислимо почти. Всяка минута беше скъпа сега и невъзвратна. Отрядът навали пак в един дол, зад който трябваше да се устрои за нападение. Мракът беше тука доста гъст още. Гороломов повече не мисли: той поизостана надире, чакà да се изгубят конниците по другия бряг и бързо потегли из дола надолу. Той дезертираше!

Той приличаше на човек, който ходи на съня си без път и без съзнание. Той доста вървя тъй, без да знае къде. Небето се изясняше, върховете на храсталаците и на шубраките по бреговете се очертаваха по-явно. Гороломов усещаше, че отива в някоя бездна. Той се разделяше от другари и не знаеше какво ще срещне напреде си. Развидели се. Една гора се зачерня отпреде му. Той се упъти към нея. Когато се потули в гъстака, той си малко отдъхна. Слезна от коня, върза го и седна да размишлява какво да прави. Как той жалеше за «Марково коляно». Но то е далеко, далеко. . . Той разбра, че сглупи,дето рискува живота си. . . Отдалечени пушечни гърмежи разцепиха въздуха. . . Отрядът навярно нападаше. Завързваше се битката. Гороломов стоя без дихание. Престрелката, ту по-силна, ту по-слаба, трая около половина час, па престана. Гороломов се разпусна. Той усети сладко удовлетворение, че бе далеко от премеждията. Никакво друго чувство го не движеше. Виделината бързо се възцаряваше и под клоните на гората. Той се озърташе безпокойно. Нищо още не беше нарушило глухотата наоколо. Той пропълзя напред, погледна през дънерите на обезлистените дър-

вета и позна, че от гората нататък е равнище, дето се мержелееше село. Дълги часове мисли какво да прави: да остане да пренощува тука в гората, безсмислено беше; той пак трябваше да я остави утре; после, гладът немилостиво дращеше желъдъка му с ноктите си. Да се метне на коня и да върви на изток, към българската граница, беше крайно премеждливо. Добре, ако сполучеше да мине в България: там бе уверен в своята безнаказаност. Но ако паднеше в ръцете на сърбите, което бе най-вероятно, щяха тозчас да го застрелят като злосторник: те отказваха на нашите доброволци качеството на военни люде. Тогава му дойде едно вдъхновение: той реши да се предаде доброволно на каквото сръбско началство намереше в селото. Като пленник животът му, па даже и честта му, бяха спасени. Той знаеше с каква басня да обясни после изчезването си от отряда, при самото начало на битката. Той одра прочее от дрехите си знаковете, които можеха да го издадат като конник-доброволец, захвърли всичкото си оръжие, прекръсти се (той сега вярваше в бога) и излезе из гората. Равнището беше безлюдно. Той се напъти смело към селото из дола, който го просичаше, с бяла кърпа в ръка.

Войната се прекрати с пиротското примирие.

Нашите победоносни войски се завръщаха в окичената столица с китки и благословии.

Но най-тържествуващ беше капитан Гороломов. Когато той мина на парада пред двореца, яхнал на вран кон, с униформа лъснала от ордени и златни еполети, с лице надменно, с горда усмивка на венчан победоносец, всички погледи се устремиха към него. Князът му клюмна благоволително с глава.

Какво се беше случило с бежанеца?

Ето какво:

Кога влезе в сръбското село Живановац с високо дигната бяла кърпа, той намери силно смущение там: слухът за близостта на някакво българско военно тяло беше внесъл паника в селото; под нейното влияние трима солдати излязоха от една кръчма и се предадоха Гороломову с пушките си, мислейки, че неприятелят е

вече в селото. Гороломов падаше от небето! Но завчас той догади каква е работата. . . След половина час той с коня си изтопуркваше при своя отряд с известие, че превзел сам селото със солдатите и с оръжието! След малко доброволците завземаха Живановац. Гороломов беше обсипан с поздравления и с похвали от другарите си. Той им разказа покъртен как се заблудил в дола, как дирил напразно отряда, как в отчаянието си, че ще помислят, че е дезертирал, той решил да умре геройски и с гол нож се хвърлил въз сърбите в селото; как появяването му причинило панически страх и прочее. И ето ти награди, повишения, слава. . . Тоя път сляпото щастие се наръгна на него и подпомогнато от ловкостта му, превръщаше позорното му бягство на победоносен триумф.

В това време на могилите около Сливница, още пресни, се чернееха гробовете на други герои, които бяха отивали към неприятеля не с бели кърпи, а с щикове и ура.

Но чест тям, те и не бяха се борили за слава, а за да изпълнят една длъжност към отечеството. Тоя висок морал е едничката светла и благородна луча във войните, които инак са отвратителни и гнусни, като плод на честолюбивия бяс на ония, които ги правят необходими или експлоатират.

. . . . . .

Непрестанни ура цепеха ликуващия въздух.

А в тоя същия час, на други места в столицата, бяха въздишки и охкания. Болниците отговаряха на улиците. Това приличаше на един протест.

Спасов лежеше в болницата, устроена в Народното събрание. Около му пъшкаха петдесетина легла с ранени войници. Въздухът беше наситен с йод и други миризми от лекарства; често остри стонове, изпущани от нетърпими страдания, цепеха странната тишина. Върволици доктори, фелдшери и сестри милосердни мълчаливо забикаляха страдалците и превързваха раните им. Нямаше нищо триумфално в тая сграда, дето се изпълняваха високи човешки длъжности мълчаливо, дето се пренасяха болки с геройско търпение, дето душите се каляваха тайно в горнилото на страданията и

дето капеше кървавият пот от челото на България което на улиците лаврите не оставяха да се види.

Спасов беше ранен от куршум в лявата ръка в едно успешно сблъскване с неприятеля, дето показа голямо хладнокръвие и безстрашливост. Два пъти требва да я рови инструмента, за да ѝ вземе опасния характер: той не беше въздъхнал дори. Той беше забравен тука, никой знак на внимание от правителството не беше го ободрил нравствено, а той беше заслужил наградата на един доблестен войник. Наградите и милостите партийний вятър сега ги отвяваше на друга страна. . . Спасов обаче се не оплакваше.Истинските героизми са смирени. Един ден видя,че се зададе Гороломов със сияещи гърди и лице. Той идеше да навести приятеля си, не толкоз с цел да му изяви съболезнования — от такова просто человеческо чувство сърцето му не беше способно да затупа, — колкото да му покаже своя нагъл напредък във военното поприще. Спасов се намръщи неволно. Той бе узнал тука за утрепването на Неделкова и Гороломов му вдъхваше непреодолимо отвращение.

— Добър ден, батенка мой — каза Гороломов с фамилиарно-благоволителен тон,като му подаваше отдалеко ръка.

Спасов не подаде своята и пробъбра глухо:

— Извинете, не мога да се мърдам.

— Ах, пардон, забравих. . . Е, как отива работата? Слава богу, добре?

Спасов само клюмна с глава.

Гороломов, занят със себе си, не забеляза студеното изражение на Спасовото лице. Той подзе, като седна на края на леглото:

— Както и да е, Спасов, оживяхме, то е главното. . . А колко чудеса в малко време! Война, батенка мой. . . Е, поздрави ме де — каза той усмихнат, като си изпъчи гърдите глезено.

— Честито — повече изпъшка, отколкото издума раненият и хвърли бърз поглед на емайловия кръст.

Гороломов се позачуди за малкото участие, което Спасов вземаше в радостта му. Той го изгледа внимателно.

— Ти, види се, да страдаш силно още. . . Ах, драги

приятелю, аз бих се задоволил с половината от успехите си, за да бъдеш ти само здрав.

Спасовото лице се изчерви от негодувание, което Гороломов не разбра. Той си поизправи главата, за да поеме по-свободно, и каза нервно:

— Благодаря за такова великодушие, Гороломов.

— Да — продължи Гороломов, — а представи си какво разочарование! Примирие! Едвам се почна войната, и ето, озовава се тоя мерзавец Кевенхюлер и князът като баба подписва примирие. . . Аз лично му изказах възмущението си и, представи си, той призна. . . Това е позор! Ние трябваше да продиктуваме Милану мира в Белград. . . Нашият поход се свърши по кастав начин, нали?Но това не е главното.После,представи си,и аз останах насред пътя: ни риба, ни месо, както казват русите. . . Капитан, и баста. И има още хора, които ми завиждат. А аз едвам познах истинското си призвание, едвам напипах жилата на рудата си. . . Ей богу, мене ме преследва съдбата ми. . . Та и какво беше делото ми в Живановац?. . . Враговете бягат пред тебе като подплашено стадо; трима келяви сърби, които идат и ти казват: «Предамо се, брачо!» Ха, ха, ха, още «брачо!» Вот подлеци!. . . И няколко пушки с тесаци. . . То си не струваше трудът само. . . Герой, рекли всички, герой! Да, ще речеш, «на безрибие и рак риба». . . Това е така. Но съгласи се, какви велики военни дарования умряха в тоя глупав мир. . . Тщета, голяма тщета, батенка мой, Спасов.

Спасов нетърпеливо слушаше тая безсърдечна и безочлива фанфаронада. Той поглеждаше кога ще дойде фелдшерът да съкрати нравствените му мъчения. Гороломов се обърна пак:

— Спасов, ти не си видял образа ми в илюстрацията? Да ти го донеса.

— Не правете труд.

— И какви нахали, представи си, турили отдолу: «Гороломов — герой от Сръбската война!»

— Радвам се за това, защото инак щях да мисля,че си само герой в пловдивските полицейски участъци — каза Спасов, като го устрели със запален от гняв поглед.

Гороломов го изгледа смаян.

— Не те разбирам, Спасов!

— А аз те разбрах добре!

— Тоест накъде бият тия думи? — И Гороломов стана.

На Спасов притъмня пред очите, той не отговори. Яростта го задушваше. По симпатия и раната му го заболя силно. Той замижа с болезнено набърчено лице, за да не види Гороломова.

Гороломов, вдървен, очакваше Спасова да отвори очи и да му отговори. Но той мязаше на един осъден пред това страдалческо легло. Той се отстрани, за да даде път на една сестра милосердна. Тя се спря при леглото и попита ласкаво:

— Спасов, спите ли?

При тоя приветлив глас Спасов откри очите си. Благодатно спокойствие се разля по лицето му. Гороломов с офицерска кокетливост се наведе да види сестрата право в лицето. И той потръпна: видя Марийка Неделкова.

Тя беше прилична, черноока, напета мома, с детски нежен, добър, но меланхолически поглед, който скриваха дълги клепачи. Червеният кръст на бяло, зашит на гърдите ѝ, придаваше ѝ вид на жрица. Присъствието на младата девойка в това място на въздишките осветляваше го с лъчите на упованието и надеждата. Тя чувствуваше на себе си погледите на толкова страдалци и лъчезарната усмивка се не губеше от печалното ѝ лице. Тя разпита Спасова как се чувствува, приготви ловко потребните неща за превързване раната му, без да хвърли поне един поглед на Гороломова. Спасов избягваше също погледа му. Той видя, че е съвсем излишен тука, и си отиде, пламнал до ушите, като изскърца със зъби.

Той се завърна у тях си разярен. Той се не побираше в кожата си и не можеше да си прости унижението, в което се постави пред тоя нищожен Спасов и пред тая загубена мома. Храчката на баща ѝ не го възмути толкова — тя нямаше свидетели, — колкото гордото пренебрежение на тия две болнични същества. . . Но горчивите му мисли бидоха прекъснати от денщика, който му връчи приглашение за вечеря в двореца.

Мина се няколко време. Гороломов играеше видна роля вече в съветите, дето се решаваха съдбините на страната. Готвеха го за един висок държавен пост. Една заран, когато си бе облякъл вече блестящия мундир и възсукал черните мустаки с маджарска помада, денщикът му доложи, че някаква млада госпожа пита за него.

Лицето му светна победоносно.

— Мария е — каза си той, — вчерашното ѝ разсърдване беше само женско кокетство, разбрах я. . . Пак ще ми дойде под ботуша.

— Помоли я да влезе — заповяда той на денщика и хвърли бръз поглед на огледалото.

Влезе Зинаида Матвеевна!

Тя беше току-що пристигнала като сестра милосердна при амбуланцата на Швейцарския Червен кръст.

— Ах, скъпи Панайот Петрович! — извика тя възторжено и се спусна към него.

Гороломов прие поздравленията ѝ крайно смутен.

— Здравствуй, любезна Зино — отговори той с пресилена любезност. Очевидно, нейното дохаждане в София го изуми неприятно.

Тя не забеляза това.

— Как, ти не се надяваше да ме видиш тука, нали? Признай се: сюрприз! — смееше се тя щастливо; — какво, трябваше и ние да помогнем на човеческите бедствия. . . Ну, поздравлявам те, гълъбче, със славата ти. С чин и ордени. Вот моят Панайот Петрович е герой!. . . Но не се конфузи де, дай да те целуна пак, но по лаврите тоя път — и тя го целуна звънливо по челото.После захвърли небрежно връхната си дреха и прибави: — Но по-после ще ми опишеш военните си подвизи един по един, а сега кажи ми, намираш ли ме похубава?

И тя го загледа в очите разгалено. Студът на улицата беше изкарал пресен румянец на бузите ѝ; светлите ѝ умни очи играеха жизнерадостно.

— Прекрасна, Зинаида Матвеевна — отговори принудено Гороломов и със зъби пришушна: — кой бяс те доведе тука! — Защото в упоението на успехите си той беше съвсем забравил госпожица Берендеева и обеща-

нието си, както забравяше всичко, което не влазяше в областта на неговото себелюбиво тщеславие.

Той не можа да се стърпи и й каза:

— Ах, Зинаида Матвеевна, каква охота да бягаш тука от Швейцария посред зима? Това е лудост.

— Обязаност человеческа, Панаша, виж тия проклятi войни какви жертви, какви страдания. . .

— Защо проклети войни? — пресече я Гороломов. . . — Войните са закон природен.

— Ну, над природния закон има по-висок закон на съвестта: той ни заповяда да облекчаваме поне злините, които не могат да се избягнат.

— Ох, тия сантименталности. . .

— Как? Панайот Петрович? Да не подаваме ръка за помощ на страждущето человечество! Пак чудак! — каза поудивена курсистката.

— Оставете се от тия человечества, от тия гръмки думи. . . Аз се убедих вече от опита на живота, че нашите принципи и идеали не са друго освен празни мехури. . . Животът е хазартна игра, Зинаида Матвеевна. Който има силно чело, той разбива стената. Щастливият — щастлив, а нещастният — зарежи го; нищо няма да го спаси: той трябва да загине.

Зинаида го изгледа поразена.

— Панайот Петрович, какъв е тоя език у тебе? Пак крайности, пак чудачества! — После прибави добродушно: — Любопитно е сега щеш ли да се върнеш да продължаваш в Цюрих, като вкуси от тия работици — и тя бараше сребърния и емайловия кръстове на гърдите му.

— Невъзможно, Зинаида Матвеевна.

Зинаида го изгледа въпросително.

— Отечеството. . . Зинаида Матвеевна. . . Момент велик сега. . . Трябват сили. . .

— Значи, прегръщаш военната кариера?

— О не, да беше траяла войната — друго: кариера велика. . . Но тоя проклет мир, който насила ни навръзват. . . Не, господарствена кариера и блестяща.

— Що, министър може би?

Гороломов само климна и се усмихна.

Девойката се позамисли на миг.

— А нашите високи мечти? А У р а г а н? Значи, напущаш! — каза тя удивена.

— У р а г а н? Ах, Зинаида Матвеевна, защо не кажеш: нашите детински глупости? Аз изтрезнях вече от пиянството на смешния хуманизъм и на разни урагани. Светът е такъв, какъвто си е. . .Никой не може го оправи. . . Най-умното е да се ползуваш от обстоятелствата. Смях е да гониш дивото, когато си уловил питомното.

— Странно впрочем. . . Отдавна ли беше, когато ти се възмущаваше от народни паразити и вярваше в доброто и в прогреса? Какъв прелом, Панайот Петрович, стидно! — каза девойката живо. . .

— Да, отдавна, отлавна, много отдавна беше! Когато господ ходеше по бели гащи, Зинаида Матвеевна!... Но аз изтрезнях! Днес познавам само един бог, само един прогрес: личното щастие, и баста!

Гороломов произнесе това циническо признание с раздражен глас, защото той чувствуваше, че разговорът непобедимо водеше към неприятна нему тема. . . Ставаше му неловко. Зинаида Матвеевна помнеше, навярно, по-добре словото му, отколкото сам той, и му го наумяваше с присъствието си.Тя му се навръзваше на врата сега, когато той имаше желание да бъде свободен. Но той трябваше по-скоро и веднаж завинаги да се разчисти с нея. Той имаше един куп способи, или жестоки, или низки — той избра последните: те по̀ отговаряха на природата му.Той си направи печално лице и въздъхна дълбоко.

— Защо въздишаш, Панайот Петрович? Напразно, ти трябва да се радваш, ако не за друго, поне задето виждаш твоята Зинаида — и тя го гледаше нежно.

— Ах, именно за това скърбя, драга Зинаидо.

Девойката изгуби цвета си. Тя го погледна неспокойно и попита бързо:

— Що има, Панайот Петрович?

— Зинаида Матвеевна, аз съм голям престъпник пред вас. Аз съм жертва на съдбата си и най-нещастния човек — каза той с трагически вид.

— Що е, за бога?

Той наведе глава и я хвана за ръцете.

— Слушай моята изповед като честен човек, па презирай ме или прости ме.

Гороломов с убито лице, с разтроган глас ѝ разказа либенето си преди три години с Марийка, клетвата, която ѝ бе дал, нещастията, които донесе тая любовна свръзка на момата и които, по своята непростителна ветреност, не предотврати тогава, макар че би можал; товарът, който тежеше на съвестта му за тая жестокост към една любяща девойка; после, новото си увлечение в Швейцария в Зинаида, от която бе опленен и тогава, и сега; заблуждението, в което я бе държал против волята си, като ѝ скри свещеното си задължение към Мария; после — срещането с Мария — жертвата си, раздирателната сцена, която последва; страшната борба между дългът,от една страна, и сърцето, от друга — борба, която потресе цялото му същество и в която той просеше помощта и съветите на Зинаида, за да излезе честно из нея.

Лицето на курсистката беше помрачено. Тая горка изповед, която нанасяше смъртен удар на надеждите ѝ, я прободе и покърти.

— Панайот Петрович — продума тя, — ти постъпваш като благороден човек. . . Аз се отказвам доброволно от щастието си; направи щастлива девицата, която има повече право на твоята привързаност.

Гороломов ѝ взе ръката и я целуна от благодарност. . . Той едвам скриваше радостта си.

Но след тия думи страданията внезапно победиха твърдостта на младата рускиня. Сълзи бликнаха по очите ѝ. . . Тя бързо облече дрехата си и преди да иде към вратата, обърна се към Гороломова:

— Бъдете уверени, мосье Гороломов, че ви се не сърдя. — Но гласът на бедната девойка отслабна задавен.

В това време вратата се отвориха възло и влезе Спасов. Той беше в граждански дрехи и твърде пребледнял. Лявата му ръка висеше на подвезка.

— Здравствуй, Спасов! — каза неволно Гороломов...

— Курудимов!Ти си един безчестен человек!—изкрещя гостът, като го стреляше с огнени погледи.

— Как смеете, господине?

— Казвам ти, че си безчестен человек — повтори натъртено Спасов; — не ти стигна,дето опозори и уби нравствено Мария; не ти стигна, че уби зверски баща ѝ в тъмницата, а сега си си позволил да се гавриш пак с жертвата си, безсъвестнико!

— Не те разбирам!

— Не ме разбираш? — изрева вън от себе си Спасов. — Вчера си ходил при Марийка, та си ѝ нанесъл гнусни оскърбления и ѝ си предлагал мерзости, за каквито само ти си способен. . . У тебе няма капка човещина!

— То е моя работа. . . Тебе каква ти е Мария, та се грижиш?. . .

— Годеница ми е, лъжливий герою!

И с едно силно дърпане Спасов отпра еполета му и махна да го перне с него по лицето.

Гороломов се отдръпна в ужас, като викаше към рускинята:

— Сумасшедший! Сумасшедший!

Спасов го погледа разтреперан, па излезе полека.

Курсистката присъствувà немешката на тази сцена. Но тя разбра почти всичко. Нейната женска догадливост позна, че тука беше въпроса за същата Мария, за която одеве ѝ говори Гороломов тъй трогателно. По неговото страшно смущение тя позна, че са истински калните дела, в които го изобличаваше гостът, и че одеве е слушала лъжи, а по позорното и безответно приемане оскърблението, и още с еполета, тя видя пред себе си подлец.

Тя го изгори с презрителния си поглед и изскокна.

Гороломов дълго оста като слисан. От прехласнатост той даже не можеше да прочете визитните картички на двама кореспонденти, които чакаха на вратата му.

. . . . . .

Мирът се сключи, но господ не даде мир на България. Трусове продължаваха да я разклащат от основи. Черни облаци затуляха от нея слънцето на правдата и милосердието. . . Гороломов следваше да става велик. Из литературата, из науката, из идеологията, из армията и човещината той излезе банкрот. Животът му оставяше една врата отворена: политиката. Той плу-

ваше сега в мътните талази на стихията си. Стана публицист и извика на живот най-зверските инстинкти на сганта, писа кръвнишки членове, посипани с барут и петрол, които разнасяха из въздуха шумът от костоломието и миризмата на гробищата и салханите. . . И славата на името му растеше!

*

Мина се още време. В събранието у един министър, дето случайно присъствуваше и Китеров, дошъл наскоро от Русия, ставаше дума за запразняването един твърде важен господарствен пост, остáл сега вакантен. Гороломовото име падна от всичките уста.

— Та вие знаете ли кой е Гороломов? — каза Китеров учуден. — Той биде изгонен позорно от университета?

— За убежденията си, да — възрази министърът.

— За убеждения? Не, той открадна едно брилянтено перо из един магазин, затова бе изключен.

Всичките зяпнаха в недоумение и недоверчиво.

— Аз не ви говоря и за тукашната му репутация...

Събранието се пошушука една минута.

— Гороломов е една сила — каза внушително един министър.

— Сила е — потвърди друг министър.

— Сила, сила — отзоваха се важно и другите.

Разговорът мина на друг предмет. . .

СЛАДКОДУМЕН ГОСТ НА ДЪРЖАВНАТА ТРАПЕЗА

(ОЧЕРК)

«Името ми е легион,
защото сме мнозина.

Ев. от Марка 5; .9

I

Бирарията «Червен рак» беше пълна с народ и тая вечер. Около всичките маси седяха гости, пиеха бира или коняк, гълчеха, смееха се сред една гъста атмосфера от цигарев дим. Малцина само четяха вестници на мътната светлина, която даваха ламбите от потона. На всяка минута шумът, възклицанията «гарсон», «цал», «плáти», удрянията с чаши по масите се увеличаваха, както и числото на гостите. Защото часът беше дошъл вече, в който министерствата и всички присъствени места се затваряха и канцеларският народ като една недисциплинирана армия хукваше из улиците, разливаше се на четири страни и след малко изчезваше в кафенета, бирарии, гостилници, кръчми, кафе-шантани и прочие Данаеви делви в столицата, които гълтат една осма от българския държавен бюджет.

Шумът и навалицата растяха и затова още, че студът се усилваше навън; един остър вятър гонеше немилостиво всекиго и обезлюдяваше улиците.

Вратата, която постоянно се отваряше и затваряше, пропусна и един висок, прилично облечен господин с

длъгнесто, гойно и червено лице, с твърде самодоволно изражение, с черна брада, модно подстригана. Той се спря настрана от вратата и оттам внимателно хвана да се вгледва в бирарията и да рови с поглед из публиката, която се теснеше около масите, като си вадеше полека черната ръкавица от дясната ръка. Вероятно той дирeше или празно място някъде, или някого — при масите. И по нехайното му и непринудено държане, и по самоуверения му поглед познаваше се, че той е вещ в това място и стар гост на заведението, дето всяка вечер намираше същия дим и шум, и същото общество, и нищо не може да го учуди или стесни.

След половина минута назъртане тоя господин остави своя наблюдателен пост и бързо се запъти през масите към противоположната страна, като раздаваше пътьом другарски климания и ръкостискания на приятелите. Той се спря пред една маса в ъгъла, дето седяха двама души. Единият от тях, по-старият, беше човек мурголик, сухичък, с брада à la Battenberg и с поглед спокоен и полуиронически. Той беше облечен изящно и крепеше на коленете си един чер портфейл, каквито носят адвокатите. Другарят му, млад момък с живо лице, в сиви шаячеви дрехи, но със свенливо-учуден и любопитен поглед, познаваше се, че не е тукашен, а е дошъл от провинцията.

— Здравствуй, Балтов! — извика той към мурголикия.

— О! Жоржо! — и Балтов постана и подаде ръка на новия гост, който закачаше палтото си на стената.— Какво искаш?

— Мерси, мерси. . . аз ще пия един коняк: вкочанясах — каза Жоржу и притегли един стол и седна тежко на него. После изгледа другаря на Балтова, който машинално бе взел да гледа в един немски вестник, вероятно да се избави от неловкото положение, защото Балтов забрави да ги запознае.

— Ах, да ви запозная: Аврамов, учител от Добрич.

— Аврамов? Брат на нашия архивар Аврамов? И той е от Добрич! Радвам се — извика Жоржу, като пресече Балтова и не го остави да произнесе и неговото фамилиарно име; — Аврамов, чуден човек, колеги сме. . . та ваша милост сте му брат?

— Не сме братя; има Аврамови други в Добрич — отговори стеснено провинциалният учител, като се изчерви.

— Все едно. . . Драго ми е. Вие отдавна ли сте тука?

— Завчера пристигна — отговори Балтов. . . — Гарсон!!. . . Още две бири и един коняк. . .

— Пръв път ли ваша милост дохаждате в столицата?

— Пръв път.

— И то сред зима?

— Тъй ми се случи.

— Е, какво впечатление ви прави София? — попита равнодушно, почти машинално Жоржу, като разглеждаше някакви фигури в обявленията на немския вестник.

— Много добро впечатление — отговори Аврамов със сърце.

— Тоест, как добро впечатление? За какво? — попита малко сопнато и наставнически Жоржу, като сложи вестника на стола.

Аврамов се посмути малко, па отговори:

— Как? Напредък, улици, здания хубави, богати магазини. . . Прилича вече на столица. . .

— И цивилизация, нали? — изсмя се Жоржу. Аврамов го погледна позачуден.

— Защо? И цивилизация! — отзова се Балтов, за да помогне на провинциалът; — де ще бъде цивилизацията, ако не в столицата — в Бейлер чифлик ли?

Жоржу гаврътна буйно коняка си, устрели с решителен и воинствен поглед Балтова и каза ниско:

— Цивилизация? Кажи еврейщина, немщина, глупави моди и съсипия, а никак не цивилизация! Ни сянка от нея няма. . . Трябва човек да е сляп, за да не разбере истинският характер на нашата цивилизация... Разбирам, господство му иде от провинцията и всичко го омайва и той е във възхищение. . . Но който вникне в основата и на какво се гради всичката тая столична декорация, ще види, че всичко е фалш, калайма и опропастяване. . . Господин. . . извинете, забравих ви името.

— Аврамов.

— Господин Аврамов, разберете, тия украшавания не се правят с молитва, а с милиони левове; имаме ли ги? — Нямаме ги. Кой ги дава? — Немците! Сиреч дългове и дългове. . . Да, всяка една нова улица, къща, богата магазия е една халка на нашето икономическо робство под немци и евреи; всяка дреха, мобил, джунджурия, иглица, с които ни снабдяват безчислените гешефтари, е един комат, който чуждата експлоатация изтръгва из ръцете на бедния български занаятчия и търговец, е последният смъртоносен удар на нашата умираща индустрия. Па и тия разкошни балове и празници, които са на мода днес и разоряват нашата аристокрация — айлъкчийската аристокрация, — действуват като епидемия за българската касия. . . И всичко, всичко, що виждаме, що вършим и що наричаме напредък, е само маймунско подражание, свежда се само към икономическото ни и нравствено подчинение на чужди. . . Ето, господин Балтов, каква е работата. . . Покорно благодаря за твоята цивилизация. . . Аз пò бих желал столицата ни да приличаше на Бейлер чифлик, но българските милиони да останеха в България. . . Нека се цивилизуваме по-късно. Голтаци сме. . .

Подир тая въодушевена реч Жоржу отхлупи назад шапката си и гневно почука с бастуна си по масата, за да дойде келнера.

Аврамов беше зяпнал още в устата му, учуден и смаян от това, което чуваше.

Балтов пое спокойно:

— Жоржо, пардон, ти, както винаги, се екзалтираш и всичко преувеличаваш или изопачаваш. . . Говориш ми все крайности.

— Говоря правото, Балтов! Аз не съм адвокат!

— Говориш парадокси, подмесени с малко право...

— Цяла истина говоря и само истина говоря, опровергай ме. . . Zwei Gläser Bier. . . и един коняк още, със закуски — обърна се Жоржу към слугата, който се яви на зова му.

— Да предположим, че е истина, но много стара истина, допотопна истина казваш, и ти не си Колумбът на тая истина — отговори живо Балтов. — Работата е не красноречие да ми продаваш. . . — каква полза от

думи? — а да помогнеш на злото. . . да изнамериш лекът. . . Аз ще ти целувам ръка, ако направиш това велико откритие. . . Само ми се чини, че това, което става у нас, фатално трябва да стане: ще подражаваме на европейците, ще заемаме модите и парите им, докато стъпим на собствена нога. . . Никой не е устоял на напора на времето — нито Китай — и ние няма да устоим. . . Всички знаем това, че е така. . . Е добре, лекът, лекът кажи ми?

— Дай ми власт, дай ми сила — и лекът е готов.

— Добре, предположи, че в твои ръце е законодателната и изпълнителната власт на страната. Всесилен си. Как ще попречиш на разпространението на немските боклуци? Ама не забравяй капитулациите.

— Капитулациите не закачам. . . Ще издам закон: всеки държавен служебаш, граждански бил, военен бил, от разсилен до министър, с една реч, всички ония, които веднаж в месеца бъркат в хазната, па и семействата им, задължават се да носят дрехи от български платове. Включвам тук и войската. Без това условие никой не може да бъде на държавна служба. Разбираш ме. Предположи сега, Балтов, че се туря строго в действие законът ми. Какво излиза? Ето: сто хиляди хора, най на малка страна, като харчат на година едно на друго по двеста лева всеки з а н а с ъ р ч а в а н е н а б ъ л г а р с к а т а и н д у с т р и я, ще оставят в България годишно двайсет милиона лева само от тоя артикул — платовете! А тия милиони сега отиват в чужди джобове. . . След пет години България ще бъде цветуща и богата, многобройни градове и паланки ще се съвземат и съживят; хурката, станът, машините, фабриките ще дадат работа и хляб на хиляди и хиляди честни семейства. . . Благодат божия ще настане. . . Да?

. . .А твоите капитулации нека си цъфтят. . . Даже повече, за да се не сърдят виенските и пещенските дипломати, аз ще отпущам платовете им без всякакво мито в столицата. . . Нека им бъдат купувачи боянските шопи, изпъдените чиновници, които гладуват по цял ден над вестниците в кафенетата, и деветте стотин софийски метачи, вечните викачи на ура.

Жоржу млъкна, очите му се устремиха победоносно

в Балтова, като че чакаха някое възражение, което той се готвеше да направи на прах. Балтов не отговори, той продължаваше да мълчи иронически и да пуши цигарата си, стисната между зъбите му. Той сещаше всичката непрактичност на Жоржовото учение, но не пожела да му възразява. Може би той и друг път беше слушал и от него, и от други същите филипики против злото и същите противодействени мерки, невъзможни и немислими на тая минута. Аврамов обаче не удържа възхищението си от тая чудесна идея и се обади:

— Но тогава защо у нас не сторят това умно и законно нещо? Това ще спаси отечеството. Няма ли толкова патриотизъм? Народното събрание например. . .

Жоржу се намръщи и каза:

— Народното събрание, бай Аврамов?. . . Ако Народното събрание в последната си сесия вместо сумата празни решения би издало тоя закон, то би спасило България. . . България щеше да е длъжна да въздигне приживе паметник на всеки един депутат. . . Но работата е, че Народното събрание. . . Нейсе не — да спи куче под камъче. . . Казваш, патриотизъм, отечество. . . Ах, бай Аврамов, позната се, че из провинцията идете. Там още може да минува такава стока като патриотизъм, отечество, в Добрич; а в София и вехтарите евреи нищо не дават за тях. Провинциал, провинциал си ти. . . Тука всеки, който може, скубе, ползува се от положението, пълни джоба. . . Все за народно добро. . . Разбираш?

Жоржу спря внезапно, защото от съседната маса стана и се обърна насам един господин с твърде важно лице, с бакенбарди и с дебел чер бастун.

Тоя господин очевидно ставаше да си отива; като погледна Жоржа, подаде му ръката си.

— Жоржо, чете ли нотата? — попита той ухилено-лукаво.

— Да, московецът пак лае на хаба. . . Елате, заповядайте. . . Един пилзнер? — каза Жоржу твърде любезно, като притегляше един стол за него.

— Благодаря, Жоржо, отивам си вече за вечеря. . . A propos, прие ли и ти билет за утре вечер?

— Приех го, ще бъда. . . Пий поне един коняк. . .

— Мерси, мерси, бързам. . .

И господинът с бакенбардите се промъкна между масите, около които публиката се разредяваше вече, и си излезе.

Жоржовото лице внезапно бе добило безпокойно изражение. Той пошушна Балтову:

— Балтов, как не сме го видели одеве? Той бил зад нас!

— Даскаров ли? Аз го видях, мислех, че и ти го видя — отговори равнодушно Балтов. Като произнесе тия думи, погледна часовника си и стана.

— Къде? — запита го Жоржу.

— Отивам да вечерям.

— Стой, заедно ще си вървим.

— Да, да, да си вървим — продума и Аврамов, но познаваше се, че той предпочиташе Жоржовите приказки от вечерята, защото едвам се помръдна и пак остана на мястото си.

— Та вам пътя е съвсем на друга страна, а аз отивам на «Родопи» и ние още от вратата ще се разделим— каза Балтов, като чукна на келнера.

— Какво, ще плащаш ли? Остави, то е моя работа! — и Жоржу задържа ръката му, която бъркаше в джоба да извади портмонето.

— Не, не приемам. . . По немски е моето правило: пил — платил — възрази Балтов.

— Дявол да ти вземе тебе немското правило и немците ти! Ти знаеш, че не мога да ги търпя тия гешефтари! А аз държа за славянското гостолюбие! — извика Жоржу и го отстрани грубо от келнера, дошъл на викането. Балтов го изгледа полунедоволно, полуучудено.

— Сбогом.. . Сбогом, Аврамов. Оставям те на попечението на тоя «сладкодумен гост на държавната трапеза».

И Балтов ухилен се запъти към вратата.

II

Бирарията беше доста опустяла през това време. Чиновниците бяха се разотишли да вечерят. Шумът бе поотслабнал; мътните облаци дим на гъсти пластове

свободно и мудно плаваха над масите и над главите на петнайсетината руменолици чехи и немци, които храбро стояха на поста си пред една батарея пълни и празни чаши. По-близо до ламбите няколко български дипломати бяха се углъбочили над вестниците и четяха между редовете на «Нойе Фрайе Прессе», за да отгатнат какво ще произлезе от руската нота за нихилистите. Оставаха още десетина души българи, които нито пиеха, нито четяха: разговорът им се въртеше върху баловете и други дневни въпроси.

Жоржу запали нова цигара, изхвърли дълга струя дим из устата си, но лицето му пазеше вече някаква угриженост, която Аврамов забеляза.

— Кой беше негова милост, одевешният господин?— попита той. Жоржу се намръщи, па му разправи ниско видния служебен чин на Даскарова и учреждението, в което служеха и двамата.

— Опасно животно е — продължи той, — дойде ли му нещо до ухото, тозчас при началството, а аз загълчах високо. . . Представи си, отвращение ми вдъхва, когато му подавам ръката си. . . Утре, представи си, например една интрига, един донос. . . и ти се чудиш и се маеш. . . Да! Вие сте честити, бай Аврамов, в благословената провинция. . . там такива неща не съществуват.

— Ба, и по нас ги има, само че там може би полесно знаеш кой ти е враг и кой ти е приятел — отговори Аврамов.

— Да, да — пое горещо Жоржу, — тук е разврат и лицемерие навсякъде. . . Не търси характер у тукашните чиновници, тия «солидни винтове на правителствената машина», както ги наричат някои, те са на онова убеждение, на което им кажат да бъдат, и на оня бог се покланят, когото им посочат. За да запазят топличкото си местце, готови са да жертвуват всичко онова, което им дава човешка физиономия. Чиновник ме виждате и мен, но убежденията си не отричам. . . Опозиция съм. . . На черното, да ме убиеш, не казвам бяло. . . такава ми е натурата. Истина, не отивам по мегданите да се провиквам. . . Има много пък, които мислят като мене и така гледат на работите, но заравят мисълта си дълбоко като в кладенец и както щеш ги

души, не можеш позна косъма им. Има и стотици такива политически хамелеони, на които те е срам да подадеш ръка, разбираш? И сега са важни птици, влиятелни чиновници, и къщи си направили, и земното си благополучие устроили. . . А честните, независимите натури гладуват по улиците или подсмърчат в кьошетата, забравени и презрени. Например Аврамов. . . ах, какъв честен човек, какъв добросъвестен службаш, рядкост ви казвам. Вие можете да се гордеете с такъв един брат. . .

— Не, той ми не е брат.

— Да, пардон, сетих се. . . едноименник. Все едно, прекрасен чиновник, а ще си умре на тоя скромен пост архивар. . . Да? Майка му не се е потрудила, когато го е родила, да му претроши гръбнака, за да може да се кланя — ето неговия важен недостатък, разбираш? Просто, ужас. . .

Жоржу заръча още две чаши. Той се разпаляше от собствените си думи: осъждането на обществените пороци усилваше възбуждението му заедно със словоизвергателството му — защото критиката е най-благодарната почва за красноречието: тя го питае и дразни. Еднаж минал на тая трепещуща тема, Жоржу не искаше да я остави. Вниматедното слушане пък на Аврамова го насърчаше. Той пое пак:

— Да, такова е обществото ни, любезний Аврамов, нашата столична, чиновническа интелигенция — мъжката. . . А женската — съвсем зарежи я! Тоест как? Кукли. . . Само за моди мислят. . . На всеки час модните магазини са натъпкани с госпожи нашенски. . . Една рокля не знаят да ушият, а вече знаят названието и качествата на всичките скъпи щофове и дрехи: и плюш, и брокар, и сатен-де-лион, и сорти-де-бал, и реген-мантел, и сатен-мервельо, и всякаква парижка попара. . . Писарските жени ламтят да бъдат облечени като началническите, началническите — като министерските, министерските — като майорските, а майорските си докарват рокли от Берлин, също каквито носи германската императрица. . . Скандал цял! Възмущаваш се. . . Особено баловете, там вече, въображаваш си, жените с елемента си. . . Там можеш най-нагледно да се увериш колко е смешно това женско същество,

което може да диша само под товара на разни фльонги, флинтифлюшки, турнюрчета, шарени дрипелчета, дантелки и корделки и джунджурии и безименни глупости. Най-ограничената, най-празната женска главичка у нас може да не знае хиляди работи, които трябва да знае всяка една жена, но знае всичките танцове, що са се играли при дворовете на Лудовика XIV, XV и XVI: и полките, и кадрил-монстр, и лансието със смешното му кълчене, което наричат «реверанс», и това всичкото господин Балтов също ще нарече напредък и цивилизация?... Обяснявам си обаче пустотата на жените: жената е една смес от суетност, капризи и глупост... Тя не е съвършен човек, както е казал един учен. Но мъжете, мъжете със своите фракове и клакове, с които се маскират на баловете... бедни кавалери, просто срам! И всичко това е напредъкът, цивилизацията, българската столица!

И Жоржу яростно тупна с ръка по масата и отхлупи съвсем шапката си назад:

— Какво имаш да кажеш ти? — попита той внезапно Аврамова със сърдито устремен поглед на него. Аврамов се поизчерви, изненадан от това питане, па зина да каже нещо, нещо на посока, защото той никак не мислеше да говори, а, напротив, беше решен да слуша още. Жоржу обаче го избави от мъчното положение, защото тутакси нов поток от мисли нахлу във възбудения му мозък, и той пак почна: той пренесе атаките си в други сфери на българския живот; но фразата му ставаше вече уморена, мислите му излизаха на парцали, без яка връзка, а ненавистта, която гореше в гърдите му против всичко лошо и пошло, се изказваше без въодушевление... Разговорът, или по-право, монологът на Жоржа губеше бързо живостта си, завяхваше... Най-после с една голяма прозявка той тури край на красноречието си и стана да се разплаща. Това действие предизвика пак препирня, сега с Аврамова, но Жоржу и тоя път остана победител.

Когато двамата другари излязоха из «Червен рак», на улицата беше съвършено тъмно. Студено беше, но вятърът бе престанал и мек снежец сипеше. Няколко минути те вървяха мълчешката, всеки под впечатлението на чувствата и мислите, които разговорът у

бирарията беше събудил в душата му. Аврамов беше още цял развълнуван; пред взора му се откриваше един нов кръгозор; той гледаше сега с други очи на онова, което днес още го възхищаваше. Ето какво значи да оставиш провинциалното си задушено гнездце и да се прахосаш по столицата... Ето, човек се среща тука с хора като Жоржа, хора просветени, които умеят да съдят и критически да се отнасят към всичко, което лъщи отвън. Тоя Жоржу каза златни думи. Той още повече се издигаше пред очите му. Скоро и двамата се изгубиха в мрака на Александровската площад, пред двореца.

III

Сутринта, точно в девет часът, Жоржу се намираше в канцеларията, при писмения стол. Който видеше Жоржа в «Червен рак» или на улицата, не би повярвал очите си, че е същият, когато го видеше на работа при ореховата маса със зелено сукно. Лицето му беше пак така пълно, румено, доволно, но как беше сега съсредоточено и осериозничало над купа канцелярски книжа! Една маска от студена замисленост бе метната въз него; очите му имаха строг и безстрастен поглед, с отпечатъка на съзнанието на дълга, погледът на един човек, комуто службата е едно свещенодействие. Би казал човек, че тоя поглед никога не е знаел що е веселост и усмивка, а човекът, на когото принадлежеше — че си е израсъл на тоя писмен стол и че си е слял съществуването с книжата на него.

С една реч, Жоржу съвсем не приличаше на Жоржа.

Внезапно лицето на Жоржа се замрачи. При деловата, служебната сериозност сега се присъедини и друга грижа, вътрешна и лична. Защото току-що му дойде на ума за снощната непредпазливост, която можеше да има фатални сетнини за него.

И едно неодолимо желание се появи в него да се види с Даскарова, да разбере как е работата, да се успокои.

— Ах, тоя Даскаров, ако ме е чул!

Той попита един разсилен ниско за Даскарова.

— Дойде и влезе у господин министъра.

Жоржу трепна.

— У господин министъра влезе?

— Да.

— И щом дойде?

— Щом дойде.

— И още е там!

— Още е там.

Лошо предчувствие го обзе. «Защо така бързо е отишъл Даскаров при министъра?» — помисли си той. Навярно да направи доклад за о н о в а . . . И други път Даскаров тъй скоро влазяше у министъра и стоеше при него по цели часове, но на Жоржа се чинеше, че пръв път днес това става и именно за него, за Жоржовата гибел. При тия мрачни мисли Жоржу остави перото и се облегна отпаднал на стола си. Погледът му се устреми разсеяно на срещната стена, но тая разсеяност изразяваше силна грижа и безпокойство; устните му машинално и нечуто шушнеха: «уволнен», «уволнен», «уволнен»! Червенината съвсем изчезна от бузите му и гаче и те внезапно се слепиха. «Уволнен», «уволнен», «уволнен» шушнеше му нещо на ухото.

Вратата се отвори, влезе един друг разсилен.

— Господин министърът ви вика — каза той смирено на Жоржа и чакà, солдатски изправен, отговор.

Жоржу попита със схванат глас:

— Мене вика? — И той втренчи очи в разсилния, като че искаше в лицето му да открие някой страшен секрет.

— Да — отговори слугата.

Жоржу скокна изведнаж, поправи с ръка вратовръзката, хвърли поглед на облеклото си и излезе.

Жоржу влезе в стаята на министъра доста пребледнял.

Министърът пишеше при голямото си писалище в ъгъла на широката постлана с цветни и скъпи ковьори стая. Една голяма венска соба весело бумтеше.

До писалището, прав, стоеше Даскаров.

Жоржу се поклони ниско.

Въпреки всяко ожидание началникът му го погледна благосклонно и му поиска някакви сведения по едно служебно дело. Жоржу му ги даде и с облекчена душа се приготви да си иде.

— Ха, почакайте — обърна се пак министърът.

Жоржу наостри уши.

— Аврамов как ви се види? — попита министърът.

— Архиварят?

— Да, той — и министърът пак се наведе.

— Добросъвестно се занимава, господин министре, добър чиновник — отговори Жоржу. В тоя миг той срещна недоволния поглед на Даскарова.

И министърът се понавъси.

— Да, занимава се добросъвестно, обаче повече с партизанство — забележи натъртено и пораздражен Даскаров, като хвърли строг, почти злобен поглед на колега си. От вида на лицето и от отзива на Даскарова Жоржу сега напълно се убеди, че той е вън от всяка опасност и че всичко се касаело до кожата на бедния Аврамов. Тая увереност изведнаж го охрабри и той дойде в себе си. Мина му през ума даже да се застъпи за приятеля си, да протестува против уверенията на Даскарова, но тая мисъл изчезна като мълния из главата му; чувството на самосъхранение преоблада над всички други душевни движения и той не зина нищо да възрази.

«И да кажа нещо, какво ще помогна?. . . Само ще въоръжа Даскарова против мене» — помисли си той.

— В партизанство не меси ли се? — попита министърът.

— Господин министре, нищо положително не мога да ви кажа. . . В канцеларията. . . гледам го. . . върши си работата. . . Какво прави обаче повън, нищо положително не зная, не гарантирам нищо. . .

Тоя уклончив отговор косвено потвърди клеветата на Даскарова. Той беше подписване смъртната присъда на бедния архивар.

Министърът поклати глава знаменателно и погледна Даскарова, комуто лицето сдоби самодоволно изражение.

Министърът кимна благоволително на Жоржа и се наведе пак над работата си. Жоржу се поклони и отиде в канцеларията си. Погледът му светеше; лицето му веднага сдоби прежнята си самодоволна гладкост, закръгленост и симпатичност. Подир страшното стряска-

не и уплашване идеше пълнейше успокоение. И пак заработи строго над книжата си.

На дванайсет часа Жоржу излезе из министерството. Той се запъти към тях си, като се здрависваше усмихнато с тогова и оногова. Маската на канцеларската сериозност пак остави лицето му изново благо и щастливо.

Когато се озова на Дондуков булевард, той забележи на един ъгъл залепено траурно известие. Той приближи и прочете името на умрелия.

— Рачев — избъбра той поразен.

После прочете няколкото реда под името на покойника.

— В три часа ще го погребват. . . Трябва да поискам отпуск за следобед — каза си той. И продължи пътя за към тях си.

Внезапно го извикаха от една бакалница. Той се извърна и видя Балтова.

— Здравствуй, Балтия!

— Здравствуй, какво ново?

— Нищо. . . Да, нашият Аврамов го постигна нещастие: отчислиха го.

И Жоржу ниско му разправи обстоятелството.

— И знаеш ли? Назначи се на мястото му Ходжов, братовчед на Даскарова. . . разбираш интригата?

— Клетият Аврамов! — издума състрадателно Балтов.

— И аз ужасно скърбя. . . И сторих длъжността си. . . Но. . . какво купуваш? Швейцарски салам ли? Я отрежи и на мене бе, да занеса закусчица за обяд — поръча Жоржу на бакалина.

IV

Балът беше в разгара си. Широката зала, прекрасно осветена от множество ламби и от един кристален полилей, гърмеше от звуковете на оркестъра; един ред дами в леки бални тоалети, някои от тях в grand и petit деколте, грациозно се въртяха със своите кавалери в черни фракове и със свит клак в лявата ръка; а когато те заставаха пак до стената, друг ред от танцуващи двойки се завъртяваше и захлъзгваше по гладкия лъскав паркет, който издаваше глух приятен шум от лекото прикосновение на крачетата, обути в атлазни ботинки. После танцът приемаше безбройни още фигури и еволюции под гърмогласната команда на елегантния дирижор.

Играеха кадрил-monstre.

Аврамов, сгушен между зрителите, не сваляше очи от това възхитително зрелище; той пръв път в живота си присъствуваше на такъв празник. Всичко: звуковете на музиката, бляскавата светлина, скъпите цветни тоалети, голите гърди и рамена, миризмите, изтънчени маниери и грациозните движения на дами и кавалери, всичкият този столичен блясък зашеметяваше до немай-къде неговата провинциална душа. Всичко това беше така ново и лъскаво за него, така не българско, така поразително. . . Но дойдоха му на ума снощните думи на Жоржа и горчив песимизъм отрови впечатленията му. Той се намръщи и обърна към Балтова.

— Е, харесва ли ти се? — попита го усмихнато приятелят му.

— Аз ти много благодаря, дето ме доведе да видя бал в столицата. . . Чудесни работи. . . Но твоят Жоржу имаше право. Тая «цивилизация» не е за България. . .

Балтов го погледна насмешливо.

— Заразиха ли те неговите проповеди?

Аврамов го погледна сериозно, па отговори убеждено:

— Да, заразиха ме, защото виждам, че всичко истина говори, че е право. . . Трябва всеки патриот да има Жоржовите идеи и да се обяви против тия разорителни моди. . . Трябва страшна война да обявим на тая зараза.

— Много се разочарова ти, Аврамов: Жоржу е парадоксален, не слушай го. . . После, ние не можем да се повърнем към старото.

— Все едно ми е: не харесвам новото.

— Питай Жоржа тая вечер. Жално, че го няма. . .

Тоя разговор стана през кратката почивка, която делеше кадрил-монстра от лансието. Изведнаж оркестърът гръмна пак и в залата се образуваха десетина

карета от танцуващи двойки. . . При всичкото му вече лошо настроение Аврамов се захласна в тая нова игра с изящните ѝ дамски реверанси. Когато тя се свърши, разговорът се поднови между нашите приятели.

— Маймунства, български маймунства, нищо повече. . . Право казваше Жоржу — каза Аврамов.

— Срещнахте ли се и днес? — попита Балтов.

— Не, но снощи, подир тебе, дълго продължавахме разговора за софийските чиновници и балове. . . Това, което ми той описа, аз го виждам сега с очите си. Да, да, видях го днес, подир обед, Жоржа, забравих — той вървеше с едно погребение.

— Да, Рачев е умрял. . . Те бяха най-големи приятели, от детински години приятели.

В тоя миг дирижорът на танцовете даде знак на музиката. Тя засвири пак.

Една вихрушка от черни фракове и полувъздушни свилени рокли се завъртя по гладкия пол.

— Това е валс, най-изкусните играчи тука излазят — пошушна менторски Балтов на Аврамова.

— Има ли още много игри?

Балтов извади из външния джоб на редингота си една зелена хартийка.

— Подир валса следва котильонът и с него се изчерпва програмата.

— Какво е нещо котильонът? — полюбопитствува Аврамов. Балтов му обясни.

— Ордените и подарките са донесени от Вена нарочно — завърши той.

— А ти защо не игра досега?

— На котильона ще играя. . . Видиш ли оная госпожица с небесната рокля? Нея съм ангажирал.

Но Аврамов внезапно го бутна силно и извика, като гледаше към вратата:

— Виж, виж!

— Какво има?

В тоя миг влазяше една богато накичена дама подръка с един кавалер, който имаше на гърдите трицветен знак от кордели.

Тозчас подир тях идеше един висок, елегантен кавалер във фрак, с бяла връзка и ръкавици. Той беше Жоржу.

Преди Аврамов да се съвземе от изступлението си, като виждаше и Жоржа тука и в такъв вид, Жоржу ги видя и се спусна към тях.

— Ах, и вие ли тука?. . . Много хубаво!. . . Добро, добро. . . Представете си, днеска закъснях — и то по причина. . . Както и да е, успяхме пак с жената. . . А? Балът, кажи му здраве. . . А кое, Балтов, котильонът още не е игран?

— Сега подир валса ще се играе. . .

— Слава богу — каза радостно и бързо Жоржу; — а то насмалко щях да изляза на лъжа: още на съботашната вечеринка ангажирах госпожа N. за котильона днес. . . Ето я, чакай да ида да ѝ се поклоня, да види, че съм точен.

И Жоржу се затече леко, спря се с нисък поклон пред една дама в деколте.

V

Аврамов потегли Балтова за ръка и излязоха в бюфета. Аврамов отведе приятеля си в един празен ъгъл.

— Обясни ми, за бога, каква е тая работа?. . . Аз нищо не мога да проумея — извика той, като разгърна ръце в недоумение.

Балтов разбра причината на смайването на приятеля си.

— Дето виждаш Жоржа ли тука? — каза той спокойно усмихнат.

— Та той е един чуден човек! Снощи се възмущаваше от тия комедии и маймунства, а сега ги прави сам. Забравил каквото говорил: ни лук ял, ни лук мирисал. Одеве закопал най-добрия си приятел — сега иде да си изиграе котильонът. . . Съгласи се, това е грозно, безхарактерност. Аз се чудя едно: как можеш да имаш тясно приятелство с такава личност?. . .

Лицето на Аврамова се изчерви от негодувание.

— Напротив, Жоржу е добър човек.

— Ти се подиграваш? Аз сега си спомням и снощи как се примилкваше той пред оня Даскарова! И пак казваше, че е опозиция!

— Аврамов, ти си наистина от главата до краката провинциал, чистокръвен провинциал. Съставяш си окончателно мнение по първото впечатление и после падаш от облаците на земята и се чудиш и зяпаш. . . Жоржу е добър човек, казвам ти, той не е нито низък, нито безсъвестен и в нищо не е по-лош от другите добри хора. . . Той е само по-умен и по-съобразителен от много други. . . Че Жоржу е опозиция в душата си, това е вярно; но Жоржу не отива да се удари и разбие в скалата. . . От такова безумие каква полза?. . . Няколкото любоугодливи думи към Даскарова или към началника си не му костуват нищо, но те са един як щит, с който той закриля положението си, къщата си, жената си, покоя си. . . Геометрическата прямолинейност скоро извожда насред улицата. . . Криволенето между морските камъни — ето в какво състои философията. Жоржу напада на чиновниците, нали? И как още? А Жоржу е не маловажен чиновник и трябва да ти кажа, че е чиновник, откак е пукнал руски топ в България. . . и настоящи чиновник. Той има два ордена вече и е представен за трети. Под всичките правителства е служил и всичките правителства са го знаели за свой човек. . . Той е мислил, че сявга ще бъде по-полезен на отечеството си, ако му служи, отколкото ако се остави да го изгонят от служба и да бездействува. И той съобразява всичките си действия с тоя практически принцип. . . Каква полза да рита с бос крак ръжена, да донкихотствува, па като го смачкат, да си прави р о ж а на страдалец, да квичи и да души по телеграмите на вестниците, дано се някак р а з м ъ т и в о д а т а, та да се поправи и неговото положение. . . Това е глупаво наистина. . . Знаещ ли Аврамов, архиварят? Днес го отчислили!

— Как? Той го толкова хвалеше!

— Да, отчислен е, за да се настани на мястото му някой си роднина на Даскарова. Той е жертва на една Даскарова интрига. . . Жоржу се възхищаваше от Аврамова, но не е посмеял, уверен съм, да го защити, защото е знаел, че няма да го спаси — щом министърът е решил да го изпъди. А Аврамов, знаеш, е малко остричък и съвършено противоположен характер на Жоржа. . . Защо да рискува и себе си. . . Па, знаеш,

«моята риза е по-близо до тялото ми». . . Но Жоржу страшно и искрено за Аврамова скърби. . . Днес се видяхме.

— Скърби? — каза иронически Аврамов. — Както скърби и за днешния си приятел. . . та от голяма жалост не може да забрави котильонът си. . . Остави ме, Балтов!. . .

И Аврамов извърна лицето си с отвращение, като че искаше да не види някой неприятен образ.

Балтов почака, за да се извърне, и продължи:

— И това му поведение не трябва да те учудва; то хармонира с принципите на неговата житейска философия. . . Каква полза да се косим и да се убиваме за едно непоправимо зло? Аврамова, другаря му, извадили, Рачева, приятеля му, закопаха днес. . . Но Жоржу е изпълнил човешките си длъжности: Аврамова съжалява в душата си, Рачева изпрати до вечното му жилище, а сега изпълнява длъжността си към живота: яде, пие, работи, танцува, защото от тия противоположности състоят халките на веригата на человеческия живот. . . Кратък е той, защо да се не възползуваме от него?

Аврамов гледаше с растяще изумление другаря си; той не можеше да разбере сериозно ли Балтов говори и иска да оправдае пред очите му поведението на Жоржа, или това всичко, което говори за него, е ирония? Погледът на Балтова продължаваше да пази своето обикновено спокойно-насмешливо изражение. Това раздразни Аврамова, той каза ядовито:

— А какво ще ми кажеш: тоя Жоржу вчера бълваше змии и гущери върху Австрия и немците, и модите, а сега влачи жена си облечена като херцогиня в немски дрипи, на бал, а сам се ококорил във фрак и с клак? Ругае чуждата експлоатация, а той сам я поддържа!. . . Според коя логика е това?

— Пак най-просто нещо — отговори Балтов. — Той говори онова, което е правото, и се възмущава от злото като човек с чувство, а живее, както всичките хора. Той няма да преправи света. . . Той е такъв, какъвто си е. . . Който е против обществото, той бяга от него и отива в планините. . . А Жоржу не е ексцентрик, нито е дивак. Той обича да живее, епикуреец е и пол-

зва се от развлеченията, които му дава обществото. . . Щем не щем, ще му се покоряваме на законите, ще му снасяме тиранията, ще си изпразняме кесиите за австрийски гнилости и боклуци, като си запазваме пълното право да псуваме до бога и тях, и немците, и модите му, и обществото му. . . Какво искаш? Жоржу живее в столицата и като столичан живее столично. Това му е средата, това му е въздухът. Какво да прави? Па ако питаш, и твоят покорен слуга е такава птица.

— Да, но ти не държиш проповед в «Червен рак», Балтов, ти си поне последователен.

Балтов се втренчи в него, сложи си ръцете на раменатa му и каза:

— И той е последователен, казвам ти: той прави като всичкия свят и не се дели от стадото. Той стои здраво на принципа си: опозиционствува, когато му прилегне, клатишапничествува, когато му трябва, мижи и втелява се, когато е умно, ругае Австрия, защото всеки българин я мрази, ораторствува горещо против модите, защото това е на мода, следва ги — пак по същата причина. . . С кратки думи да ти кажа, Жоржу е човек от деветнайсети век. Б ъ л г а р с к и опортюнист, с всекиго добър, всекиму приятен, всякога доволен. С една реч, твърде умен и прелестен човек!...

Аврамов гледаше втрещен на Балтова. Той не хващаше в чертите на лицето му нито подигравка, нито негодувание, то пазеше неизменно своята ехидноспокойна маска. Възможно ли е пък, щото Балтов наистина да намира така естествено, правилно и даже почтено поведението на тоя необясним, безцветен и безпринципен човек!

— Как му е името на тоя Жоржу, да го помня?— попита Аврамов.

— Нали ви запознах снощи?

— Да, но той те пресече, бъбрицата, и аз не узнах фамилното му име. А после ти все Жоржу му викаше. . . Как е същото име на тая антика-чиновник?. . .

— Името му е л е г и о н! — каза усмихнат Балтов.

И се затече в балната зала, дето засвири музиката котильона, като остави другаря си дълбоко замислен в бюфета.

Март 1891 г.

УТРО В БАНКИ

УТРО В БАНКИ

I

Душно в стаята.

Кратката лятна нощ я минах почти безсънно: това се случва на мнозина при промяната на леглото. През завесата на хотелския ми прозорец прониква слаба виделина. Дръпвам завесата и поглеждам на къра. Заздрачава се. Големите дъбове рисуват неясно в избелелия свод своите тъмни грададни фигури; старата черковка под клоните им дреме с неопределен облик в полумрака, който владее още между тях. Заздрачава се.

Отварям прозореца. Отвън лъхва една влажна струя пресен, чист въздух. Заедно с нея нахълтва в стаята ми шума на концерта, който образуват стотини птици в клоните. Не ме сдържа вече ни минута. Обличам се и излизам навън, под дъбите.

Какъв концерт! Цялото птиче царство се разбудило в шумата, здрависва възкръсяющата зора с радостни ликувания. Запяло, зацвъртяло, зачуруликало, залудяло; едно безконечно съчетание от сребристи звукове, от звънливи ноти пълни въздуха с празничен ек. Из всеки лист сякаш излиза един звук, една песен; сякаш всеки дъб се преобърнал на огромен музикален инструмент, пее, звучи, шуми неистово, като една душа в пароксизма на радостта.

Боже, колко е добро под тая музика!

Възкачвам се по рътлината през високата росна трева, между младите акации, поимайки в гърдите си дъх от косено сено, и се спирам на върха, отдето се гледа нашироко и надалеко.

Там по-видело, но природата още е в сън, полумракът още се задържа в падините, в горите на Люлин планина, в сънливата още банкинска долина, дето се вие рекичката под върбалаци. Скалистото чело на Витоша се откроява сурово, горделиво, мълчаливо в пустините небесни.

А под мен птичия концерт, останал далеко, по-префинен се чува; чува се и неспирний шум на скока подолу, който кара воденицата, чуват се селските петли, закукуригали яката. Отдалеко, от едно спяще в нива стадо, са лавнали кучета: моят силует на върха е привлякъл вниманието им и ги е разсърдил.

И селото, накацало по двата бряга на дола, спи непробудно, със спуснати завеси на прозорците на гостилници и къщи, в които обитават временни банкински гости. Две ранобудни селянки изкарват говеда по стръмнинето на отсрещния рът, по окосената ливада, отдето ми иде мирис.

Утринната тишина действува гальовно и успокоително на душата; аз я чувствувам как прониква благодатно в мене, заедно със свежестта и животворний лъх на утринния въздух.

Изпитвам чувството, като да съм нов човек, освободен от бремето на тревоги и грижи, изпитвам, като едно дете, радостта на живота, на живота, неначет от скръбта. И тиха радост ме пълни, че гледам тия тихи долини, тия тихи гори, тия тихи пространства, това тихо небе. И става ми леко, леко! И мисъл ми иде, че не може да съществува страдание в пазвата на тая хубава природа, че не трябва да съществува то, когато всичко туй диша отрада и тишина и спокойствие и кани към щастие. . . и благодарствена молитва. А той сега се чува, благодарствения химн, сред утринния мир той се възнася из песента на дъбите, из мирисът на тревите, из диханието на въздуха, из дъното на душата

ГОД. IX. 1-и СЕПТЕМВРИЙ 1902 г. КНИЖКА VII.

БЪЛГАРСКА СБИРКА

СПИСАНИЕ
за
КНИЖНИНА, ИСТОРИЧЕСКИ И ОБЩЕСТВЕНИ ЗНАНИЯ
издава подъ редакцията
на
Стефана С. Бобчевъ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

	Стр
I. Ив Вазовъ. 1. Урокъ. 2. Изъ Владайското усте. Изъ „Пъстъръ свѣтъ".	417
II. Кирилъ Христовъ Поетъ. Стихотворение.	423
III. П. Кисимовъ. Ржкописитѣ на Д-ръ Ив. Селимински.	429
IV. Гавр. Кацаровъ. Тукидидъ. Страница изъ историята на грѫцкия историописъ.	440
V. Ал. Узуновъ. Съврѣменни френски писатели. Анатолъ Франсъ.	451
VI. Вл. К. Свободни народни университети.	459
VII. П. П. К. Къмъ статията „Князь Стефанъ Богориди и неговата челядь."	462
VIII. Малки очерки и разкази. *Жанъ-Фриалю*, отъ Октавъ Мирбо. Прѣв. Вл.	465
IX. Книгописъ. I. Отзиви и оцѣнки. „Българска Библиотека", бр. 1. Д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население въ Сѣверо-източна България. С. С. Бобчевъ. — Иванъ Вазовъ. „Пъстъръ Свѣтъ". Н. Х. — Земледѣлческа статистика. — II. Нови книги. — III. Прегледъ на нашия и чуждия периодически печатъ.	469
X. Какво става по свѣта? I. Въ нашенско. — II. На чужбина. Коронясването на английския краль.	477
XI. Лѣтописъ (хронология). 1. Нашенска. 2. Чужда.	481
XII. Разни вѣсти. Наши книжовни вѣсти. — Единъ забравенъ заслужилъ покойникъ. — Юбилеи. —Помении. —Седемдесетгодишнината отъ рождението на В. Вундтъ въ България. — Ромънската кралица. — Цѣната на английската коронация. — Чужди книжовни вѣсти и др.	482
XIII. Обявления.	

СОФИЯ,
Печатница на П. М. Базайтовъ
1902.

Корица на сп. „Българска сбирка" с Вазови разкази в съдържанието, 1902.

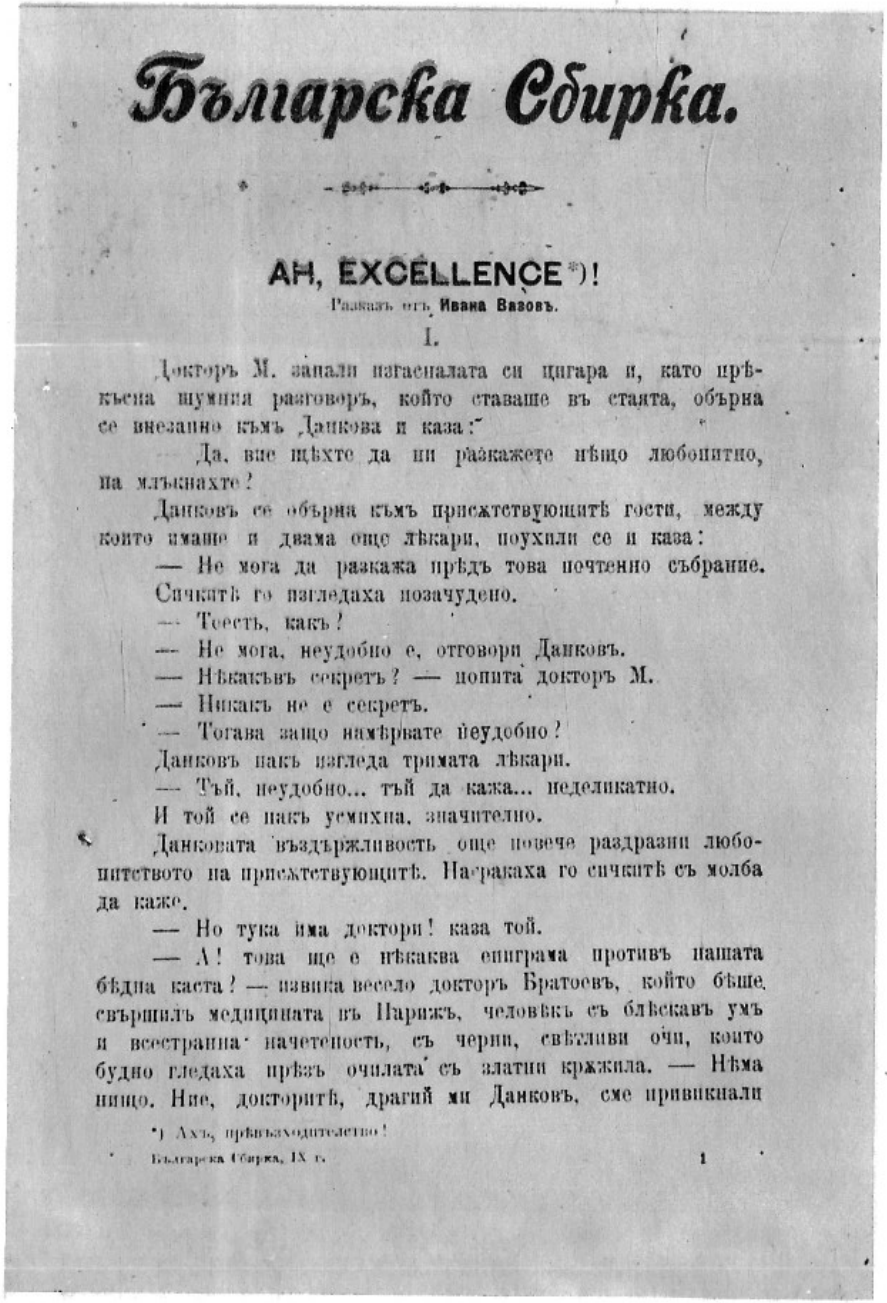

Българска Сбирка.

AH, EXCELLENCE*)!

Разказъ отъ **Ивана Вазовъ.**

I.

Докторъ М. запали изгасналата си цигара и, като прѣкъсна шумния разговоръ, който ставаше въ стаята, обърна се внезапно къмъ Данкова и каза:

— Да, вие щѣхте да ни разкажете нѣщо любопитно, па млъкнахте?

Данковъ се обърна къмъ присѫтствующитѣ гости, между които имаше и двама още лѣкари, поухили се и каза:

— Не мога да разкажа прѣдъ това почтенно събрание.

Сичкитѣ го изгледаха изчудено.

— Тоесть, какъ?

— Не мога, неудобно е, отговори Данковъ.

— Нѣкакъвъ секретъ? — попита докторъ М.

— Никакъ не е секретъ.

— Тогава защо намѣрвате неудобно?

Данковъ пакъ изгледа тримата лѣкари.

— Тъй, неудобно... тъй да кажа... неделикатно.

И той се пакъ усмихна, значително.

Данковата въздържливость още повече раздразни любопитството на присѫтствующитѣ. Насѣкаха го сичкитѣ съ молба да каже.

— Но тука има доктори! каза той.

— А! това ще е нѣкаква епиграма противъ нашата бѣдна каста? — извика весело докторъ Братоевъ, който бѣше свършилъ медицината въ Парижъ, человѣкъ съ блѣскавъ умъ и всестранна начетеность, съ черни, свѣтливи очи, които будно гледаха прѣзъ очилата съ златни кржжила. — Нѣма нищо. Ние, докторитѣ, драгий ми Данковъ, сме привикнали

*) Ахъ, прѣвъзходителство!

Начална страница на сп. „Българска сбирка“
с разказа „Ah, excellence!“ от Ив. Вазов

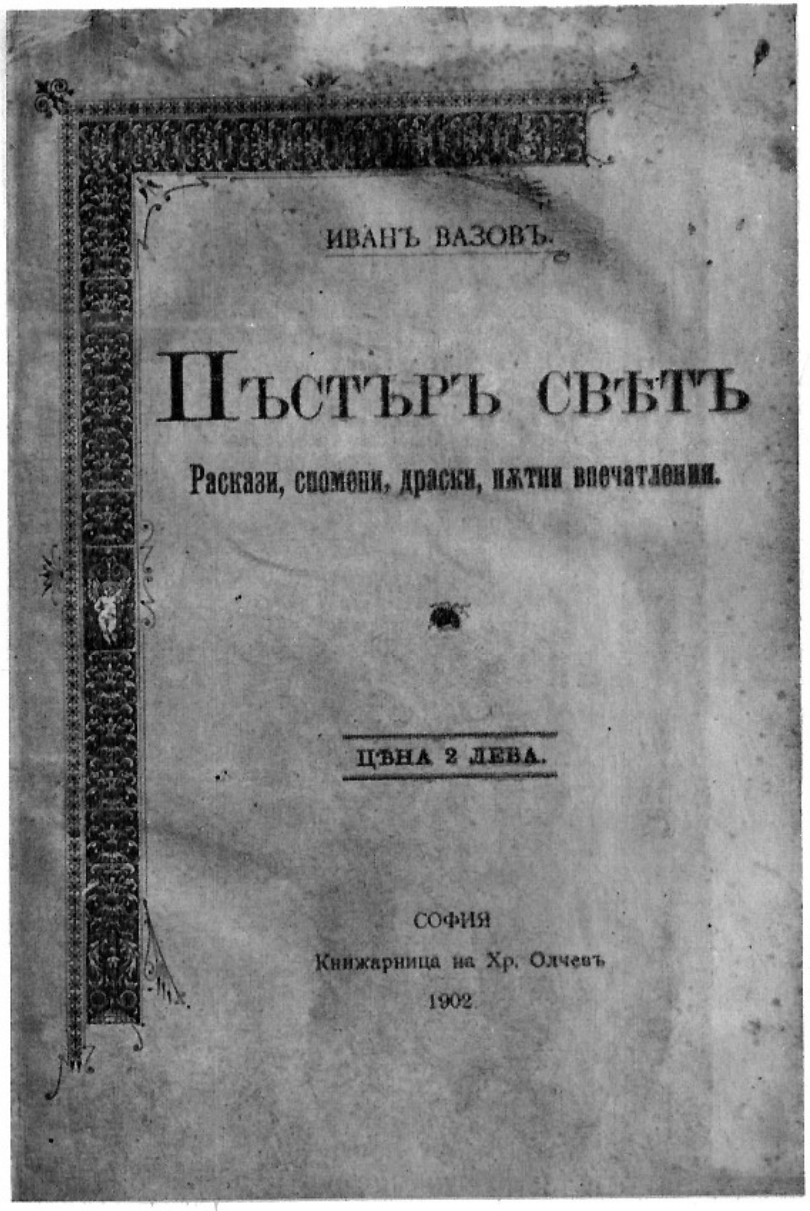

Корица на „Пъстър свят“, 1902.

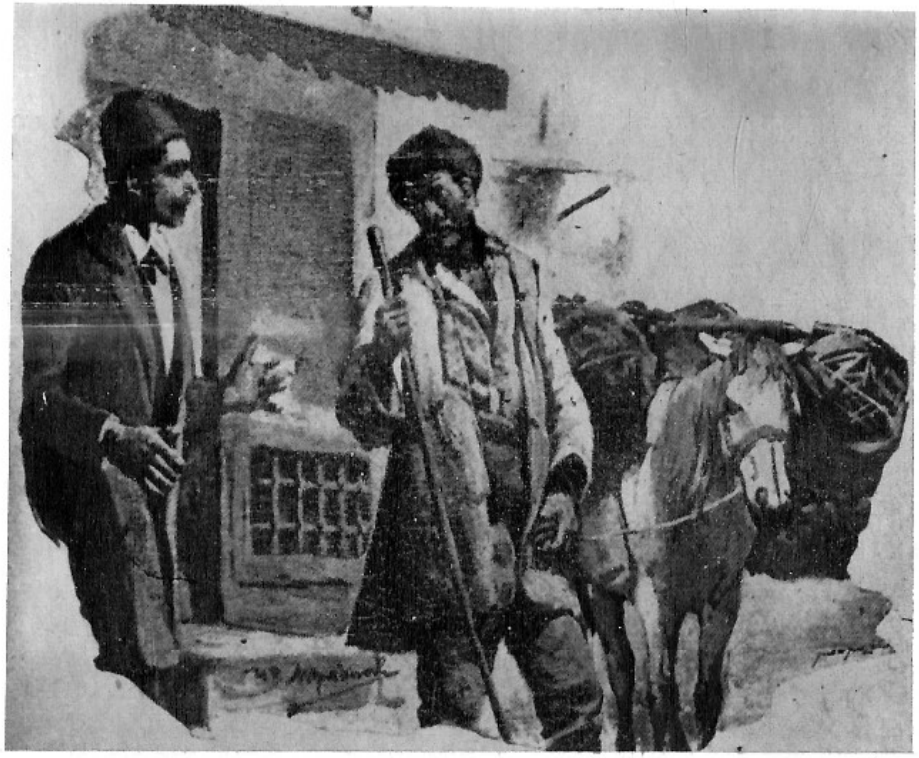

Илюстрация към разказа „Апостолът в премеждие“, 1895.
Художник Ив. Мърквичка.

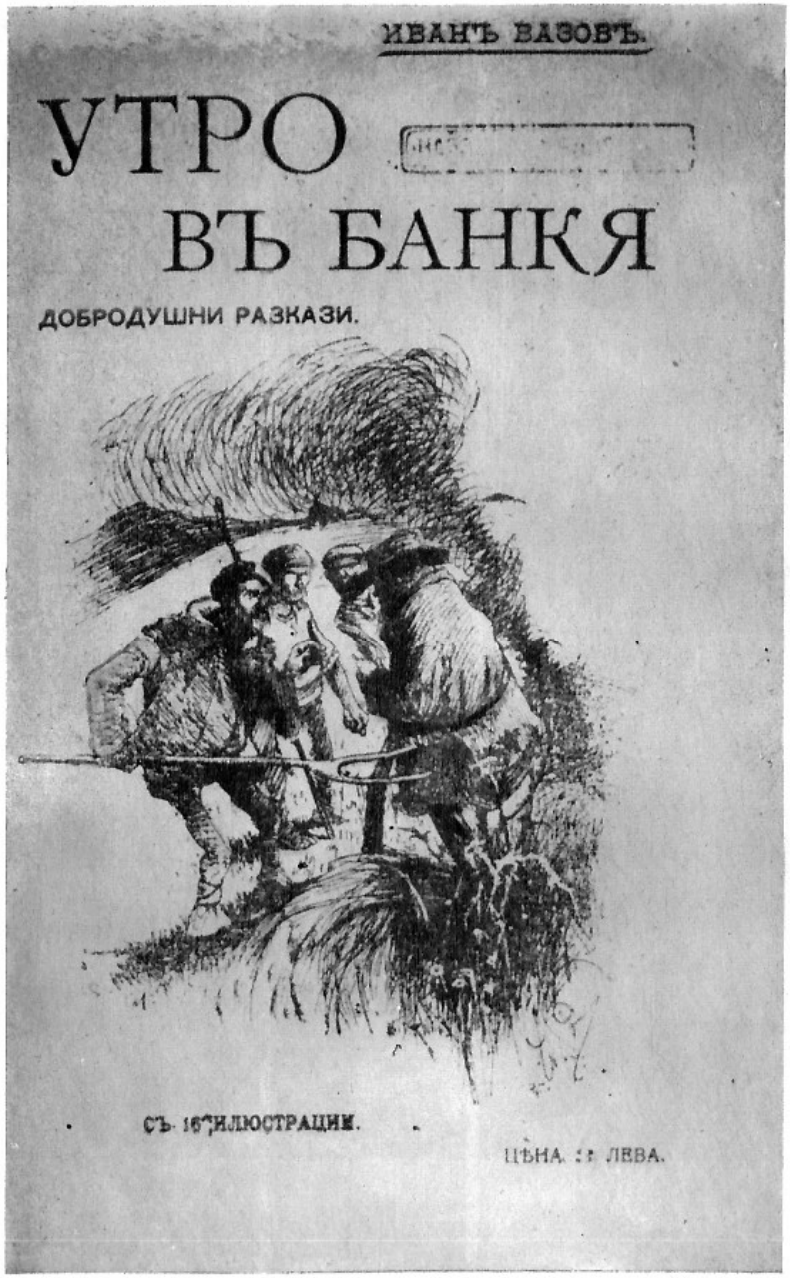

Корица на „Утро в Банкя“, 1905.

Илюстрация към разказа „Прощъпулник“
от „Утро в Банкя“, 1905.

Илюстрация към разказа „Японски силуети“
от „Утро в Банкя“, 1905. Худ. Иван Славов.

Илюстрация към разказа „Японски силуети“ от „Утро в Банкя“, 1905. Худ. Иван Славов.

ми, празнуващи насталий триумф на светлика въз мрака. . .

Колко е хубаво тука!

III

А на североизток, дето съм вперил очи, над Стара планина, небето е по-силно побеляло. Това е тъкмо над върховете Ржан и Мургаш.

Виделината се усилва там, щърбелите на ридовете се очертават рязко. На всеки миг тая топла виделина добива повече яркост и сила и захваща по-голяма област над кръгозора: ще речеш, световен пожар някакъв, невидим и колосален, е загорял зад планината и отблясъкът му обхваща половината небосвод. Ето там на средата, дето е най-ясно, виделината мина в нежно-златен цвят, какъвто ще имат бляновете на ангелите; после един прозрачен, неуловим румен отлив се размеся в тоя златист тон, после минува в ясно-златно-розов цвят, после в огнено-златно-розов. Ето и облачето, що виси там, пламна от долния си край, сякаш че го обточиха с най-чистия и светлия рубин, който запламтява и запаля с пурпурна лъскавина и другите краища на облачето; то заприлича на едно ярко пламъче, изригнато от вулкана и увиснало неугасимо и светливо във въздуха. А небето там — розово-пожарно, светло, светло, възхитително светло.

В тоя кристален, сияен фон най-малките грапели на планинския гръб се рисуват с нагла рязкост. Чини ми се, че съзирам и шумата на дърветата, чини ми се даже, че птичка да прехвръкнеше там, ще се види оттука.

Колко е хубаво!

IV

А скалите по челото на Витоша вече румени, румени от зората!

Приближава тържествения миг, цялата природа сякаш в безмълвна напреженост и тишина очаква царя на светлината — слънцето.

Ето на гърба на планината се подава и пламва една светла, лучезарна обла тъсмица.

Слънцето!

Един пожар заслепителен от златни зари пръска светлина по вси страни. Това нещо се повдига нагоре и златния пожар се засилва и светкавични златни шипове заливат с радостна усмивка озарената природа, небе, въздух, облаци, планини, животни. . . Птичия концерт е в полуда. . . Слънчевото търкалó все плува нагоре, светлее, блещи, лъска, пламти, златѝ и цяло излазя над планината, триумфално, трептяще в светлозелен отлив с шаровете на дъгата по краищата, стреляйки един океан от светлина, без да заслепява погледа и без да прави сянка още. Прилича на околчест прозорец в небето, отдето се излива въз вселената част от славата и сиянието на заднебесните чертози на създателя. . .

Боже, каква гледка!

София, 1901 г.

БАЛКАНСКИТЕ РОМЕО И ЮЛИЯ

— Кога ще се пристигне най-после? — попита той.

— Като сме тръгнали — ще пристигнем — отговори тя.

— Тъй, тръгнали сме като луди, посред зима, да ходим на гости. . .

— Ти знаеш, че не отиваме на гости, а за работа.

— Макар. . . Ти се прозяваш?

— Дрямка ме пак налегна, но това друскане оставя ли да спиш? И ти се прозяваш?

— Отиваме да сбираме ума на двама стари, и двамата упорити като арнаути. . . Приятна работа.

— Кажи по-добре: отиваме да направим честити двама млади.

— Имаш право. . . но все неприятно. Аз се питам с какви убеждения ще можем да прикротим една многогодишна омраза. . . Аз съм адвокат и с устата си кръвник мога да сваля от въжето, но пред сегашната мисия губя кураж.

— А аз го не губя.

— Да те видим. . .

Тоя полусънен, пресечен с чести прозевки разговор, ставаше в купето на втория клас между софийския адвокат Брезов и жена му Софка. Влакът фучеше из нощния мрак и сливаше шума си с бесния вой на веявицата. Ламбата от потона осветляваше отвесно с блед светлик лицата на двамата съпрузи, като оставяше сенки под очите им и под носовете им и под прошарените големи мустаци на адвоката.

Брезов, човек петдесетгодишен, с уморена, добряшка физиономия, в бръчките на която се четяха грижите

на един живот не текъл по масло, се мъчеше да заспи на канапето, опирайки глава в ъгъла, с крака прострени, цял тръскан и разклащан от друскавото движение на вагона.

Съпругата му, жена жива, речовита, между две възрасти, с лице дебелко, закръглено, с остатки от прежна хубост, в което блещяха две хитри очи — когато ги отваряше, се опитваше тоже да заспи на срещното канапе, седешком, свита в шала си, но също безуспешно.

Те бяха само двамата в купето.

Брезов пак отвори очите си и като видя, че и тя гледа, той се поизправи и каза:

— Софке, дойде ми едно нещо на ума, като мислех за нашите двама дъртаци.

— Какво?

— Бях чел една история, ама съща като тяхната.

— Каква история? — попита лениво жена му.

— А бе от един списател — как го викаха?

Брезов се силеше да си науми нещо, което беше чел преди двайсетина години, като си натискаше с ръка челото и веждата, и няколко време стоя в това положение.

— Е, кой и да е. . . Та каква история? — попита Софка, като се прозина с дълга дремлива въздишка.

— Тоя писател разказва за две такива фамилии. . . Как ги викаха?

И той пак си натисна челото, замислен.

— Както са ги викали! Е, та какво?

— Забравих ги. . . Нейсе. . . Та тия две фамилии се мразили, ама как се мразили — ужасно, и от дълги години. . . А пък щерката от едната фамилия и синът от другата се обичали, ама как — умирали един за друг. . . Как ги, как ги викаха?

— Остави ги. Кажи най-после ожениха ли се? — попита нетърпеливо жена му.

— Къде!. . . Тоест ожениха се, ама. . .

— Слава богу, и нашите ще се оженят, каквото и да пречат дъртите. Любов хатър не знае. . . Нали има дума: «За брата дò вода, за либе през вода.»

— Ах, сетих се: викаха ги тия фамилии: Монте. . . Монте. . . Монте. . .лукови и Куку. . . куку. . . — мъчеше се Брезов да налучи имената на бащите на Ромео и Юлия.

— И ти си ги учил на рашето като мене! — каза Софка, прозина се енергически, тегли шала въз гърдите си и си опря главата о стената, премижала и неподвижна.

Мъжът напусна безнадеждно шекспировските възпоминания и пак си опря главата за дрямка.

Трепливият светлик на ламбата светеше въз лицата им.

Навън виеше фъртуната.

Брезов отвори пак очи и видя, че Софка гледа.

— Искам да заспя, ама все тая мисъл ме мъчи — каза той.

— Коя мисъл?

— Дето приказвахме.

— Много ти трябват сега Луковците и Кукувците... Я спи.

— Не бе, за нашите. . .

— За нашите? Какво ще му мислиш? Ще идем там, ще направим годежа и свършено.

— Така лесно?

— Че какво? Убийство няма помежду им я?

— Да, но има оскърбление. . .

— И какво има от едно: циганин? Толкова ли е страшно?

— Но нà, хаджият се докачил и от петнайсет години не си приказват с дяда Давидка.

— Е, защо се докача? Той циганин ли е?

Брезов клюмна с глава значително.

— Докачително е де. . . Помисли си, че тебе рекоха: циганка. . .

— Няма да се докача.

— Няма да се докачиш?

— Няма.

— Как тъй?

— Защото знам, че не съм циганка, а съм от първите госпожи в София. И оная, която ме нарече така, знае, че това не е истина. . . пък аз мога да ѝ счупя устата.

— Видиш ли, че се сърдиш. . . — усмихна се мъжът ѝ. — Да кажем, че хаджи Васил има право да се счита обиден и затова се противи на сватовщината с баща ти. . . Но баща ти от какво се гневи на него, та не иска да даде Анастасийка на сина му?

— Нали пишеше в писмото кака? Тато е горделив— ти го знаеш.

— Е, че какво като е горделив? Той нали одобрява момъка?

Софка пак притегли краищата на шала отпреде си, като скри ръце под него, и каза:

— Той дава дъщеря си, но не моли с нея.

— Е, че какво ще стане сега?

— Нека да го помолят. Горделив е.

— Но хаджият никога не ще да приеме. И той е горделив, освен че е оскърбен.

— Та затова отиваме там я? — каза троснато Софка.

После, като помисли, прибави:

— Само ти внимавай, Костаке, там да не разбере тато, че отиваме с тая цел — да предумваме хаджият, да го молим!. . . Ние отиваме тъй, просто, на гости. Да не усети, че ще работим пред хаджи Василя — пази боже! Нали пише кака? «Закалям дъщеря си, рекъл, ама глава не клатя. . .»

— И той глава не клати, и хаджият още по-упорит, и додето нашите двама еничари си правят ината, клетите двама млади въздишат и се мъчат от три години. Какво са криви те? Иван казва: «Ще се опушна», Анастасия казва: «Ще се отровя!» Трябва премудрий Соломон да слезе да разреши тоя въпрос.

— Аз ще го разреша!

— Как?

— Ще убедя хаджи Василя да поиска формално Анастасийка за сина си. У нас от мъжка страна тропат на момините порти, тъй е обичая.

— Как ще направиш това чудо?

— Не съм с кокоши ум я.

— Знам, че не си.

— Дал ми господ и уста.

— Виж, това пò виждам. . . Но хилядо уста да имаш, аз пак се питам какво ще направиш с тях: ти ще приказваш на една скала.

— Ще видим. . . Ако не помогнат благите думи и убежденията, аз има и друго средство — каза закани-телно Софка.

— Какво средство?

— Не обаждам.

— На мен?

— Един господ го сега знай и моята душа.

— Глупост някоя. . . — усмихна се Брезов.

— Но ти ме разсъни. . . Да подремем.

— Да подремем.

И те пак замижаха.

Но след няколко минути Брезов скокна и плесна с ръце.

— Ах, сетих се! — извика той с изступлено-побе-доносен вид, с какъвто някога Архимед беше извикал «е в р и к а!» при откритието на физическия закон, който носи името му.

— Какво има? — отвори очи и стреснато попита жена му. — Уплаши ме.

— Монтеки и Капулети! — извика тържествуващ Брезов.

— Пòврага отишли! Не ме разбуждай.

И тя пак замижа.

Брезов погледна недоволен Софка и избъбра:

— С тебе да приказва човек по литературата е все едно, като да говори с оня, дето вей навън.

Па се протегна пак, сключи ръце под глава и склопи клепки.

Влакът гърмеше и бучеше сред нощния мрак.

Нашите пътници пристигнаха на последната стан-ция посреднощ. Там се качиха на кола и тръгнаха по шосето към града Х., отстоящ двайсетина километра на юг, сгушен в една долина, в разклоненията на Балкана.

Фъртуната беше престанала.

Колата вървеше глухо по застланото с дебел сняг шосе, което се разпознаваше от снежното поле по те-леграфните стълпове.

Пътниците, огънати добре в дебелите си дрехи, няколко време не си приказваха, сякаш че всичкото си внимание и усилие полагаха в това, да им бъде по-топло и да стоят неподвижни.

Полето се белееше мъгловито до известно място на

юг, после се изправяше черната стена на един рид с неясни очертания в небето.

Брезов гледаше към тоя рид. По него трябваше колата да се изкачи и да слезе, преди да стигне града.

— Луди сме, луди — изпъшка той сърдито. . . — И как се повлякох аз по ума ти?

Софка напусна тогава мълчанието си.

— Ти си вечно нерешителен човек, Костаке — изгълча го тя.

— Аз съм повече от нерешителен, аз съм слабохарактерен: не трябваше да те слушам.

— А мислиш, че и аз от слободия съм зарязала къща и съм се дигнала в тия студове и снегове да пътувам?

— И всичко това — от какиното ти писмо. Женски тревоги, глупави страхове — отговори Брезов.

— Ами ако станеше злото? — попита глухо Софка с безпокойство в гласа.

— Нищо няма да стане, празни работи.

— Малко ли са се убивали от тая пуста любов? Нали се отрови госпожица Делева по-лани?. . . Не обеси ли се и актрисата?

Брезов махна с ръка навъсено. Нему се не щеше да говори за това. Той се обърна към возача, едър турчин, чийто широк гръб в кожух се чернееше пред тях на капрата, и му каза по турски:

— Селим, добър час.

— Евала, чорбаджи — отговори турчинът малко поизвърнал мустакатото си лице насам.

— Пътят до града добър ли е?

— Добър; но в тоя дебел сняг конете се уморяват, па и преспи е навеяло.

Това беше явно: двата коня влачеха вече тежко пайтона, въпреки зачестилите плясъци на бича.

Брезов запали цигара.

— Какво има ново-вехто в града?

— Нищо, слава богу — поизвърна се пак турчинът. — Дя! Поганци те взели, ленив скот! — и той удари няколко пъти левия кон, после два пъти и десния.

Но скоростта на колата си остана същата.

— Ха, чух, че се случила една беда — подзе Селим: — удавили се двама души в реката.

— Двама души? Кои? — попита с любопитство Брезов.

— Мъж и жена някои. Не разбрах кои.

— Как се удавили?

— А бе хвърлили се от моста. . . Дя! Вълци да ви ядат и двама ви — скара се той пак на конете, като ги плесна по гърбовете.

— Мъж и жена казваш?

— Мъж и жена ли, ерген и мома ли — кой ги знае... не попитах. . . Тия неща не ни дават хляб, та да издиряме по тънко. . . На жената или на момата уловили в реката само шапката.

Брезов трепна. Той се обърна към жена си и я погледна уплашено. Но тя стоеше спокойна, понеже не разбираше турски.

— Та ти не чу от коя къща са? — попита Брезов.

— Не.

— Кога станало това?

— Снощи, току тръгвах за насам. . . Как е било и кои са били, ти ще научиш сам, чорбаджи, като стигнеш там.

Брезовата коса настръхна от ужасна мисъл.

— Ами ако са те? — каза си той. . . — Боже мой! Аз не трябва нищо да обаждам на Софка. — И той пак погледна гузно жена си.

— Какво ти каза турчинът? — попита го тя.

— Нищо.

Брезов, нацупен и мрачен, гледаше в коленете си. «Боже мой, ако са те?» — мислеше той.

От зловещото предчувствие мислите му се затъмниха.

Когато стигнаха до полите на бърдото, Селим спря пайтона и се обърна към Брезова:

— Чорбаджи, ние не можем да вървим по-нататък.

— Защо?

— На тая върлинà, при тоя дебел сняг, не можем изкара. Па и тъмно стана. Единът кон се плаши. А шосето лази над пропаст, опасно е.

— Карай! — извика Брезов.

Но Селим му обяви, че е невъзможно да превали баира.

— Мигар, ако вървите пеш, а аз да водя конете, инак не отговарям.

Когато Софка се научи какво казва турчинът, тя кипна и го обсипа с гневни укори.

— Пеш да вървим? Из снега? Цели километри нагоре!

Викаше и Брезов. Но нямаше полза от всичкия тоя шум.

— Престойте тука в хана, доде се развидели, и конете да починат. Посгрейте се и вие. После с божия воля пак ще потеглим — каза хладнокръвно возачът.

Недалеко се чернееше край пътя хан. Едно прозорче светеше там.

Нямаше що да се стори, подчиниха се на необходимостта и слязоха на хана.

•

Ханджият ги посрещна радушно и запали висящата ламба в кръчмата.

— Една топла стая, байо — каза Брезов.

Ханджият показа една врата в дъното и каза:

— Тук ще заповядате, аз сега ще ви запаля печката.

Софка усети, че й мина ядът, тя се усмихна.

— По-хубаво стана, да видя как се спи и в хан — каза тя, като свали шала от главата си, защото в кръчмата беше по-мек въздуха.

Но Брезов беше нетърпелив и нервен.

— Ами тая стая не е ли свободна? — попита той, като посочи един осветлен прозорец със спусната червена басмяна завеса.

На тая стая принадлежеше и другия осветлен прозорец, външния, който видяха от пътя.

— Тука имаме гости — каза ханджият.

Действително, из стаята се чуваха гласове.

— Кои са тук? — полюбопитствува Софка.

— Един господар с госпожата си.

— Весели — забележи Софка, като се ослушваше в гласовете, размесвани от разни кискания.

По свойственото на Евините дъщери любопитство,

Софка приближи до прозореца и надникна. Но като нямаше никаква отзявка на завесата, тя се задоволи да слухти.

Брезов, гризан от тайната си тревога, спря настрана ханджият и го попита по-ниско не е ли чул нещо от града.

— Вчера са се удавили двама души в реката — отговори той с равнодушен вид, — хвърлили се сами.

— Кои?

— Давидково момиче и хаджи Василев син — от севда, казват. . .

Брезову писнаха ушите. Стори му се, че тука няма въздух да диша, и изскокна навън. По челото му изби горещ пот.

— Кои са тука? — попита Софка ханджият ниско.

— Казах ви: мъж и жена му. Вечерят.

— Отде са?

— Не знам. Не ги познавам. Половина час преди вас пристигнаха, и то, госпожо, пеш, до колене в сняг вървели. Оставили си колата отвъд баира. Измръзнали, измръзнали!. . . Булчето плачеше. . .

— А сега се смее — забележи Софка, като чу едно звънливо изсмиване на женски сребрист глас из стаята. . . И тя пак се вслуша, като че искаше да познае тия гласове.

— Сега им е драго, защото се стоплиха. Сложих им вечеря: имахме пиленце и яйца, и много добро винце. . . Вие, ако обичате, да закусите нещо. . . и да пиете? По-добре ще се сгреете.

— Костаке, искаш ли нещо да вземем? — обърна се тя към мъжа си, който влазяше отвън.

Брезов крачеше мрачен. Той нито чу думите на жена си. Тя забележи пребледнялото му лице и тревогата му.

— Какво ти е?

— Нищо — отговори той сухо.

Тя не обърна повече внимание на лошото му разположение, като си го обясни с неприятната случка на пътуването. После пак се спря при прозореца.

Ханджият излезе из стаята им, дето запали ламбата.

— Заповядайте, запалих ви печката. Не обичате

ли нещо да пиете? Или друго? Има добро винце — обърна се и към Брезова.

— Нищо! — отговори Брезов.

Него го не свърташе. Той гледаше мрачно, почти гневно, спокойната си жена. «Тя нищо не подозира, нещастната!» — мислеше си той.

Когато ханджият им донесе в стаята вещите и постла мекият им китеник въз сламника на кревата, той попита:

— Утре по кое време ще тръгнете?

— Рано, още преди да хване да се развиделява.

Ханджият погледна внимателно разстроеното лице на Брезова.

— Ваша милост, да не са ви нещо роднина удавените?

— Кои удавени? — попита Софка живо.

Брезов скокна, махна с ръце към ханджият, като да затули устата му, па седна на стола безсилен.

Ханджият не разбра значението на това му движение и отговори на Софка:

— От моста се хвърлили вчера, госпожо, момичето на чорбаджи Давидка и момчето на хаджи. . .

Той не довърши и се спря смаян, като видя, че Софка изведнаж падна на кревата примряла.

— Вода! Вода! — извика Брезов и изскокна да дири вода в кръчмата да свестява жена си.

Разтича се и ханджията да дири вода.

Но вода нямаше. . .

— Вода! — щуряше се Брезов.

— Голямата стомна е в тая стая — каза ханджият и посочи осветления прозорец.

— Майчице, какво става тука! Тая жена умря!

Брезов се спусна към вратата на стаята и хвана да блъска:

— Отворете! Дайте вода!

И в послудата си той, без да чака повече, натисна вратата, тя изпращя, строши се и се отвори.

Брезов се втурна вътре като хала.

Но той се дръпна внезапно и остана вкаменен на мястото си.

Той видя, че ония, които вечеряха на масата, бяха един рус момък и една вакла девойка. И те останаха вкаменени!

*

Рано сутринта файтонът се спускаше оттатък рида, наближавайки града, който се чернееше и пушеше посред снежната долина.

В колата бяха сега четворица пътници: Брезов и Софка, Иван и Анастасия.

Софка беше сияюща и ги гълчеше:

— Луди, луди! Да тръгнете тъй голи, в такава фъртуна, без да мислите, че ще замръзнете. . . А пък ти даже, Анастасио, и шапката не си си вземала!. . . Та твоята глава де е мислила тогава за шапка!

И тя се наведе, хвана с две ръце хубавата глава на сестра си и я целуна с просълзени очи.

— Нали ти казах, како: вятърът я отнесе във водата, като припках през моста.

— И на каква грижа сега са бащите ви и домашните ви! Мислят ви удавени! Те ще полудеят!. . . Селиме, карай по-скоро!

Файтонът с нова сила полетя надолу.

— Пада им се, пада им се на тия еничари! — викаше Софка. Брезов се обърна към нея усмихнато:

— Е, какво беше последното ти средство, което не щя да ми обадиш? Какво щеше да направиш най-после?

— Щях да съветвам Ивана и Анастасия да направят това, което направиха. . . На ония глави такъв бръснач трябваше. . . Те забравят, че и те някога са либили. . .

. . . . . .

Не е ли излишно да разказвам радваха ли се хаджи Васил и Давидко, когато сутринта пристигнаха заедно с Брезови във файтона им и чедата им, вече годеници, и весела ли стана сватбата на балканските Ромео и Юлия. . . Всички граждани с учудване и възторг не гледаха ли двамата стари сватове, хванати един за друг, как скокливо и леко, като двайсетгодишни момци, играеха «пайдушката», повърнали се за минута в младите буйни години, когато са живели, лудували и либили тъй горещо, и светът бил тъй хубав?

София, 1903

ЗАПАЛЕНИТЕ СНОПИ

(ЕДНА СЦЕНА, НЕОПИСАНА ОТ ТУРГЕНЕВА)

Беше близо пред жътва.

По полето, по пожълтелите стърнища, лежаха редове кръстци, наслагани по всяка посока, очаквайки да бъдат откарани на гумното и да пращят под кремъците на диканята. Тия дълги редове снопи наумяваха труповете по едно бойно поле, което жестоката битка бе посеяла със своите безчислени жертви. Само че това бойно поле беше радостно и благословено. Победата бе спечелена не от желязото и огъня, а от честния труд и от производителната ръка на работливия селянин. И картината беше спокойна, весела. Но доктора М., знаменития софийски ловец, съвсем не тая картина го занимаваше. Вървейки по слогове и през стърнища, той назърташе за лов. Очите му и слуха му бяха нащрек не ще ли изхвръкне отнякъде пъдпъдък или заек, за да го свали с верния удар на оръжието си. Ненадейно един заек изскокна зад близките кръстци. Докторът гръмна, но видя, че дивечът избяга нататък здрав и читав, незасегнат от брабонките, и изчезна от погледите на хртката и на ловеца. Кучето със сърдит и плачевен лай се щураше наляво и надясно, изгубило дирята на жертвата си. Докторът го извика назад, като се убеди, че изтърва лова, и приклекна в сянката на едни кръстци, за да си почине.

Той извади папироска, драсна кибрит, запали я и запуши.

Но едвам дръпна два пъти с наслада цигарото си, той забележи, че до него се пуши нещо.

— Ах! — извика той, като видя, че един сноп горе, запален от невнимателно хвърлената неугасена кибритена клечка.

Той скокна и взе да тъпче с крак. Но пламъчетата бързо пъплеха, прехвръкваха по изсъхналите и възпламеняющи като прахан класове. Той заудря с дръжката на пушката, но това още разпаляше огъня. В няколко секунди пламъците обгърнаха целия кръстец, па се разпространиха и по другите, що образуваха реда. Те запращяха зловещо сред гъст дим.

Докторът правеше отчаяни усилия да угаси пожара, подпомогнат от ветреца. Огънят изядаше алчно и немилостиво натрупаното богатство на селския труд, пъплеше по стърнището и заплашваше другите кръстци.

Смаян от тая беда, той не знаеше какво да прави повече и бързо закрачи през нивата, да се отдалечи.

Откъм селото се появиха селяни. Те идеха тичешком насам, към димящите се кръстци. Те му викаха да чака. Неколцина носеха дълги пръти. Лицата им бяха свирепи от гняв.

Докторът разбра критическото си положение и че напразно ще иска да се освободи с бяг от разлютените селяни. Той знаеше, че ще бъде съсипан с бой, и съобрази едничкото средство, за да избегне тая зла участ. Той дочака селяните.

— Ти ли запали, господине? — извика единия, стар шоп, с небръснато черно лице, твърде грубо, което гневът правеше зверско.

— Що запали кръстците бе? — кряскаше другият, белобрад, нисък и хром селянин, с див поглед, като замахна с климията, без да удари.

Докторът извика:

— Франк консул!

И захвана да батка някои най-употребителни български думи, размесени с френски фрази, с помощта на които да им обясни, че не нарочно е запалил снопите, като придружаваше оправдателната си реч със силно ръкомахане.

Късият шоп му грабна пушката. Докторът се разсърди от тая дързост и се спусна да си я вземе, желающ да остане в ролята си на горд чужденец.

— Тоя не е българин бе!

— Какъвто ще да е! — извика стария шоп със зверското лице и го затегли за ръката, като псуваше.

Пристигнаха и други шопи.

— Тоя ли запали бе снопите ми? — викаше яростно, облян с пот, един сух селянин, гологлав.

— Този бе, този!

— Не го пускайте, майка му стара.

— Дайте да го научим как се пали людско добро.

Ужасеният доктор усети дъхът на вино. Селяните бяха пили!

— Франк консул! — извика пак той, като си блъскаше юмрука по гърдите.

Но селяните не разбраха или не искаха да разберат какъв е тоя господин. Те го стреляха със злобни погледи, като го обсипваха със сърдити въпроси и с псувни. Те се трупаха застрашително около него.

Като гледаше тия яростни, изкривени от гняв лица, нему му се стори, че е паднал в ръцете на людоеди в някой тихоокеански остров. . . Той с учудване забележи странната прилика на едного от тях с Фридриха Велики — чийто образ, заедно с образите на други знаменитости, имаше у тях в албума си. Същите ъглови черти, заострен нос, с остър ястребов поглед; друг един шоп — който му грабна пушката — приличаше удивително на Виктора Хюго, един Виктор Хюго в диво състояние, зъл и неукротим. Един друг шоп пък, много яростен, с лице черно, с дебели бърни попукани и с глава, вместо с шапка, забрадена неизвестно защо с кърпа, наумяваше Менелика. . . Но бурята, която гърмеше около него, не му оставяше време да се любува на тия шопски копия на велики хора и той със своя размесен език и с движения им обясни, че е неволно причинил пожара, показа им една клечка кибрит и я хвърли на земята, за по-голяма нагледност.

— А! Ей го! Сам си изповяда: с кибрит запалил снопето! — извика оня, който приличаше на Фридриха Велики.

— Ах ти, жено! — извика стопанинът на кръстците. — Питайте го, защо запали? Да се огрей ли?

Но Виктор Хюго ревеше:

— Тая ръка трябва да я отсечем! Така е, така е, на парчета!

Стопанинът гледаше кръстците си как се изпепеляваха и плачеше.

Дойдоха още селяни.

— Какъв е този бе?

— Инженер — каза някой си; — аз съм му продавал мляко в София.

— Що чини той в нашите ниви? Що си не стои при жена си. . . тамо ней. . .?

— Дайте пък ние да му запалим брадата! — каза Фридрих Велики.

— Да го закараме в село, хайде!

— Дайте да го вържем!

Докторът хвана да прави движение, като че брои пари, за да им докаже, че е готов да заплати стойността на изгорелите кръстци. Той би искал да им каже, че е готов да плати двойно и тройно цената, която би му показал стопанинът, но понеже се беше осъдил да не знае български език, той се изнуряваше в отчаяни ръкомахания, които нищо не обаждаха на селяните. После трети път извика решително:

— Бен франк консул!

— Консул бил бре — извика един, който разбрал що значеше тая дума.

— И секретар да е, и княз да е — да не пали мъката ни с кибрит — възрази Фридрих Велики.

— Ох, моите кръстци, отидоха, пепел станаха! — вайкаше се стопанинът на нивата.

Виктор Хюго поиска да го върже.

Докторът се размаха гневно и го удари силно по лакътя. Виктор Хюго се разсърди, блъсна доктора, па го хвана за предницата.

Няколко юмрука и мушканици се изсипаха по снагата на консула. Два пръта се стовариха по раменета му.

— Дръжте бре!

И няколко попукани ръце извиха неговите отзад. Един селянин му ги върза с пояса си.

— Сега в село! — заповяда Фридрих Велики.

— Чакайте, стражар иде!

Те се спряха, като видяха, че селски стражар се задава запъхтян. Той беше видял отдолу пожара и навалицата и бързаше да види що има.

Докторът извика с плачевен глас на стражаря:

— Аман бе, ела ме отърви бе! Де се намирам аз: при прага на българската столица ли, или в дивата Дахомея?

По заповед на стражаря развързаха ръцете на пленника. Той се тръшна на земята сломен.

— Какво искате от господин доктора бе? — попита стражарят.

— Той ме запали! — извика стопанинът на нивата.

— По погрешка бе, брате! — И докторът обясни и на стражаря, по български вече, как се случило нещастието. — Кажи му — продължи той, като посочи притежателя, — че аз съм готов да заплатя стойността на изгорелите кръстци. Колко струва загубата? Тройно ще я дам. Колко лева?

— Нечем му левовете! — извика неутешимия Стоян. — Аз си искам снопето. Мъката си сакам да видя тука, за която съм се трошил и потил. Затова ли господ даде берекет, запази ни от суша и град, затова ли сях, жънах, събирах и когато да се порадвам, да дойде негова милост да даде огън на снопето?

И Стоян с разсълзени очи гледаше димящите снопи.

Най-после стражарят го принуди да вземе щедрото възнаграждение, що му даде докторът. Той скри парите в пазвата си и пак продължаваше да бъбри, да се отчайва и да се вайка.

— Но този човек е идиот! Получи си двойно загубата. Сега защо квичи? — каза докторът, като отминаха нататък със стражаря.

— Извинявайте ги, господин докторе — казваше му стражарят усмихнат. — Тия селяни са прости хора. Те обичат да се радват на рожбата си, да завлечат снопите на хармана. Там ще ги вършеят, ще се радват децата, ще се повозят на диканята; после ще си закарат житото в града на пазара да си го продават, както е обичая; после да се черпят в кръчмата и да се хвалят кому нивата колко е родила и колко хванало житото. Тъй виждат и сладостта на парите, сиреч. А сега, тоя селянин дохожда тука и вижда само пепел — разправяше му добродушно интелигентния стражарин, сам земледелец по-преди и запознат с психологията на българския селянин-земледелец.

София, 1903

УВЕСЕЛИТЕЛЕН ВЛАК

I

Гара Букурещ!

Огромната тълпа пътници българи, от двата пола, се изсипа от вагоните.

Г-н Туркулов и жена му седнаха в кола и потеглиха за една гостилница, за която по-рано узна Туркулов, че е по-евтина.

Гърмежът по улиците, високите здания на румънската столица, богатите магазини, разкошните накити на жените, върволякът, движението, картината на непознатото и необикновеното зашеметиха госпожа Туркулова.

Тя пръв път пътувала толкова далеко от улица «Аспарух». Мъжът ѝ я беше извел да види свят, възползуван от увеселителния влак С о ф и я—Б у к у р е щ, разходка, наредена от един досетлив предприемач, с твърде намалени цени. На това се дължеше големия брой пътници.

В скромната гостилница, дето слязоха и други българи, Туркулови се спряха само няколко минути, па излязоха, нетърпеливи да поразгледат Букурещ.

Вървяха напосока, те минаха през разни улици и излязоха на главната: Strada Victoriei (улица на победата). Беше празничен ден. Булевардът пред университета гъмжеше от навалица. Там привлече вниманието им конната статуя на Михай Витяза. Дълго зяпаха пред бронзовия лик на румънския герой, блъскани от върволяка, заглушавани от мълвата — без да обръщат внимание ни на едното, ни на другото.

Госпожа Туркулова най-после се умори от гледане.

— Цанко, да видим друго.

И тя машинално изви ръка, за да хване под мишница пак мъжа си, изгледвайки за последен път гигантската закривена опашка на бронзовия кон.

Но тя почувствува, че ръката ѝ бутна гърбът на някого, и се извърна.

Оня, когото бутна, не беше Цанко.

Тя видя, че я гледа учудено един непознат господин.

— Цанко! — извика тя и се заозърта.

Непознатият все я гледаше зачуден. Тя му се не беше извинила.

Магдалина взе да обикаля паметника, пробивайки си път през тълпата с ръце и лакти, за да види мъжа си.

Очите ѝ видяха безброй мъже, но нейния нямаше.

— Изгубихме се! — прошушна тя безпокойно.

После пак се защуря из тълпата, в която нахалост се силѝ да съгледа някой от българите, дошли заедно с тях.

Магдалина помисли, че не ѝ остава друго, ами да се върне на гостилницата, там да чака Цанка. Да бе по-съобразителна, би чакала на същото място; но Магдалина, останала простодушна провинциалка и в София, неопитна, с ум привикнал да се води от други ум, не можа да съобрази това просто нещо.

Тя махна на един файтонджия.

— Унде? (Накъде?) — попита возачът.

— На хотела карай! — каза тя, но веднага сети, че той не разбира български, а тя не знае влашки. Тя не беше попитала за името на гостилницата си.

— Иди си, иди си — каза тя на влаха.

Той я изгледа зачуден, избъбра нещо недоволен и шибна конете.

II

Тогава Магдалина реши да се оправи сама до гостилницата си, като се стараеше да си припомни по някои видени сгради и предмети улиците, из които бяха дошли.

Тя помнеше, че преди да излязат тука, бяха минали край една градина, и хвана посоката, която ѝ се стори,

че е най-вярна. Мина една по-малко шумна улица и се озова на някакъв мегдан, на оня край с градина. Като отиде до нея, видя, че е друга градина.

Тя се озърна слисана.

Спомни си тогава, че беше видяла високото кубе на една черква. Едно такова кубе се издигаше недалеко през къщята. Улови друга улица по посока на това здание. Но намери, че тая черква е друга. Тогава съгледа, че се издигаха наблизо и далеко и други кубета на черкви. Това я забърка.

Често минувачи се спираха и изглеждаха тая хубава жена учудени.

Един-двама млади, наконтени мъже почтително подигнаха шапките си и я запитаха или ѝ думаха нещо, което тя не разбираше.

— Боже мой! — пъшкаше тя, като продължаваше да се лута из улиците и да изглежда зданията, прилични по нещо на гостилници.

Па хвана да негодува против мъжът си.

— Остави ме, заряза ме, дивакът. Изгуби жена си! Де се е чуло това?

И пъшкаше.

Тя попитваше неволно някои срещнати хора за мъжа си, дано се улучи някой българин. И на влашките им въпроси тя отговаряше въпросително: Туркулов?

— Трябва да е туркиня или да търси някой турчин — казаха си двама офицери, на които пак беше отговорила с тая дума.* Па ѝ махнаха да дойде с тях. Тя доверчиво ги придружи и вървяха заедно около сто метра.

— Crédieu! Elle n'est pas mal. Un vrai type de femme mignonne — каза единият.

(Дявол! Бива си я. Истински тип на миловидна женица.)

— Elle plaît vraiment — казваше другият.

(Наистина, привлекателна).

Те повикаха стоящия до ъгъла стражарин и му говориха нещо.

Стражаринът, човек нисък, дебел, с грубо лице, с паднали мустаци въз устата, дойде при нея, поздрави я и я попита:

* Turcu, Furcul — по румънски значи турчин.

— Туркул?

— Да, да! — отговори Магдалина радостно. Тя се чудеше как не се сети по-рано да се обърне до съдействието на полицията, за да намери мъжа си.

— Пофтим, домна! — каза и́ стражарят и и́ направи знак с ръка да го последва.

Тя тръгна с него поуспокоена.

Няколко пъти полицейския служител се обръща към нея все с тоя въпрос:

— Турку?

— Да, да, да, Туркулов.

И тя се усмихваше щастливо. Как сега и́ се виждаше симпатичен тоя човек.

Минаха две улици, пресякоха градина с железен стобор. Магдалина пак помисли, че това е първата градина, и улицата и́ се стори, че е една от минатите с мъжа и́.

«И каква хитра тукашната полиция! — мислеше тя. — Знаят всеки пътник де е слязъл и как го викат. Как ще да натъркам носа на Цанка, тоя дивак! — После и́ домиля за него: — И той сега ме дири и се е уплашил за мене. . . Трябва един цял лев да подарим на стражарят.»

Припичаше. Магдалина имаше силна жажда от многото ходене. При едно павильонче на улицата видя, че хората пият вода из чаша, която им наливаше момиче.

Тя направи знак на другаря си, че иска да пие. Той разбра и се отби с нея при павильончето. Но като сръбна от содата, тя се намръщи и остави чашата.

— Вода! — каза тя.

Девойката разбра и и́ наля вода. Магдалина с наслаждение изпразняше чашата, догдето другарят и́ разменяше няколко думи с продавачката на сода. Тя пак зачу думите «турк», «туркул».

Стражарят изпи недопитата от Магдалина чаша със сода, па и́ каза, като си отри надвисналите мустаци:

— Мерси.

Продавачката я гледаше любопитно.

— Фрумоза домна — каза тя (хубава госпожа).

Магдалина и́ се усмихна приятелски, остави и́ гологан и тръгна пак със стражаря.

Те вървяха като добри и стари приятели. Стражарят, щастлив, че има случай да услужи и даже да кавалерствува на такава миловидна чужденка, често я гледаше приветливо и и́ изговаряше: фрумоза домна.

Среща им се зададе един файтон.

— Пазещи! — каза и́ той и я отстрани.

Тая дума «пазещи» я зачуди.

Попита го:

— Да не сте българин?

Но той нищо не разбра, само и́ кимна ухилено.

«Не е българин — помисли си Магдалина; — но влашкия език е разбъркан с български, аз съм чула от Македонски в театъра, когато играеха «Хъшовете».

Най-после стражарят и́ посочи една къща, над която се развяваше червено знаме.

— Не е това! — каза тя и се спря нерешително. Зданието съвсем не приличаше на гостилницата и́.

Но стражарят сочеше с пръст зданието и я приканваше с убедителни знакове да го последва.

— Тук ли е? — попита тя, твърде зачудена какво ще прави мъжът и́ в тая къща с червения байрак.

— Да, да — отговори утвърдително стражарят.

III

Като дойдоха до портата, той натисна копчето на електрическия звънец. Вратнята се отвори и излезе един висок, дългомустакат човек, с фес, с арнаутска ризница, ален чепкен, обшит със злато.

На Магдалина трепна сърцето от радост. Арнаутинът и́ се видя по-близък, по-свой човек от всички тия власи.

Стражарят му разправи нещо, предаде я на арнаутина, поздрави я и тръгна.

— Чакай! — и тя извади, та му даде четирите гологана, които и́ останаха.

— Бо да прòсти! — поблагодари я полицейския служител.

— Имат и бог да прости — знам това от Македонски. — Дали го помнят тука още с

ризницата — думаше си Магдалина; но тя нема време да довърши размишленията си. Арнаутинът ѝ проговори: «буюрун, мадам!» — и тя тръгна покорно след него.

— Какво ще прави тука Цанко?

Влязоха в широко антре с паркет, после в една стая мобилирана с кадифени кресла и канапета. Арнаутинът я покани да седне, па излезе.

Магдалина, като чакаше мъжа си, изглеждаше богатата стая. На стената висеше голям образ на султана в златно кръжило.

— Какво прави тука тоя султан — зачуди се тя, — и Цанко при него?

На един украсен със седефени шарки стол стоеше пъстро фарфорово наргиле, с увит около него, като червена змия, маркуч. Имаше фотографии по стените. Те представляваха все хора с фесове и с ордени по гърдите.

Вратата се отвори и влезе един млад изящен турчин, с интелигентен вид.

— Кой османлия търсите, госпожо? — попита я той вежливо.

Тя не отбираше турски. Ограничи се само да изрече името на мъжът си. Той я попита по французски. Тя дигна рамена.

И той дигна рамена.

Това беше драгоманина на турското в Букурещ посолство, дето била доведена от досетливия стражар.

Чиновникът разбра, че тая жена по погрешка е доведена тука.

— Не е ли тука Туркулов? — попита тя, обхванатa отново от безпокойствие. Ефендито разбра, че Туркулов е собствено име и че търси някого, който носи това име.

— Йок — отговори той.

Само тая дума разбра. Тогава стана плахо, за да си излезе. Турчинът я попита пак, като си припомни окончанието на името.

— Москов? Сърб? Булгар?

— Булгар! — извика Магдалина.

— София? Варна?

— София! — отговори Магдалина. Надеждата изново я съгря.

По лицето на ефендито се изписа удовлетворение. Той клюмна усмихнато, повика арнаутина-гавазин и го попита за адреса на българското агентство, записа го на един лист хартия и ѝ я даде с думите:

— Мадам, булгар консулато.

Магдалина му благодари с лека усмивка.

Той се извърна към гавазина:

— Я заведи госпожата до главната улица, оттам сама ще се оправи с бележката ми.

IV

До главната улица имаше доста разстояние. Магдалина с арнаутина вървяха заедно, като сегиз-тогиз разменяха мимически движения, с които си отговаряха на неразумени въпроси.

Арнаутинът се улучи човек, надарен с особено рицарско чувство към жената, оставена временно под закрилата на неговата храброст и такт. Величествено се размяташе ризницата по тротоара и минувачите учудени гледаха тоя исполин с тая малка жена; той имаше изглед на човек, който се готви да убие с юмрука си всеки, който би дръзнал да оскърби даже с един нескромен поглед госпожата. Някои вземаха Магдалина за дъщеря, жена или роднина на някой посланик и с почит се отстраняваха.

Магдалина стискаше билетчето на ефендито и мислеше за мъжа си и за терзанията му тая минута. Мислеше си още колко митарства има, доде се намери с него, защото и в българското консулство не можеха да знаят името на една гостилница, която и тя не знае.

Добросъвестният арнаутин хвърляше зверски погледи на някои от срещнатите, които си позволяваха да се вторачват твърде в Магдалина, а като пресичаха улицата, викаше повелително на файтонджиите да спрат или да се отбият. Това силно ласкаеше Магдалина: тя пръв път в живота си се виждаше предмет на такова внимание.

Като излязоха на главната улица, арнаутинът,

преди да се раздели с нея, даде ѝ и устни насочвания. Тя само кимаше приветливо, без да разбере нещо, като се вгледваше в огромните му мустаци, които стърчаха застрашително високо над главата ѝ.

Стисна му ръката с признателност и продължи пътя си сама, спирайки се неволно пред модните магазини или се оглеждаше в стъклата им, дето виждаше бузите си твърде разчервенели. Даже видя брадавичката си и се усмихна.

— Ако ме дири мъжът ми, по тоя белег ще ме дири...

При един такъв магазин, дето прикова вниманието ѝ една прекрасна сламена капелина, с чудна копринена фльонга в средата, с брилянт между венче от сапфири, съгледа, че е изпуснала книжката. При това откритие тя се изново обезпокои. Тя се озърна плахо. Слънцето залязваше. Продължи пътя си и пита на няколко места за българското консулато — «булгар консулато», — без да получи свестен отговор, и все отиваше напред: гладна, уморена, подвлякла крака. Дойде ѝ на ум да вземе файтон, но като се сети, че няма пари, отказа се от това намерение.

— Както ми разправяше арнаутина, ще е близо тук някъде! — И тя попита един стражар за българското консулато.

Той дигна равнодушно рамена, види се, не я разбра или не знаеше това консулато. Но други един доби вид, че разбра, и ѝ посочи в дъното на една напречна улица.

Тя действително можа да види едно знаме, че се развява тамо. Скоро щеше да мръкне и едничката ѝ надежда оставаше там, при оня байрак. Как ѝ тупаше сърцето, като го приближаваше. Още по-отблизо тя видя, че там са два байрака, от двете страни на една отворена порта, с арка отгоре. В двора, заградени с железен стобор, се зеленееха дървета.

V

Магдалина влезе запъхтяна под арката, на която в здрачът не можа да прочете надписа. Имаше под дърветата много кръгли маси със столове при тях, празни.

При всичко, че никой гавазин я не посрещна, тя се запъти из алеята към павилиона в дъното на двора.

Пресрещна я един господин с бяла вратовръзка и с фрак и я попита какво желае.

— Тук булгар консулат? — попита тя запъхтяна келнера.

Той ѝ отговори по-напред със слова, после със знакове, че тука няма такова нещо.

Магдалина позна тогава, че това е градина и бирария, и изпъшка безнадеждно.

Тя беше премаляла и седна при една маса. В тоя миг дворът се осветли с фенери и се появиха някои гости.

Магдалина стоеше слисана, безпомощна и се готвеше да заплаче, и не виждаше господина с бялата вратовръзка и с фрака, който стоеше неподвижен пред нея, очаквайки да му поръча нещо.

Но той я остави, понеже вниманието му отвлече един нов гост, човек млад още, с рижи бакенбарди, изящно облечен, който вървеше из алеята, въртейки небрежно бастуна си.

Те се сприказаха малко време, като гледаха насам. После господинът с бакенбардите се запъти към масата, дето стоеше Магдалина.

Господинът с бакенбардите я поздрави учтиво по български. Магдалина дигна очи. Тя го не познаваше. Но като чу българското «добър вечер», нова надежда я ободри. Тя го попита за българското консулато. Непознатият ѝ отговори, че в тая улица е персийското консулато, и изказа готовност да я заведе в българското. При всичко, че той говореше завално, неправилно български, като един чужденец, незнающ добре езика, Магдалина с удоволствие прие тая среща и не се зачуди, когато той ѝ поиска позволение и седна при масата.

Той изслуша, с живо наглед участие, одисеята на Магдалина из Букурещ и впиваше остро погледа си в милото ѝ развълнувано лице. Тя неволно усети доверие към тоя любезен господин, тъй изящен, тъй почтителен. Без да я пита, той деликатно ѝ поръча бира със закуски. Магдалина, подир дълго отказване, склони да приеме угощението му — тя примираше от глад, —

след което щяха да идат при консулатото. Мнозина други гости от други маси поглеждаха усмихнато или завистливо тоя господин, честит в обществото на такава напета дама.

Внезапно господинът с бакенбардите съгледа, че влезе в градината една висока млада госпожа, извини се и отиде при нея. Магдалина остана сама втрещена.

VI

Когато Цанко Туркулов изтърва, по една непростителна разсеяност, съпругата си при паметника на Михай Витяза, той я дири в тълпата напразно, а после се затече към една друга госпожа и я гони доста надалеко, за да се убеди с ужас, че се е припознал.

И защуря се да търси Магдалина.

Като изгуби надежда да я види на тоя булевар, той се затече в гостилницата си, разумява се, безплодно. Тогава съобрази, че жена му не знаеше името на гостилницата, чийто латински надпис и не би могла да разбере, нито можеше да се оправи из непознати и забъркани улици до нея. Па се сети, че тя няма и пари.

Уплаши се Цанко и се залута да я дири из околните улици, на посока.

Случаят го срещна с познатият нам стражарин, с падналите въз устата мустаци. Той и нему зададе въпроса си, зададен досега на петнайсетина пазители на тишината — той знаеше влашки.

— Съгледахте ли жена ми, една чужденка, да ходи тъдява?

Вместо ужасното и кратко: «Нам възут» (не видях) или нямо повдигане на рамена, тоя път Цанко чу питането:

— Чужденка? Каква беше?

Цанковите очи светнаха.

— Една малка жена, със сини очи, с чипичък нос и с една брадавичка наляво на брадата.

— Видях я — каза стражарят.

— Видяхте я? Накъде отиде?

— Вие сте неин мъж?

— Да.

— Турчин?

— Не!

— Тя приказва с мен, но тя търсеше турчин.

— Защо е търсила турчин?

— А, господине мой, не зная това. Друга ще е вашата жена, щом не сте турчин. Малко ли госпожи имат сини очи и брадавички?

Стражарят разсъждаваше нещо на умът си.

— На какъв език приказваше?

— На никакъв. Само едно казваше: «Turcu!».

— Жена ми е! Аз съм Туркулов! — извика в полуда от радост Цанко и поиска да прегърне стражаря.

След две минути един файтон като стрела фучеше към турското посолство.

Оттам файтонът като стрела фучеше към българското дипломатическо агентство.

Оттам файтонът като стрела хвърчеше към полицейското комисарство.

Полицията и тя тури на нога всичките си средства.

Стражарят, който погрешно прати Магдалина към персийското консулато, даде показанията си на комисаря. Един файтон с него и Цанка изтрещя в персийското консулато, късно.

Но стражарят пред зданието обади, че видял подобна жена, но тя влязла в градината.

Хай в градината!

Имало такава жена с чипичък нос и с брадавичка, но тя вечеряла с домну Липяну и излезли алабраце.

— Домну Липяну? — извика комисарят.

— Кой е този Липяну? — попита запъхтян Цанко.

— Един от най-опасните донжуани на столицата. Ето странен случай!

— Какви са тия донжуани? — питаше Цанко безпокойно, отчаяно слаб в областта на литературата. — Разбойници някакви?

Комисарят се усмихна:

— Тоест. . . своего рода разбойник. . . Животът не взима, но. . .

Цанко настръхна.

— Господин комисар! Искам си жената честна и непокътната, както я доведох у вас! — викаше Тур-

кулов и въображението му работеше немилостиво и неговото сърце изпитваше мъките на пъкъла. . .

— А, господине, в нашите сили е да ви я повърнем здрава и читава — този злодей Липяну никога не убива жените, — останалото зависи от възренията на мадам Туркулова. . . Вие най-добре познавате. . . темперамента на съпругата си и в един град, пълен с опасни примки и съблазни като нашия, благоразумните мъже внимават да не изгубват жените си. . .

Комисарят прати стражар да найде домну Липяну, пожела всяко благополучие на Туркулова и отиде по друга работа.

VII

Туркулов се скитà цели часове из осветлените улици и разглежда всяка жена с кавалер. Веднаж даже извика по име Магдалина, като я видя гърбом подръка с един господин, и понеже изглеждаше, че тя си прави оглушки и не се извърна, той енергически я стисна за лакътя, ужасѐн в същия миг, като видя друга жена. Господинът, възмутен от тая дързост, поиска да повика полицията, но Цанко изчезна в мърчината.

Главата му се пукаше от мисли.

— Тя е такава срамлива!. . . Как да излезе ала-браце с един чужди мъж!. . . И да приеме да я гощава още!. . . — И дойде му горчиво на ум българската пословица: «Кокошка и жена синор нямат.» — Право имат турците, дето казват: «На жена калъч дай, воля не давай!». . . Но аз съм пак крив: защо я изтървах! — И той кроеше вече в ума си да я напуща. . .

Той се скиташе в полуда. «Не, няма да я напуща! И как ще може без нея?» После помисли мрачно, че каквото и да се случи, Магдалина ще бъде доведена в българското дипломатическо агентство.

«Тя все ми се сърдеше за това пусто име: Туркулов — мислеше си той,—но сега благодарение на него аз ще я намеря. Всяко зло за добро. . .» — Той пак отиде на агентството, но му казаха, че я няма там.

И ужасните мисли продължаваха до ровят и горят като нажежени шишове мозъка му.

Той се върна отчаян в гостилницата си. О, чудо!

О, щастие! Там намери Магдалина и друго българско семейство. Те се бяха случайно намерили в градината и дошли заедно в гостилницата (градинския слуга по невнимание беше дал неверни показания).

— За срамотата! — казваше още развълнуваната Магдалина подир първите обяснения. — Да ме изгубиш!. . . Ами какво ще стане с нас, ако вземе някой да ни опише и ни напечата?

Съпрузите Туркулови прекараха, до тръгването на увеселителния влак, още два дена в разходки из Букурещ. Излишно е да питате откопча ли се на минута поне Цанковата ръка от Магдалинината. . .

София, 1900

ПРОЩЪПАЛНИК

У Никифорова, богатия софийски гражданин, предстоеше да се извършва на третия ден на Коледа, вечерта, прощъпалника на първородния му син Николча.

За бащата и за майката, ощастливени с наследник, това събитие беше особено радостно и честито. Те бяха поискали да го отпразнуват по най-бляскав начин в средата на роднини и близки семейни приятели.

Разкошно и с вкус накичения салон, озарен от висяща ламба-люстра, която заливаше с приветлив светлик скъпите белгийски килими, кадифените, вишнев цвят, кресла, златните кръжила на картините и на голямото огледало, и всичките ония дребни накитни неща от мрамор и бронз, с които ръката и тънкия вкус на младата домакиня бяха умели да повишат привлекателността на великолепната обстановка.

Единият кът на салона се пълнеше от високата «йолка», устроена по Коледа, за радост на сина, прясно руско нововведение в нашите столични обичаи. По нейните тъмнозелени клони, посипани с изкуствен снежец, за да се науми бориката в зимната си премяна, и омотани с паяжина от блестящи сребърни и златни жици, висяха във вид на фарфорови чашки или цветни кандилца многобройни кошнички с конфекти, бонбони, шоколадчета — всичко това назначено да изпълни с радостен възторг очите и душата на малкото човече, царят и славата на къщата, в която тая вечер беше и героят.

Домакинът, четирийсетгодишен мъж, висок, пълен, с поглед внушителен, господарски, с движения самоуверени и резки на човек, привикнал да повелява,

сам шеташе и даваше последните разпореждания на прислугата, за да бъде всичко в ред за приличното посрещане на очакваните гости. Жена му, черноока хубавица със среден ръст и с малки красиви бели ръце, влизаше и излизаше, шумейки с копринената, залепена на стройната ѝ снага рокля, носейки със себе си атмосфера от тънки благовонни миризми, и хвърляше надзорни погледи върху уреда в салона и извън него.

Третият член на семейството — героят сега — Николчо — не се показваше. Чуваше се само сребристият му вик в ближната стая, често пресичан от радостни изхълцвания или плач, според сполуката или несполуката да достигне вървешком стола — гимнастика, на която го обучаваше слугинята, приготвяйки го за тазвечерния подвиг.

Гостите задохождаха. Най-напред семейството на Костаки Аргиров, кум Никифоров, виден търговец, после белобрадия дядо поп Сребро с попадията и двете си дъщери, тоже сродници, почти едновременно с майора Грудова и жена му, прелестна и модна дама от висшия свят, а най-сетне домакините посрещнаха високопоставения чиновник от министерството Врачевски и г-жа Врачевска, дебела, но миловидна трийсет и пет годишна жена, твърде гиздосийно и модно облечена, малко вятърничка за възрастта си, и доктора Галева, с напреднала възраст обществен деятел, със строго, разочаровано лице, на когото политиката бе побъркала на докторското поприще, а докторското му на политическото. . . Ето защо при неговото появяване разговорът незабавно мина на политика.

— Не, аз ви казвам пак: ние българите няма да се оправим, ние не сме узрели за политически живот, ние сме още в оная детинска стадия, когато трябва пръчка за децата, а не нож в ръцете им. Конституция имаме, нали? Ний способни ли сме за конституция? Омаскарихме всичко. Едни други ще се изядем. . . Тъй ако отиваме още малко, ще пропаднем, та и никой не може да ни избави от тая пропаст. . . — продължаваше докторът обичните си еремиади и зловещи прокобвания за участта на отечеството.

— Пак политика! Оставете я джанъм, да си видим

радостта — обърна се поп Сребро; — Катинке, де Николча да го видим?

— Парашкева го облича сега — отвърна г-жа Никифорова.

— Та именно, там бъркаме я: от политиката бягаме, оставяме я на вагабонтите, те да ръководят съдбата на държавата. Честните и опитните родолюбци са оттикани, умните си гледат своите работи — нека общите да горят на огън. . . — подзе ядовито доктор Галев.

И Врачевски поиска да отклони разговора на друга страна, защото докторовата критика го туряше малко в неловкост, и той попита уж случайно майора:

— Кажи ново-вехто, господин Грудов.

— Какво заповядате? — каза майорът, като стана от мястото си, дето се бе случил между баба попадия и жена си, и седна при Врачевски, за да може да го чуе отблизо, понеже баба попадия с двете си дъщери, госпожа Врачевска и госпожа Аргирова бяха дигнали голям шум едновременно по важния слугински въпрос и скъпотията на яйцата, та заглушеният майор почти нищо не бе можал да чуе от важния разговор по политиката.

Когато зачу повторния въпрос на Врачевски, той каза:

— Нищо не знам. . . Ах, да! Тая вечер се научих, че Мартинов се отровил.

—Кой Мартинов? — попитаха сепнато Врачевска и Галев.

— Кой Мартинов? — попита и дядо поп, като махна повелително на баба попадия да не пищи.

— Казаха, че е Мартинов, поетът.

— Бре!

— С какво се е отровил? — попита докторът. Тая лакома новина въдвори мигновено тишина в женската част на обществото. Удивления, охкания, смайвания. Жените обсипаха майора с въпроси.

— Ами кой е тоя Мартинов? — попита пак поп Сребро, комуто остаяше неясно нещо.

— Мартинов, поетът, писателят бе! — отговори докторът. — Трябва да е взел стрихинин в силна доза или цианкалий.

— Баснаджият ли? — извика учудено поп Сребро, като се сети сега за кого е реч.

— Не, той не пише басни — забележи майорът.

— Календарджият де — поправи се попът.

— Не е календарджия, джанъм — каза майорът:— той е писател и поет, много талантив, кой го не знае.

Тия обяснения никак не измениха ниското попово мнение за Мартинова. Той никога в живота си не беше си дал труд да различи тия разни понятия: календарджия за него беше всеки, който пише книжа, печати ги и ги продава, за да се поминува. За Мартинова той знаеше само това и ето защо по лицето му се появи изражението на някакво чувство средно между жалост и презрение.

— И каква ще е била причината? — попита трети път госпожа Врачевска.

— Доколкото можа да съдя от един по-предишен разговор с Пиперкова, негов най-ближен приятел — пое майорът, като си изтърси пепелта от цигарото в бронзовата изваяна пепелница, — причината да посегне върху живота си ще е бедността, по-добре — глада.

— А!

— Да, гладът и огорченията. Мизерията и грижите го отчайваха още от дълго време, откогато бе изваден от служба и хвърлен на пътя с жена и три деца, поради независимия си характер. Той беше все мрачен, умислен; имало минути, в които дахаждал в отчаяние. Той казвал често на Пиперкова: «Пиперков, дотегнал ми е тоя мизерен живот, ядове и тегла, някой път ще си пръсна главата с куршум». . .

— А вземал отрова, като жена — забележи строго попът.

— Затова го гледах — каза докторът — все такъв смутен. . . трябва да е. . . Въобще, който е поет, е болен човек — прибави с доктринален тон Галев, — или по-добре: серсем човек. Един човек със здрав ум и с.мозък в главата би потърсил друга печалба, вместо да гладува от писателство. На Мартиновата постъпка може да се реши само един извеян глупец.

— Позволете, г-н докторе, глупец не е Мартинов, а напротив, твърде даровит поет, чието име се славеше. . .

— Чието име се славеше, а коремът му куркаше — каза докторът. — Кой купува у нас книги?

Няколко време следваха всякакви догадки и тълкувания за причините на това самоубийство и нещастните му сетнини за Мартиновото семейство. Както обикновено, новините за чуждите злощастия са найпитателна храна за един оживен разговор и сегашното известие внесе благодетелно освежение в беседата, станала бледна и незанимателна от докторовата политика.

— И за какво му бе тая слава? Аз съм го виждал няколко пъти — вехтък, вехтък! — каза Аргиров.

— Вчера пак срещнах едного от тях с книги под мишница. . . продава ги из улиците. . . Ама пазил ме бог да купя нещо — каза поп Сребро.

— А бе не е, дядо попе: ти за другиго разбираш!— пресече го докторът.

Офицерът пак пое:

— Ако славата му не даде хляб, тя му спечели врагове. Голямата му дарба възбуди завистта на ония, които тя засенчи. Пиперков ми казваше за мълчалив един комплот на пишущите братя, който от дълго време правил живота на Мартинова несносен. Непрестанните злъчни и от всички страни печатни нападки, хули, клюки, обезценяване на трудовете му, отричания таланта му го правили нервен, раздразнителен, уязвявали извънредно чувствителното му самолюбие и убивали съня и здравето му. «Видиш ли тоя концерт от вълчи воеве против мене, брате, казвал той на Пиперкова. Той ще ме убие, слаб съм, няма да устоя: от чуплив кристал съм направен, не от гранит. А в тая злощастна България на един писател е нужен, при таланта, и желязна душа, и железен юмрук, които аз нямам. . .» От една страна самолюбието, от друга — черната сиромашия при горделив характер докараха злото: нервозната раздразнителност сломи духа му, а отчаянието уби куража му; такъв е нашия обществен живот.

Аргиров помисли и каза, като допи чая си:

— Пак обществото криво, пак България лоша, злобна, завистлива! Така пеят всичките глупци, за които светът е лош, защото те не знаят ни на себе си да бъдат полезни, ни другиму.

— Извинете, Мартинов беше полезен със своята литературна деятелност — каза Врачевски.

— Кому беше полезен?

— На обществото. . . на народа, в духовно отношение, разбира се.

— Защо тогава не живя?

— Защото у нас перото не може да храни, книжната търговия няма пазар.

— Щом няма пазар една стока, то значи, че тя се не дири, че не трябва. Повтарям ви, той е глупец и ненужен човек и на себе си трябва да се сърди само.

— Непрактичен, но не глупец — възрази майорът.

— Глупец. Позволете ми: какъв бихте ме нарекли, ако вместо да правех търговия с жито и пашкули, аз изнасях на тържището гладки валчести камъчета, извадени из дъното на Искъра? Може би тия камъчета подир сто години да потрябват за нещо някому и да добият цена, но сега с тях аз ще мога да постигна едно нещо: да умра от глад или от отрова като негова милост, без да имам право някого да обвинявам. Тъй ли?

— Имаш право, кумче! — потвърди поп Сребро. — Хай наздраве, да е жив наследникът! — и той изпи чашката с бенедиктин, що поднасяше слугинята.

С изключение на майорът и Врачевски, всички се съгласиха много или малко с практическите възгледи на Аргирова. Майорът възрази нещо, но слабо, чувствувайки правотата на студената му логика.

— У нас, бай Грудов, писателска слава и сит корем не могат да вървят заедно — заключи Врачевски.

— Богат ли си — славен си, беден ли си — лови звезди от небето — вятър — добави докторът.

— Ако забележа, че някое от децата ми ламти за тоя гладен занаят, ще счета, че това е едно проклятие божие — каза Аргиров. — Ако не ще бащиното си поприще — нека стане чиновник, адвокатин, доктор, орач, боклукчия, но само писател — да е просто. . .

И попът се съгласи с Аргирова.

— Аз имам две дъщери за женене — каза той, — но двеста да имах и в светът един ерген, пак нямаше да му ги дам, ако беше календарджия.

Никифоров, който се завърна из другата стая и зачу последните попови думи, каза:

— Дядо попе, твоите мисли са малко ръждиви: нашето отечество има хиляди души като тебе и като

мене, ние ще живеем и ще умрем, без да оставим някакви следи. Славните хора са редки и колкото повече ги има един народ, толкова по̀ е той напреднал и честит. Мартинов, наистина, е беден, но той е гордост за нас и само хора, които не разбират от високото и идеалното, могат да съдят тъй лекомислено, както прави светия ти. . . Славата не се купува с пари, поетът е нещо рядко и високо. . .

Поп Сребро се ухили и каза:

— Нека тя бъде за другите — славата до нас да не дохажда. . . такава баснаджийска слава с глад.

— Ех, дядо попе, не отбираш. . . затова не цениш такива хора.

— Ти белким би искал твоя Николчо да стане поет, да се слави и мре от глад?

Влезе шуреят на Никифорова, който се вслуша в разговорът, па троснато каза:

— А бе не поетът Мартинов, а се отровил някой си Мартинов бакалин.

— Ах! — извикаха всичките.

— Някой си Мартинов от Ючбунар: самоубил се, че имал дългове, та му продали къщата — добави новият гост.

Домакинята влезна в салона със засмяно лице, носейки на ръце Николча.

— Ето го, гълъбчето!

Настана общ възторг. Загалиха, замилуваха, зацелуваха по надутите бузки, по гойните меки ръчици детето. Дядовите попови мустаци го ободоха, то навъси чело, дигна накриво вежди и изплака, веднага утешено от майчината си целувка, от която се разцъфтя ясна усмивка по нежното му бузесто личице и сини херувимски очици.

— Николчо!

— Колчо!

— Колинка!

— Коле!

— Коко!

И галените имена с безбройните драгостни изявления на любов се сипеха върху здравото дете, което

сбра сега всичките погледи и сърца. Донесоха му количката с кончето да я тика напред по паркета, вървейки по тоя начин опряно на нея. Когато то видя елхата, то извика хлъцнало от радост, остави колцата и самостоятелно закрачи към вълшебното дърво с простреми ръчички към висящите богатства на него. Присъствието на това драголюбно и нежно същество тук разля чаровна радост, след одевешния невесел разговор на събранието, и победоносно завоюва вниманията и умовете, и очите, които се не насищаха да му се учудват и радват.

Баба попадия направи с уста движение, като че го заплюва.

— Грозотнико! — каза тя с намусено от сияюща усмивка чело.

— Параскевке, отнеси Коленцето оттатък, докат наредим прощъпалника — заповяда Никифоров и като се обърна към присъствующите, той каза тържествено: — Господа, този стар български обичай е един от най-хубавите наши обичаи и аз държа за него. Но той особено е важен за мене, защото, да ви се изповядам: аз съм малко суеверен: вярвам онова, което предскаже прощъпалника за бъдещето на детето.

— Как да не вярваш? Това си е наредено от нашата вяра — забележи попът дълбокомислено.

— А ще ме попитате: защо вярвам? — продължи Никифоров. — На основание фактите. Някога на моя прощъпалник аз съм вземал майчиния си гердан с жълтиците и сега видите. . .

— Играеш с жълтици, разбрахме — каза поп Сребро.

— Тоест станах търговец — жълтиците, парите тогава значеха търговия. . . Бачо на своя прощъпалник вземал кръста. . .

— И стана поп, бог да го прости — допълни поп Сребро.

— Малкият ми брат Димитър грабнал ножът. . .

— Хайдутин? — избъбра попът.

— За тогава, дядо попе. . . а сега офицерин.

— Истина — офицерин. Как се сбъдна! Божия промисъл. — И поп Сребро се прекръсти.

Майорът забележи:

— Любопитно е, че и аз съм бил вземал ножът и баща ми си помислил, че ще стана касапин.

— Не е много сбъркал. Тоя кръст, дето го получи за «храброст» на гърдите подир Сръбската война, за какво е? — усмихна се докторът.

Поп Сребро се чешеше в тила и се мръщеше, вероятно искаше да си спомни за своя прощъпалник.

— Та видите — продължи домакинът, — в нашата фамилия предсказанията на прощъпалника не са лъгали ни един път. Сега разбирате колко е голямо и справедливо моето любопитство тая вечер.

Докторът и Врачевски потвърдиха също, че някаква тайнствена воля се намесва в случайностите на тоя обичай.

Не произволно и слепешки детето грабва тоя или оня предмет, а по силата на някакъв вътрешен нагон, някакъв сляп усет, инстинкт, разумен магнетизъм ръководи първото движение на ръчицата му. . . Може би тук се проявява и атавизъм. . . Припомниха и други примери за сбъднати предвещания. Другите безусловно се присъединиха към тяхното мнение. Баба попадия спомни, че брат й взел дивита, а той бил двайсет години капзамалин в турско време, винаги с дивит и тефтер в пояса — капзамалин и умрял.

И цялото общество тука се намери в хипетическо верующе настроение. Скептичен остана майорът, но той от такт и приличие не искà да нарушава ненужно умилителната общност в мислите и да накърнява с неуместни усъмнявания тържествеността на стария български обичай.

Домакинята, лучезарна от щастие и младост, пое от слугинята сребърната широка синия с предметите на прощъпалника и заедно с мъжа си ги наредиха въз килимче, постлано на паркетния под. Една ламба насред килима осветяваше следните вещи:

Куп жълтици (те означаваха търговец).

Кръст (духовно звание).

Орден (чиновник).

Детска сабица (офицер).

Пасти (чревоугодец).

Чаша вино (весел, жизнерадостен човек или пияница).

Китка цвете (кавалер и женолюбец).

Един подвързан в червено том «Стихотворения Пушкина» (поет, писател!).

Умните и честолюбиви родители туриха последният символ на оня край, който почти остаяше в сянка под увисналия край от покривката на масата. Отсам, най-близо до погледа на детето, блещяха жълтиците, после орденът и сабицата. В увлечението на своята нежна родителска любов те си допуснаха тая невинна хитрост, уверени, че улесняват работата на орисията.

Златото лъскаше и блестеше съблазнително под яркия светлик на двете светила; блестеше весело и кръстатия орден от емайл, златообкован с алената си александровска лента. Сабицата, като едно бяло зъмче, лежеше красиво на килима.

— Облог правя, че ще налети право на жълтиците: сегашните деца са хитри — забележи поп Сребро, като впиваше погледа си в лъскавата купчинка.

— Аз съм за сабята — усмихна се майорът — и искам да черпи шампанско господин Никифоров: тя значи войник, значи и генерал.

— Колчо да гледа ордена, ордена! — извика докторът. — Сега този, а като стане мъж — друг, с лента през гърдите — министерски! Помнете ми думата, орденът ще вземе!

Никифоров извика тържествено към жена си:

— Коленцето сега!

Радостни възклицания посрещнаха пак детето, когато госпожа Никифорова го внесе в салона.

Тя го сложи, закрепи на краката му и каза нежно:

— Коко! Там, там! — посочвайки му прощъпалника.

— Коленце! Вземи, вземи! — каза му галено и баіцата, като ръката му сочеше прощъпалника и, неволно може би, право в златната купчинка.

Всичките със замръзнала усмивка на лицата следяха с напрегнато внимание движението на Николча. Детето, като видя предметите, хлъцна от радост, която се изрази чрез някакъв самодоволен звук, полувик, полусмях, получуруликане. Па с простени ръчици то

закрета смешно с неукрепналите и разкрачени нозе право към съблазнителните вещи.

— Нали ви думах — право там отива — избъбра поп Сребро.

Николчо действително приближи златото, наведе се да грабне с разперените пръстчета лъскавото купче, но внезапно погледът му мина на съседните предмети и то посегна към сабицата.

— Генерал Никифоров! Шампанското! — извика весело офицерът, като погледна бащата.

— Яй. . . яй!. . . — изсмя се детето, което, без да свали ръката си до генералския символ, премести я над китката.

— Чапкън! — извика засмян, но недоволен бащата. Дамите се изкикотиха лукаво.

— Ще гори жените — каза майорката. Но детето пак се спря в нерешителност, сякаш засрами се, тури пръстче в уста, като да се затрудняваше в избора, па очите му се впиха вторачено в кръста.

— Вземи кръста, къзъм — извика щастлив попът;— от тебе ще излезе владика, а не орман папазъ, като дядо ти попа.

Но Николчо не пипна кръста, а гледаше нерешително на всичките предмети.

Непонятното колебание на Колето да си избере нещо замени напрегнатото любопитство с тревожно чувство. . .

— Коко! Я виж как свети? — и майката посочи жълтиците, за да пренесе пак вниманието му на тях.

— Ъхъй,хъй! — изсмя се детето, па се наведе и грабна с двете ръце червената книга — томът със стиховете!

— Ах! — извика Никифоров.

Недоумение, почти досада, се изобрази по лицето му.

— Славен писател ще стане! — извика майорът.

— Велик поет! Пушкин! — извика Врачевски.

Никифоров погледна жена си стреснато.

Попът бърбореше нещо недоволен.

Аргиров също измънка нещо с кисело лице.

Докторът Галев пошушна:

— Празна работа. Аз не вярвам в тия предвещания.

Беседата сякаш стана хладна и увехнала.

Тя се оживи пак, когато се сложи трапезата за нощно закусване. Запиха се здравици с шампанско. Никифоров задуши неприятното си чувство и придоби весел вид. Той учтиво поблагодари за изразените при тостовете от Грудова и Врачевски пожелания за успеха на Колча в поетическото поприще и, като интелигентен и със светски правила човек, даде духовито тона за приятни и живи разговори.

Къде полунощ гостите се сбогуваха и си излязоха весели и благоразположени. Когато Никифоров ги изпрати до вратнята с жена си, той се обърна към нея с внезапно намусено лице:

— На кого се е метнал? Та в нашия род не е имало просяци!

Вратнята се затвори. Навън зимната нощ, ясна и студена, покриваше с дрезгавата си тъмнина улиците, къщята, пространството. Далек шум от файтон тресеше нощния въздух и нарушаваше тишината и съня на нещата Брилянтоподобни звезди блещукаха на тъмносиния свод, таинствено и глухо надвесен над заспалата столица. Близо една весела група младежи, пеейки къс от опера, мина шумно и се отдалечи в мърчината на улицата. После покоят пак се въцари в цялата природа, при нямото мигане на небесните звезди, пътуващи тихо из дълбочините на ефира.

София, 1903

ПРОСЯК

Януарският студен вятър духаше силно навън, като вдигаше сегиз-тогиз талази прах из Раковска улица. Стъклата на прозорците леко се тресяха и чаткаха. Пушекът от срещния комин, брулен от духлото, летеше полегато на противната посока. Безоблачната снеговита Витоша, под студените лучи на слънцето, забиваше настръхнала и измръзнала своите скалисти чуки в зимното небе.

Насреща, на плочника, стои старец просяк.

Той винаги стои там.

Дрипав, с нещастно, жалко, оглупяло от глад лице. Полите на съдраната му горна дреха се развяват от вятъра. Той често ги прибира и още повече се гуши.

Стои той на своя наблюдателен пост, неподвижен, като часовой на стража, с очи вперени в редките минувачи, на които сваля озобана кожена шапка.

Минувачите минуват бързо, равнодушно; някои от тях му климват на поздравлението. Един даже хвана капелата си.

И отмина.

Просякът го изпрати с поглед жалък, тъп и пак се извърна към други минувачи.

Сега идеха госпожи три, разкошно пременени. Той сваля шапката с принижен вид.

Двете го изгледаха, по всяка вероятност, без да забележат тоя нещастник. Едната, най-хубавката, го забележи обаче, спря се и бръкна някъде в джеб на роклята, па отмина с другарките си. Очевидно, мъчно й бе да тършува дребна монета в тоя студен вятър, или пък не намери такава. По лицето й пролетя нещо като

сконфузване, като извинение пред просяка, който изпрати и трите със своя жалък, тъп и равнодушен поглед, поглед, привикнал вече така да изпраща.

Вятърът пак духна, като дигна нови облаци прах, и старецът се сви и прибра полите си с черните вкоченясали ръце.

И пак гледаше за други минувачи.

София, 1904 год.

УБИЙСТВО

ИЗ ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА ЕДИН ЛОВЕЦ

Наближаваше среднощ на 31 декември. Няколко приятели, свикани в къщата на доктора М., очакваха, при чай и приятни разговори, да посрещнат другарски новата година. По едно време беседата дойде на мрачни истории, заразказваха за страхове, трагични събития и опасности. Понеже дружината настояваше да разкаже и той нещо подобно, докторът се усмихна, поглади брадата си и подзе така:

— Миналата седмица бях ходил пеш да бия патици къде Горубляне, край Искъра, и се връщах късно за София. Заздрачаваше се, гъста мъгла падаше въз снежното поле, дотолкова гъста, щото окото ми едвам съзираше мътно борчетата, посадени край шосето. Беше пусто, никой се не виждаше. При Ханчето се стъмни. Мъглата на всяка минута се сгъстяваше и талазите ѝ забуляха всичко около мене.

Когато дойдох къде третия километър, на близко разстояние от мене мърнаха се в мъглата хора. Тия хора не вървяха, а стояха на едно място, малко настрана до хендека. Аз повървях още към тях и можах да позная, че там са двама шопи и вършеха нещо странно; единият се беше навел, а другият стоеше прав. Те не говореха, а само някакво глухо шатрене се чуваше. Неволно се спрях. Не страх, а недоумение ме обзе: какво правеха тия хора в мъглата, на това място, по тоя късен час? Скоро забележих, че не бяха двама, а имаше един трети, той лежеше долу: видях един силует като човешки крак, който дигаха нагоре и който мърдаше. . . После и правият шоп се наведе — те двамата работеха с бър-

зина, не обръщаха внимание на мене или ме не виждаха в залисията си. Неопределеното глухо шатрене и шумолене, каквото става, когато се дърпа и мести на земята някое тежко тяло или се съблича силом дреха, пак се чу още по-силно. Моето недоумение не трая дълго, то се обърна на истински страх: аз чух тия думи, произнесени сърдито, с груб дрезгав глас:

— По-бързо му тегли другия крак!. . . Дай твоя нож, че е по-остър.

«Някакво престъпление». . . — мина ми през ума и аз усетих, че косите ми щръкнаха. Замириса ми на кръв, на прясна кръв! Нямаше съмнение: аз присъствувах пред едно зверско злодейство, на едно убийство, съединено с грабеж! Един ужас ме нападна, ледна струя мина под всичката ми кожа, краката ми се разтрепераха и аз ударих назад. Аз забързах, колкото ми сила държеше, без да се обърна. Пред мене всичко бе мъгла, сиво, тъмно, непроницаемо, хаотическо. Аз успях благополучно да стигна спускът пред моста. Само тогава се посъвзех и се обърнах назад, цял облян с горещ пот. Нищо се не виждаше, нищо се не чуваше в запустелия тъмен кър.

Потропах на Ханчето, отвори ми момчето. Аз влязох бързо, но се пазех да издам уплахът си и се мъчех да бъда спокоен. Момчето се зачуди, като ме видя пак, то бе самичко сега в хана. Аз го накарах да заключи вратата и влязох, та се заметнах в една стая, дето изтървах пушката си, която бях забравил, че ми е в ръцете, та тя и не беше пълна.

Не ядох, защото бях като в треска, ами се сгуших на дървения въшкав креват на ханджият и цели часове в главата ми беше хаос. Картината на убийството беше жива пред очите ми, с всичките си ужасни, подозреваеми подробности. Всеки най-малък блъсък или шум в кръчмата ме стряскаше. Наполовина буден, наполовина с бълнуване, аз преминах дългата нощ, зъзнейки от студ и в мрака, защото ни свещ, ни огън не исках да запаля.

Заспал съм най-после и се сепнах чак по изгрев слънце. Погледнах из прозореца и видях селяни на шосето, че отиваха за София. Веднага ме жегна страшна мисъл: какви ще бъдат безпокойствията у дома тоя час, при известието за убития човек на кръ?. . .

Излязох и тръгнах за града. Отвъд моста скърцаха и идеха празни селски кола, които бяха карали камъни за града. Погледнах внимателно коларя, за да прочета в лицето му. Никакво особено изражение нямаше там, нито в гласа му, когато той ме поздрави с добро утро. Не е възможно да не е видял нещо, помислих си, но се преструва, за да няма работа със съдилища. . . По-нататък двама войника срещнах. И те вървяха спокойно и си приказваха благодушно, даже се смееха. Тук паднах в голямо недоумение. Втеляването на шопа си обясних, като знаех хитрината му, но тия солдати? Възможно ли е да не са съзрели дирите от престъплението, та не забележих никакво вълнение по тях? Що беше това? Халюцинация ли съм имал снощи, или злодейците са притулили хитро трупа и дирите на кръвта! Във всеки случай, аз благоразумно последвах примера на шопа и не ги запитах: що ми трябваше да си навличам подозрения, може би да се заплета и в процеса. Далеко пред мене се чернееха минали по-рано селяни. Когато наближих към третия километър, с поглед напрегнато вперен напред, ужасната действителност лъсна пред мене: на петдесет разкрача разстояние, близо до десния ров, на снега се виждаше едно червено търкало от кръв! А в рова имаше един труп, почернял от гарги. Част от него беше свободна, та се познаваше, че е съблечен и кървав. Ужасното зрелище ме вкамени. Но съвзех се и тръгнах пак. По снега виждах вече кървави стъпки от цървули — явните дири на злодейците, които са минали към Ханчето.

Докторът се прекъсна тук и остави ненадейно гостите, защото едно запъхтяно момче го повика при един болник в съседната къща.

Дружината остана смаяна, в недоумение, под впечатлението на странния докторов разказ, напуснат на най-главното място.

— Чудно е как да не съм чел във вестниците за убийството — каза един.

— Та нашите вестници само с псувни се пълнят — каза друг, като допи остатъка от изстиналия си чай.— Имаме ли преса? Най-важните събития отминуват незабележени, щом не могат да направят от тях политика. Един нещастен шоп, убит пак от шопи, за тях

няма значение; а да се убие кокошката на някой партизанин или да се одращи ухото му, олелия до бога, цели реки кръв пролени!

— Ба, мистификация на доктора — каза Р., учител от гимназията.

— Не вярвам — подзе друг, — всичко е правдоподобно. . .

— Никак не! — каза членът от касацията. — Куп несъобразности. Първо: срещнатите хора, които изглежда, че не са видели нищо. . .

— Аврамов, ти си лош психолог — прекъсна го първият; — поведението на коларя е естествено, като се знае шопската страхливост и природно лукавство. . . Докторът сам обясни това.

— А солдатите?

— Защо да не предположим, че са излезли на шосето, по косвен път, отвъд 3-и километър, та не са видели трупа?

— Това е вероятно — каза доктор Ф.

— Празна работа, роман ала Габориò. . .

Доста време следваха препирните. Недоизказаното от докторовата история оставяше простор за всякакви догадки и предположения.

— Я не си блъскайте ума — каза съдията; — нашият мил домакин съчиняваше прелестно. . . Той като човек е сериозен, като лекар съвестен; но вие знаете с каква слава се ползуват ловците. . . Ловец ритмува с лъжец.

— Браво, браво, господин съдия! — извика доктор М. шеговито-сърдит, който се завърна и бе чул последните думи. — Преди да подпишеш смъртната ми присъда, как нема великодушието да дочакаш да чуеш края на историята ми? Значи, прав бях, че не исках да падна в ноктите на правосъдието! Аз бях съвършено искрен.

— Кажи края! — извикаха всичките.

— Края е този, че се убедих, че вечерта съм присъствувал на одирането от селяните един заклан от тях вол, вероятно паднал на пътя, когато го карали.

Тая развързка разсмя всичките.

Слугинчето донесе нов чай. Разговорите се продължиха в очакване новата година, като минаха на други теми, по-весели и пак тъй незначителни.

София, януари 1900 год.

БЪДНИ ВЕЧЕР В СТОЛИЦАТА

КОЛЕДНА ШАРКА

I

Бъдни вечер.

Голямата ламба с фаянсов абажур, провесена от потона, озаряваше с весела светлина трапезата, около която беше събрано семейството.

На трапезата бяха наслагани блюда с постни ястия и закуски: сарми, туршия с пиперки и с турнджави моркови, фасул; сладко, чер хайвер, мед, ябълки; като венец на всичко — една дълбока фарфорова паница с армеева чорба, сгъстена със ситно нарязано кисело зеле, поляна изобилно с дървено масло и посипана разкошно с червен пипер — една от най-лакомите гозби тая вечер.

Освен тях на тая господарска трапеза стоеше още едно необикновено нещо: тучена кадилница с няколко въгленчета вътре.

Почтената старица, майката, баба Цвета, беше украсила трапезата с тия чудеса, както правеше всеки Бъден вечер, за да съхрани за потомството си спомена на един простодушен и мил обичай на старината; а още — за да има през цялата година спор и берекет в къщата.

Трябва да кажа, че въпреки силните протести от новото поколение, Цвета победоносно беше настояла този ден да се уважат традициите на старото и беше наложила всеобщ пост в къщата.

Макар че беше вече седем часът, вечерята се не почваше. Всички чакаха нещо, с лъжици в ръка, нетърпе-

ливо хвърляйки погледи към знаменития саламурев нектар, излязъл из армеевата каца на баба Цвета.

Очакваха още двама членове от семейството: най-стария син и най-младия. Първия се бавеше нейде в града, втория идеше от Пловдив. Офицерин — подпоручик там, на поканата на майка си той беше отговорил телеграфически, че ще дойде днес. С тая надежда и с тая радост честитата майка беше задържала вечерята чак досега, макар че железницата от Пловдив пристига по-рано.

И тя на всяка минута се ослушваше няма ли да чуе гърмежа на някой файтон на пътя. . .

Вратата се отвори, влезе един висок, четирийсетгодишен мъж. Най-стария син. По-младите почтително се поподигнаха от столовете си.

— Какво! Няма ли още Боримира? — попита той зачуден.

— Чакаме го, Драгое — отговори старата меланхолически; — днес железницата закъсня.

— Отде знаеш, мамо?

— Нали той яви, че ще дойде?

— Напразно. Железницата е пристигнала още кога. . . Боримир е пропуснал трена и вероятно утре ще дойде — каза Драгой.

— Ако е така, той би ни явил да му се не надяваме — каза майката, на която мъчно беше да се помири с мисълта, че ще вечерят без Боримира.

— А! Богата работа, мамо — каза Драгой, като впери алчен поглед в златисто-червената чорба.

— Чакайте! Не пипайте още! Да ида да прикадя по-напред пред иконата, че после и софрата, че тогава. . .

И баба Цвета пусна в кадилницата зрънца от смирнев тамян, па излезе с нея да извърши благочестивия си обред.

Един път липсал върховния надзор, дисциплината се наруши. Най-големия син пръв даде пример на деморализацията: той загреба от армеевата чорба първа лъжица, втора, третя; посегнаха и други лъжици и след една минута дълбоката паница се презполови.

Когато баба Цвета се завърна и видя опустошението, тя ги засъди весела:

— Не можахте да потраете! Като вълци сте изгладнели!

— Зазъбица ни улови, мамо — смееше се Драгой.

Майката прикади трапезата и облаци от благовонен дим заплуваха из трапезарията.

Захвана се вечерята.

Но баба Цвета нямаше кеф. Боримировото отсъствие отнимаше радостта ѝ, отслабяше охотата ѝ. Тя хем ядеше, хем в ума ѝ се въртеше образа на младия подпоручик, със златните украшения по зеления мундир и цял обкръжен с някакъв ореол от сияние. . . Ушите не слушаха шумните разговори на трапезата, а очакваха и дебнеха друг шум, който би се задал отвън. Защото, въпреки уверенията на Драгоя, тя неволно още продължаваше да се надява и лъже, че може да пристигне героя ѝ по някое чудо. . .

II

Едно тънко пищене се чу отвън.

Тя изпусна набодката и с лице тържествующе и радостно обърна се към стария си син.

— Чуеш ли? Железницата иде от Пловдив! Сега чак иде. Какво ми казваше ти, Драгое?

Всички се ослушаха в пищенето.

— Да, железницата е — забележи Драгой; — аз не знаех положително, но заключих, че е дошла, от новите, пловдивските вестници, които видях у Панаха.

— Сега да почакаме! — заповяда майката.

Пищенето, все тънко, слабо, се продължаваше; то идеше отдалеко, омаломощено, мязаше на звук, който издава свирката на локомотив, когато приближава станция; само че тоя звук се проточи повече от обикновено.

— Защо толкова дълго свири? — питаха се. И баба Цвета е малко позачудена от това нескончаемо пищене на железницата.

— Да не чувахте и вие, щях да кажа, че ухото ми пищи — забележи тя.

Неколцина излязоха навън, да разберат по-добре.

— Навън се не чува нищо — казаха те, като се върнаха.

— Каква е тази дяволия! — хванаха да се озъртат.

Изведнаж един гръмогласен смях изпълни стаята. Стоил показа на висящата ламба.

— Вижте, тя ни измами!

Тогава чак разбраха причината на пищенето, железничния пискун бил самия фитил на ламбата, който следваше да пее своята чудата песен под влиянието на причини, които не е нужно да бъде човек Архимед, за да си обясни. Като разбра, че мистификацията му биде открита, фитилът млъкна.

Цвета изгуби и последната искра надежда да види младия сабеносец и се намръщи. Вечерята се продължи обаче, весела и шумна.

— Тоя пусти фитил, дето ни излъга! — избъбра горчиво старата пак.

— Мамо, ний най-после ще се разсърдим! — каза ѝ полусърдито-полушеговито Драгой. — Ние сме толкова души, но нас не видиш, ние те не радваме, а Боримира все. . . Ти правиш с това предпочитание да се породи завист в душите ни против твоя Вениамина със златните еполети! . . . Това не е благородно!

— Защо ме съдиш? Тури се на мое място! Петимна съм от години да ви видя всички събрани около мене. Не, не може!. . . Ето днеска Боримир пък липсва и Бъдният ми вечер не е пълен. . . Който е майка, той знае само тия работи.

— Е добре, утре ще бъдем всички сбрани.

— Но мене ми се искаше на Бъдни вечер. . . Ех, как беше хубаво тая вечер, едно време, в турско време, когато баща ви беше още жив! Вий се наредяхте като ангели при нас.

— Мамо, разкажи ни нещо от онова време — каза Драгой, като пийна дълго из чашата янтарно чирпанско вино, на което светлината даваше елмазни отливи.

Майката пак неволно се ослуша в някакъв шум на пътя, който се изгуби веднага, па като сръбна две глътки из чашата си, подзе:

— Казах: радостни бяха тогава бъдните вечери — сгреших: не всякога! Имаше и страшни бъдни вечери,

когато нямаше баща ви. . . Хеле помня един Бъдни вечер. . . Щяхме да умрем от страх.

— Разкажи ни, мамо! — казаха неколцина с любопитство.

— Елено, приберете софрата. . . Изежте всичко, за утре да не остая постно едене, че е Коледа. . . Хъ, та ви казвам за тоя Бъдни вечер. . . Чакай, Доне, остави ми чашата. . . Само ябълките дигнете в долапа, че са сладки, а в София сладка ябълка не може да се намери: все кисели!. . . Скрий там и кадилницата, ама не хвърляй пепелта, че трябва: с нея се пъдят гъсениците от зелето. . . — И като казваше това майката, не толкова от нужда, а от стопанска привичка, помагаше на двете слугини да разтребват трапезата.

Навън беше излязъл вятър и глухо бучеше из потъмнелите улици.

— За Бъдния вечер! — извикаха няколко гласа.

III

— Такъв вятър пак вееше тогава, и пак гост очаквахме, както сега — подкачи баба Цвета. — Баща ви беше на път, по търговия: нямаше го от един месец. Бяхме приели писмо, че три дена преди Рождество ще си дойде. Нея година ставаха много лошотии, хайдути кръстосваха кърищата и балканите. Току наскоро що беше заклан Гену Недялков при селджиковския мост. Страхота беше, а баща ви през ония опасни места му беше пътя. Наближи Коледа. Чакаме го първата вечер — не вечеряхме до среднощ, — не дойде; нам, на баба ви и мене, дойдоха триста ума. Не заспахме. . . Хай, рекохме, утре вечер може да си дойде. Сготвихме пак вечеря, сложихме трапезата, чакаме го, слухтим да се почука на вратнята, да чуем конско тропотене на пътя — нищо. Ние се гледаме с баба ви като втрещени, дума не си казваме. Нещо ме стиска за гърлото, та ще ме удуши. Станах плачешком, без да кусна нещо, отивам горе и хващам да чина метания пред иконата. Моля се на бога да го закрили. . . Но и молитва не мога — на сърцето ми куршум. . . През нощта съм се унесла и виждам насън баща ви, че го носят убит. . .

Боже! Заранта чини ми се, че цяло село знае нещо и само ние не знаем. Аз и баба ви умираме. . . Отивам на вратнята и гледам през дупчица на пътя дали хората си шушукат, като минуват край нас, и дали полеждат към нашата вратня с жално и уплашено лице. Но не изтраях и побятнах назад — хвана ме страх. . . И тоя трети ден сме като изумели от грижа. . . Утре — Коледа. Каква Коледа? Всичкия свят се готви да посреща празника, шопари се колят по дворищата и пищят; но нам светът ни потъмнял! Чер мрак пред очите ни! Вечерта — Бъдни вечер. Ох!. . . Слагаме пак вечерята за баща ви. Викаме: ако дойде сега — жив е; ако не дойде — няма го вече!. . . Времето минува, нощ става — няма никой. Навън на улицата нищо се не чува, вятърът само духа, и така духа лошо, сякаш че погребват някого. . . Стоим, мълчим, слухтим и не мърдаме. Баба ви охка, аз роня сълзи. Чакахме до много късно. . . Баща ви няма! Духнахме свещта, защото ни хвана страх. В ония хайдушки времена не беше добре да гори ноще свещ в къща. . . Легнахме. Унесло ни по едно време. Изведнаж сепвам се: вятърът млъкнал: чувам, че дюкянската врата се кърти отвътре! Вдървих се от страх. Бутам баба ви. . . Слушаме пак, в тъмнината. Чопли се там, вътре. Някой се е вмъкнал в дюкянът и се мъчи да отвори вратата, за да дойде на двора. . . — Хайдуци! — баба ви се развика: «Минчо! Минчо!» — вика баща ви на помощ: забравила, че го няма. Завиках и аз, но гласът ми прегасна. Баба ви сети, че няма Минча, па се спотаи, като мъртва. В зимника сме само две жени и три дребни деца — те спят. . . Може да ни изколят като пилета и никой жив човек няма да чуе. . . По едно време слушаме, че захвана да се натиска и удря прозорчето ни на зимника, което гледа в дюкянската изба. Разбрахме, че кокошарите сега оттука искат да влязат. . . Баба ви се пак мъчи да вика, но я задавило и само гъгне в тъмницата. Прозорецът все се бута. Примряхме!

— Как, ти не си ми обадила досега за тая ужасна нощ! — забележи силно развълнуван от разказа и Драгой.

— Ами дойде ли си тати тогава? — попитаха други двама, нетърпеливи да се успокоят по-скоро.

— Дойде си! Изтопурка подир малко с коня! — каза майката.

И всички си отдъхнаха, защото сърцето им се беше свило и нервите напрегнали до невъзможност.

— А обирниците побягнаха?

— Какви обирници? Мавридата била, дето правела тоя шум — каза Цвета.

— Кучето! — извикаха всичките учудени.

— Ний в уплашването си и захласът си — продължи майката — забравихме, че Мавридата сявга придружаваше баща ви на път и когато той се завръщаше и приближаваше до село, тя се спущаше пред него и дохождаше да ни извести, че си иде господарят ѝ, да вземе мюждето, после пак фукваше да иде да посрещне баща ви. Сявга тъй правеше. Мавридата се промъкнала, не зная как, през уличното прозорче на избата на дюкяна, дошла при вратата му, за да влезе в двора, бутала ги, но като не ѝ отворили, сетила се — умно животно беше — и слезнала по стълбите в избата да бута прозорчето, за да ѝ отворим. . . Когато разбрахме и я пуснахме да влезе — каква радост беше! Джавка, скача, хвърля се по нас, по гърдите ни, мята се на рамената ни, чак ни целува! То чудо: галби и милувки, та няма край! И нам ни иде да я целунем от благодарност, че ни зарадва с весел хабер. Като се нарадва и нагали, пак изхвръкна из прозореца и отиде да вземе мюждето от баща ви, че ни е намерила живи и здрави.

— Горкото куче! Такава нежност у човека няма!... Какво стана Мавридa, мамо? — каза Драгой.

— Убиха я!

— Кой я уби? — изкрещяха няколко гласа ожесточено.

— Баща ви поръчà да я убият по-после.

При тия думи на майката настана общо изумление.

— Давило я бясно куче, кога баща ви минавал през село Дудени. Селяните го съветвали да премахне кучето, за да не направи пакост тука. . . Много не щял баща ви, свидело му се, но най-после склонил и вързал Мавридата за едно дърво, па дал пищова си на един селянин да я опушне. . . «Когато я вързах — каже баща ви, — тя позна, че ще я убият, и изгледа ме

така жално и умилно, така тъжно някак ме погледна в очите — молеше се като човек. . . аз видях сълзи в очите ѝ, щото сърцето ми се прободе, сякаш стрела мина през него — щях да изплача с глас! Извиках да го не убиват! Проклетия човек в тоя същи миг гръмна и кучето се търколи мъртво!» Като ми казваше баща ви това, видях му очите, че се насълзили. . . Такова хитро и гальовно кученце надали е било. . . Та ви казвам, много страхове сме брали, но като оня страшен Бъдни вечер не е имало.

Въцари се кратко мълчание. Вятърът поутихна

— А тати защо бе закъснял? — попита Драгой.

— Разказа ми: като чул за убиването на Генка Недялков, заобиколил из други път. Но от трън, та на глог: в Кюселерския боаз три пушки изгърмели връз него. Един куршум намерихме после забит в седлото. . . Хайдушки времена бяха тогава.

— Мамо, ти с тия приказки ни докара меланхолия... По-харно да не спомняме ония грозни времена на робството. Попей ни по-добре «Ой, Коледо!», както правеше баба тая вечер. . . — каза Георги.

— Защо? — отзова се строго и обидено майката. — Нека да го помните, да знаете какво се е теглило и треперало! Сегашното време какво е? На всеки дол — печен вол. Рай, според тогава. Па оценяват ли? Не! Всичко забравиха днешните хора: и какво е било, и кой го измени. . . Сега ни човещина, ни милост. . . Ще се изразкъсат един други, от омраза живота си не могат да видят! Послободнели и побеснели. . . Седя, та ви чета вестниците. Боже, света Богородице! Какви са тия чудосии и срамоти? Така пише ли се на книга? Почтен челяк не е останал неомаскарен!. . .

IV

Не се знае как щеше да завърши баба Цвета своя горещ обвинителен акт, ако един файтон не бе изгърмял на улицата и спрял пред портата.

— Боримир! — извика майката.

На коридора изтропотиха мъжки стъпки и веднага

на вратата се показа блестящ артилерийски офицер, с усмивка на устата и с ръка под козирек.

— Добър вечер! — извика той весело и бързо целуна ръка на майката, а на останалите я стисна.

— Какво се забави? — викаше възхитената баба Цвета, като изглеждаше в захлас подпоручика.

— Извини, мамо, пропуснах пасажерския трен, та тръгнах по-после с експреса. . . — каза той, като сваляше сабята си и се готвеше да седне на празната трапеза. — Какво ме изглеждаш така, мамо?

— Хубавелек си тъй, радвам ти се.

— Окачи ми лукова глава да не урочасам! — изсмя се офицеринът. — Мамо, гладен съм!

— Яж, яж. . . вечеряй! Закъсня ти.

Подпоручикът разтвори учудено ръцете си пред несъществуващата вечеря.

— Какво да ям тука? «Благослови, попе — гумно без снопе!»

Майката си плесна ръцете в отчаяние.

— Ами сега? Нищо постно не е остало! Нищо, нищо. Това е: нямаме!

— Дай тогава блажно! Донеси печеното прасе!

Тя го изгледа в ужас.

— Фармасонин ли си, срещу Коледа да блажиш? И аз да взема този грях на себе си?!

— Кога е тъй, ще легна гладен, но сух хляб няма да ям. Нека се знае, че навръх Бъдни вечер майка ми ме е повикала у дома, за да ме умори от глад! — изшегува се Боримир.

— Мамо, покажи се на висотата на славянското гостолюбие! — забележи Георги.

И Стоян се обади:

— Ти днес прати гозбица и винце, блажнинка, на няколко сиромахкини, за да отговеят утре на Коледа... За тия дела от милосердие бог ще ти прости и сегашното. . . Дай прасето!

— Мамо! Твоят идеал се осъществи вече: сабеносецът твой е тука! Не помрачавай Бъдния вечер, ами дай прасето, че е хранено на мляко, а пък аз нямам мезе за виното — глумеше Драгой, като държеше чашата.

Старата се чуди и мае.

— Я виж какви ме са награкали! Дай, Доне, дай прасето! — извика тя решително.

Слугинята донесе на тава опеченото, свито на търкало прасе, зачервеняло и лъскаво, като позлатено; от него се разнесе вкусна ароматна миризма, щото възбуди охота и у ситите.

— Това се вика, дето го рекли: «Дойде гост — развали пост» — казваше недоволна и щастлива Цвета, като гледаше как войникът, въоръжен с нож и набодка, се сражаваше победоносно с позлатеното прасе, подпомаган братски и от други.

Па мина в другата стая и зачини поклони пред иконата.

София, 1904 год.

ЯПОНСКИ СИЛУЕТИ

ИЗ «СТИХОТВОРЕНИЯТА В ПРОЗА» НА ГЕВАША ХИТО-ХИТО

I

ПОЕТЪТ НА ИДИЛИИТЕ ИЗ ЖИВОТА НА СИНИТЕ ЛАЛУГЕРИ

В крайморската бамбукова градина на Токио, пред която се издига, отвъд сините вълни на залива, снегопокритият лоб на горделивата Фузи-Яма, куп благородни граждани и гражданки, под сянката, приказваха за новата книга на прочутия поет Цамура.

И всички хвалеха новата книга на прочутия поет Цамура.

Едни разправяха възхищението си.

Други описваха потресните си впечатления.

Трети говореха какви сладки сълзи са пролели над страниците ѝ.

И в тоя час това същото говореха в Йокохама, в Нагасаки, в Йезо, в Симоносеки и във всичките останали градове и паланки във великата империя на нашия велик Микадо.

И тоя куп от благородни токийски жители хвалеха гръмогласно новата книга на прочутия поет Цамура.

Само младият писател Чи-Тедарува-Хдзу-Охама, автор на куп нежни идилии из живота на сините лалугери, идилии много малко четени и още по-малко прелиствани, стоеше мрачен и замислен там, като светия идол в храма на богинята Ци. Внезапно Чи-Тедарува-Хдзу-Охама, въпреки кроткото звучене на

името си*, побеля внезапно от негодувание и каза:,

— А аз да ви кажа моето мнение за новата книга на Цамура! Тая книга е върхът на глупостта, тя е нелепа, тя е фалшива, тя е безжизнена, като тревясал гроб в оградата на свещения Киото, тя е без душа, като счупен китайски дракон, който привлича само вниманието на децата. Никога не съм прочитал японска книга, тъй лишена от добри качества и тъй богата с нищожества. И аз ще ви докажа това. О, леки приятели, четете утре критиката, която ще печатам!

И сърдитият автор на куп нежни идилии из живота на сините лалугери напусна поусмихнатата дружина и се запъти бързо към една книжарница в Токио и си купи новата книга на прочутия поет Цамура, за да я прочете и разкритикува.

Той не беше видял още книгата!

II

ИТО-АРАШИТА-РА

Светлоокият и млад списател Ито-Арашита-Ра, в противоположност на името си**, стоеше в стаята си замислен и скръбен, като повехнал лотос на брега на езеро, в чиито неподвижни вълни това растение огледва меланхолията си.

Мислите му бяха отишли далеко в тъгата на неговите разбити мечти. Защото Ито-Арашита-Ра беше автора на един многотомен роман, останал забравен досега, под тежестта на който пращяха от много години полиците на книжарниците във всичките градове на просветената наша империя — нека бог Охзу закриля славното ѝ име!

И печалният Ито-Арашита-Ра мислеше как пращяха полиците от томовете на книгата му и напразно очакваха милостива ръка на любопитен читател да ги поосвободи от товара, под чиято девственост пращяха от толкова години насам.

---

* Чи-Тедарува-Хдзу-Охама значи на японски: «Свещеният охлюв в обителта на мълчаливите скелети в Охама».

** Ито-Арашита-Ра на японски значи «Празник (или радост) на вселената».

Той беше чул за славата на книгата на прочутия писател Ямагата-Фузи, която сега бе във всичките ръце и за която говореха в четирите стотин острови на империята, когато неговата книга остаяше по-непрокосновена от свещената личност на китайския богдихан, скрит в тъмните чертози на двореца си, и позабравена от мъглата, която лази и изчезва по снежното чело на горделивата планина Фузи-Яма.

И ето защо беше мрачен светлоокият Ито-Арашита-Ра, въпреки названието си (Радост на вселената).

Най-после стана, заходи назад-напред и каза гневно:

— Кога ще се избавим от тоя Ямагата-Фузи?

И седна и написа критика против книгата му, повърла от гнева на хималайския тигър и по-ядовита от езика на змиите, що се влачат из непристъпната пещера на богинята на отмъщението, страшната Мада-Киу.

И когато Ито-Арашита-Ра прочете критиката си, той усети в душата си небесна сладост и благородното му чело се разбърчи. Сякаш по него изгряха лучите на утринното слънце, когато се подава от края на лъскавото море в тихия кръгозор на изток.

А полиците на книжарниците все пращяха плачевно под тежестта на девствените томове на книгата му.

Нека всесилният бог Охзу утеши всичките оскърбени!

III

ДВАТА АРШИНА НА ДЪЛБОКОМЪДРИЯ ХАРА-КАРАСУТА-КХИ-ЯМАЦУРА

Професорът на богословието и литературата в Токийския университет беше знаменит критик, прочут в четиристотинте острови на нашата велика империя — нека боговете пазят дните на Микадо!

Всички почитаха Хара-Карасута-Кхи-Ямацура за неговото хлътнало-восъчно лице на свещеноюродив бонз в храма на богиня Ци и за неговите дълбокомислени и правдиви критични студии по чудотворната сила на свещените нокти на богинята на мъдростта и песнопението.

Никога родители не бяха дали на чедото си име по-прилично с душевните му качества, както бе с името на Хара-Карасута-Кхи-Ямацура!*

Той минуваше за най-добросъвестен и правдив критик, с ум по-дълбок от морската бездна и по-богат със знания, нежели баснословните съкровища на змеят Цирици-Цура в планините на Осака.

И когато знаменитият Хара-Карасута-Кхи-Ямацура венчееше някого с венеца на славата, венчаният ставаше славен, и когато затъпкваше някого в калта, той биваше изгубен завинаги в мнението на японския народ.

Един от първите щастливци беше и даровития поет Гехайша Тцузе. И всяка негова книга великият Хара-Карасута-Кхи-Ямацура посрещаше приблизително със следния привет: «Осанна! Възликувай, японска земьо! Великият твой поет и син Гехайша Тцузе запали още един светилник над твоите суши и моря, озари с ново слънце духовното твое небе! Крилатият гений на любимият ти син лети стремително из висотите на славата и никой ум не може да предвиди до кой предел ще стигне тоя вихрен полет на мисълта му. Коленичи пред Гехайша Тцузе!»

Но една заран (това знаменито събитие се случи на втория ден от постите в чест на страшната богиня на отмъщението Мада-Киу — нека всесилния бог Хиронима пази главата на светлия Микадо!) — една заран народите в цялата империя се развълнуваха от една критика на великия Хара-Карасута-Кхи-Ямацура по случай новата книга на славния поет Гехайша Тцузе. Тая дълбока и мъдра критика се захващаше с тия редове:

«Омърси се великата наша земя от един срам! Бездарният и глупав стихоплет, именуем Гехайша Тцузе, ни даде едно ново извержение на своя нищожен дух. Умственото бунище на японската земя се обогати с един още непотребен смет на глупостта, а галерията на бездарните японски писатели дава първото си място на изфирясалата и гламава твар, именуема Гехайша Тцузе!»

---

* Хара-Карасута-Кхи-Ямацура означава приблизително на японски «Жезлодържец (или светилник) на всемирната съвест».

Разтревожи се народът, оскърбиха се всичките сърца, понеже беше авторитетно словото на великия Хара-Карасута-Кхи-Ямацура и прочуто безпристрастието му по всичките четиристотин острова на империята — нека богиня Охзу я пази от всяко зло! — и никой жив човек никога не можеше да се усъмни в добросъвестността на Хара-Карасута-Кхи-Ямацура [което име значи: жезлодържец (или светилник) на всемирната съвест].

И едни мислеха, че нечистият дракон от пещерата на бога Музма е влязъл в душата на поета във вид на облак; други казваха, че нещастният Гехайша Тцузе е глътнал гущер, когато е спал под самодивската магнолия, що расте на скалата Морака, и е станал като гущер нищожен, запазвайки човешкия си образ; трети предполагаха, и доста основателно, че клетникът, като е гледал замечтан към небесата, стъпил на хвърлен в помия пъп от женско дете, та се преобърнал на такова чудовище от бездарност и нищожество.

И хиляди още правдоподобни предположения. . .

А причината беше проста: Хара-Карасута-Кхи-Ямацура и Гехайша Тцузе се бяха скарали!

И народът продължаваше да се вълнува и чуди. А широката сянка на Фузи-Яма падаше постепенно въз тихите вълни на залива. . .

IV

ПРОКЛЕТАТА МАГЕСНИЦА ИДУХУЦА

Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя* е поет от скръбната категория поети, които очакват търпеливо бъдещите векове.

Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя е от нечетените поети.

Той мисли, че могат както щат шовинистите да прославят Япония за цивилизацията ѝ и напредъка ѝ — тя все си остая страна невежествена и варварска, неспособна да оцени величието на поезията и да се възхити от произведенията на истинския гений; можеше нова Япония да чете колкото ще преводите от англичанина Шеки-Сапура, да гълта немеца Ге-хи-те, да се опива от Бахи-рона, да се вълнува от русина граф Толи-Става, да се интересува страстно от проблемите на философията, да усвоява великите открития на науката — Япония си е все дивашка страна.

Доказателство?

Тя не чете стиховете на Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя!

Тя не бе дорасла умствено дотам, щото да ги разбере.

Даже има злоезичници, които се одързостяват да изказват светотатски мнения за песните му.

Едни казват, че при четенето им мислят, че ходят из продънени гробища.

Други ехидно подмятат, че сурово конско месо по̀ е смилаемо от тях, или — че миришат на пот!

Трети с идиотски усмивки подхвърлят: сврачешкото пеене и в лоши стихове, и в лоша проза все е сврачешко пеене.

Четвърти — съвсем не си задават труд да мислят нещо за Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя. . .

(Нека богинята Охзу пази всякого от лоши хора.)

Един ден Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя, в голямата си тъга и обзет от съмнение, отиде при високомъдрия и белобрад свой съсед, старецът Куми-Сата-Замава, автора на прочутата история «Геройските борби на японския народ с баснословните змейове», история, проникнала до най-бедната колиба на империята на изгревающето слънце — нека боговете бдят над Микадо. И печалният Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя се оплака на достославния историк на японското минало и поиска съвет.

И мъдрият Куми-Сата-Замава помисли, отвори уста, засенени от огромни рунтави мустаци, и продума: «О, неразумний, нечетений и нетачений поете! За да спечелиш и ти за песните си вниманието на съвременниците си, иди при вълшебницата Идухуца, която живее в развалините на пагодата на Сините дракони, и ѝ поискай да ти даде да пиеш от чудотворната вода на

* По японски това име значи: «Сладкопойна сврака в пещерата на зелените ветрове».

вдъхновението. Идухуца е музата на безсмъртните песни!»

Печалният поет повярва, седна на джинрикша и тя заскърца към развалините на храма на Сините дракони.

Беззъбата стара вълшебница изслуша мълком молбата на Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя и като усмихна лукаво бръчките на изсъхналото си лице, поднесе му чудесното питие в кора от кокосов орех.

Поетът изпи жадно питието.

О, проклета Идухуца! Тя му не даде от водата на вдъхновението! Това питие беше смес от змийна отрова, дървенична кръв, жабешка жлъчка, паяков сок и лиги от бясно куче!

О, проклета Идухуцо!

1904

ЦЕЛУВКА НА МАКЕДОНИЯ

Елисавета Александровна Вронцова остави перото, което скърбуца по лазурно-гладката хартия около половина час, облегна се с въздишка на креслото си, като хвърли разсеян поглед върху скъпите картини на срещната стена на кокетната ѝ стая, чиито прозорци гледаха в Сергиевска улица, в Петербург. После взе с аристократически малката си бяла ръка писмото от масичката си, претрупана с изящни дреболии и бронзови статуйки, и зачете с полуглас онова, което беше писала:

«Д р а г и й С а ш а,

Това е третото ми писмо, с което искам отговор от тебе. Де се дяна, драгий Саша? Защо се умълча? Или пък не си в Цариград? Но ти тръгна за там, а от Белград ми даже прати и адреса си. . . Какво да мисля? Какво да предполагам за твоето мълчание?. . . До вчера аз си го обяснявах с това, че си погълнат от куп нови впечатления в очарователната столица на Босфора, че си занят с тичане по събиране сведения или в писане кореспонденциите си. . .»

Тя прекъсна да чете, остави писмото пак с въздишка. По хубавото ѝ лице мина пак мъгла. Тя стана и заходи нервно по стаята.

— Не — каза тя, — това не може да бъде; той все би намерил няколко минути свободно време да ми надращи поне два-три реда, да се обади. И в редакцията, дето три пъти ходих да питам, и там нямат никаква вест от него, и там се учудват от мълчанието му!

И Елисавета Александровна в силна тревога се питаше хилядния път какво значеше това мълчание на младият ѝ мъж, тъй любещ досега, тъй нежен и внимателен.

Понякога ѝ дохождаха — а това хвана да става често — мрачни мисли и предположения: не е ли го увлякла магията на погледите на някоя от тия цариградски жени, за опасната хубост на които тъй много бе слушала? Не е ли смутено сърцето му от зловещи за нейното щастие вълнения? Тия южни небеса, тия разкошни брегове на Босфора крият такива упоителни коварства за сърца горещи, за въображение живо и романтично като Сашовото!

И дойдоха ѝ пак на ума думите, които ѝ каза шеговито княгиня Строгонова миналата събота в Михайловския театър: «Как, Елисавета Александровна? Не си получила писмо от Александра Василевича? Поздравлявам те тогава: ти си си намерила съперница в някоя черноока константинополска сирена! Аз знам сантименталната натура на Александра Василевича: буен, с пориви горещи за всичко високо или прекрасно... Той е кореспондент по звание, а поет по призвание... А поетите са несигурни съпрузи!»... И княгинята се смя с глас за тая си жестока духовитост, без да иска да знае какво будеха в нейното сърце тия загатвания. Нея нощ тя, Елисавета Александровна, не спа, мъчена от кошмари...

— А може би, възможно е — мислеше си тя — тая дърдива Строгонова да има малко право: Саша е действително увлекающа се природа... неспособен да противостои на поривите на сърцето си... Той тъй я люби, тъй я обожава, с такава парлива тъга се раздели от нея, такава пламенна страст дишаше последното му писмо от Белград!... Но там, тоя босфорски небосклон е тъй поетически, тия лазурни вълни и небеса, и прелестта на природата и на жената са тъй съблазнителни и неотразими за горещи глави като Сашовата!... Боже, боже! Двайсет деня да ми не пише! Нито една думица от него!... Възможно ли е да съществува такова увлечение, което да застави една нежна и любеща душа да забрави всичко скъпо и драго на света?

Елисавета Александровна правеше усилия над себе си, за да отклони мислите си на друга посока; тя се мъчеше да си обясни това необяснимо нещо с други мотиви по-малко язвителни за нейната любов и самолюбие... Но напразно: пред погледа ѝ се мяркаше малкия и сладострастен лик на една източна красавица, която омагьосваше упленения Саша и го правеше да забрави дълг, свети привързаности, нежния, любимия и любещия образ на жена си...

Тя пак погледна портрета му на стената. Той я гледаше усмихнат със своите красиви и проницателни сиви очи... Кого гледат сега тия очи? Кой е уловил блясъка им, кой е обладал душата, която свети в тях?

И люти страдания изкараха две сълзи под дългите клепачи на хубавите ѝ черни очи.

Навън се хлопна някоя врата. Тя трепна и чакà няколко минути. Не, никой не влезе. Тя все тъй трепка от толкова време при всяко хлопване на външната порта, при всяко появление на Дуня, дебелата чухонка слугиня, надявайки се да ѝ носят писмо... Не, писмо няма!

— Боже, боже!

Тя натисна електрическия звънец, па тури писмото в плик, на който надписа:

Monsieur Alexandre Vrontzoff
Palace Hôtel, Constantinople

Дуня влезе.

— Дуня, пусни това писмо в пощенската кутия.

След излазянето на горничната Елисавета Александровна ходѝ няколко минути развълнувана, все под натиска на мъчителните си безпокойства. Тя ненадейно се спря с вдъхновено лице.

— Да пратя Дуня пак на редакцията. Нещо ми казва, че там ще има какво-годе известие от Саша.

Някоя вратня се хлопна пак.

Елисавета Александровна трепна.

— Не е това Дуня, Дуня тъй скоро не може да се върне...

Чуха се стъпки в антрето, стъпки на непознат човек. Вратата се почука.

— Свободно!

На прага се появи пощенския раздавач.

Сърцето на Елисавета Александровна се преметна в гърдите.

Раздавачът ѝ подаде един плик. Още преди да го вземе, тя разбра, че това е от мъжа ѝ. Да, почеркът с молив на плика беше негов! Тя извади и даде една рубла на раздавача и с разтреперени ръце разкъса плика.

— С молив написано! Боже мой! — каза тя учудена, като хвърли поглед на писмото. — И на такава проста и смачкана хартия!... Какво значи туй?!

Тя задъхана, с разтупано от лудо вълнение сърце, зачете бързо, а ръцете ѝ трепереха, като държаха многожеланото писмо:

«Скъпа моя Лизо!

Усещам безпокойствата ти и още първите думи на писмото ми са молба за прошка за дългото ми необаждане. Мило дете, знам, че ти ме мислиш при прекрасните босфорски брегове, под чаровните небеса на Цариград, отдето нетърпеливо си очаквала писмата ми, обещани при раздялата... А аз не съм там. Аз съм сега съвсем на друго място, дето няма ни поща, ни телеграф, ни преки съобщения с цивилизования свят... дето едвам можах да намеря един молив и тая груба хартия, за да ти напиша тия редове, които кой знае кога ще стигнат под твоите мили очи, които целувам с любов.

Да, аз съм сега в една извънредна, необикновена обстановка. Слушай: аз съм в едни диви и навъсени планини. Ям сух хляб, често гладувам, спя на земята или на голи канари, в тъмни и непристъпни усои, увит само с един шал. Около мене са хора с обрасли с косми лица, оплескани с кал, често с кръв, въоръжени до шията, страшни, грозни, величествени. Аз съм в една чета от «разбойници»! Не се ужасявай, драга Лизо, при тая дума. Аз не съм пленник на тия разбойници, а

съм гост, а тия разбойници са такива, пред които всеки човек със сърце би трябвало да падне на колене в адмирация!... Накъсо, аз съм сега в една чета от македонски революционери. Дене въздухът ехти от залповете на битките ни с турските войски, ноще — сбрани накуп в планинските пустини, ние си натъкмяваме оръжието за утрешните борби... Как попаднах тук? И аз не зная. На минуване през София неудържимо желание ме заведе на турската граница, а един път там вече — нищо в света не можа да ме удържи да не прехвръкна заедно с трима студенти българи в редовете на тия идеални человеци и да взема участие в борбата им за великите принципи, на които съм се кланял през живота си.

Скъпа Лизо! Ти ще ми простиш това увлечение, нали? Ти ще ми простиш... Твоето чудно сърце ще разбере... Когато се върна в Петербург, ако оцелея, а аз вярвам дълбоко в това, аз ще ти разкажа чудесата от подвиги, от нечувана доблест, от примери на самопожертвуване и героизъм, пред които бледнее историята! Боже мой, трябва да видиш, Лизо, тия млади момци, тия буйни глави!... Ние там, в Русия, говорим и пишем за идеали, тук мрат за тях и това правят тъй просто! Да гледаш петнайсетгодишни юноши с каква смелост държат в ръката си бомбата със запален фитил, бомбата, която крие сто ужасни смърти, и се спущат към неприятелите, обстреляни от куршуми, да я хвърлят в редовете им! Да видиш български местни селянки, жени, девойки нежни, като ангели, като ни превождат през горите ноще, как пренасят през хиляди опасности храна за юнаците, как радостно делят съдбата им!... Но ръката ми трепери от вълнения. Духът на свободата надали се е проявявал някога в по-светла форма, надали е създавал по-идеални ратници, по-величествен героизъм... Молете се, Лизо, там за тия човеци! Молете се и обичайте ги... Но от цепта човек ни обажда, че войска се задава зад ближното бърдо... Ще имаме пак бой... Сбогом, прелестно мое дете. Очаквай ме с упова-

ние на бога, както аз храня дълбокото упование, че пак, и скоро ще те прегърна. Твоята любов е ангелът ми хранител, който ще ме закриля от смъртта. Аз впрочем не знам де би я намерил човек по-славна.

Целувам те, ангело, до добро видение.

Тебе любещий Александър.

П. П. Ти ще ми простиш, мила Лизо. Нали?»

Елисавета Александровна остави писмото. Очите ѝ светеха от сълзи. Но лицето ѝ беше станало ясно, а погледът ѝ пламтеше от вдъхновение.

Тя няколко време стоя безмълвна, а най-сетне избъбра:

— Ах, благородният мой Саша! Ах, благородният мой Саша!. . . Той има право: аз го простих. . .

Но нови сълзи рукнаха из очите ѝ.

Тя стана, отиде в кабинета на мъжа си, отвори големия атлас, намери Европейска Турция, па седна на канапето и дълго гледа в картата. Па ненадейно тя залепи розовите си устни на едно място на картата и дълго ги държа там.

Тя целуваше Македония.

София, 24 октомври 1903

НОЩ ВЪВ ВЪЛШЕБЕН ЗАМЪК

Две години преди димните кълба от комина на локомотива да хвърчат всред Стара планина, из пролома на Искъра, и ухораздирателния пискун на машината да разбужда ековете на планинските усои и ярове, и черни върволици от влакове, като прескачат въз леки мостове тихо ромонливите вълни на Искъра, да хвърлят в тях своята тъмна хвърката сянка и да сепват с железния трясък на колелетата вековната тишина на балканските самотии, аз направих едно посещение във вътрешността на Искърския пролом, както господ дал: яхнал на кон. Аз направих повече от едно посещение: бях гост на пролома през цяла нощ.

Да разкажа накъсо това.

Тръгнах от Орландовската воденица да се разходя по Софийско поле на същото кротко и дръгливо конче, което и друг път ми бе служило за подобна разходка; подир един час скитане по лъките край Искъра веднага ми хрумна да проникна в самия вход на пролома, който прави тая река в Стара планина, и да се поскитам малко из неговите самотии. Това беше отдавнашно мое желание, а време ми остаяше доста, за да ида дотам и да се върна вечерта в столицата.

Когато стигнах пролома и влезнах в него, аз не можах да устоя на съблазънта да повидя повечко от живописните негови завои и се углъбих по-далеко, отколкото мислех. Проломът, глух, див и величествен, на всяка стъпка напред откриваше пред мене нови картини и ненадейности. Аз следвах, и всеки стигнат завой на дивата клисура ме пращаше към други завой, който ми вдъхваше желание да видя какви тайни крие следу-

ющия, както ни се случва при прочитането един увлекателен роман, на който всяка нова глава удвоява любопитството и пленява вниманието ни, колкото повече следим нишката на разказа.

По такъв начин, след два часа път из извивките на високите диви урви на клисурата, все отляво на Искъра, на места огледвайки се от коня в неговите вълни или катерейки се по върли и непристъпни пътеки в скалите, надвиснали страховито над дълбоките вирове на реката, аз неусетно се озовах на един шумест връх. Там сметнах, че както беше уморен конят ми от вратоломния път, ако решех да се повърна, щях да бъда принуден да преспя в някое полско село. Реших, прочее, да следвам разходката си и да пренощувам в някое балканско селце. Първото, което стоеше на пътя ми, според картата, беше Реброво. Тая щастлива мисъл ми се усмихна. След еднообразния живот в столицата за мене беше цял празник тая авантюра; нощуване всред Балкана, в едно шопско селце, гдето очаквах картини от живота, обстановка и впечатления съвсем други.

Аз замръкнах на върха, зад който стоеше Реброво. Пред очите ми се отваряше дълбока, пуста, дълга долина. В дъното ѝ, позамрежено вече от вечерния сумрак (ето случай за мнозина учени хора да завикат: русизъм! — аз ги пращам да се разходят из ихтиманските села, може би да научат там нещо), Искър продължаваше своенравните си лъкатушки и потъваше нататък в планината. Аз спрях коня и се взирах напреде си, за да различа в някоя гънка на дола Реброво. Но никакъв признак на село. А картата ми именно тъдява го туряше, с едри кубета и с кръст — знак, че притежава и черква; и срещнатите селяни въглищари ме упътваха пак в тая долина. Срещу мене, на другия край на дола, пътят се пак издигаше и виеше по едно голо бърдо. Мигар зад него се крие селото? Но как мога да продължавам и нататък? Бедния кон е подвлякъл крака, мрачината се сгъстява и прави крайно опасно движението по тоя дядоадамски друм с коварните му трапове, които зеят в него и около него! Не, невъзможно да се мисли за напредване, нито за повръщане. А мене ми е необходимо Реброво; именно в тоя дол, дето ме стигна нощта! Де го? Аз си казвам, че всичко е направило

заговор, за да ме заблуди днес: и руските картографи, и тукашните шопи. Докато съм в това недоумение, там долу, отвъд Искъра показват се из пътя кола. Те са далеко от мене и надали ще бъда чут. Но аз си правя с ръка тръба на устата и питам коларите със заглушителния глас на еврейчетата-вестникопродавци из софийските улици:

— Чичо! Реброво дека е?

Добрите християни ме чуват. Един посочва пак в дола и до мене достигат слабо тия думи:

— Слѣзни, слѣзни още, господине! — «Който пита, не скита», казах си аз и бутам коня, успокоен, надолу; след малко време углъбявам се в един суходол, до самите поли на другото бърдо. При няколко дебели клонести дървета стои едно ниско уединено ханче. Аз диря селото, но не го виждам. Съвсем мръкна. Приближавам до вратата и викам ханджият. Излазя ханджийката.

— Тука е Реброво, господине — отговаря тя.

— Де тука?

— Нà, тука, това е Реброво.

Мисля си, че нейна милост е по-слаба в географията на България, отколкото един наш учител по същия предмет. Но на моите учудени въпроси тя отговаря съвсем равнодушно, че Реброво има, но село няма. Това ханче е само Реброво!

И така, в това уединено, изгубено всред балканските безлюдности ханче, с вид не дотам успокоителен, аз трябваше да пренощувам.

«За Дон Кихота — си помислих (не знам защо тогава мислех за Дон Кихота) — това приключение би било едно от най-чудесните и рицарските. Ханчето би му се представило като един великолепен, як замък с кули и бойници, а ханджийката — прекрасната принцеса-домакиня на феодалната сграда, която му предлага гостолюбието и любовта си.»

Аз попитах обладателницата на замъка може ли да ми достави поне първото.

— Да спиш? Можеш — как? Имаме постеля — отговори тя.

— А нещо за хапване имаш ли? И сено за коня?

— Каквото дал господ. . . ще ви нахраним.

Дявол я взел, тя говори на ви сега!

— Има ли тука и други гости?

— Нямам никого.

— Ами ханджият!

— Човеко ми? Той закара въглища в градо, самичка съм тая нощ. . . А сега сме двама с тебе, само двамка. . . — отговаря умилно ханджийката.

Не се усмихвайте — тя е бабичка.

Тя вързва коня ми за един от коловете до зида и му дава сено, а аз влизам в ханчето. То е съвсем тъмно и състои от една голяма гола стая с огнище на средата и кръчма, в която се влазя през стаята.

Бабичката дохожда и палва една газева ламба с одимена тръба и я поставя на тезгяха, гдето са наредени чаши и шулци. Фитилчето, като изхвърля един шадраван дим до потона, осветлява слабо кръчмата. Няколко дъсчени рафтове с нещо си там показват, че тя е и бакалница, а две широки седалища на другата страна загатват, че тя служи и за спалня. Харно. На един стълб — увесено къс месо, изсъхнало, оплюто от мухи, отвратително. Виделината ми позволява да изгледам и бабата. Тя е жена на средна възраст — не повече от седемдесет години (за красния пол трябва винаги да се изражаваме вежливо), — но пъргава още, като всяка шопкиня. Лицето ѝ сухо, спаружено и бърчаво, завършено с остра и издадена напред брада, е снабдено с две очи с мътен и зверовит поглед; те са болни, защото непрестанно сълзят. Изпод забрадката ѝ, която държи върха на главата, падат по челото и от страните чорлави фитили от сплъстени, побелели косми. Светлината на свещта обикновено благоприятствува на женското лице и му заличава неприятните черти; но това го изкарваше още по-грозно и дори зловещо. Не, това е вещица. Аз съм уверен, че по-после ще я видя из прозореца, че е излязла гола навън и сваля месечината. . .

— Аз тука ли ще спя? — питам, като посочвам едно седалище.

— Тука, господине, на земята спи ли се?

Искам да питам ще ли е захванато и другото седалище, но не дръзвам. . .

Тя тъпче да готви нещо на огнището, което се раз-

пуши сред стаята, аз излизам навън, та се разхождам пред ханчето. . . Вечерния мрак е хубаво паднал, очертанията на дърветата, яровете и другите предмети са заличени, неопределени. Върховете на отсрещните висове се чернеят в тъмното небе, по което заискряват звезди. Мърчината се плъсти още по-гъста в долчето зад хана. Там се белее нещо, като стени от разсипана сграда. Една развалина. Тя хармонира с тая пустиня. От тоя кърски вид вее голяма тъга. Глухото боботене на Искъра, скрит по-нататък, достига по-силно през вълната на неопределените нощни шумове, които есенния вятър изважда из гъстината на листата, клоните, бурените, тревите планински. «Балканът пее хайдушка песен», спомних си аз Ботевия стих. Това ще е то. Хайдушка е и усоята тая, затънтена в дивата планина. Аз изпитвам нови ощущения, непознати досега. Извънредността на случая — да нощувам в тоя глух вертеп с тая вещица, отчужденността ми от света, таинствения мир, който ме окръжава — всичко това ме пленява с новостта си и смущава. Конят, доял сеното, хъхри към мене. Аз го отвързвам и вкарвам в стаята, дето готви бабата; тая стая служи и за обор. Па излазям пак навън, защото димът от огнището отравя въздуха.

— Господине, прибери се, че ще заключим — обажда ми бабичката.

— Чува ли се за лоши хора тъдява?

— Няма ги, но балкан е това.

Вечерята е сложена на една маса в кръчмата. Няколко къса месо от онова, което стои увесено, опържени в мас и остали сурови. Другата гозба е някаква неизвестна, безименна бърканика — бурения, която изпуща пара. Аз си обяснявам присъствието на това ястие, когато съглеждам, че при масичката стоят два стола, един срещу друг. Значи, другарски ще вечеряме, tête-à-tête! Толкоз по-добре, охотата ще порасне. Сядам. Сяда и моята дама и захваща буренията. Сега тя ми задава въпроси за целта на моето пътуване из балкана. Аз ѝ обяснявам защо и как замръкнах тука. Пита ме доктор ли съм и знам ли лек за очебол. Двете ѝ очи непрестанно плачат, като на Мариторна (боже мой, пак ДонКихот!). Не съм лекар, но ѝ съветвам пли-

скане със студена вода. Тя продължава да ми описва, като млащи шумно с беззъбите си челюсти сварената буренова каша, да ми описва по тънко очебола си и вежливо ме кани да ям от моята гозба, остала неначета. Благодаря покорно. Внезапно тя престава да ме консултира за очите и се връща на моето приключение. Моите откъслечни, сухи отговори не я удовлетворяват. Тя се нацупва. Подозрително ѝ се види и моето въздържание да кусна от кухнята ѝ. И друго нещо, вероятно във физиономията ми и в обноската ми, не говори в моя полза и недоверието на бабичката расте. Пак пита за целта, която ме води тук тая нощ. . . Не, това не е току-тъй. Първи път тя вижда един господарин да остави рахата си в София и да дойде в ребровската кръчма да спи на дъските. Защо? Само да нощува и утре да се върне!. . . Не, тоя човек не му е чиста работата. И защо пита за мъжа ѝ и има ли други гости, и когато му каза, че няма никой, той слезе от коня? Дяволия крие тоя човек. . .

Вероятно такива тревожни мисли минуват през ума на дамата ми, защото разплаканите ѝ очи хващат да ме стрелят по-често с подозрителност. Подир вечерята тя ми донася постелка и халище. Аз я моля да ми донесе сено, безценната, спасителната постелка за туристите по целия Балкански полуостров. След като ми препоръчва да духна ламбата, преди да легна, и преглежда в пукъла до кое място стои виното, за да може утре да провери, тя минува в другата стая, която е съвсем тъмна. Аз остаям сам и се разхождам из кръчмата, като чупя корички подничев хляб, за да залъжа колкото да е гладът. Понеже бабата притвори вратата, кръчмата скоро се изпълни със задушлив кадеж от ламбата с калпавия газ. Аз бутнах вратата, за да ми влезе по-чист въздух.

— Защо отвори, господине? — зачу се из тъмнината дрезгавия глас на кръчмарката. Разбрах, че беше си легнала.

Конят, като ме видя в мрака, изпърха ми приятелски и значително, сякаш искаше да ми каже: «Господарю, не е кавалерство да надникнеш в спалнята на една дама в неглиже. Лека нощ, затвори вратата. . .»

Навярно същите мисли имаше и ханджийката, за-

щото вратата се захлопна пак, тласната от невидима ръка. Веднага странен шум и блъскане хвана да става зад вратата, като че опираха дървета о нея. Разбрах, че бабата се барикадираше!

Афронтът беше пълен. Но нямаше какво да се прави. Реших да спя. Опитах се да затворя с вътрешния капак-сюрме третото прозорче, което дополовина оставаше незатулено, но колкото и да се мъчих, не можах да изтегля по-нататък капака. Закопчах си хубаво палтото, легнах на сенцето и си облегнах главата на седлото, което ми служеше за възглавница, както на хуните. Халището на целомъдрената Лукреция оставих непипнато (моля читателя да не любопитствува защо), както и ламбата неугасена. Колко време дрямах, унесен от тревожни блянове и от еднообразната шумотевица на реката, не помня, но аз се събудих вкочанясал от студ. Изстиналия нощен вятър свободно работеше през полуотворения прозорец; и боковете ми (русизъм!) усещаха влиянието на леглото, което не бе пухово. Ламбата беше угаснала. За сън нито можеше да се мисли вече. Облегнах се на прозореца и погледнах навън. Изгряла беше месечина. Природата имаше фантастичен вид под мълчаливата завивка на тоя благ и таинствен светлик. Дънерите, клоните на дърветата изображаваха неподвижни фигури на човеци и самодиви в разни положения. Шумът на Искъра мелодично бухтеше в мирът на пустинята. Чудно и непостижимо величава сцена от съня на планината; аз такава не бях виждал никога. Есенна поезия на самотията. Това съзерцание ме възнаграждаваше за всичките неприятности в тая кръчма. Цял час стоях неподвижен на прозореца. Оттеглих се и пак сложих глава на моята хунска възглавница. Как да се изкара нощта?

Неудобното и кораво легло, студът, мракът, гладът правят часовете на безсъницата мъчително дълги, като вечност. Ето че и месецът се скри, всичко потъна в пълна тъмнина. Душата ми се повече утесни. Вънкашния мрак придоби за мене нещо зложелателно, коварно, неприятелско. И шумовете пристигаха зловещи и подозрителни. Често ми се чинеше, че различавам в тях човешки говор и дебливо почукване на капака; понякога някакво мигновено притъмняване на отворе-

ния прозорец даваше ми да предполагам присъствието на човек отвън. Аз напразно исках да задуша това безпричинно, глупаво безпокойство. Мисълта за пълнейшата безлюдност на тая балканска усоя и съвършената ми безпомощност изпъкваше напред. Само конят, като се обаждаше сегиз-тогиз, правеше ми разтуха. Близостта на жива, позната твар ме поуспокояваше. Поне светлинка да има — бих вземал да чета, аз имах нов вестник в джоба. Станах да подиря кибрит пипнешком, но не найдох. Бутнах вратата на кръчмата, за да питам бабата, но вратата е барикадирана. Само конят изпърха повторно в отговор на моето чукане и викане ханджийката. Тогава ударих два крака на тая крепост и лостовете паднаха. Бабата се развика в голям уплах, тя помисли, че настава страшната катастрофа. Подозрителния гост насилствено нахлуваше в спалнята ѝ, по полунощния час, когато човеко ѝ го няма. С каква цел? Да я души? И вик!. . . Пърха и хъхри шумно и конят, викам и аз колкото мога и засвидетелствувам чистотата на моите намерения. Дига се врява ужасна в тъмнината. Едвам успявам да умиря бабата. Тогава виждам в мрака, че светва жаравка в огнището, което разравят; после едно въгленче се подига нагоре и на него взеха да духат с бледи уста. Въгленчето светваше и огряваше духалото си — една сбръчкана, изкривена от надуването, ужасна, грозна до богохулство муцуна, и разхвърляни, чорлаво смотани бели косми, които я забуляха дополовина. Това видение в мрака на нощта беше фантастично, уродливо, страшно. И искат да убеждават някои си, че никой до този ден не е виждал вещица! Молим, молим!

Бабата, чевръсто легнала пак и теглила халището до нос, изгледа ме сърдито, когато с ламбицата в ръка аз притворих пак вратата. Но аз бях уверен, че тя сега се убеди в пълнейшата благонадеждност на госта си. Явно доказателство, че аз спечелих доверието ѝ, беше това, дето тя се не барикадира вече.

Изчетох целия вестник, от заглавието до най-последното обявление на един съдебен пристав. Аз не употребих изразителната и модна дума г л ъ т н а х; съветвам и читателите си да я не употребяват, макар и фигурално, когато се касае за някои нашенски вест-

ници: това ще бъде много неестетично. . . Дявол знай какви мерзости може да са г л ъ т н а л и!

Останалата част от нощта прекарах в ходене назад-напред из кръчмата. Тая балканска нощ, пълна за мене с такива силни ощущения — духовни и физически, — аз си дадох дума да я не забравя, дор съм жив. Много ли има такива в дългата върволица на нашите еднообразни дни?

Съзори се. Аз стегнах бърже коня и потеглих за София, изпратен твърде дружелюбно от бабата, която щедрата заплата за гостоприемството окончателно ми направи приятелка.

Казах в началото, че Искърския пролом по своята растяща живописност наумява един увлекателен роман. Той има над романа това преимущество, че можем да се повърнем от средата му и да отиваме към началото му, без той да изгуби нито смисъл, нито занимателност. Напротив, аз сега го намирах още по-обайно хубав и нов, и весел, в есенната си позлата, под божественото и радостно сияние на утринното сине небе.

Април 1894

ЕММА

Лодката напусна крайбрежието и се плъзна красиво по светлата повърхност на езерото. Кàреков, съблякъл сетре, по ръкави, бодро и пъргаво теглеше лопатите, които равномерно удряха кристалните гладки вълни и изкарваха из тях меко и провлечено бърбукане като едно молебно стенание.

Емма, седнала срещу него, хвърляше омаяни погледи на разкошните зелени брегове на това чудно Цюрихско езеро. Тя бе облечена в рокля от розово-бяла, тънка нежна материя, изящно сшита и залепнала на строго изваяните форми на тоя млад момински стан. Сега Емма сякаш бе станала още по-лека, млада, пленителна.

Сребристи разкъсани парцали облаци плуваха по синето небе — сине до идеална хубост — и час по час затуляха слънцето. Тогава девойката сбираше свилената си цветна омбрелка и лицето ѝ, освободено от изкуствения шар на сянката, лъсваше под венеца на тъмнорусата ѝ позлатена коса, във всичката си здрава и цветуща белота на немското племе.

Картината наоколо беше за чудо хубава; зелените хълмове на езерото, посипани с весели дачи, се усмихваха наоколо със своята неуведаема прелест; далеко назад стройният Цюрих се трупаше по двата бряга на реката Лимат, свързан с мостовете си, набучен с високите стрели на черковните кули; на югоизток, по посока на езерото, далеко в хоризонта, като облаци, се мержелееха вечно снежните висове на Алпите.

Кàреков следваше да работи с лопатите и редовните движения, които правеше, даваха му възможност при

всяко едно гръдно напъване да спира, по съвсем естествен начин, възхитения си поглед на Емма. Тоя момък българин, студент по правото в Цюрих, с приятно лице, пълно с изражение на младежки възторг, не първи път, със съгласието на баща ѝ, професора Тилщайн, в дома на когото го приемаха любезно, като близък приятел, разхождаше в лодка младата швейцарка и не първи път употребяваше страшни усилия над себе си. Кàреков любеше Емма и не смееше да ѝ каже това. . . А какво мислеше тя сама? Питаеше ли някакво чувство, особено, прилично макар отдалеч на неговото? Как да отгадае дали се криеше друго нещо под дружбата на тая доверчива, свободна, отхранена във високите понятия на женската честност и достойнство швейцарска мома? Кàреков тази година свършваше и трябваше да се върне в България. Но той чувствуваше, че сърцето му е скопчано с неотскубливи корени за Цюрих. . . Обичаше ли го Емма? Би ли пристала да дойде в България като негова жена? Той имаше нейната дружба, нейното съчувствие, но повече от това? Той нито отдалеч досега не беше докарвал приказката до това нещо. И унесен в тия мисли, той продължаваше с едно жестоко упорство да блъска гладката вода с лопатите, като слагаше несъзнателно страстни погледи на Емма, също замислена.

Изведнаж тя извика:

— Господин Кàреков! Накъде сте се наканили с такава бързина? Да не би вече да сте тръгнали за България?

Кàреков се сепна. Той пусна греблата и лодката забави вървежа си, па съвсем спря.

Па усмихнато и с една внезапна непринуденост каза ѝ:

— Да, в България. . . Бихте ли дошли с мене, все така, в България, ако Цюрихското езеро се протакаше до България?

Кàреков се зачерви, като позна колко дръзкост имаше в тая шега, но беше късно.

Емма се леко изчерви, па продума с шеговит тон:

— В България? Боже мой, много е далеко, бихте се уморили дотам. . .

Па се изсмя и се вгледà настрана в някакъв шалет

на брега, прозорците на който заслепително лъскаха от лучите на слънцето. Но заиграната руменина по бузата ѝ обаждаше, че мислите ѝ друго сега ги вълнуваше.

— А хубава ли е вашата България? — попита тя пак, като впи погледа си в неговия.

— Хубава до обожаване, нали ви съм говорил толкова пъти? Нейните планини не са тъй високи като вашите, но са чудесни по красота и величественост; тя няма кристалните швейцарски езера, но има райски хубави долини, и между тях Розовата долина, един брилянт. . .

Лодката се клатеше грациозно на едно място. Кàреков и Емма стоеха един срещу други — водата, въздухът, небето — всичко около пазеше пълна тишина. Нямаше чужди уши, нямаше свидетели. . . Но това мълчание на природата, вместо да насърчи, смути повече и момъка, и момата.

Внезапно Кàреков във вълнение попита решително:

— Госпожице, ако един ден животът, щастието ви, поискат да напуснете Швейцария, имали ли бихте тоя кураж?

— Животът, щастието ми? — изсмя се Емма и устните ѝ показаха два чудни реда бели бисери. — Не разбирам добре, г-н Кàреков.

— Ако ви кажех: госпожице Еммо? Не ако ви кажех — аз ви казвам: госпожице Еммо, обичам ви безкрайно?

И Кàреков направи някакво движение, като да коленичи, но не стори това, а само хвана леко за ръката Емма и се наведе да целуне пръстите ѝ. . .

Емма пламна цяла в огън, тя неволно си дръпна ръката. . . Тя сбра всичките си душевни сили да отговори умно или поне достолепно на тая неочаквана изповед на младия си другар; но намери изход само в шеговито-лекия тон. Тя се изсмя яката.

— Как! — извика тя. — Нали толкова пъти съм слушала от вас, че във вашето отечество е свещен закон най-стария син да се жени за българка? А вие сте първия син. Ще смеете ли да оскърбите чувствата на госпожа майка си, която обожавате?

Емма вече се не смееше. . . Тя видя, че не така, че

друго нещо трябваше да каже. Тя опъваше с ожесточение краищата на омбрелата си, която бе сложила до коленете си.

Кàреков каза:

— Подобен респект към простодушни традиции може ли да стане пречка на най-голямото щастие в тоя свят? Но аз няма да оскърбя чувствата на майка си, Еммо, а, напротив, тя ще бъде щастлива. . . тя ви благославя. . .

Емма го изгледа втрещена.

— Отде ме знае? Защо?

— Да, благославя ви. . . Нà! Слушайте какво ми отговаря на моето писмо. — И Кàреков извади из портфелчето си едно писмо. Ръката му трепереше.

— Как. . . вий сте писали за мене? Какво сте писвали? — извика съвсем смаяна Емма.

— Да, писах ѝ — на всеки случай. . . Слушайте, ще ви превеждам от български: «Драгий синко Добре, плакала съм от радост, като прочетох писмото ти. Твоето щастие ми е най-драгоценно, чедо. . . От мене воля и благословия. . . Емма е хубава като ангел на портрета. . .»

— Портрета ми? — извика още по-смутена девойката.

— Портрета ви, госпожице.

— Как, у вас ли е бил? А аз се чудех къде се е дянал моя портрет. Невероятности всичко това, господин Кàреков. . . Невероятности. . .

— Да ви се изповядам. Извадих го из албома ви един ден, когато бях у вас. . . Прощавайте за тази непристойна постъпка, откраднах лика ви, за да го пратя на мама, за да види колко сте обожаема. Тя ми повърна образа ви, ето с кои думи. . . — Кàреков продължи да чете майчиното си писмо по немски: — «Емма е хубава като ангел на портрета, дето ми пращаш с писмото си; ти казваш, че и душата ѝ е такава добра и хубава, реши. . . Аз ще прегърна с радост моята първа мила снаха. . .» Вижте какви безумности си позволих да мечтая. . .

Емма взема писмото от ръката му, взря се в изчетените редове и захвана да чете нататък доста свободно по б ъ л г а р с к и:

— «Поздрави от мене госпожица Емма, благославям я от сърце, обичам я вече като дъщеря. . .»

Кàреков грабна писмото от ръцете на Емма и скокна прав. Той мислеше, че сънува, той не вярваше чувствата си.

— Български! — извика той в изстъпление. — Български! Вие, Еммо, знаете да четете и да разбирате български! Вие не знаехте нито дума, нито буква български!. . . За бога, сънувам ли? Кажете ми?

— Не сънувате. От шест месеца се залисвам. . . уча се български — продума девойката.

— Скришно от мен? Тайно?

Емма клюмна с глава.

После пришушна:

— Аз обичам всичко българско, аз искам да стана българка.

— Еммо! — извика Кàреков и без да знаят как, момъкът и момата си подадоха напред главите, приближиха лицата си, слепиха в страстна целувка устните си.

Под това движение лодката замърда и се залюшка галено.

Няколко лодки, що минуваха по-близо, спряха с любопитство пред тая необикновена сцена от любовен възторг.

Гледаха я и Алпите от хоризонта.

Когато излязоха на набрежието, Кàреков и госпожица Тилщайн, тясно хванати подръка, запътиха се през гъстия върволяк на алеята, без да чуват, без да сещат нещо наоколо си, погълнати единствено в океана на щастието си и на любовта си. . . Те право отиваха при професора Тилщайна.

1894

НА КАРАНТИНА

ДРЕБНИ БЕЛЕЖКИ

Десетина бели бараки, усамотени една от друга, стоят на полето, в подножието на една гориста полегата рътлина. На значително разстояние зад тях, в своята теснина, мътно се мержелее сънливият Цариброд. Влакът изпищя и спря при бараките.

Пътниците меланхолически излязоха из вагоните с куфари и вързопи в ръце. По заповед на стражарите всички се натрупаха пред една барака, построена до самата желязна линия, след като оставиха багажите си накуп.

В това време, надясно от линията, на поляната, тълпи карантинопазци гледат любопитно на нас и викат ура.

Един сериозен господин, с черна овча шапка, стои при някаква си металическа тулумба и крепи в ръцете си една тръба-църкалка. Лицето му е важно, като че ще върши някакво свещенодействие.

— Господа, моля ви, дохождайте тука един по един да се напръскате — обяви карантинният доктор.

Случи се, че бях аз първият, който бях подложен на дезинфекциране. Изправих се покорно пред важния чиновник-църкател и тозчас една широка струя от карболови пръски обля ми дрехите и лицето.

— Извърни се! — заповяда авторитетно чиновникът. Аз се изгърбих. Нов дъжд от миризлива карболка накваси ме пак от врата до краката. Няма съмнение, всичките холерни микроби, случайно донесени от Австрия, Унгария и Сърбия, бяха убити. Но излезе, че церемонията не беше свършена.

— Извърни се пак! — поръча ми важният господин. Извърнах се.

— Извади ръката от джоба си! Църкк! — Свали си шапката! «Църкк!» — Простри си омбрелата!.. «Църкк!»

Аз бях цял къпаник. Заредиха се и другите пътници.

— Господа — обяви докторът, — моля, дохождайте да ви запиша.

И всеки попръскан си казваше името, мястото, отдето иде, и мястото, където отива.

Един стражар простираше един голям тенекен съд.

— Пусни си тука паспортът.

И всеки си пускаше там паспортът, за да бъде дезинфекциран.

Па влазяше в бараката. Скоро стадото я напълни. Когато всички се натъпкаха вир-вода от карболка, излезе, че сме двайсет и осем души от разни езици и племена. Между тях само една дама, една хубава госпожица от Париж.

— Ce n'est pas trop — забележи тя усмихната.

— Сега елате подир мене да ви разпределя по бараките — каза докторът.

*

Стадото послушно тръгна подир доктора. На поляната карантинопазците пак ни викат ура. Триумфална среща. Минуваме край няколко бараки, здрависваме се с познайници, но отдалеко: запретено е сбирането на нови пътници със стари. Ние сме опасни. Едно неприятно чувство свива сърцата ни, ние фигурираме като хора, може би заразени от холера: и приятели, и стражари странят от нас.

В бараката, която носи № 14 и прът с жълто знаме — цвят зловещ, — докторът настанява българите, които са седем души; другите пътници настанява по други бараки. Парижанката, заедно с петима немци, които после излазят австрийски евреи, влазят в съседната нам барака — № 15. Българи с българи, европейци с европейци, нищо по-логично. Но това разпределение

предизвика недоволство в бараката № 14 и мръщене по някои чела...

И наистина, пет дни карантина трябваше да се държи. Пет дена уморителна досада на тоя кър, а едно приятно другарство — госпожицата — би било така освежително, така би скратило дългите часове на пленението ни.

Ах, тоя доктор, несъобразителен, даже не патриот! Преди да ни остави, той ни показа пределите на нашата държава, извън които нямахме дозволение да прекрачваме. Видяхме, че тя беше най-малката в Европа: нещо около хиляда квадратни метра, сиреч всичката вътрешност на едно укрепление, направено от нашите войници в навечерието на Сръбската война, без да бъде употребено от тях.

Ако то не можа тогава да спре нахлувът на сърбите, сега то с пълен успех варди земята ни от много по-опасен враг, който никакви сливнишки ура не могат да спрат: холерата.

От всичките европейски държави само България и Турция не взеха участие в санитарния дрезденски конгрес, който отмени карантината в холерно време и постанови взимането други мерки за борба със страшната гостенка. Това решение на конгреса стана задължително за господарствата, участвували в него, и днес в цяла Европа само ние и турците имаме развързани ръцете си да туряме, колкото щем, дълга карантина на границата си.

И ето защо аз имам приятният случай да пиша днешния очерк.

*

Едвам влязохме в бараката си, стражарин ът ни покани да идем да отворим куфарите си, за да бъдат дезинфекцирани и вещите ни. По същия ред слезнахме към железната линия и се упътихме към една усамотена друга барака, която се различаваше от другите по това, че от комина ѝ излизаше към небето висок, гъст, дебел сноп дим, както из един локомотив в движение.

Вътре един огромен железен цилиндър-казан, който ревеше и пъхтеше под огъня.

Куфарите се разтвориха. В няколко минути бараката се превърна на едно изложение, безброй неща и дреболии от най-разни цветове, форми и произхождения красяха подът и пленяха погледа с необикновена пъстрота.

Едно малко Чикаго (тогава имаше всемирно изложение в Чикаго).

Вещите се отделиха на два купа: дребните, като книги, стъкленца, четки и пр., се напръскаха просто с карболка, а дрехите, платовете, прйпиръ̀т и тем подобни се свиха в платна, за да се хвърлят в казана, дето трябваше да направят парна карболова баня.

Отчаяни викове от онйя пътници, които носеха някакви скъпи и копринени материи и армагани.

Но нямаше изход. Половината Ч и к а г о влезе в казана.

Когато се завърнахме в бараката си с измокрените и свити от карболовата кислота неща, ние узнахме с ужас, че има да претърпим още една последна дезинфекция: трябваше да се облечем в съвършено чисти дрехи — горни и долни, — а онйя, които имахме на гърба си, да ги пратим в търбуха на минотавъра, за да си направят парната баня.

Някои от другарите ни, които нямаха други дрехи вместо съблечените, завиха се с юрганите, докато им ги повърнат, както правеше Пелопид, старият гръцки полководец.

*

Бараката № 14 притежаваше шест кревата, при които се прибави още един, според числото ни. Смешно би било да дирим чистотата и удобствата на домашната стряха, но за хора, които са държали карантина в турско под открито небе и на гола земя, тука беше рай, истина рай, населен, вместо ангели, с гладки и хубавички полски мишки, които твърде деликатно минуваха ноще по лицата ни. Тия животни представяха любопитен предмет за наблюдение от зоолога по своята невинност: те през нас излазяха да лочат водица, проляна от стомната, без да имат ни най-малък страх; те, приятелите, нощуваха в джебовете на окачените ни дрехи и когато заран ги облачахме, изскокваха на рамото ни, като че искаха да ни кажат: «О, добро утро, приятелю», и — «Ти спа ли добре?»

Едно голямо утешение: на стената бе залепен списъка на ястиетата и питиетата, които четири локанти държаха на разположение на обитателите на карантината. Аз намерих истинско одринско вино и това беше голямо утешение подир киселите швейцарски и французки вина на Запад, които не издържат никакво сравнение с превъзходните наши местни вина.

На вратата на бараката ни стояха постоянно две лица: един стражар, да наглежда движенията ни, и един шоп от село Желюша, да ни слугува. Той се викаше Емануил.

За да довърша беглото описание на жилището ни, трябва да кажа две думи и за лицата, с които случаят ме беше сбрал под един покрив. Всичките, освен мене, бяха от Северна България, от дунавските градове, търговци, с изключение на едного, който беше финансов чиновник (това малко по-после узнах), но когото всичките титулуваха: Г о с п о д и н у п р а в и т е л ю. Моят креват се случи до неговия и аз чувствувах в първите часове тайна гордост, че съм съсед с такъв голям човек. Той си остана с титлата и докрай. Тоя господин управител беше смешник в нашето общество, голям шегобиец и каламбурджия, но репертоарът му беше твърде ограничен, защото постоянно изваждаше същите шеги и каламбури, които гълтахме с кураж: на къра, особено в една карантина, нямаш право да бъдеш с мъчен вкус. Трябва да прибавя, че господин управителят взимаше за теми на шегите си най-повече госпожицата в съседната барака. Въобще, той се стараеше да мине за страшен донжуан.

По-голям донжуан от него беше друг един от приятелите, ако съдим по разказите му за. . . Впрочем, неговото главно свойство и талант беше — песнопойството. Още рано заран той се събуди и запее под юргана си като славей: тра ла, ла ла; дене цял ден из укреплението: тра ла, ла ла; вечер пак заспива с тра ла, ла ла. . . Ние го наричахме «господин Тра-ла-ла-

ла». И наистина, както излезе, той знаеше гласът на всичките български песни, които беше чул, но нито един стих цял не знаеше от тях. Мозъкът беше обиден у него в полза на слуха. . . Заедно с песнопойския дар той притежаваше още едно портфелче, което вместо хартии пазеше едно кокетско огледалце. . . Ах, романтична натура беше господин Тра-ла-ла.

Двама старци още, личности достопочтени, весели и шегаджии. Единът от тях все засмян и твърде внимателен към особата си, защото заран той посвещаваше около четвърт час на тоалета си, с кръгло огледало в ръка, и през него време той ни разказваше весели истории от младините си; другият старец, също прекрасен добряк, но по-сериозен и твърде фамилиарен с всичкия свят; той си изтриваше заран лицето с чистия пешкир на арменеца (забравих по-рано да ви кажа, че един от другарите ни беше арменец, часовникар, български поданик).

За същия ще кажа още две думи. Той хъркаше ужасно ноще, но се видеше почтен човек, защото знаеше прекрасно да пее турски песни, и твърде любознателен. Една заран ги слушах, че водеха научна п р е п и р н я с господина управителя, по турски, разбира се.

— Знаеш ли коя е най-голямата черква в света? — питаше арменецът.

— Коя е? — попита управителят.

— Черквата в Келн, аз я видях.

— Грешка имаш; най-голямата черква е в Рим, «Свети Петър»: тя има единайсет хиляди стаи.

— Аз не ти говоря за манастир, ами за черква — възрази арменецът.

Очевидно, господин управителя смесяше храмът на св. Петър с ватиканския дворец, за който бе учил в географията на Якима Груев, но той по никой начин не отстъпяше и пращаше арменеца да иде лично в Рим, за да се увери, че работата е тъй.

Не, решително, мили хора имах за другари.

*

Първите два дена прекарахме повече в игра на trenta una. В тоя случай дохождаха ни другари от съседната барака. Без това банално развлечение не бихме знаели какво да правим с времето. Никакви вестници или книги нямахме. Известно оживление ни донасяше пристигането на влака подир пладне. Тогава ни позволяваха на усамотени купчини да отиваме дори до линията, без да се съприкасаваме с другите, и да гледаме новите пасажери, които идат да делят нашата участ. Поздравяхме ги пак с ура. От най-напред мислех, че в тоя вик имаше не само шега, но и един косъмчец злорадство. . . Но сега разбрах, че беше чиста слободия. Между другите гости пристигна и един министър, който смирено се запъти към бараката си. Почти всички европейски нации имаха представители тука: българи, евреи, немци, френци (госпожицата), италианци, арменци, турци и сърби. Поляната гъмжеше от разхождачи, които поглеждаха с въжделение на околните свободни върхове. С каква радост бих се лутнал към тях. . . Но стражаринът следеше стъпките ни и пленението всеки ден ни ставаше по-утеснително и нетърпимо. Свободният въздух и широк хоризонт, на които се радвахме, не ни утешаваха вече: нам трябваше воля. Трите насипа на укреплението, що съставляваха границите ни, ни душеха.

— Юначе — питаме нашият вардач, — какво ще стане, ако някой премине насипите и се опита да побегне?

— Не е позволено, господине — отговаря стражарят.

— Но в случай, че някой побегне?

— Имам заповед три пъти да го повикам да се върне, после ще стрелям.

Наполеон I на остров Св. Елена беше изложен на същата съдба. И тоя велик човек, когото не побираше цял свят, пет години пази един вид карантина на тясната си скала. На какво не привиква човек. Тука човек добива идея за злощастието от лишението на свободата.

А колко хубави пък бяха тия планински околности!

На север срещу нас е върхът Погледище. Там стана сражението между българи и сърби на 11 ноември през 1885 г., след което ни един неприятелски войник не остана в земята ни.

Аз си спомням, че него ден, спрял се с неколцина офицери при едно ханче близо до Цариброд, гледах захласнат на огромните кълба дим от батареите, от гласа на които трепереше цялата природа. И както всичките мечтатели за славянското единство, не вярвах очите си. . .

Аз често гледам тая камениста чука, сега тъй мирна, мълчалива и безобидна.

И неволна скръб ме нагъва при спомена за тая безумна война.

— Защо беше тая война между нас и вас? — питам сърбинът с исполински ръст, който често дохожда при нас. И очаквам да чуя да сподели и той моето негодувание.

Но той отговаря на най-чист български език:

— Чудно ми се види вашето питание, господине! Защо беше тая война между Сърбия и България? А между сърби и китайци ли трябваше да стане, или между сърби и англичани? Всякога и навсякъде са правили кавга комшия с комшия, брат с брат, ортак с ортак; няма нищо за чудене и тука. Инак не може. Четете историята.

Признавам, имаше една жестока истина в тия слова.

— Ваша милост дека бяхте през войната?

— Аз бях при Видин, бях сержант там.

— В чия войска?

— В сръбската.

— Но вие трябва да сте българин, като говорите така добре български.

— Не, сърбин съм, господине!

— Отдека сте?

— От Пирот!

Аз го поздравих и се отдалечих.

Третата вечер нашата барака организува концерт. Разумява се, господин Тра-ла-ла, като протомайстор по пението, трябваше той да даде тонът на цялата музикална вечеринка. И безконечните тра-ла-ла се захванаха. Това стана най-после уморително и раздразни нервите ни до нетърпимост. Предложихме да изпее най-популярната българска песен, Ботевата молитва, думите на която той не можеше да не знае. Той се съгласи и захвана:

О мой боже, м и л и й боже,
не ти кой си. . . тра-ла-ла-ла,
но ти кой си. . . тра-ла-ла-ла.

Ние му благодарихме трогателно. Ред дойде на господина управителя. Той запя. Излезе, че имал твърде сладкозвучен глас. За нещастие, и песните му, както и шегите му, не дишаха голяма свежест. Така, между другите вехтории, той поиска да ни угости и с

Отде да начена, о любезна моя.

но биде прекъснат с негодувание от аудиторията си, която покани арменецът да изпее някоя турска. Подир доста молби той запя с чувство някои от ония сладострастни турски песни, на които старостта не бърка да упленяват и днес нашето ухо и сърце. Приглашаше му евреинът Кара Пипер от Берковица, когото нарочно бяхме повикали на вечеринката, понеже е известно, че берковските евреи и еврейки са най-изкусните сладкопойци на турски песни. Когато арменецът свърши, Кара Пипер захвана самостоятелно. Той захвана един макам с нежно примиране на гласа и с очи, любовнострастно впити в очарования господин управител, като подражаваше с бастун в ръка движението на лъка по цигулката. . . Неговият глас постепенно ставаше по-примрял, по-нежно въздихающ, по-захарно-сладък. . . Кара Пипер! Кой му е дал такъв неверен прякор? Всички бяха омаяни. Едно тучено блюдо в ръ-

цете на другиго заменяше дайрето. Макамът се последва от турския Madame Angot «Вай кючюк ханъм» и свърши с кючек-хавасъ и Кара Пипер захвана да се кълчи, като си взе за другар сърбинът сержант, из тясното пространство между леглата. Старците и двамата се разтрогаха, цял рояк от възпоминания разнежи сърцата им и палците им защракаха с голямо увлечение. . . Не, решително, Кара Пипер беше героят тая вечер. Когато възхитеният берковчанин седна запъхтян и щастлив, събранието се приготви да послуша и една дама — уви, без дами никаква радост не става на тоя свят — госпожицата от Париж, ще помислите? Не, булка Емануилица. Тя чакà вече един час в сянката до вратата, за да ѝ дойде редът. Тя запя с един твърде симпатичен, макар и пристискан от срамливост глас, приглашана от мъжа си. Една от песните, в която играе роля с о л д а т и н, особено се хареса, но тя я прекъсна на средата и захвана две други, които излязоха сръбски и при това, доста разточени. Сърбинът забележи неудоволствието по лицата на някои от присъствующите и отиде, та повика три момчета сръбчета, изкусни песнопойци. Трябваше да се спаси престижът на сръбската песен. Те запяха на една сръбска песнопойка, най-напред сръбският химн, твърде хубаво съставен, но на дремлив мотив, после други песни безконечно дълги, пълни с Марко Кралевичи и кървави кошули. Еле едното сръбче с подвързана надута буза така нетърпимо яката крещеше! Ние захванахме начесто да ги каним да си починат — за да си починат и нашите уши, но напразно, едно от сръбчетата немилостиво отговаряше: «Господа, още мало, сега иде най-жалното»; или: «Остая още един ред, но то е най-хубавото — да плаче човек!» И пак свирепият пискун на надутата буза ни заглушаваше и нямаше край. Узнахме, че тая ухораздирателна песен има още около триста стиха! Цяла Орфенова поема! Mercì. Най-после Кара Пипер, който от половина час очакваше нетърпеливо да запее нов макам, ги изпсува страшно по турски и изпроводи безцеремонно из вратата. Свиреп човек беше този Кара Пипер — в сантименталните минути! Но песнопойците доизпяха трагическата си песен пред нашия прозорец.

Иди подир това да туряш пайвант на артистическа природа.

Разумява се, през траянето на цялата вечеринка одринското вино се подаваше на слушатели и песнопойци.

Тая нощ много късно си легнахме уморени и заспахме така дълбоко, щото на заранта никой не каза да е усетил мишка да шатри по носа му.

*

Госпожицата от Париж, млада румена мома с невинен поглед и детски весело лице, често се разхожда по поляната и бере някакви диви цветя, като тананика весели мотиви из репертоара на знаменитата парижка певица от «Ambassadeurs», Mademoiselle Ivette Guilbert. Мисля, че от всичките жени, които са държали карантина при Цариброд, положението на нейна милост, в началото поне, беше най-мъчно, най-неочаквано, най-невъзможно.

Сама-саминичка, пристигнала с нашия влак, пълен изключително с мъже, тя биде сместена, както казахме, с една част от тях в една барака. На възраженията ѝ, на молбите ѝ, да ѝ се даде място при някои дами, които пазеха вече карантината, последва категорически отказ — карантинното правило не допуща сбирането на нови със стари пътници, а отделна барака да ѝ се даде не беше възможно. Прочее, тая мома беше принудена да живее и нощува в обществото на няколко непознати мъже и по неволя да присъствува заран-вечер на всичката интимност на тоалета им, както и те на нейния!. . . Само на втората вечер тя споласа да си загради леглото с платно. Но френкинята по видимому прие положението си с философска безпечност, или пък правеше en mauvaise fortune bonne figure. Тя превърна неволните си другари от досадителни съседи в деликатни поклонници: тя приемаше с благосклонност техният flirt, защото това беше най-умното, което можеше да направи. Но понякога тя знаеше да одращи духовито — когато ѝ скимнеше. Например, бе такъв случай: веднаж се любуваме на

фигурите в един хумористически немски лист, между които имаше и една жена в много свободно деколте. Един от евреите грабна листа и го махна от погледите с една афектирана срамежливост.

— Ça vous fait rougîr, monsieur? — пита го девойката.

— Ça me fait rugir, madêmoiselle — и я гледа нагло и знаменателно.

— Pourvu que ça ne vous fasse pas mugir — отговаря тя спокойно.

Евреинът почервеня до уши от смущение.

Тя често излазяше на разходка по поляната с барака № 15.

Това нещо породи глуха̀, но силна завист в бараката № 14. Моята дружина не можеше да търпи щастието на евреите от № 15. Бараката № 14 излезе съперник на бараката № 15. Първата хвърляше яростни погледи въз втората и хвана да «ухажва» с голяма преданост госпожицата. С изключение на мене, в тая барака никой друг не знаеше френски. Но какво излезе? Всичките вече знаеха френски! — Bonjour, mademoiselle, нежни усмивки, учтиви поклони, мънички услугици и всичкият арсенал на любезната кавалерщина биде употребен от разбойниците в бараката № 14. Огледалцето на господин Тра-ла-ла току бягаше от ръка на ръка, особено еднияm от старците стана такъв кокет, такъв кокет! Боже мой ти господи, какви ухилени, захарени, нежно бащински погледи той хвърляше към девойката и ѝ казваше по български: «Госпожице, тоя приятел, дето приказвате с него и дето ви се представя, че е голям търговец италиански от Венеция, е същи чифутин, базиргянин софийски, презирайте го!. . .» И тя, като слушаше, че ѝ говорят на афганистански език, кикотеше се гръмогласно, а старецът се ползуваше от тоя психологически момент, леко да я помилва по румената бузка — като баща чедото си. Ами арменецът, който се ухитри да се инсинуира във вниманието ѝ посредством занаята си! Той всеки час прегледваше внимателно часовникът ѝ и му уж поправяше нещо. . . «Mademoiselle, orologe bon movement non bon, je fais bon orloge vôtre», и се усмихваше с всичката грамадност на носа си. Господин Тра-ла-ла отначало беше най-горещ обожател, но

пламъкът му поохладня, откогато глумливата френкиня, поради мургавото му лице, го попита да не е египтянин. Това беше кървава обида подир всичко онова, което му беше говорило огледалцето. Както и да е, бараката № 14 спечели нравствена победа, защото госпожицата не минуваше никога край вратата ни, без да поздрави, когото видеше там, с усмихнато «bonjour, monsieur».

— Bonjour, bonjour, мадмоазело — отговаряше милият старец, като поставаше малко, след което се изкашляше три пъти. Каква нежна, деликатна душа!

Чини ми се, че имаше един роман в това необикновено пътешествие на госпожицата — тя пътуваше за Цариград. От тъмните ѝ и сплетени обяснения — когато лицето ѝ и думите ѝ във всеки друг случай дишаха пълна откровеност, — както по разните ѝ разпитвания за турците и Цариград, за който беше потеглила тъй млада и сама от другия край на Европа, в едно време, когато имаше да изпати една карантина от пет дена тук и втора — от шест дена при Мустафа паша, заключавах, че само един могуществен нравствен импулс беше в състояние да внуши толкова кураж — любовта. Ако волята на разума е способна да прави подвизи, волята на сърцето прави чудеса. Нали знаем, че Орфей слизà чак в преизподните на ада, за да види любимата си Евридика! Някои особености в накита ѝ също идеха да подкрепят това предположение: тя носеше украшения в турски вкус, едно от тях имаше вид на муска, златните ѝ гривни имаха арабски слова, а в джеба ѝ стоеше един френско-турски разговорник. Някой турчин, живял в Париж, вероятно студент или чиновник от посолството, и сега в Цариград, очакваше приятелката си там. Така ли е точно? Не знам. Във всеки случай тука имаше една история сърдечна, един роман, дошел, може би, в най-силната си перипетия. . . Нека пожелаем щастие и добър път и, по възможност, по-малко разочарования на героинята.

*

— Господа, утре можете да тръгнете! — обяви ни на четвъртия ден докторът. — Карантината се намалява от пет на три дена — по ходатайството на господина министъра.

— Ура! — изгърмя из всичките уста и се разнесе по околните висоти.

Народът в бараката № 14 беше във възторг. Вечерта се организува нова веселба на открит въздух. Тя се увенча с едно хоро — ние празнувахме едновременно два празника, нашето освобождение и Съединението.

Тоя знаменит ден беше 6 септември.

Сръбският сержант води хорото, умножено от гости от другите бараки. Хорото играеше и пееше:

Надяваш ли се, Калино,
бачо ти Колю да доде?
Бачо ти Колю да доде,
армаган да ти донесе:
за бяла гушка герданче,
за равна снага коланче. . .

Дявол да я вземе, скоклива песен!

. . . . . .

Да, à la guerre comme à la guerre, мили господа!

*

Заранта още рано голямо движение из укреплението. Всички се стягат, вещи се връзват, куфари се изваждан навън с бързината, свойствена на спешните приготовления за пътуване. Тая заран даже арменецът не съгледа, че се обърсва с мокър пешкир: фамилиарният старец беше се дигнал по-рано от него. . . И огледалцето в портфелчето игра по-малка роля днес. Измайването не беше благоразумно.

— Представете си какво би било, ако докторът дойдеше и ни кажеше сега: «Господа, днес няма да тръгнете, утре ще тръгнете»? — казваше един.

— Невъзможно, умираме!

— Бунт направяме, но не стояваме.

— Представете си — повтори същият, — ако, не дай боже, се появеше холерата у някого тук, тогава по никой начин нямаше да ни пуснат, а карантината ще стане най-малко единайсет дни, както лани.

Тия заплашителни предположения, които наумяваха известният разговор между Афанасия Иванича и Пулхерия Ивановна на Гоголя, приведоха в трепет бараката.

— По-скоро, по-скоро, една минута по-скоро да слезем при железницата с нещата си, да ни няма тука.

Когато се озовахме на казаното място, ние с учудване видяхме там вече тълпа от другите бараки с куфарите им — които се освобождаваха също днес, — много по-рано дошли от нас.

Значи, и между тях бил произлязъл разговорът между Афанасия Иванича и Пулхерия Ивановна. Благоразумен народ.

Влакът ще пристигне след един час, но всичкият народ е сбран вече накуп. Сериозният чиновник с тулумбата и с църкалката пак излазя на мегдан. Захваща се ново и последно оросяване с карболка. Тоя път всичките се бутат и надварят кой по-напред да приеме благословението. Докторът преброява по списъкът клиентите си. В няколко минути около петдесет «т у к» изтупват пред него. Никой не липсва на спасителния призив. Всеки получава лист освободителен. Подир това се нареждат един след друг като ученици, които излазят от училището и тръгват по железничния мост, за да чакат в една ближна постройка, извън чертата на карантината, влакът, който ще ги приеме и закара в София.

Оттук ние пак видяхме нашата блажена барака № 14. Как тя сега зееше грозна и печална, изпразнена от гостите си!

Но при всичките добри спомени на карантинния ни живот, никой измежду нас не се намери да усети съжаление, както Байроновският Шильонски затворник, за напущането затворът си.

Напротив, ура!

София, септември 1893

ЕДНА ОДИСЕЯ ИЗ ДЕЛИОРМАН

ПОВЕСТ

I

Периодът на безкняжието в България, настанало подир вторичното й напущане от княза Александра Батенберга, заместен от Регентството, беше критическо и тежко време за новоосвободената страна. Политическите страсти в разтресеното от толкова смутни събития отечество бяха в пълен разгар. Едно злокобно умопомрачение, една атмосфера от полуда на омрази и ненависти опияняваше духовете и бе довела двете партии, на които тогава се делеше България, до крайни изстъпления, изразили се в кървави междуособици. На няколко места из страната пламнаха бунтове. Между тях най-важният бе русенският военен бунт, в късо време задушен от яката ръка на Регентството, който има за епилог безжалостната екзекуция в Русе на няколко видни офицери, герои от Сръбско-българската война.

Начало на бунт против властта на Регентството бе имало и в шуменския гранизон. Той трябваше да иде на помощ на русенския, но не успя да направи това, а само даде законен повод на правителството за най-строги репресивни мерки, като изпозатвори и даде на военен съд уловените участници офицери на това несполучливо движение.

Един от тия участници, и от най-компрометираните, беше и офицерът — ние ще го наричаме — И в а н о в, офицер дребничък на ръст, но хубавец в своята блестяща униформа, с темперамент горещ и увлекающ се.

Той едва сколаса да избегне от ноктите на властта, следователно и от военния съд и разстрелване, и се кри два месеца в зимниците на приятелски къщи, очаквайки сгодна минута да избегне из Шумен. Тая сгодна минута се представи тъкмо в един от последните дни на априлия. Чрез съдействието на приятели, които му доставиха граждански дрехи, паспорт, пари и файтон, той излезе из Шумен още по тъмно, преди зори, с намерение да бяга в Румъния. Делиорманецът файтонджия, юнак и събуден турчин, обеща да го закара невредим до границата. Те трябваше да минат през Делиорман по шосето, което отиваше до Аккадънлар и оттам за към Силистра. Но понеже през Дунава беше опасно, то преди да влязат в Силистра, щяха да се отбият надясно по междуселски пътища, та да стигнат добруджанската граница. Освен гражданските дрехи и черната брада, която бе спуснал през време на криенето си, Иванов бе турил сини очила, за да стане още по-неузнаваем за ония, които го знаеха като голобрад офицер и случайно би го срещнали из пътя. В паспорта си, с който беше снабден, тъй бе записан: Н и к о л а П а п а з о в, адвокат. Под това име и звание го знаеше и файтонджият: Иванов бе счел благоразумно да не се открива на турчина повече. При всичките тия предпазителни мерки, премеждията през предстоящето двудневно пътуване не бяха избягнати: бяха възможни опасни срещи и изненади. Но Иванов се остави на съдбата си и на щастливия случай.

II

Файтонът беше вече далеко оставил зад себе си Шумен, без да срещнат жив човек, когато растящия утрин здрач обля с виделина околния кър. Шосето, набраздено със засъхнали диругн, лази няколко време из падина, а после се възкачи по нагорнище и излезе на един рът, тук-там покрит с храсталак. Там насреща им се мярна един конник. Сърцето на Иванова трепна неволно, той скоро се успокои, като съзря, че тоя конник бе един селски поп, разседнал тежко въз едно малко конче, натоварено с две пълни козени торби.

Попът мина край тях и поздрави Иванова с добър час.

— Дал бог добро, дядо попе. . . Пхюй, дявол! Срещнах поп — каза си той по-ниско, намръщен, когато попът отмина.

Турчинът се поизвърна. Той, вероятно, чу думите на Иванова.

— Поп, чорбаджи — поусмихна се той. — И ние не обичаме ходжа да срещаме, кога тръгваме на път.— Па като видя недоволното лице на Иванова, каза: — Но пак на добро ще е.

Иванов го погледна въпросително.

— Ти видя торбите му?

— Видях, та какво?

— Те бяха пълни, а срещнеш ли човек с пълен съд, вика се, добро е.

— Дай боже — избъбра Иванов.

Виделината, която се беше доста засилила, даде му сега възможност да види и турчина по-добре. Той беше исполин с широк гръб, лицето му беше четвъртито, кокалесто, със силно развита челюст, с малко чело и нос с широки ноздри. От това лице вееше сила и грубост. Неприятно впечатление правеха особено очите му, с лих и деблив поглед на хищен звяр, под рошави руси вежди, каквато беше и брадата му. Когато се подигнеше дрехата му, забелязваше се дръжката на кама, втъкната в широк червен пояс, а до нея главучката на един голям револвер. Стори се Иванову, че бе срещал друг път тоя турчин, но де и кога, не спомняше. Той не отдаде обаче внимание на това и не пожела да запита турчина.

Той не забележи, че в същия миг лицето на турчина се сепна: някакво учудване и недоумение се изрази по него, сякаш че той искаше да познае друг човек в Папазова; но си помисли, че се е припознал, и лицето му придоби прежното си спокойствие.

След няколко време обаче той се обърна и го погледна втренчен, па заприказва:

— Чорбаджи, ти в Шумен ли все живееше?

— Все в Шумен — отговори Иванов.

— Адвокатин? — осведоми се пак турчинът.

— Да, Осман ага.

— Лоши работи стават по вас: гоните се, биете се. . . не мирувате.

— Ще се оправи, Осман ага. Къде се не случват такива кавги. . . А ти откога си в Шумен файтонджия?

— От два месеци, Николаки ефенди.

— Де си бил по-рано?

— Все в село.

След тия въпроси и отговори и двамата изново останаха под впечатлението, че пръв път се виждат и че не се познават.

Тих, прохладен ветрец лъхаше въз лицето на Иванова и бодреше конете, които пръхкаха. Утринното небе, лазурно и чисто, се усмихваше празнично над възроденатa пролетна природа; лястовички стреляха из въздуха своят игрив бяг, изпущайки ясни ноти въз главите на пътниците. Врабците прелитаха и цвърчеха като палави деца из зелените шубраци. Една невидима чучулига звънтеше високо във въздуха. Далеко отляво някои върхове от Камчийския балкан, увити в теменужен цвят, вълнуваха своите линии. Кърът наоколо пустинен, безлюден, но постлан със зеленини, чийто пролетен шар радваше очите му.

Иванов се почувствува извънредно бодър пред тая широка и свободна природа, тъй различна от тесните зимници, дето беше се таил два месеци. Той въздъхна изширокo с гърдите си и почти че му се дощя да извика и запее, но той се ограничи само с възклицанието: «Ох! Свобода, свобода!» — па извади папироска и запуши.

Турчинът, обърнат към него гърбом, караше конете си, без да се извърне вече. Иванов впиваше жадно поглед в хоризонта на север, образуван от ниските гористи хълмове на Делиорман, зад който ламтеше да прехвръкне час по-скоро.

III

Къде обед се озоваха в първите гъсталаци на Делиорманът.

Иванов пръв път влазяше в тая непозната и таинствена област. Делиорманът тук беше доста рядък, поизсечен, погрознял от опитомяването си. Тук-там

по шосето срещаха левенти турци с волски кола или на коне, които разменяха поздравления с Османа и отминуваха.

Ненадейно Иванов съгледа двама конни стражари, че се показаха отсреща. Гузен, както беше, той трепна, особено като позна, че тия стражари бяха шуменски. Единият, брадат, му се стори, че беше между ония стражари, които бяха го подгонили при избягването му из къщи. Той направи усилие да запази хладнокръвието си при тая неприятна среща. Той действително имаше нужда от хладнокръвие: стражарите приближиха с погледи, впити любопитно в Иванова, и като махнаха на турчина да спре, брадатият попита Иванова:

— Накъде отивате, господине?

— За Аккадънлар — отговори Иванов.

— Какво дирите там?

— Аз съм тамкашен.

— Кой сте вие? Как ви викат?

— Михаил Едикуленски — назова се внезапно Иванов, без да знае как именно му дойде на ума такова име да си даде.

Стражарите го изгледаха внимателно.

— Едикуленски? — попита брадатият.

— Да, и ако искате повече — аз съм аккадънларски народен представител — рискувá нова лъжа Иванов, пазейки с голяма мъка самообладанието си.

Положението ставаше натегнато. Стражарите размениха тихо няколко думи.

Иванов помисли, че го познаха или щяха да го познаят. В тоя критически миг дръзна нова и опасна лъжа:

— Утре тръгва за Аккадънлар и приставът Ихтиманов. Вчера приказвахме с него.

— Защо иде в Аккадънлар?

Иванов каза по-нисичко:

— Там се криел един от шуменските бунтовници. Моля, това помежду нас. . . Ихтиманов не можа да тръгне с мен днес. Довечера, като стигнете там, поздравете го от мен.

После, като се приведе от колата към стражарите, каза още по-ниско, уж да не чуе турчина:

— Кажете на Ихтиманова да не слазя със стража-

рите си право в моята къща, както говорихме, но да се спре на ханчето край селото.

— На ханчето на Ивана Кьосето?

— Да, на ханчето на Ивана Кьосето — потвърди Иванов, който никога не бе ходил в Аккадънлар.

— Аз там ще го чакам, за да му дам нужните сведения. Трябва да турим ръка на оногова, без да му дадем възможност да избегне или да се съпротиви с оръжие. Хай сега на добър час, господа. Поздравете Ихтиманова. . . Османе, карай! — извика той повелително.

Стражарите бутнаха конете си и тръгнаха нататък.

Осман плесна с бича своите и файтонът бърже отмина нагоре.

Пот изби по Ивановото чело. Той чак сега видя колко опасни и нелепи лъжи в страха си наизказа, без да мисли, несъзнателно. Ако случайно стражарите да знаеха кой е аккадънларския депутат — а той беше турчин, — Иванов бе пропаднал. Но добрата му съдба и изменената му външност, и дързостта му заблудиха полицейските хора. Той се спаси като по чудо.

След няколко минути той плахо се извърна и погледна крадешком назад. Видя, че стражарите се бяха спрели, гледайки насам. Те приказваха с живо махане на ръцете.

— Османе! Удряй конете! — извика той.

В тоя миг файтона се намираше на върха на една ртлина. От първия удар конете бързо го понесоха надолу из стръмнината между две стени от гъсталаци. Като се озова долу, Иванов пак погледна. Стражарите се бяха повърнали и от височината, която току-що бе оставил, махаха насам и викаха:

— Хей, чакай там!

— Иванов, спри файтона!

Осман се извърна:

— Стражарите заповядват да спрем, чорбаджи!

— Карай, Осман, напред! — извика Иванов, разбрал, че спасението бе сега само в бягство.

Конете припкаха изново по шосето. Тук то правеше нагъл завой наляво. Трясъкът на файтона разбуди ековете на гората. При едно ново извръщане Иванов видя

през храстите на лещака, че двамата стражари се спущаха бързо низ стръмнината, идейки по дирите им.

Това забележи и турчинът.

— Ние, колкото да бягаме, ще ни стигнат — каза той.

Иванов бе впил очи надясно в гъстака.

— През тая пътека са минували кола — каза той, като посочи пътеката надясно, що се отбиваше от шосето и влазяше в гъсталака. И без да даде време на смаяния файтонджия да отговори нещо, той изкрещя:

— Тук, тук влез!

Турчинът покорно възви файтона надясно и той потъна в дърволяка.

Стражарите препускаха тъкмо в завоя.

IV

Бежанците се озоваха в съвършена глухота.

Осман откара файтона още по-дълбоко из сенчестата пътека, па спря.

Той и Иванов се ослушваха. Иванов извади револвера си, готов да се брани и да стреля против стражарите. Но никакъв подозрителен шум не достигаше до тях. Нещо като конски тропот се чу зад дебелата завеса на гората, па изчезна в тишината ѝ.

— Отминаха напред — каза Осман.

— Да, отидоха — потвърди Иванов.

Сърцето му още силно биеше.

— Познаха те, чорбаджи?

— Познаха ме.

— Но одеве не те познаха.

— Защото аз по-рано не носех брада и нямах тъмни очила, па и друга носия имах. . . Но дяволите, сетиха се. . . брадатият се сети.

— Това е лошо.

— Къде води тая пътека?

Осман назова едно турско село.

— Но ний няма да отиваме нататък, чорбаджи? — прибави той.

— Ние не можем вече да излезем на шосето — каза решително Иванов; — и от това село за къде се отива?

— За навътре из Делиормана пак, до други села.

— Може ли да се иде по тия пътища до границата?

— Страшно забикаляне, Николаки ефенди: вместо два дена четири или пет. Па да ти кажа правото: да не излезе нашата работа «от трън, та на глог»?

— Защо?

— Ние ще пътуваме все край дивички мюсюлмански села. А има всякакви хора, знаеш, между нашите турци. . .

— Предпочитам да ме убият турци, а не българи — забележи мрачно Иванов.

Турчинът се ослушваше.

— Стражарите, като видят, че са се излъгали — каза той, — ще се повърнат и може да нагазят по дирите ни, макар че и други пътеки още се отбиват като нашата.

— Тогава карай, Осман, аз ще ти заплатя четворно за труда.

— Не е за парите, Николаки ефенди: стига да избегнем от бедата, там е всичкото. . . Но нека опитаме. . . Ти си млад и добър челяк, защо да се оставиш да гинеш.

Осман каза тия думи просто, от сърце. И той сега трепереше за съдбата на Иванова, преди няколко часа неизвестен и чужд нему.

Той шибна конете и файтонът се задълбочи из Делиорманът. Иванов не без трепет се вглеждаше, погълнат от тия усойни гори и самотии, диви вертепи на население саможиво и враждебно, на тайни пусии и хищнически инстинкти.

В една гъста и глуха гора, в тъмен дол, отбиха се от пътя, за да закусят и починат.

Когато хапнаха и запалиха цигари, Осман, след дълго усилено и напрегнато взиране в Иванова, който не забелязваше това, внезапно се обърна към него:

— Аз тебе гаче те познавам?

И той впи пламнали очи в офицера.

— Ти беше офицерин едно време, нали?

— Да! — отговори Иванов, като видя, че е безполезно да крие вече.

— Ти беше член във военния съд в Русе преди седем години, нали?

— Да, Осман ага.

Осман се навъси.

— А ти познаваш ли ме?

— Не.

— Припомни си.

Иванов го гледаше зачуден.

— Не мога да се сетя кой си.

— Не помниш ли ти, когато съдихте един Дели Осман?

Иванов гледаше смаян.

— Тоя Дели Осман — викаха го още «Кеседжи»,— вие го съдихте там за разбойничество и го осъдихте на седем години затвор в окови. Този Дели Осман бях аз.

Иванов измънка нещо, но гласът му загасна в гърдите.

Турчинът продължи с набърчено лице.

— При разпита, помниш ли, понеже аз отказвах упорито, ти скокна и ми удари плесница! Много си горещ!

Иванов гледаше изтръпнал. Сега той си припомни ясно всичко това. Османовите черти му станаха съвсем познати, и гласът му също.

Осман продължи:

— Видиш, че има един аллах. Ти тогава, когато ме осъждаше и затваряше къщата ми, нито ти минуваше през ум, че може да дойде един ден, когато аз да те съдя. Аз излежах затвора си и преди два месеца ме освободиха. Ето господ те предава в моите ръце.

Иванов слушаше тия грозни приказки поразен. За борба с тоя як като бик и въоръжен турчин, за самозащита той нито мислеше, нито се сети да вземе револвера си, който беше в джеба му. Ако турчинът, вместо да го убие, се задоволеше просто да го предаде на властите, той пак беше изгубен. Той извади портмонето си и го сложи пред него.

— Осман, тук са седемдесет наполеона, вземи ги. Но пощади ме — каза глухо.

Осман блъсна портмонето и жълтиците се изсипаха на тревата.

— Не ща пари!

После прибави високо:

— Аз дадох в Шумен дума да те заведа здрав и читав до границата и ще изпълня думата си. Не се безпокой, чорбаджи. Хай да вървим!

Прехласнатият офицер не вярваше ушите си. Той каза покъртен:

— Благодаря, Османе! — и му стисна ръката.

Той не намери повече думи, за да изкаже душата си

Скоро файтонът тръгна пак из делиорманските пущиняци.

V

Делиорманът, из който ще бъде принуден да се скита нашият герой, е една от най-гористите части на България, най-рядко посещаваната и най-малко познатата. Той захваща голямо пространство в Източна България, между Силистра, Разград, Шумен, Добрич и добруджанската граница. Обширни и гъсти гори от тънкостволи дървета, лещаци и шубраци или големи дъбови лесове покриват голяма част от леко вълнистото делиорманско равнище — главно плещите и върховете на разлатите рътлини, що се вълнуват по всички посоки. В котловините между тях, извънредно плодородни, гората отстъпва място на разработени земи и тучни пасбища. При тях се гушат многобройни села, обитавани от турци къзълбаши, едър, як и трудолюбив народ, с първобитни нрави, фанатичен и на часове свиреп. След Руско-турската война много от тия села се запъстриха от колонийки български земледелци, пришли от Одринско и другаде, без тая примес да изменя обаче чисто мюсюлманския характер на тая област.

Колкото пътникът напредва навътре в Делиорман, той става по-див, горите му по-гъсти и по-глухи. Зелени гъсталаци, три-четири метра високи, като една непроницаема стена, заграждат от две страни пътя и цели часове закриват хоризонта от очите му. Често от някоя височина погледът му обхваща обширен кръгозор, напълнен от безчислени долини и рътлини дори

до небосклона, покрити цели със зелени гори, прилични на талазите на разиграно море, на които никой друг предмет не разбива еднообразието на зеленината. По някъде, над вършето, се белее тъпия връх на минаре или се издигне димец из невидими комини — признаци на скрито в гората турско село. С лещаците, леските, габърите се чредуват гори от колосални, разредени дъбове, които образуват под шатрестите си клонаци хладни сенки. Рояци пойни птици пеят в листака, невидими славеи пролетес ронят своите кръшни, кристални рулади; кукувици кукат в дълбочината на леса и тия звънливи, сиротни и меланхолни гласове увеличават меланхолията на самотиите.

За жалост, тия зелени, плодородни и прекрасни краища природата ги е лишила от един най-ценен дар: липсва вода. Многобройните суходоли, които постоянно пресичат пътя, са безводни, никаква барица не ги освежава. Пътникът върви цели дни и слухът му напразно иска да улови шума на изворно чучурче или радостно клокене на течна водица из долинките, от която да уталожи жаждата си. Населението се принуждава да прибира и използува в трапове дъждовната вода, за да пои себе си и добитъка. Пътникът среща край всяко село подобни водохранилища: те се образуват в наклонни долинки, на долния край заприщени с висок яз. Там дъждовните води се стичат и правят вир. Из него си черпи селото водата. Но скоро тоя вир от сушата и дневните пекове намалява и се превръща на мътна и кална локва, в която се огледва небето, също мътно и кално. . .

Всъщност, за българина пътуването из тия затънтени и зелени предели не е весело. Някаква навъсена самотност, суровост, отчужденост вее от тях. Самото име на Делиормана му звучи зловещо. Той си спомня, че в турско време, през цели векове, тия горища са били непристъпни, пълни с опасности за българина. И сега се белеят край пътищата надгробни камъни-паметници на убити там пътници християни. Той и днес минува там с известен трепет. Той знае, че е в България, че тоя остров от мюсюлмански свят е обиколен от български населения, че се намира под български закон и власт, при все това той се чувствува

самотен и чужд, и безпомощен в тоя край, дето невежеството, фанатизмът и расовата омраза против християните са запазили живота от освежителния лъх на прогреса и човещината.

При все това Делиорманът през 1880—1881 година си даде удоволствието да има история: той се възбунтува, заедно с геновските турци, против българските власти, без никаква уважителна причина и с един див упорит героизъм дълго време дава отпор на пратените да го укротяват военни сили. Бунтовнишки и разбойнишки чети шетаха из самотиите му, стреляха из пусии български стражари и войници. С голяма мъка драконските мерки на генерал Ернрота можаха да задушат това движение. Оттогава делиорманците се повърнаха към прежните си мирни занятия на работливи земледелци-скотовъдци и тишината, която владееше през векове в републиката им, се повърна пак. Но Делиорманът си вече спечели една страничка история. .

VI

Осталата част от тоя ден пътуването мина без случки.

По залез слънце пътниците се спряха в едно турско село, за да нощуват. Понеже там не съществуваше хан, както и във всички турски села, Иванов намери гостоприемство в «одаята». «Одая» се нарича там нарочно приготвената стая, в която преспиват, по право и безплатно, странниците. Тая странна добродетел на гостолюбието се съхранява и днес навред в турските селения, наред с фанатизма, затаената ненавист и предразсъдъка към християните.

Умореният пътник, който и да е, се настанява в «одаята», без да иска от някого разрешение, без да го пита някой кой е и откъде е. Одаджият турчин донася им вечер храна, каквато може да даде общината, шъта им, прислужва им и заранта ги изпраща с благопожелание за благополучно пътуване, напълно доволен от бакшиша, който му оставят в ръката.

Ивановото гостуване обаче не мина съвсем безшумно. Благодарение на присъствието на файтона,

рядко явление в тия затънтени села, около одаята му се тълпяха дечурлига турчета, които не можеха да се начудят на тая лъскава черна кола. Посетиха го първенците и с дружелюбни думи разговаряха с него, докато той вечеряше, запитваха го несмело и учтиво за занаятието му и причината, която го води през тяхното село. После го оставиха, като му пожелаха лека нощ и всяко щастие. Тия въпроси, задавани Иванову повече от учтивост, го туряха в мъчнотия. Той се представи за търговец на жита, пътуващ за Аккадънлар; но понеже той не беше вършил търговия, даваше забъркани обяснения на питанията на турците. Затова той реши за следующия път да измисли друго.

Той свърши скромната си вечеря от пържени яйца, мляко, сирене и чер ръжен хляб и си пи с наслаждение горчивото кафе, което му свари одаджият. Той се приготви да си легне. Стаята беше с голи издраскани стени, с нисък потон и с прозорче към пътя. Два дъсчени миндера, постлани с рогозки, представляваха легла за пътниците. Преди да си легне, той се опита да заключи портата, но видя, че заключалката не работи.

— Осман спи отвън, няма нищо — каза си той.

Той сложи куфара в ъгъла на единия миндер, облегна си главата на куфара като на възглавница и се зави с палтото си. Макар че го оборваше сън, той дълго време не можа да заспи, хапан от бълхи и дървеници, обязателни обитателки на всяка странноприемна стая на изток, която се почита. Той посегна да вземе папироска и да запуши. Внезапно вратата се отвори. Гостът, който се яви на прага, беше един стар дервиш, със сиво дрипаво джубе, със сив плъстен каук на главата. На кръста му висяха разни кесии, кратунка за пиене вода, чибучка и други дреболии с неизвестно за Иванова назначение.

Дервишинът учтиво поздрави Иванова с добър вечер, седна на свободния миндер и взе полека да откачва разните висулки от гърдите си и да ги полага до стената.

Па се обърна към съседа си и го попита отде иде и за къде отива.

Иванов му отговори каквото му скимна.

— Десницата на аллаха нека бди над тебе — каза дервишинът, като пълнеше чибучката си.

Иванов счете за учтивост да го попита отдека иде.

Дервишинът пухна с въздишка дим от устата си и отговори:

— От Бейрут.

— За де пътуваш?

— Бях на поклонение на текето при Масарпашовата кория при Разград; сега отивам да се поклоня на гроба на Елия Ибрахим в Баба-Даа. Нека се слави името му в райските градини.

Но той докара в изступление Иванова, като му обади, че след поклонението в Баба-Даа тъкми да иде да се поклони на някакво прочуто теке в. . . Будапеща!

Иванов счете, че е доста тоя разговор, зажумя и поиска да спи. Понеже в стаята скоро се въцари пълна тишина, той неволно отвори очи, за да погледне какво чини другарят му. Той го видя, че се молеше, коленичил на миндера. Дълго време траяха диганията на ръцете при ушите, прекланянията чело до земята, мърдането на устните, изговарящи нечувани молитви. Лицето на дервиша сухо, избраздено с бръчки и жълто, при светлината на ламбицата, добиваше още по-мъртвешки вид със своята ледена безжизненост. Но клепачите на Ивановите очи натегнаха и той се унесе в дълбок сън.

Той се събуди от някакъв глас в стаята, необикновен и непонятен. Видя дервишинът, че пак беше коленичил, и като си клатеше бюста, произнасяше високо и безбройно число пъти някакво възклицание, прилично на «ху!», «ху!»:

— Ху, ху, ху, ху, ху, ху!

Учуден, Иванов впери втренчени очи в дервиша, а дервиша, клатейки се, сложил ръце на колене, мърдающ бледни, безкръвни устни все продължаваше уморителното, монотонното и безконечното свое «ху!», «ху!».

Стана му грозно и страшно тук. Той стана и излезе навън, седна на прага и дълго гледа в безлюдния мрак. Когато накрай дервишинът прекрати своите богомолни възклицания и си легна, Иванов влезе и стори същото.

VII

Рано сутринта, като отвори очи, той видя, че дервишинът бе изчезнал.

Пътуването и тоя ден мина благополучно.

Срещаха из пътя турци, все левенти, които не вдъхваха никакви опасения на бежанеца.

Повечето се здрависваха с Осман ага приятелски, сърдечно, като хвърляха, едни — небрежен, други — суров поглед на Иванова.

Понякога Осман спираше колата, за да размени някои думи с тях, и после се прощаваха с големи знакове на уважение и симпатия.

Въобще, Иванов забелязваше, че Осман се радваше у срещнатите делиорманци на особена почит. Сякаш той имаше някакви титли за тяхното внимание.

Из черните бразди на нивите край пътя туркини по шалвари и без яшмаци садяха царевица, приведени одве. Но като забелязваха българинът, спущаха се да си грабят покривалата или се затуляха зад шубръките по слоговете.

На едно място из шумака излязоха въоръжени турци, с твърде подозрителен вид. Осман предупреди Иванова, че това са ловци, за да се не безпокои. Той се приказа с тях твърде дружелюбно, като със стари приятели. Иванов обаче по вида им по̀ бе наклонен да ги вземе за панти. Може би те бяха и едното, и другото. Като гледаше тия диви затънтени места и тия подозрителни обитатели техни, той се питаше дали се е осмелил българин преди него да понесе главата си тука.

Стигнаха доста рано в селото, дето трябваше да пренощуват.

Тутакси дечурлига и селяни насъбраха се да гледат файтона, който спря пред «одаята», убежището на Иванова тая нощ.

На седалището при малкото кафене до нея седяха неколцина турци. Те приветливо поздравиха госта. Иванов, по съвета на Османа, отиде при тях.

Темена, поздравления, взаимни поклони.

После учтиви запитвания по какъв случай челебият прави такава чест на селото им.

Иванов отговори, че е държавен инженер, пратен в Делиорман да прегледа местностите, отдето може да се изкара навън пивка вода чрез пробиване артезиански кладенци.

Той лъжеше, без да мигне! Тоя отговор внезапно му спечели голямо съчувствие.

Такъв полезен човек, такъв важен чиновник не трябваше да остане да спи в одаята: предложиха му да заповяда в къщата на един от първенците, дето обикновено нощуваха околийските началници.

Иванов решително отказа да приеме тая любезна покана, но не можа да откаже на другата — да го поразведат из селото.

Вървейки така, селяните го спряха край селото пред една долина, заприщена с висок яз от долнята страна. В образувания по тоя начин трап лъщеше се на дъното му една мътна и кална локва,в която се огледваше небето, мътно и кално също.

Това беше селското водохранилище, което дъждовете имаха грижата да напълват периодически с вода, нужна за хората и добитъка, и която от сушата и дневните пекове бе се намалила и преобърнала на тая локва.

И селяните убедително и с плачевен глас молеха инженера да не лиши тяхното село от благата на животворната струя, която щеше да бликне из пробития в бъдеще кладенец.

Иванов обеща това с готовност и за да ги увери, че няма да забрави, записа в бележника си името на селото им.

Това ги приведе във възторг. Поканиха го тогава да го заведат на сватбата на един от първенците. Той с големи мъки можа да избегне тая чест. Само сватбарин му остана да стане!

Той се върна при кафенето и завари Османа, че пие горчиво кафе.

Иванов беше изгладнял. Той попита Османа ще донесат ли скоро скромната му вечеря

— Ще се позабави до половин час, инженер ефенди — каза Осман усмихнато, — докато бъде приготвена.

— Защо се бави?

— Готвят ти сега ястие в къщата на сея.

— Какъв бей?

— Беят, при когото седеше одеве тука. Снощи вечерята ни беше много сиромашка, сега ще имаш и пиле, и аджем пилаф. Пиле ще ти приготвят и за из пътя. . . Видя ли одаята? Тя е напръскана и пометена чисто. . . Миндера е постлан с меко шелте. — После, като се усмихна лукаво, прибави: — Николаки ефенди, лъжеш, ама майсторски лъжеш. Завчера депутат, вчера търговец, днес инженер, а утре, видя щем, пак ще измислим нещо.

Иванов сам се чудеше на толкова метаморфози — необходимостта да лъже и прикрива личността си при всяка стъпка го уморяваше нравствено. Той бе принуден да внимава на всяко свое слово и действие, щото да хармонират с ролята, която си даваше. Това положение беше трагическо, въпреки привидния си комизъм. Вечеряха с Османа от бейските ястия. Когато свършиха и Осман го остави, той седна на мекото шелте на миндера, донесено също от бейовата къща, с две чисти пухови възглавници и запали цигарата си. Вместо кадливата газева ламба сега светеше спермацетова свещ на висок пиринчен свещник.

Тия икрами му причиниха мъка. Беше му ужасно съвестно. Боже мой, на колко безобразни лъжи ги дължеше той? Той проклинаше файтона, който му привличаше любопитството и вниманието на простодушните селяни. Как би желал да останеше незабелязан! Но като напук той дигаше шум около себе си.

Но той спа непробудно тая нощ на меката бейска постелка.

VIII

Призори те напуснаха селото.

Иванов се чувствуваше бодър, починал добре тая нощ след безсънието на миналата.

Понеже бе решил да пътуват все по междуселските пътища, файтонът правеше големи завои, пътят им ставаше тройно длъг и Иванов с унинне чу от Османа, че още две нощи ще бъдат гости на Делиорман.

Въпреки затънтеността на тая покрайнина — понеже

се намираха в сърцето на Делиорман — те пак срещаха пътници турци, на чийто вид Иванов вече навикна: срещата им не му причиняваше вече първата тревога — той се чувствуваше под покровителството на Османа, който сега бе неговото провидение тука.

Като възлязоха по един горист рът, той видя с неволна радост един пътник българин, на кон, първият българин, що очите му зърнаха от два дена в тоя мюсюлмански мир.

Те скоро го застигнаха.

Българинът беше средна пора човек, облечен в чистички шаячени френски дрехи, с кожена шапка на глава. Той се извърна и добра усмивка озари червендалестото му кръгло лице.

Иванов го поздрави дружески и махна на Османа да спре файтона.

Непознатият българин с искрено удоволствие се запрнказва с Иванов. Излезе, че той бил жител в селото, дето трябваше да пренощуват, заможничък земледелец и търговец още на вълна и добитък. Имал и семейство в селото, дето имало още и други пет семейства български — заселили се тук две години след Освободителната война. Бай Димо — тъй си каза името — се хвалеше, че са добре, поминъкът им не е лош, със съселяните турци се сговарят.

— Само ние не си живуваме — прибави той.

— Как? — попита Иванов.

— Ние, българите, и тука се ядем, господине, разделени сме на две партии.

— Как? Четири семейства и сте успели да образувате политически лагери? — учуди се Иванов.

— Българин без политика и без ежби може ли да живее? — усмихна се горчиво бай Димо.

Файтонът вървеше полека, успоредно с конника.

— Ами ваша милост накъде тъй из нашите дивотии делиорманскн?

Иванов се беше проготвил за това питане.

— Отиваме за Добрич. Рекохме пряко да ударим, па затънахме из тия места.

Бай Димо го изгледа позачудено.

— Наистина сте затънали: кой минава оттука — никой. Ваша милост си от Добрич?

— Да.
— Чиновник?
— Да, чиновник.
— Да бяхте вземали поне един стражар. . . Тук е див светът.
— Ние не се боим, чорбаджи — отзова се усмихнато Осман.
— Тогава вие ще нощувате в наше село?
— Да. Има ли одая там? — попита Иванов.
— В одаята ли? Сакън, бълхи ще ви изедат. . . По-добре на улицата човек да легне.

После, като погледна Иванова дружески, бай Димо каза:

— Ако обичате, елате у мене. . . Ние толкова рядко виждаме българи по нашите места. . . ще ни е драго, господине. . .

Иванов благодари сърдечно и прие поканата.
— Как ви беше името?
— Никола Папазов.
— Драго ми е.

Слънцето вече захождаше, горите на запад ставаха тъмни и само върховете им се позлатяваха от слънчевите лъчи. Хладен зефир люшкаше листата на дърветата. Конете, като чувствуваха, че наближава вечерта и почивката, с нова енергия продължаваха да вървят.

От едно ново възвишение мярна се селото в една котловина, с бялото си ниско минаре.

Там бай Димо разправи на другарите си де му е къщата, па се раздели от тях и се изгуби в дърволяка.

Осман поведе онекте при една скудна барица, що се губеше из тревата, да ги напои. Той употреби дълго време за това нещо, понеже незначителната струйка бавно пълнеше кофата, за голямо нетърпение на изжеднелия добитък.

След половин час нашите пътници бяха в селото. Там лесно зърнаха Димовата вратня, пред която самият стопанин с усмихнато лице ги чакаше.

Когато колата им отиваше за там, от една улица изгърмя файтон. На него стоеха един българин и един турчин. Файтонът спря недалеко пред една къща, по външния си изглед българска: с прозорци над пътя.

Това позачуди Иванова. Какво дири друг файтон в това село?

Бай Димо ги посрещна радостно.

— Какъв е този файтон? — попита Иванов подир първите приветствия, като погледна назад. В тоя миг двамата ония пътници слязоха от колата си и снеха вещите си.

— Ще ти кажа — каза усмихнат бай Димо, — заповядайте.

IX

Гостът бе посрещнат радушно от Димовото семейство; то състоеше от майката и жената Димова — последнята здрава, черноока, с правилни черти невеста,— от един петнайсетгодишен юноша и едно момиче с голяма руса коса и босичко.

Той бе въведен на горния кат, в чиста стаичка, постлана с нови черги и с българска покъщнина по полиците, с бели завеси по прозорците.

Дадоха сладко, после кафе. Иванов се чувствуваше безкрайно честит в това покойно и гостоприемно българско кътче сред Делиорман, дето го приемаха като свой, като роднина.

Иванов пак повтори въпроса си за пристигналия файтон.

— Това е — каже насмихнато Димо — кандидатът наш.
— Какъв кандидат?
— Нали ще стават скоро избори за народни представители?
— Ами турчинът кой е?
— Агитатор негов.

Иванов се поуспокои.

Димо продължи:

— Слязоха у Горанови. Той е кандидат техен, но не наш. Нашият си е друг.

И бай Димо разправи, че днес-утре се очаква пристигането на другия кандидат, от партията на бай Дима.

Това съвсем малко интересуваше Иванова. Но бай Димо, очевидно, беше ярък политикан и ярък парти-

занин, макар и в дълбочините на Делиорманът. Както обикновено бива у нас, партийните страсти са по-живи, колкото по-глуха е провинцията. Той не престана да говори по злобата на деня — предстоящия избор в техния околийски център — и когато седнаха на трапеза.

Току бяха привършили скромната вечеря, вратата се тропна и влезе един стражарин. Той погледна към Иванов и му каза:

— Господине, вика ви старшият.

Иванов пребледня.

— Защо ме вика?

— Не знам. Той ще ти обади.

Димо не забележи смущението му. Той си обясни съвсем просто призоваването му в полицията.

— Идете, идете. . . разбрах, той ще ви похока.

— Защо? — попита Иванов.

— Защо сте тръгнали из тия места самички. . . Преди две недели наблизо обраха двама българи от Селимтепе. . . Едного раниха. . . Става пакост и се отваря работа на полицията.

Но Иванов, под натиска на зловещи предчувствия, които не смееше да обади на домовладиката, стоеше като вдървен, без да знае какво решение да вземе.

Но избор нямаше, трябваше да се покори на съдбата си. Той последва стражаря, ням.

На улицата беше вече тъмно.

Полицейския участък беше на петдесетина разкрача от Димовия дом.

Иванов намери старшият, излегнат на миндера. Той беше нисък и дебел човек, с наежени руси мустаци и остър поглед.

Старшият се поиздигна малко, вперил очи в Иванова, и без всяко предисловие го попита:

— Господине, какво дириш тука?

Гласът му беше груб, напран и повелителен, както подобава на един старши, който съзнава достойнството си, в едно място, дето сам е цар и господ.

Иванов му отговори, че пътува за Добрич.

Старшият го изгледа с презрителна усмивка.

— Кой си ти? Как те викат?

— Никола Папазов.

— Отдека идеш?

— От Разград.

Старшият го гледаше недоверчиво.

— Та ти пътуваш за Добрич?

— Да.

— Кому ги продаваш тия краставици, господине? Оттука ли е пътя за Добрич?

— Аз оттук го избрах — отговори Иванов развълнуван.

Стражарят стана нервно.

— Ти мислиш, че имаш говеда пред себе си? — извика той. — Ти мислиш, че аз те не знам какъв си и що си?. . . Ти отде се познаваш с бай Дима?

— Из пътя се застигнахме и запознахме.

— И си гост у него?

— Прикани ме човекът и аз приех, за да не ида в одаята.

— Мълчи! — извика старшият гневно.

После се обърна към стражарина, който стоеше до вратата:

— Иване, затвори негова милост.

— Защо? — извика Иванов разтреперан. — Протестирам! Нямаш право! Аз съм честен човек!

Под тия думи на негодуване той искаше да скрие ужасното вълнение, що го обзе. Той се чувствуваше погубен.

— Не, почакай, Иване! — каза старшият след кратко помисляне, па като се обърна към Иванова, каза му с повелителен тон, който не допуска никакво възражение: — Слушай, господине, давам ти три часа срок, да се очистиш оттука. . . хай по-скоро натопи си цървулите! Ако те намеря една минута по-после, здрава кост няма да остане на тебе. Марш!

И с едно презрително тупване с крак в земята показа му вратата.

Иванов излезе на улицата смаян.

Той не вярваше на ушите си!

Той се мислеше пропаднал, вързан, пратен в Шумен, а вместо това го гонят оттука, дават му срок три часа, за да тръгне. Или сънуваше?

X

На улицата се намери с бай Дима и му разправи каква е работата.

Димо веднага разбра.

— Ах, това магаре те взима за агитатор на нашия кандидат и затова те изпъжда — извика той.

— Как?

— Полицията държи страната на Чафаклиева... Добре, че те не биха, господин Папазов.

Иванов си поотдъхна.

— Сега какво да правя?

— Тръгвай, тръгвай, приятелю — каза Димо, когато пак тръгнаха към къщи. — Но тоя произвол не трябва да оставиш без оплакване. Като стигнете на Мурсал кьой, ударете телеграф на министъра на вътрешните дела. В Мурсал кьой има телеграфна станция.

Иванов се раздели с Димо пред вратнята му и отиде да намери Османа, за да му разкаже какво се случи.

Той го намери в одаята, че вечеря с хляб и сирене.

— Благодари бога, чорбаджи, че тая работа така се свърши — каза му Осман, когато го изслуша какво му са казали старшият и Димо. — И аз съветвам също: ще тръгнем оттука и да гоним Мурсал кьой...

— Ах! — извика уплашен Иванов.

— Какво има?

— В Мурсал кьой има телеграфна станция!

Осман го гледаше въпросително.

— Щом има телеграф — подзе Иванов, — от Шумен ще са съобщили на полицейския пост в Мурсал кьой да следи за моето случайно появяване, както ще да са известили и на всички други подобни постове в Делиорман, свързани с телеграфната жица!

Това разсъждение загрижи и Османа.

— Не можем ли да избиколим това село? — попита Иванов потен.

— Никак. То е в клисура и пази едничкия път, който отива от тия места за границата. Има само кози пътеки отстрани, по баирите, но те пропадат в шумака и не извождат никъде.

— Тогава аз ще ида право в капана — каза мрачно Иванов.

Осман бе навел глава към земята.

— Имаме цяла нощ да мислим, и утре имаме цял ден — ще намерим някое средство да минем и това последно митарство, па оттам — боже помози — за границата!

— Колко стражари има в Мурсал кьой?

— Със старшият пет обикновено, ако някой не е пратен нанякъде.

Осман се хвана за челото.

— Чакай, одеве зърнах на кафенето един стражарин мюсюлманин, току-що бе стигнал от Мурсал кьой.

— Защо е дошел? — попита стреснато Иванов.

— Не за нас, бъди мирен: утре отива за Селимтепе по работа. Аз приказвах, познати сме.

И Осман излезе.

Иванов чакà около четвърт час в крайно безпокойство. Откак бе напуснал Шумен, видът и името на стражарин го правеха да трепери. Сивата стражарска униформа парализирующе действуваше на духа му.

Осман се завърна сериозен.

— Имаш право, Папазов ефенди — каза той глухо; — полицията в Мурсал кьой, както разбрах от думите на тоя стражар, наистина извардвала някого от два деня.

— Мене! — извика Иванов.

— И аз тъй мисля — каза Осман.

Иванов отиде у Дима, поблагодари го за гостоприемството и се прости с него.

По полунощ файтонът потегли из глухите улици на селото, за към къра.

XI

На сутрешния ден пътуването следваше мълчаливо и мрачно из самотиите.

Беше къде пладне. Файтонът беше се гурнал в един сенчест и тесен път. Скудни слънчеви лучи пробиваха през листите и играеха по гърба на турчина и на конете му. Някои славеи изливаха любовните си копнежи в тишината на гората.

Иванов бе замислен; мълчеше и Осман. Те не бяха още нищо измислили ни тая нощ, ни днес, а продъл-

жаваха да отиват напред към зловещото село с телеграфа.

— Осман, кажи нещо? — обади се Иванов.

— Аз мисля още, Николаки ефенди — отговори турчинът, без да се обърне.

Настана пак мълчание.

Идеха отсреща и отминуваха, като поздравляваха Османа, турци, по един, по двама или на тумби, отивайки за някой пазар.

И всичките надаряваха българина със странни, поучудени или враждебни погледи.

Тия турци бяха левенти, с прав и строен стан, с открити вълнести гърди — юнашко племе.

Файтонът мина край ново турско село. Както всичките други, то имаше покриви, настлани с ръжаница. На бездимните плетени комини стърчеха щъркелови гнезда, отдето прави щъркели, с дигнати към небето джонги, клепеха звънливо.

На една зелена наклонност край селото зееше широк и дълбок трап, крепен с яз от долна страна, а в дъното му едно мътно блато. Блатото беше образувано от водата на дъждовете, то очакваше нови, за да се допълни и освежи с пивка вода. Небето, мътно и прашно, се оглеждаше в повърхността му. Това беше селското водохранилище.

И оттук рояк дечурлига изскокнаха да гледат файтона. Осман навъсено ги пропъди с едно пляскане на бича.

— Ще слезем да починем в тая долинка и там ще си погълчим на сянка — каза той и отби конете наляво. Файтонът слезе в долинката. Тя бе постлана със зелена морава и окръжена с тъмните сенки на дъбовата гора.

Седнаха на тревата и закусиха.

Настрани конете захрупаха сочната тревица.

— Аз намислих! — каза Осман, когато свършиха обеда. — Почерпи, чорбаджи.

— Кажи, Осман ага.

Осман се усмихна.

— Ама да ме слушаш.

— Да видим.

— Понеже не можем да сторим инак, то ние ще минем през Мурсал кьой.

— Ще минем, но няма да отминем — каза мрачно Иванов.

— Трябва само малко дързост от ваша милост, повечко сербезлик.

Иванов го гледаше зачудено.

— Влез в Мурсал кьой като министър.

Иванов го изгледа поразен.

— Ти гавриш ли се?

— Не се гавря, Папазов ефенди. Какъвто друг и да се представиш там: депутат, инженерин, търговец, френец, ингилизин, все ще те вземат в участъка, за да те изпитват. Само министъра няма да закачат.

— Но това е безумие — извика Иванов; — какво ще ми помогне, че ще се нарека министър, когато мене ме уловят и закарат вързан в Шумен? Старшият ще ми каже: «Министър ли си, господине, ние не знаем. Имаме заповед да арестуваме един господин като тебе, който пътува с турски файтон, с тъмни очила, със сиво сетре, с черна брада. . . Иди се разправяй с началството.»

— Ти очилата си махни и другото ще махнеш. Нали имаш други дрехи в куфара?

— Имам черен сюртюк и каскет.

— В това село ще хвърлиш и брадата.

— Как? Без брадата по-лесно ще ме познаят!

— Не се бой, стражарите в Мурсал кьой не са от Шумен: някои са от Тутраканско, други от Добрич, а старшият е русчуклия. Аз питах за тях снощи оня мюсюлманин стражар. . . Па най-после, който не рискува нищо. . .

Иванов го прекъсна:

— Защо предполагаш, че всичките тия полицейски хора са говеда, че са лишени от всяка досетливост и от ум?

— Ние ще заслепим очите им и ще замаем ума им, за да не се сетят даже да помислят, че не си министър.

— Кажи как?

— Както видиш, из тия друми минуват постоянно пътници турци и българи — едни от Мурсал кьой, други за там. . .

— Ná, пак идат някои с коне.

И Осман се затече нагоре по ливадата и излезе на пътя, който се белееше между дънерите на дъбовете.

Иванов го гледаше замаян.

Той не можеше да се догади какво иска да прави Осман.

Скоро той видя, че изскокнаха двама конника турци, а след тях идеше още един конник в просто българско облекло. Осман ги спря и заприказва нещо оживено с тях и им сочеше към Иванова.

Осман се завърна усмихнат, когато пътниците, гледайки внимателно насам, отминуваха напред и се скриваха в гората.

— Какво говорихте?

— Тия са мурсалкьойци. След три часа ще занесат хабер в селото на стражарите, че иде министъра там.

— Как! Ти каза вече?

— Друго не ни остая, чорбаджи. Тия мурсалкьойци ще прекосят направо, те ще стигнат преди нас. Стражарите на препускаица ще дойдат да те пресрещнат, помни ми думата. Тая нощ ще ядем баклава.

— Дявол, дявол! Сега министър ще стана!

И Иванов се простря на тревата, сключи ръце на главата и се замисли.

Осман му прекъсна мечтанията, като му обяви, че ще иде в това село да закрепи разхалтавените подкови на конете.

Па ги поведе нагоре по стръмнината.

XII

Иванов остана легнал на гърба си, вперил очи в небето.

Наоколо му се издигаха по стръмнищата високите дъбове и хвърляха големите си сенки по наклона на моравата. По-нагоре, през дънерите им, той видя, че рътовете се покриват от непроницаем гъсталак, в който вероятно живи същества не влазят. Мълчанието бе пълно тука. И то, и гората имаха нещо грозно, зловещо. Иванов се почувствува много усамотен тука и неспокоен. Лоши мисли му дойдоха. Османовото завръщане се забавяше и той нетърпеливо поглеждаше посоката, отдето турчинът трябваше да се завърне. После стана и заходи по моравата, назад-напред, между файтона и дънерите на първите дъбове. Той пак вдълбочи очи в тоя задрямал лес, истински вертеп на изненади, пусии и опасности. Минаха му неволно през ума два стиха от Козлова, четени някога в поемата му Хайдут Сидер:

Не смей птичка да прехвръкне,
нито пътник да замръкне!

Внезапно наляво в сянката между дънерите очите му забележиха, че мърдат някакви фигури. Той от пръв път ги взе за добитък, но веднага съпикаса, че това бяха хора с гъжви. Те седяха на стотина метра от него на брой трима или четирма души. Те имаха вид на човеци, които дебнеха и не желаеха да бъдат видени.

— Що значи това? — попита се Иванов.

В същия миг четворицата делиорманци наставаха и се запътиха насам. Перспективата ли, страхът ли бе причината, но те се сториха Иванову цели великани, сякаш дънери на дъбове, които се движеха. Той се върна бързо към файтона, като че близостта на файтона го туряше на закрила от опасността.

Делиорманците го приближиха и поздравиха.

— Чорбаджи, накъде? — попита го единият.

— За Мурсал кьой — отговори Иванов, мъчейки се да остане спокоен.

— Имаш ли цигари, да запалим по едно цигаро? — попита друг.

Иванов им поднесе табакерата си, но папироска взе оня само, който поиска.

Първият, който бе заговорил, троснато, пряко му каза:

— Челеби, имаш ли пари?

— Защо питаш?

— Защото ми дотрябваха, заеми ми.

— Имам малко, колкото за път, и не мога да заимам никому.

— Тук какво има — каза друг, като пипна куфара във файтона му.

— Няма нищо — отговори Иванов и устните му побледняха.

Двама турци едновременно бръкнаха в джобовете на сетрето му. Иванов се дръпна силно.

— Тоя гявурин не е разумен — каза първият турчин, който му бе искал пари и който изглеждаше да е пръв между другарите си. — Който стъпва в Делиормана, плаща данък. — После, като се извърна към другите, извика: — Хайде, другари, каквото рекохме, това да стане.

Двамата се спуснаха и уловиха якаta Иванова за ръце.

— Хайде, чорбаджи, да повидиш по-добре нашите места. Кротко, кротко, не се дърпай — и те с неодолима сила го повлякоха нагоре към гората.

Иванов бе изгубил присъствието на духа. Гласът му се изгуби, лицето му бе побледняло като платно.

Третият понесе куфара.

Главатарят тръгна отзади.

Сега и петимата вървяха мълчаливи, като сенки.

— По-скоро, по-скоро! — извика главатарят, понеже се чу отнякъде конски тропот.

Тропотът се чуваше по-ясно и Осман се показа с конете из гората. Неговото зорко око веднага разбра работата, той се спусна в долината, като викаше с висок глас:

— Ей, османлар, накъде?

Делиорманците се извърнаха, те бяха вече при самата гора с Иванова.

— Дели Осман Кеседжи! — изкряска главатарят им. — Пущайте бре!

В същия миг турците пуснаха Иванова, хвърлиха куфара, който се търкулна из стръмнината, и изчезнаха из гората.

Иванов, който мислеше, че сънува, дойде насам, бледен и разтреперан. Но той не можеше да продума ни една дума.

— Кърaталар! — извика Осман, като гледаше към гората с револвера в ръка.

После се обърна към Иванова и му каза:

— Завърнах се навреме, челеби, а то щях насмалко да се забавя при налбантина, за да тури нови гвоздеи на друго едно петало, и тогава Мурсал кьой нямаше днес да посреща български министър.

Иванов подойде в себе си.

— Ти се много уплаши, челеби?

— Изповядам това.

— Седни сега да изпушим по една цигара, да си починем и поуспокоим.

Те седнаха.

— Не е ли опасно още тука? — каза Иванов.

— Бъди без грижа — отговори турчина, като му връщаше кибритевата кутия.

Иванов го гледаше смаяно. Той се чудеше как самото появление на Османа вдъхна на разбойниците такъв страх.

— Тебе те познават по тия места?

— Трябва да ме познават. Кокошарите са такива. Видят, че някой ги завари в престъплението им, бягат.

Но Иванов не остана удовлетворен от това пояснение. Нему му остана впечатление, като че турците особено се боеха от Османа. И после, въпреки току-що избягнатото премеждие и вероятната още близост на турците в гората, това спокойствие, тая сигурност на Османа?

Осман бе станал и впрягаше конете.

— Ние полека-лека да пъплим, чорбаджи — каза той. — Оттука ще ходим по нагорнище, та конете да се не заморяват много. Но ела да ти вземе берберина брадата.

Осман поведе конете по стръмнината, за да се намерят на оставения по-рано друм. Иванов изпращаше много плахи погледи на чаровната и страшна долина, додето я затулиха селските плетища.

XIII

Нашите пътници пътуваха вече няколко часа, минувайки ту през гъсти гори, които им държаха постоянна сянка, ту през открити места, дето изсечените гори бяха отстъпили място за разорани ниви, сега покрити

с яркозелени злакове, украсени тук-там с уединени дървета, под които почиваха малки стада овци и кози; ту край или през мюсюлмански села с пусти улици и слепи, без прозорци, стени; ту се спущаха във весели зелени долинки, за да се изкачат пак на горист рът, следвайки капризното лъкатушене на първобитният и нескончаем друм, който шареше произволно тия делиорманси местности, все по-картинни и по-разнообразни в своята затънтена дивота.

Беше вече икиндия, слънцето прежуряше, листакът стоеше неподвижен в задрямалият въздух. Задухата се въцаряваше и под сенките. Конете поимаха трудно и трудно влачеха вече колата, на които седяха умълчани и полузадрямали Иванов и Осман. Североизточната част на небето се застилаше с облаци.

Осман се обърна към Иванова:

— Ще имаме дъждец — каза той. — Та и трябва дъждец.

Като да потвърди думите му, една глуха гръмотевица проехтя над тях и дълго се продължи в ековете на гората.

Внезапно силен хлад освежи пътниците и клоните се залюшкаха с един свеж, ободрителен шум. Цялата гора зашумя екливо. Заглушителният вой на листата идеше, заглушително гръмлив и страховит, като че това бяха забучали вълни на едно развълнувано море.

— А може да имаме и буря — забележи Осман, — тоя вятър ще ни я доведе.

Вятърът се усилваше и клоните се превиваха и плющяха над главите на пътниците.

— Не сме ли близко до някое село? — попита Иванов.

— Няма близко село. Ще се подслоним от дъжда, дето намерим и както можем.

Закапаха едри капки дъжд, светна се и се изгърмя.

Конете, навирили уши, трепнаха и подплашени се отбиха настрана, като че искаха да се хвърлят в дълбочината наляво от пътя.

— Единият ми кон се плаши от гръмотевица — забележи турчинът недоволен, — дявол го взел. Трябва да поспрем тука, додето мине бурята, за да се не халосаме в някоя пропаст.

А бурята почна. Силни гърмежи, предшествувани от светкавици, зацепиха въздуха. Осман слезе и застана пред конете, за да успокоява плашливия. Те се улучиха под широките клони на един дъб. Дъждът заплющя, клоните зашумоляха плачевно. Но само редки капки пробиваха гъстият шатър на дъба. Застигнаха ги пътници делиорманци, яхнали на малки коне и наметнали ямурлуци, които също се подслониха под дъба.

Иванов, остал под дигнатия гюрюк на файтона, слушаше веявицата и шумът на дъжда, пресичани от трескавици.

Турците до самият дънер се разговаряха с Османа и Иванов видя, че той пак показваше към него. Турците се извръщаха и навождаха да погледнат вътре във файтона с някакво особено изражение по лицето.

«Вероятно искат да видят министъра» — прошепна си Иванов.

Бурята утихваше бързо и отминуваше на запад. Дъждът се разреди. Конниците турци изчезнаха. Иванов видя изпод гюрюка големи сини острови по небето, което до одеве беше съвсем потъмняло. Дъждът съвсем престана и турчинът свали гюрюка.

— Пътят се разкаля и ние още по-мъчно ще вървим — каза той, — но пак ще стигнем навреме в Мурсал кьой.

— Накъде отиваха тия турци?

— За там.

— Ти ме сочеше на тях?

— По-хубаво стана. Те ще стигнат преди нас, защото ние ще се позабавим, и ще обадят, че иде министърът.

— Аман, Осман! Ти насила ме направи министър!

— Какво ще правиш, нуждата кара и мечката да играе хоро, без да ѝ се ще. Ние трябва да те занесем здрав и читав там, за дето обещахме на твоите приятели.

— Но какво ще кажат твоите мурсалкьойци? Министър без свита, без един стражарин поне из тия диви места?

— А, това ти намисли, чорбаджи, как да им го изтълкуваш.

После, като се усмихна, прибави:

— Аз мислих и за това и казах на селяните, че ти имаш обичай никога в пътуването си да не взимаш със себе си чиновници, чунким народа се стеснява пред тях да си изкаже свободно болките на министъра.

Файтонът пак тръгна под мокрите клони, от които капеха още дъждовни капки.

XIV

Изтегнат в колата лениво, при еднообразния шум на колелетата Иванов се задълбочи в мечтания. През ума му минуваше цялата редица приключения, страхове, тревоги, изпитани от четири дена насам. Тия четири дена бяха попълнени с такова множество силни и нови ощущения, щото му се чинеше, че беше живял през туй време много повече.

Слънцето наваляше на запад по съвсем чистото небе, когато пътниците от един рът съгледаха далеко бялата мечет на Мурсал кьой, задънено под един висок рът, покрит с черна гора.

Иванов из пътя беше извадил из куфара си и облякъл черния сюртук, а на главата му вместо черната капела стоеше каскета. Той нямаше брада.

Тая промяна във външността беше направена от предпазване, за да не влезе в Мурсал кьой в каяфета, в който го бяха видели конните стражари и вероятно бяха го описали в депешата си до мурсалкьойската полиция.

Дърволякът изново затули от очите им селото.

Ивановото вълнение растеше на всяка минута. Той пак беше се заприказвал с Османа за драмата или комедията, която щеше да разиграва, когато колата ги изкара пред едно открито място и там от една полуразрушена постройка, колиба или хан вероятно, изскокнаха на пътя трима стражари, бързо отвързаха три коня и се понесоха насам. Из пръв път и двамата пътници трепнаха от това ненадейно появление, но веднага разбраха, че тия полицейски хора идеха към тях с най-благи и честни намерения.

Иванов спря файтона, когато те съвсем приближиха. Троицата стражари спряха и туриха ръце под козирог, старшият малко по-напред.

— Старший — обърна се Иванов към последния, — колко души сте на поста в това село?

— Обикновено троица души, господин министре, но от снощи се увеличихме с двама души още, по заповед на аккадънларския околийски началник.

— Нещо особено ли се е случило в селото?

— Не, очакваме един господин, който може да мине през село, за да го арестуваме.

Иванов се намръщи.

— Тогава вий зле правите, като сте напуснали поста си, да посрещате мене.

— Дълг имаме, господин министре, да ви придружим до селото. Извинявайте! — После старшият прибави: — Пътника, когото дебнем, може само от тоя път да дойде.

— Тъдява стават ли пакости?

— Всичко благополучно, господин министре. Лошо нищо няма.

Иванов си припомни своята случка с разбойниците и се усмихна. . .

— Ти отдека си?

— От Тутракан.

— В Шумен бил ли си?

— Не, господин министре.

Иванов попита другите двама стражари:

— Декашни сте?

— От Аккадънлар — отговориха те.

Иванов махна с ръка. Те се обърнаха и препуснаха конете към селото. Файтонът затрещя подир тях.

Осман се извърна и погледна Иванова със знаменателна усмивка.

Иванов го погледна без усмивка, сериозен. Той сега беше цял съсредоточен в себе си, занят да изиграе добросъвестно важната си роля на министър.

Той едвам сега се договеди, че не бе се спрял върху въпроса: какъв министър да се представи. Той си отговори, че трябва да влезе в кожата на министър на правосъдието: в това ведомство той се чувствуваше по̀ на здрава почва, не рискувайки да бъде уличѐн в не-

знание и да се забърка. Той даже на вид приличаше малко на министъра на правосъдието.

Селото пак се показа. Стражарите препускаха пред министъра и придаваха на неговото шествие по-голяма тържественост.

Осман пак се обърна към него. По широкото му кокалесто лице светеше щастливо изражение.

— Чорбаджи — каза той, — тъй излезе, както думахме. В село тая вечер ще ядем аджемски пилаф и баклава.

— Осман, аз не съм вече чорбаджи, помни това.

— Нямай грижа, министър ефенди.

Файтонът продължаваше да напредва.

Пътят отиваше по права линия към селото, пресичайки зазеленелите ниви, които захващаха голямо пространство от двете му страни. Селото растеше постоянно. В него се отличаваха вече, освен мечетът с минарето си, и две-три още по-високи къщи, с керемидени покриви; останалите изглеждаха прости селски къщи, покрити със слама. Съзираше се и плетът, който опасваше селото, а зад него се очертаваше и просекът на бърдото, който образуваше клисурата.

На околовръст по хоризонта — все грандиозната рамка на зелените гори.

Додето Иванов обгръщаше общия вид на панорамата, Осман му посочи пътя край селото. Там бе почерняло от хора. Многото пъстри цветове: червени, зелени, сини, които шареха тълпата, показваха, че там са излезли по-заможните селски първенци в своите премени. Най-напред се забелязваха останалите в селото двама конни стражари, които разбутваха множеството, за да отворят по-широк път на министъра. Когато файтонът приближи до тълпата, Иванов заповяда на Османа да спре, за да може да приеме знаковете на почитание от селяните.

Около десетина белобради старци, що носеха цветните джубета, направиха темена и се поклониха ниско. Другите турци само назъртаха любопитно зад тях.

— Ура! — извика се там.

Тоя вик нададоха двамата стражари: те, по привичка или по служебна обязаност, даваха тона на тълпата; но никой им се не отзова и тяхното възклицание угасна

сиротно и дрезгаво без отзив. Турците нямат обичай да викат ура в такива случаи и да проявяват възхищението си с шум — нещо несъвместимо с тяхната природна флегма и дух на благочиние и дисциплина.

Иванов слезна и подаде ръка на един стар с достопочитаемо лице турчин. Турчинът не му подаде своята, а сгърна и двете си ръце на гърди въз аленото джубе и се поклони.

— Вие кмет ли сте тук?

— Кмет е слугата ви, назър ефенди (господин министре).

— Колко къщи има селото ви?

— Двеста и петдесет къщи.

— Де отивате на съд?

— В Аккадънлар, ефендим — отговориха няколко души едновременно.

— Добре ли сте?

— На вашето здраве, ние се радваме на всичките добрини, назър ефенди.

В това време излезе из тълпата един четирийсетгодишен турчин с бяло джубе и с бозев каук. Това бе дервиш и ходжата на селото. Той захвана да държи поздравителна реч с примижване и напевателен глас на книжовен турски език, от който министърът нищо не разбра. За щастие, речта беше кратка. Иванов, в отговор на тая знаменита реч, каза криво-ляво няколко благодарителни думи на турски. Седна във файтона, покани кмета да седне от дясната му страна и Осман шибна конете. По-голямата част от народа придружи колата, като вървеше зад нея, защото Осман нарочно бавеше вървежа на конете, за да бъде по-дълготрайно и величаво шествието. Из улиците други зрители се набираха, зад плетищата и вратните се подаваха полуоткритите лица на кадъните. На едно по-широко място, въз бунището, един малък човек, облечен в шаячеви фрънски дрехи, свали шапката и извика многократно ура, махайки силно с шапката си към министъра. Очевидно, тоя човек беше в голям възторг и знаеше да го изкаже.

Иванов попита кмета:

— Този българин ли е?

— Българин.

— Има ли тука и други?

— Само той е.

— Какво прави тука?

— Бакалин е. Но много чудат челечец.

Осман караше колата право, без да пита министъра къде да спрат, очевидно, той знаеше де отива.

Те спряха пред една двукатна къща със стъклени прозорци и с варосани бели стени.

— Назър ефенди, вие сте ми честит гост тая нощ — каза кмета, след като скокна чевръсто от колата, и го покани в широко откритата вратня на къщата.

XV

Въведоха Иванова в една голяма стая на горния кат с ниски миндери, постлани с килими, домашна работа, с два големи прозорци към двора и улицата, украсени с железни пречки, и с голи стени.

Когато кметът и другите още пет-шест първенци турци, коленичили почтително по миндерите, отдадоха един по един темената си на министъра и приеха неговите, захвана се дълъг разговор по здравето на министъра, по времето и температурата, състоянието на пътя и други подобни леки предмети, обикновени у турците подготовления към по-сериозен разговор.

В това време Иванов погледна през двора на улицата, дето се трупаха още турци. Той с учудване видя между тях един друг българин, по-млад и спретнато облечен, който се разговаряше със старшият.

— Кой е този момък? — попита той кмета.

— Телеграфиста — отговори кмета.

Иванов пак погледна навън с безпокойство. Той ненадейно побледня: той се познаваше с него от Русе. Навярно, той е бил виден от телеграфиста, виден и познат. Всичката пирамида от ухищрения и лъжи, издигната досега, прочее рухваше! Той беше пропаднал, от смущение и напрежено мисление жилите му се надуха по челото, пот затече от косата му над слепите очи. А телеграфистът продължаваше живо да приказва със старшият, който го слушаше внимателно, гледайки често насам. Внезапно едно вдъхновение, което рядко посещава хората, изпаднали в такива критически минути, озари ума му. Той заповяда да повикат старшият,

па откъсна от портфейла си един бял лист и написа с молив следната депеша:

«София. Александров, началник отделение в Министерството на правосъдието.

Изпратете ми веднага в Силистра списъка на мировите съдии. Задръжте приказа за уволнението на Петровича, до втора заповед.»

Той подписа под депешата «Бандов», името на тогавашния министър на правосъдието.

— Господин старши, предайте веднага тая телеграма да бъде съобщена в София.

Когато старшият излезе, той го проследи из прозореца и видя как той предаде депешата на телеграфиста и как по лицето на тоя последния се изобрази необикновено учудване. Той се удари по челото и се затече към телеграфната станция. Това движение на учудване телеграфиста Иванов го счете като явен знак за сполуката на маневрата му. Защото той бе поискал с телеграмата да докаже на телеграфиста, че се лъжеше, като вярваше и убеждаваше старшият, че посрещнатия министър не бе министър Бандов, а чакания и дебнатия от полицията офицерин Иванов, когото имаха заповед да арестуват.

Естествено, че нямаше началник в Министерството на правосъдието с името Александров: Иванов случайно го тури в депешата и, следователно, тя нямаше да намери приемател, а щеше да бъде счетена в София за мистификация.

По тоя начин опасността бе избягната, поне за тая нощ.

Подир това лицето на Иванов се изясни. Сякаш един воденичен камък се смъкна от раменатa му — бедата беше отстранена! Но подир този подвиг на мозъка, който му се стори свръхчеловечески, Иванов усети ужасна умора; той не беше в състояние да говори, ни да продължава комедията при достопочтените първенци и изпитваше неодолимо желание да остане сам по-скоро и по-скоро да напусне Мурсал кьой, дето се чувствуваше като над живи въглени.

И турците мълчаливо забележиха голямото утеснение на министъра. Той набързо изпи кафето, което се подаде, и каза на кмета:

— Извинете ме, бей ефендим, аз съм много уморен, раздрусан от колата. . . Бих желал да си почина.

— И ний това виждаме, господин министре — отговориха почти всичките, като му се поклониха.

Иванов стана.

— Леглото ви е готово в тая стая — каза му кметът. — Благоволете, господин министре, да си починете, додето дойде време за вечеря.

Иванов, без повече церемонии, отиде в стаята, предназначена нему за спалня.

XVI

Той се тръшна на леглото там смазан; чувствуваше, че положението му ставаше опасно. Той знаеше, че не ще може да вечеря при тоя душевен смут, в който се намираше, нито да каже две свързани думи на трапезата. Онова, което би желал на тая минута, то беше да тръгне веднага и да гони границата, краят на пределията му. Но изпълнението на това желание бе немислимо: нямаше с каква извънредна причина да го обясни на гостолюбивият кмет, па и Османовите коне, както бяха уморени, не биха могли да влачат файтона веднага. Дойде му тогава на ума да повика Османа и да сподели с него мислите си. Той плесна с ръце и при него влезе синът на домовладиката, който с нисък поклон очакваше заповед. Иванов го помоли веднага да повика Османа, па като си излезе момчето, той заходи назад-напред из стаята.

Бедният Иванов! Той не знаеше, че сега именно положението му бе станало критическо. Съдбата се беше страшно подиграла с него! Защото телеграмата, която мислеше, че го спаси, го погуби. Той беше погрешно предположил, че телеграфиста бе го познал и разправяше именно за това свое откритие на старшият: телеграфистът не бе го видял в лицето при влизането му в селото, бидейки занят в писалището си по това време; той погрешно си изтълкува и смисъла на учудването му при приемането депешата до София от старшият. Това голямо учудване се дължеше съвсем на друго обстоятелство: министър Бандов преди две недели бе се от-

теглил от кабинета, което събитие бяха оповестили във вестниците. Телеграмата, прочее, подписана от Бандова тук, като министър, когато същинския Бандов беше в оставка и в София сега, явно откриваше дръзкото мошеничество на Иванова и го погубваше безвъзвратно! Очевидно, телеграфистът бе още там обадил това на старшията. Но бедният Иванов не знаеше това.

Скоро Осман се яви.

Иванов взе да му излага положението си и необходимостта утре много рано да напуснат Мурсал кьой.

Но Осман го пресече и му каза разтревожено:

— Чорбаджи, ти не знаеш какво одеве научих от тукашния телеграфист: министър Бандов бил се оттеглил преди петнайсет деня от министерството, това било писано и във вашите вестници!

— Как? — извика обезумял от ужас Иванов. — Истина ли? Мене тогава ще ме арестуват още сега!

Той се хвана за главата отчаян. Светът му се въртеше, мислите му мъждееха, той чувствуваше, че полудява.

— Сега! Загинах си, Османе! — извика той. — Какво да се прави?

— Аз разбрах, че старшият се бои да тури ръка на тебе, понеже не вярва, не може да вярва онова, което му казва телеграфчият. Той обадил по телеграфа в Шумен и очаквал потвърждение оттам на новината и заповед, как да постъпят с теб.

— Питаха ли те кой съм?

— Да, и казах, че си министър.

— Тогава и ти ще пострадаш.

— Не ще дума, чорбаджи.

— Тогава? — питаше Иванов разтреперан.

— Тогава остая само едно нещо: да тръгнем още сега, най-късно след един час. Конете са много уморени, но ще ги пресилим да ни изкарат оттук и ще се вмъкнем в някоя гора, да починат, а и ние да се потулим, додето намислим кой път да хванем.

— Но мен ме чакат за вечеря!

— Никой министър досега не е вечерял в Мурсал кьой, и ти няма да вечеряш. . . Направи се на болен тук и аз ще ида да те извиня пред бея. . . Жалко, че

няма да куснем от чудесната баклава. . . Чакай тук, лежи, а аз сега ще дойда.

Осман излезе.

Навън беше съвсем потъмняло.

Иванов се намираше в едно състояние близко до полуда. Нему се чинеше, че откак бе напуснал Шумен, той живееше лошав сън. Непрестанно напрежение на нервите, тревоги, треперане, криене личността си под всевъзможни маски, сомнамбулско скитане из непознатите делиормански самотии, опасности — това беше халюцинация, тифозен блян! Някой Майн Ридов роман със страшни приключения, изживян в някоя дива област при Амазонската река, в недрата на непроходимите лесове на тропиците. . . А сега това приключение с телеграмата, което отваряше черна пропаст под краката му!

Осман се завърна.

— Бея е много нажалён — каза той — и всичките гости, че неразположението не ти дава възможност да седнеш на трапезата им.

— А сега? Османе, ти мисли за мене, аз съм неспособен да мисля.

— Аз намислих, чорбаджи: ела да излезем сега. Навън е тъмно като рог.

Иванов покорно и машинално подири Османа и излязоха из вратата. Турчинът я тегли, заключи я, тури ключа в джеба си и поведе Иванова предпазливо през задния двор. Отвори една врата в дъното му, без да бъдат съгледани от някого в мрака, и излязоха на друга улица. Подир малко се намериха при «одаята», дето стоеше файтонът. Зад одаята се чернееше гъст дърволяк.

Осман му го посочи:

— Скрий се в тоя дърволяк и ме чакай.

— Ами ако ме подирят там и видят, че ме няма? — попита бежанецът.

— Не се грижи, аз взех ключа на вратата. Когато се видяхме с бея, аз му казах, че ти желаеш да не те безпокоят тая нощ, за да можеш да си отдъхнеш добре. Утре ще останеш за обед, та да се запознаеш със селото и да чуеш жалбите на селяните.

И той отиде да докара конете.

Иванов се промуши и клекна в най-тъмното място на гъсталака.

Нощния мрак и безлюдие помогнаха на бежанците да напуснат селото, незабелязани от никого, и да изминат клисурата зад него.

Те пътуваха около два часа в тъмнината на къра. Осман смяташе, че до границата им остаят още пет часа, ако вървяха неспирно. Но това не беше възможно, защото трябваше да дадат дълговремен отдих на конете, неуспели да си починат в Мурсал кьой. Осман обаче реши да кара, за да изминат през нощта повечко път, а почивката да стане, когато припече слънцето утре. Той рискуваше да повреди конете, но спасението на Иванова за него беше най-важното в тая минута, то заслужаваше всякакви жертви.

И той, и Иванов бяха постоянно под страх дали няма да ги преследват конните стражари, в случай че са получили своевременно заповед от Шумен за това и са открили бягството на Иванова. Но тишината отзаде им продължаваше, никакъв шум не нарушаваше спокойствието на къра.

По изгрев слънце те дадоха малко почивка на конете в един шумак, после пак поеха пътя си, минувайки из отстранени пътища и затънтени места на Делиормана. Но заедно с напредването на деня и опасността порастваше. Срещаха пътници турци, които можеха да обадят дирята на файтона, в случай че неминуемата потеря се срещнеше с тях.

Но и до обед никакъв признак от опасност не идеше да ги обезпокои. Те се поразслабиха, разбраха, че и да ги гони потеря, тя се е заблудила из други пътища.

Излязоха на една широка поляна, постлана със зеления килим на ливадите и ръжените ниви. Там край пътя имаше кладенец. Осман спря файтона, за да напои конете. През това време Иванов тръгна пеш, за да се поразтъпче по правия и гладък път, що се простираше по права линия до горите на север.

XVII

Подир страшните душевни вълнения тая нощ той се усети поободрен — някаква свежест се въдворяваше у него. Дойде му сега на ума колко той дължеше на тоя делиормански турчин за своето почти вярно избавление! Колко преданост, колко съчувствие, колко доброта показа той към него, и то като беше увреден и оскърбен толкова от него, без да е длъжен да стори и стотната част от онова, което направи, за да го спаси от беда. Какво струваше на тоя турчин да се откаже да напуска шосето, по което се беше условил да го заведе към границата, за да не троши конете си четири дни из делиорманските завои, и да го остави в ръцете на двамата конни стражари, които се домогнаха да арестуват бежанеца? Какъв му беше тоя бежанец, какво го свързваше с него, какво го интересуваше той, за да прегърне делото му като свое и да понесе тежината на отговорностите за укривателство и качърдисване един политически престъпник, дебнат и дирен с такова упорство от властта? Какви облаги очакваше от Иванова, та вместо да си отмъсти за миналото, рискуваше толкова за него? И Иванов веднага си отговори, че не за парите Осман му правеше това добро. Користта, студената алчност за печалба не могат да вдъхнат такава чиста преданост, такива високи човешки чувства. Доброта, милост, великодушие — боже, мислеше си той, каква висота се крие в тези прости думи, какъв героизъм и колко величие. Тоя Осман сега стоеше пред него сто аршина по-високо от него, образования, деликатния, гордия със своята културност и широта на мислите млад офицерин. Той си зададе въпроса: би ли сторил той за Османа това, което Осман правеше за него, и си отговори пак веднага, че не. Не би сторил това не само за тоя друговерец, но и за един българин, за един роднина, даже за един приятел. Не, той не би се изложил на туй безпокойство и тежка неприятност за другиго. Той никога не бе си задавал такъв необикновен въпрос и никога не бе подозирал в себе си такъв егоизъм. А сега една неволна изповед той правеше пред себе си и за да погледне така дълбоко в душата си, трябваше да се случи или мине това събитие. И Осман

продължаваше да расте в очите му. И като продължаваше да се вглъбочава в тоя ред на мисли, Иванов неволно се връщаше към миналото си, към служебното си минало, и то му се видя страшно пусто и студено, неосветлено ни от една топла луча, която да го утеши и зарадва в тая минута. Като военен прокурор, назначен да обвинява набедените и да жигосва виновните с пламенна и негодующа реч, той си припомни, че никога чувство на жалост не бе огрявало красноречието му, нито великодушието някога бе му диктувало едно добро душевно движение, макар и въпреки очевидността на студения и неумолим член на закона. . . Той беше останал студен и неумолим, като самия закон. А той с две думи добри и милостиви, пошъпнати от сърцето, би спасил глави от бесилката, би намалил с години затворническото изтезание на нещастни същества, които животът е довел под ударите на закона. Сега той си спомняше хубаво толкова бледни лица на обвиняеми, вперили плахи очи в него, как с трепет и страх следяха потока на обвинителните му речи, чуваха присъдата си, чувствуваха гибелта си. А как е било добре и как лесно да е бил добър и да е огрявал страдните души с топлите зари на радостчицата и надеждата! Но той беше строг блюстител на закона, жесток към виновните, които само защото бяха слаби вече, имаха право на повече милост и доброта. . . И той чувствуваше сега пустота в сърцето си и чувствуваше колко тоя Осман е по-добър и по-светъл от него. Той не бе изпитвал героизмът на милостта, едно от най-сладките, божествени усещания, толкова рядко в човешкото общество, достъпно само за избраните сърца. Как е груб живота, как е кораво сърцето, как е силно и тържествующе злото в света! Каква полза, че човечеството напредва във всестранния развой на своите сили, а културата всепобедно носи своето светло знаме, когато те не са способни да засегнат сърцето и го събудят за движение благо и безкористно. Тоя невежествен турчин ги обладава, впрочем, и той сега е по-високо над всички човешки прогреси, защото той знае да бъде ч о в е к, просто, непреднамерено, естествено, без да си дава някакви усилия на ума, без разчет да зачуди някого,

да заслужи похвала или награда. . . Та впрочем, тая добродетел се не забелязва. . .

XVIII

Беше единайсет часът. На откритата равнина ходи назад-напред румънски войник. Отсам ходи български войник.

Между тях е линията на румънската граница. На няколкостотин метра оттам, из един шумак, из който не излизаше никаква пътека, излезе един файтон и бързо се запъти на север. Това беше нашият файтон. Българският войник го видя и като че разбра целта му, затече се към него.

Но файтонът бързаше като стрела. Бичът на Османа се дигаше и слагаше по гърбовете на запенените коне. Успоредно с българският войник тичаше и румънският по посока на колата.

Внезапно Осман спря колата на едно място, а Иванов слезна, взе куфара си и мина напред.

Той беше в Румъния.

1905 г., май

ВЕЛИКДЕНСКО РАЗМИШЛЕНИЕ

«Любите друг друга!»

Тия слова са казани преди 19 века от един хълм на Юдея; слова нови, слова странни, нечути от тогавашното човечество; позив непонятен на тогавашния свят, потънал в блатото на разврата и на робството, стенещ под железния деспотизъм на Рим. . . «Любите друг друга!» — бе казал богочовекът... Думи сюблимни, думи на дълбоко откровение, в които се заключава цяла една религия на милост и братство, назначена да обори религиите на паганизмът, да постави света върху ново нравствено начало, начало колкото човешко, толкоз и божествено. И за тия думи великият учител биде разпнат. И вековете и народите от деветнайсет века насам съзерцават с удивление тоя образ на кръста, а божественото му учение продължава да поразява умовете със своята сюблимна простота и глъбочайша философска правда.

*

«Любите друг друга!» Поколения от мъдреци велики, от Омира до Волтера и до Ренана, са дивили света с произведенията на своя ум; плеяда вдъхновени мислители са оставили на човечеството плодовете на своя гений; планини от съчинения на науката и творческата мисъл на всичките векове лежат пред нас в изумителното си богатство и проникваща сила; но всичката тая грамада от умствени светлини бледнее пред тия три кратки думи, изречени от Христа: «Любите друг друга!» Никоя философия нито се издигна

до тая висота, нито постигна такава проста и величествена истина-откровение, единствено способна да даде щастие на уморения от борба и лутания човешки род. И тъмният и необразован «назареянин» продължава да блести още по̀ в светъл ореол на слава. Пороите, реките кръв, разлени от безчислените войни на народите, са изтекли, изсъхнали са, забравили са се, и пред нас остаят вечно свежи и руйни и божествени струйките кръв, протекли от кръста, за да запечатат с безсмъртие великите думи на спасителя.

*

«Любите друг друга!» — ехтят и днес пак тия думи, черковните химни ги разглашават, камбаните ги разнасят из въздуха заедно с прославлението на великия страдалец за човечеството, народите и племената в обоготворение скланят глави. Защото в тежките борби на живота, сред лудостта на егоизма и свирепството на разюзданите омрази, бухтящата вълна на които залива и дави света, тия думи са единствения якор на спасение, тая истина е Араратът, на който ще се спре и почине ковчега на тънещия в гибелта на безверието човек, когато тя се възприеме и усвои от него.

*

И сега, при слушането ликуванията и радостта от големия празник на Възкресението, тежко съзнание мъчи душата. Неволно се питаш: до де сме отишли из тоя път? Уви, неутешителни са мислите, които повдига питането. Цивилизацията префини умовете, изглади нравите, даде ни чудните си усъвършенствувания, за да се мерим със силите на природата, дори да ги надвиваме, но в нашата душа нейното действие е нищожно. Христовото слово ѝ остая чуждо и целта му не е нейна цел. Не бързаме и ний, както и толкова други, да хвърлим камък на нашия напредък; но както всичките, чувствуваме потребата от друго нещо, от нов залог, за да вярваме в бъдещето... И днес, както преди

19 века, човечеството се ослушва с разтреперано сърце, неудовлетворено от това, което цивилизацията е постигнала за него. Душата жадува за нещо, което няма, съвестта е безпокойна от товара си и нетърпеливо чака часът да хвърли тежестта му. Човечеството чака спасител. А спасителят отдавна се е явил и е казал: «Любите друг друга!» Суетен позив! Ушите го възприемат, умовете го разбират, но сърцата остаят безотзивни, закоравели в жестокост и егоизъм... А при това те все жадуват, все се надяват нещо. Това жадуване е и залога за добро в бъдещето. Това чувство е благодатно, защото е стремление към напред, потребност за обновление. Ето защо пророкът на новото време, Лев Толстой, тълкувател всечут на великите принципи Христови, извиква такова чутко внимание, такова почитание у образованото човечество, когато подзима с всичката мощ на гения си великата проповед, свещеният «парадокс» на спасителя: «Любите друг друга!»

*

Нека се надеем — ние се надеем, ние сме уверени,— че човечеството отива, бавно, мудно, към тая истина, че тя ще да влезе в нашата плът и кръв и със силата си ще прероди света и ще направи человеческия род да възкръсне за нов живот.

А сега — нека да си кажем радостно: «Христос възкресе!»

София, 1903

ПРИ ИВАНА ГЪРБАТА

ВЪЗПОМИНАНИЕ

Ето какво ми разказваше престарелият, но все приказлив и смешлив пенсионуван учител Г., който се помина по-лани в родния си градец Сопот:

«Иван Гърбата» го викаха. Той не беше откраднал прякора си: от рождение той си беше гърбав. Това не е съвсем точно: той не беше гърбав, а приведен, пречупен в кръста. Тялото му, от краката до пояса, обуто в дънести потури, отиваше право нагоре, но оттам изведнаж климваше и взимаше хоризонтална посока, та висеше над земята. То имаше доста прилика с буква Г., с която се захващаше прякорът му: ръцете му се опираха на две патерици, кога ходеше; чрез тях се поддържаше висящата горна половина на тялото, изгубило равновесието си. Тоя наглед нещастен човек, така зле обиден от природата — странно! — беше женен и челядник и още по-странно — жена му беше млада и хубавелка.

Всичките момчета на Иван Гърбата бяха около триесет и пет. Що изпулвате очи така? Искам да кажа: ученици. Но преди шейсет години тая дума още не се употребяваше в Сопот.

Защото Иван Гърбата беше учител там.

Между тия момчета и аз бях.

Учебното заведение на Иван Гърбата тогава не се наричаше нито училище (също дума непозната в селото), нито школа, нито килия, както някъде другаде се наричаха подобни заведения.

Вместо тях употребяваше се: «у Гърбата».

«Отивам у Гърбата», «учих се при Гърбата»!

«Свърших у Гърбата псалтиря».

Черковните букви наричаха «гърбовски»!

Да свършиш у Гърбата до псалтира, то беше, като да си свършил седми клас на класическата гимназия; да свършиш месецослова (светчето) — като да си свършил университет. Месецословът беше краят, омегата, венецът на науката; с него се изчерпваше съкровището на всичките человечески знания.

Училището беше в къщата на Ивана Гърбата, в стаята, дето упражняваше занаята си — терзелик. Тъмничка, с два прозореца към двора, отдето виделото проникваше през хартиите, които заменяваха стъклата й, и през дупките на хартиите, немилостиво изрешетени от пръстите ни; потон нисък, надвиснал в средата, окаден, оплют от мухите на два века, напъстрен от резки и цифри с тебешир — понеже служеше и за тефтер на бай Ивана. До стените стоеха неместими долапи с халища, черги и козяци вътре — училището изпълняваше ноще службата на спалня за семейството; а над мусандрата — изсъхнали ерешки кожи, счупена мотовилка, кантар, паници, щамби свити, парчета от шаякови платове и прочее — всичките тия трофеи покрити с вековен прах, и голяма котка, която предеше, кацнала на самия край на мусандрата.

Помня и сега: насядали сме всички, зимно време, на дъсчения под и сред гъстата атмосфера от дъхове, миризми на лукове, мередия, армея и други още благовония, съставни и безименни, ние четем уроците си под бдителното око на професора, който, подгънал крака в ъгъла до прозореца, навел глава с кожена черна шапка, шие абяни чорапи, местюве, терлици; кърпи потури, подплаща памучни ентерии, закачени с ингистра, другият край на която натиска коляното му, учениците си учат уроците с глас.

Отделения, класове, гимназия, висши курс тук са разбъркани в пълно демократическо равенство: тоз чете часослова, седнал до гимназиста, който чете псалтира, или захваща наустницата, университантът чете светчето зад гърба на двама новопостъпили ученици, четящи ухораздирателно «Аз, Буки» на дървените паникиди.

Един непрекъснат шум, едно неизразимо бръмчене, дето се сливат всичките звукове, всичките ноти — от най-ниската до най-високата, и нестройни залпове от смъркания, кашляния и други звукове, хармонията на бръмчащия концерт.

Гърбата седи в ъгъла, шие, вдълбочен във важните си занятия. Но тая вдълбоченост е коварна. Спре ли някой да бръмчи, неговото привикнало ухо веднага чувствува това. Той, без да мръдне глава, стрелне с едно око ленивеца, изтегли неразделния си педагогически помощник — един прът, с дължина, съобразена да стига до най-далечните места, махне и перне, дето улучи: по гръб, по рамо, по глава, без да продума дума.

Тая внушителна бележка повръща неприлежателния към чувството на дълга му и той пак се присъединява към концерта. . .

Рядко само Гърбата придружава прута с някоя енергическа фраза. В такъв случай родителката на ученика пострадва малко. . . Всеки ученик си плащаше за науката в натура: толкова крини жито, plus толкова оки зехтин, толкова дървета за горене — според условието.

А беше сприхав, лют!

Главно наказание, и най-спасително, според понятията на Ивана Гърбата, беше ф а л а г а т а. С нея се удостояваха винаги хванатите в най-голямо престъпление: скришно пушене тютюн, а ние го пушехме, т. е. не тютюна, а изсъхнала орехова шума, стрита и увита като лютеше като тютюна. Аз два пъти само ядох фалагата за това запретено наслаждение. . .

Бай Иван на деня до десетина пъти прибягваше до боя с тоягата; а това показва, че родоначалниците на тоя вид екзекуции не са от днешно време, както се мисли. . .

Иван Гърбата обаче, като добър педагог, знаеше вредата от пресилването умствените способности чрез продължителни научни занятия и нуждата от физическо упражнение и развлечение на момчетата. С тая цел той им даваше почивка и поред ги пращаше на двора да му насекат дърва, да донесат вода от кладенеца, когато булката имаше пране, или да изхвърлят

набрания смет на улицата, пред вратнята. Като знак за особено благоволение той изпращаше някои и да му разгрибат лозето. . . Такива едни поръчки бяха голяма радост за нас, изжаднели за чист въздух, за движение и за борба, и щастливците, на които паднеше изборът на професора, извикваха злъчна завист у останалите в стаята.

Когато дойдох до средата на университетския курс — до Исусовия акатист в светчето — помня още началото му. . . «Разумъ недоразуменный разумѣти Филиппъ ща Господи, покажи намъ отца глаголаше». . . — [баща ми ме оттегли от учебното заведение на Гърбата и ме прати да уча алфавита в елинското училище в Карлово, отворено от Райна Попович».

Това ми разказваше покойният стар учител Г. за системата на преподаването преди шейсет години в академията на Гърбата в Сопот.

Такова е то било почти навсякъде из България, докогато въвеждането на светски науки по алилодидактическата метода замени «гърбовското» учение.

Тая благодателна учебна реформа, която в няколко години вътре преобразува българското училище и даде силен тласък на народното образование в нова, плодотворна посока, се дължи на вдъхновената мисъл на Априлова, отворил на 1848 год. първото модерно училище в Габрово.

1902

АПОСТОЛЪТ В ПРЕМЕЖДИЕ

На мястото, дето днес се красува княжеският дворец, на 1871 година стоеше старият валийски конак, със своите лоши, сбутани, с неправи стени здания, снабдени с вехти чардаци-коридори към тесния, постлан с камъни двор, и със своята голяма дървена порта към запад, вардена от двама стражари, отляво на която стърчеше джамия, а отдясно се зеленееше голяма върба с увиснали до земята клони, що едничка радваше погледа тука.

През един хубав юнски ден в нея година из конашката порта излязоха вкупом няколко заптиета, спряха се на малкото мегданче там, пошушукаха си няколко време, па се пръснаха по разни посоки.

Един от тях, познатия Али чауш — чернокож, брадат, с грубо и подпухнало лице турчин — улови чаршията — днес Търговска улица, — проби си път през шумния върволяк, който гъмжеше из тясната, с притиснати и ниски редове от бакалници и дюкяни улица, като се вгледваше внимателно в някои лица. Когато пристигна при хана на Трайковича, той го изгледа изпитателно, както и кръчмата му, попипа машинално револвера си, като да се убеди, че е на мястото си в калъфа, па потегли да влезе в хана.

Току в същия миг едно заптие се задаваше отсреща му. Али чауш се спря до вратнята на хана и го възчака.

— Какво научи? — попита го той ниско.

— Прегледах, но такъв не намерих — отговори заптието, като си обриса с кърпа изпотения бръснат врат.

— Ти гледа ли добре? Запомни ли хубаво? Около

двайсет и пет годишен, рус, сивоок, мършав, средна ръст и с черно с à к о. Иди на другия хан! Най-много гледай очите: сиви, много сиви — гълчеше Али чауш наставително, а очите му играеха на четири и забележваха кой минуваше край хана и кой влязваше в него.

— Разбрах, Али чауш! — и заптието отиде.

Този разговор между двамата заптии се отнасяше за Василя Левски, когото търсеха да уловят.

По това време неустрашимият апостол беше дошел от Пловдив в София, под предлог, че е търговец за вълна, та устрояваше комитета, който по-после стана исторически прочут по обира на турската хазна при Арабаконак. Софийската полиция, предизвестена телеграфически от пловдивската за това, беше цяла на крак. Рояци заптиета бяха пуснати за него. Али чауш, най-живият и съобразителният от тях, ръководеше диренето от няколко деня и даваше нужните наставления на полицейските хора, заедно с точното описание лицето и облеклото на революционера.

Прочее, дяконът се намираше в голяма опасност; винаги дързък и безстрашлив до безразсъдство, убеден в кекавостта на турската полиция, самоуверен, може би верующ в звездата си, тъй като досега безброй пъти беше се изтървавал из ноктите на враговете си, той нито подозираше, че е подушен, нито приятелите му в града знаеха това нещо, за да му дадат по-сигурно убежище.

Острите погледи на Али чауша се втренчиха изпитателно и в Илчовото кафене, което беше залепено до Трайковичевата кръчма, и той влезе в него, преди да влезе в хана.

В кафенето имаше четири души: един гост — българин, едър, дебел, във френски дрехи, — който пушеше наргиле на пейката; Илчо кафеджият, който точеше един бръснач на ябелието, а пред огледалото — чиракът му бръснеше други един гост, обърнат гърбом към вратата, с руса коса и черно шаячено сако.

Той беше Васил Левски.

Али чауш поздрави българина с наргилето, когото познаваше, отиде при кафеджият и го попита с равнодушен уж вид, но ниско:

— Няма ли тука в хана, Илчо, един. . . търговец?— и турчинът направи описание на лицето и на дрехите на дякона.

— Не знам, Али чауш, аз в хана се не меся — отговори кафеджият и продължаваше заниманието си спокойно, защото той не познаваше Левски, нито се интересуваше да разбере защо Али чауш търси такъв човек.

— Един сив, сух. . . — повтори Али чауш, като машинално хвърли очи към Левски, на когото само гърба можеше да види.

Тоя разговор, станал с нисък глас, биде чут обаче и от другите в кафенето.

Ръката на чирака затрепера, бръсначът се затресе в нея, като че иска да падне. Лицето му пожълтя от страх! Бедното момче познаваше, че бръсне Левски.

Но още повече се беше изменило лицето на едрия българин, който на пейката дърпаше наргилето. Той беше побелял като платно: той беше г-н Хр. Ковачев, приятел на Левски, и сега виждаше, че дяконът е изгубен.

Лицето на Левски, което се отражаваше в огледалото, остаяше тихо и спокойно. Нито една жила не трепна по него, нито едно вълнение не пропълзи по ледната му физиономия. Това необходимо, извънчовешко самообладание го не напущаше и в най-страшните опасности, с които беше насеян неговия невероятен, премеждлив живот.

Али чауш седна на пейката и запали цигара.

— Какво си ти, Христо ефенди? Болен ли си бил? — попита Али чауш софиянеца, като изгледа побледнялото му и развалено лице.

— Ба. . . Али чауш. . . Да. . . Не! От горещината. . . — измънка замаяният Ковачев.

— Момче! Дръж хубаво бръснача, че ще ме порежеш! — изгълча строго Левски на момчето.

Турчинът се извърна неволно към черното сако на

Апостола, па почна да се разговаря за дребни работи с Ковачева.

«Тоя проклетник чака да се свърши бръсненето, па да изгледа дякона в лицето. . . изгубен е!» — помисли си Ковачев. Но в тая критическа минута примерът от спокойствие и хладнокръвие на дякона го ободри, едно вдъхновение му дойде: той си спомни, че Али чауш има една малка слабост: пиеше.

Той го покани:

— Една ракия не пиваш ли, Али чауш?

Турчинът прие.

Той люхна двайсетте и пет драма ракия, замляска с измокрени устни и с посветлели очи и с клюмване отговори на поздравлението на Ковачева.

— В горещо време ракията прохлажда — забележи пак Ковачев, — не заповядате ли още?

И без да чака отговор, заръча нови двайсет и пет драма. Турчинът изпи и тях, като си изжабурка шумно устата с вода.

За да му отвлече съвършено вниманието, Ковачев заразправя ниско с лукава усмивка някаква си сладострастна история за една шалварлия софиянка, известна по леките си нрави, от което се изпълниха с влага очите на сластолюбивия турчин, който изпи още едно петдесетниче, без да мигне.

«Сега е минутата да изфиряса, без да го сетят» — мислеше си Ковачев, като хвърли бръз, знаменателен поглед на Левски, който стана от стола си и си поправяше вратовръзката пред огледалото.

Но той с ужас видя, че Левски, вместо да се изсули тихичко, обърна се с лице право към турчина, изтърси се и взе да плаща на момчето. Али чауш неволно се обърна и го погледна. Сивите, ясни, спокойни очи на Апостола се спосрещнаха с Алиовите.

На Ковачева космите щръкнаха на главата.

Но той се окопити завчас.

— Наздраве! — поздрави той Левски учтиво, по обичая.

— Честито, челеби! — поздрави го и Али чауш с едно небрежно, широко темена, па се извърна пак към събеседника си и продължи лакомия разговор.

Левски излезе из вратата.

След половина час Али чауш си спомни мисията си и остави Ковачева, па влезе в хана, за да продължи диренето си и да изгледа гостите.

В тая същата минута три заптиета караха с победоносен вид, с щикове на гърба им, петима души изплашени българи, уловени в разни ханища.

И петимата бяха руси и с черни сака!

Ковачев пред вратата на Илчовото кафене изглеждаше смутен тия жертви на турската дивотия.

В същото време един дрипав шоп водеше един кон, натоварен с въглища.

— Не сакаш ли да ми купиш кюмурд бе? Оно, евтино ти го давам! — извика шопа.

Ковачев го погледна, па се вкамени.

— Левски! — извика той, като се озърташе плахо.

— Нечем скапо... Не сакаш?... Твоя воля, господине!

И шопът поведе полека коня си напреж...

СРЕЩИТЕ МИ С ЛЮБЕНА КАРАВЕЛОВ

СПОМЕНИ

Никога не се изличава из паметта ми тоя висок, приведен малко, с голяма глава и черна рунтава брада човек; виждам и сега тъмножълтото му татарско лице, с широко чело, с черни, умни, блестящи очи, дето светеше кротък поглед, с дебелите бърни с ирониче ска усмивка на тях, която даваше главното изражение на физиономията му.

Пръв път видях Любена в Букурещ на 1876 г., скоро след заминуването на Ботева с четата му за България. Отидохме при него заедно с пловдивския книжар г. Манчева, емигрант като мене. Тоя момент беше тъкмо един от най-тежките в живота на Каравелова. Аз отивах да навестя не Каравелова вожда и ръководителя на емиграцията, кумира на хъшовете, любимия и слушания народен трибун, окръжения с обаяние неукротим революционер, а Каравелова отхвърления, пренебрегнатия, почти мразения от емиграцията в Букурещ и в Румъния. По това време той бе изолиран, напуснат от предишните си обожатели и привърженици на идеите му. Въз името му се сипеха клюки и инсинуации. Тежки обвинения по неговата народнообществена деятелност, които аз нямах възможност ни да проверя, ни да оценя, бяха причинили това охладяване на тамошното общество към знаменития деятел. Между другите причини на това беше неговото странене от революционния кипеж, обхванал всичко по онова време, и пораслият престиж на Ботева, отишел да умре за свободата на България и приложил на дело проповедите си, когато Любен като че беше се отрекъл от своите, формулирани в прочутото му двустишие:

Свободата не ще екзарх —
иска Караджата.

Защото още от миналата година Любен ненадейно бе прекратил в. Свобода, с който искаше свобода и революция, и подхванал хрисимото списание Знание, с което проповядваше наука и умствено повдигане. Той бе зарязал всяка революционна дейност, тъкмо когато революцията, пламнала в Босна и Херцеговина, заразяваше вече и България, нащрек, настръхнала, готова при първи позив да развее знамето на свободата. Кои бяха съкровените причини на тая еволюция у Каравелова, не знам, но то му бе повредило много. Емиграцията бе си позволила лесно да забрави големите прежни заслуги на Каравелова и бе обърнала всецяло погледа си към Ботева, който, ученик най-напред негов, после съперник, после враг, бе омагьосал с личността си и с младежкия си революционен плам умовете; а когато Ботев загина във Врачанския балкан, при «Волът»*, положението на Любена стана съвсем незавидно. Неговото явно униние, което повечето считаха равнодушие към народните идеали, не му се прощаваше. И около него беше се образувала пустиня.

Но аз, пресен гост в Букурещ и чужд на местните страсти и недоразумения, отивах при Каравелова, пълен с удивление към него, обладан от почит, що ми вдъхваше тоя светъл и обширен ум, този нервозен талант, този поет, този злъчен и силен критик, чиито съчинения гълтах жадно, доде бях в България.

Квартирата и печатницата на Любена бяха на един отстранен край на улицата «Мошилор». Влязохме с

* Тогава още не се знаеше това. Един Ботев другар, завърнал се в Румъния наскоро след разбиването четата му и смъртта му, ми разказа, че Ботев е бил убит в боя при «Вирслец»(Веслец). която местност е на полето на изток от Враца (врачанските лозя). Аз възпях тая местност като театър на последната битка на четата и гроб на Ботева в Тъгитена България (1876 г.). Само на 1885 г. Захари Стоянов ни обади в биографията си на Ботева, че той е загинал при Волът, а при Веслец никакъв бой не е ставал, а само е пренощувала четата. Но горната ми неволна грешка се подзе и от други, що писаха за Ботева, и мина в литературата. Името Веслец се даде даже на една софийска улица.

г. Манчева в една широка, тъмна и тъжна стая, дето всичко беше в голяма безредица, зле осветлявана през оплесканите прозорци, що гледаха на калната улица. Там ни посрещна Каравелов с разрошавена коса, облечен в синя блуза, нацапана, както и панталоните му, с типографско мастило.

Дотогава непознати с него, ние се срещнахме като добри познайници. Полето на литературата, в която той боравеше властно, като пълен господар, а аз едвам още пристъпах боязливо, като неуверен ученик, ни бе сближило. Той ме прие приветливо и просто. Неговата блага усмивка не падаше от лицето му през всичкото време на беседата ни. Той говореше непрестанно — като Ботева и той беше словоохотлив, със своя тъп, незвучен, ситен глас. Въпреки очакването ми да найда в него човек душевно угнетен, той беше весел. Засягаше всичките въпроси: политика, литература, събитията в България, с една голяма леснина и остроумие, пъстрейки речта си с нетърсени духовитости и глуми. Както и Ботев, той обладаваше изкуството да пленява събеседника си със своята жива, умна, лека реч. Само че поривистостта и жарът на Ботева у него се заместяха от благостта на характера и от природната простота и добродушие, които учудваха у безпощадния бичувач в Знаеш ли ти кои сме?

Тия критически статии, печатани във всеки брой на Знание, бяха напоени със злъчен хумор и с отровен сарказъм против нещастните автори, които имаха злополучието да паднат под критическата стърга на Каравелова. Повечето от тях — бездарни или слаби стихотворци, замлъкваха завинаги подир този удар. Защото авторитетът на Каравелова в областта на критиката беше неодолим, неоспоряван. Истина, той често се оставяше на личните си чувства и с еднаква лютина блъскаше онова, което беше бездарно и пошло, и онова, което трябва да се насърчи. Така, той изливаше гнева си и на цариградското списание Читалище, и на браилското Периодическо списание, инициативи добри и достойни за подкрепа. В тях той не щадеше и не одобряваше почти нищо. Дриновите исторически изследвания в последното списание той наричаше «исторически дрипели»! Младите поети с

туптящи от страх сърца очакваха отзива му за стихотворенията си и щом си зърнеха името в рубриката Знаеш ли ти кои сме?, изпитваха чувството на човек, чиято глава е увряна в гилотината. . . Не ща да скрия, че и аз, който бях печатал вече първите си поетически опити в горните списания, с известна тревога разтварях всяка нова книжка от Знание и погледвах в ужасното чистилище Знаеш ли ти кои сме? Но Каравелов нищо не спомена за мене. По-после се научих от г. Велика Попов (сега живущ в Хасково), че при появлението на Борът, когато някой си българин попитал Каравелова няма ли да ме «понакастри», той отговорил кратко:

«Него трябва да го пазим.»

Макар и весел на вид, Каравелов трябваше силно да страда от нравствената усамотеност, в която се намираше. Безграничното му честолюбие бе зле уязвено. Той се готвеше да напусне Букурещ и да иде в Белград, дето митрополит Михаил го бе поканил да живее в дачата на лозето му. Любен бързаше да се дига и бе продал за нищожна цена на г. Манчева, освен телата на Знание, всичките си издания: буквари, поучителни книжки и педагогически брошури, със списването на които бе се занимал през последните две години. Съобразителният г. Манчев, за да прокара по-лесно тия издания и за да ги тури в хармония с героическата епоха, беше им отдрал кориците и турил нови с наименование Сокол (която птица у славяните е емблема на юначество)!

Каравелов обаче дочака в Букурещ и обявяването на Сръбско-турската война. И в тоя случай той остана чужд на всеобщото въодушевление и не взе почти никакво участие в трескавата дейност, която развиваха двата комитета — «стария» и «младия» — по изпращане доброволци на бойното поле в Сърбия. Той наскоро след това отиде в Белград и вече се не чу за него нищо.

Каравелов се появи пак в Букурещ на другата година, 1877, при отварянето на Руско-турската война, и там се видяхме с него. Намерих го бодър и весел, пак такъв шегобиец и добряк. Мисля, че беше повикан от руската главна квартира, защото се навърташе при

полковник Паренсова и княза Черкаски, заедно с други българи от Русия: Дринов, Станишев, Пашов и др.

Ние често се срещахме при масите на едно от главните кафенета на улица Поду Могушой (сега Calea Victoriei), дето идеха и Стефан Стамболов, Олимпий Панов и другите членове на разтурения букурещки централен благотворителен комитет («младия»). При тия срещи Каравелов, както обикновено речовит и приятен събеседник, даваше тона на разговора. Той особено ни разсмиваше с любимата си тема: какво ще прави в освободена България. И той ни разправяше следующето си въжделение: да бъде назначен пазач на пловдивския мост и да събира даждието по пет пари от минувачите. Той изображаваше тая си роля с такъв хумор, с такава духовитост и смирение, щото винаги извикваше гръмогласни смехове.

Аз скоро се разделих с него, изпратен на служба «преводчик» в току-що освободения Свищов. Видях го само на 1878 год. в Русе, дето бях преместен при губернатора генерала Золотарева. Каравелов бе пристигнал с печатницата си там. Той ме намери в канцеларията и ми се видя твърде уморен и отслабнал. Той ми обади, че има намерение да основе вестник Основа в Търново, и ми предложи да му стана редовен сътрудник, което аз приех на драго сърце.

Но вестникът не се захвана: немилостивата болест, която отдавна глождеше организма на Любена и която по-после го завлече в гроба, го търти на леглото, за да не стане вече. При честите навестявания, които правех на болния, аз със скръб забелязвах успеха на недъга му, лицето му измършавяваше, силите му слабееха, разширените му очи блещяха с трескав огън. Бедният, въпреки силните страдания и очевидността на неминуемата трагическа развързка на болестта му, пак хранеше надежда да живее и ми говореше за Основа и заедно проектирахме програмата на вестника, който трябваше да бъде политико-литературен, с либерална насока. И погледът му ставаше по-блестящ при мисълта за тая нова деятелност, която щеше да развие във възроденото отечество.

На 29 януари (1879 г.) Любен се помина. Той бе

изпратен и оплакан от целия град до гроба си, дето, между другите, държа надгробна реч и един руски офицерин, реч пламенна и дълбоко прочувствувана, която покърти всичките сърца.

Любена закопаха до гроба на Караджата.

С него заедно отидоха в земята и мечтите му да служи изново на освободеното отечество, което беше тъй много длъжно на горещото му слово да приготви борбата, що доведе избавлението му, отидоха безвременно в гроба и великия дух, и великите нравствени сили на знаменития син на България, тъй много нужни за зиждителната работа в новият й политически живот.

София август 1903 год.

ЧИСТИЯТ ПЪТ

ЕПИЗОД ИЗ ЖИВОТА НА ВАСИЛЯ ЛЕВСКИ

В комисията по откриването паметника на Левски в София, в която бях член, ставаше разговор върху великия проповедник на свободата. Понеже всичките членове от тази комисия много или малко лично познаваха Левски, разказаха се анекдоти за неговата безстрашливост и смелост при най-трудни обстоятелства, за неговата съобразителност и хладнокръвие в опасностите, с които беше насеяна всяка стъпка от неговото скиталческо съществуване. Всичките тия разкази, един от други по-невероятни и изумителни, хвърляха ново освещение върху моралната сила на дякона и прибавяха нови зари на ореола, с който този тайнствен, почти легендарен лик стои окръжен в нашето въображение. От всичките наши първи революционери само един Левски може да печели от всяко ново разчопляне на неговия живот. Другите са една смес от светлини и сенки, всичките имат своята о п а к а страна, тяхното обаяние неминуемо губи от силата си и блясъка си, щом личностите на тия революционери изцяло се покажат на нашия любопитен поглед. Една покровителствена завеса е нужна за известни страни на техния характер, за известни моменти на техния метежен живот. Затова задачата на техния биограф е деликатна, когато той реши да срисува живота им с фотографическа точност. Ние видяхме колко повреди Захарий Стоянов при подобен един случай (опита за биографията на Христо Ботев).

Само един Левски не се бои от такова фотографисване. Всяка гънка от неговия обществен и ч а с т е н

живот, осветлена от биографа, изважда го по-голям пред нас. Васил Левски е образец на нравствена чистота. Той е не само доблестен — той е добродетелен: победоносно оборване теорията у нас, че честността е елемент несъвместим с революционерството. Васил Левски наумява подвижниците на първото християнство, народът го наричаше «апостолът». Никога прозвище по-вярно не се е давало: апостол по посланието си и по фанатическата вяра в богът си — свободата на България, — той наумява Христовите ученици и по образа на живота си, по трезвостта, по чистотата на нравите си и, макар скептик, по безукорната си, чисто християнска нравственост. Левски не е пил, не е пушил, не е усвоил чуждо нещо; като Карла XII не е знаел жена; скитник вечен, вагабонтин, голак, често гладен — той е умял да бъде въплощение на идеална честност. Но това е работата на бъдещите му биографи, а аз ще разкажа тука една от многото черти на неговото пословично хладнокръвие и ловкост при опасни минути.

Разказът на един от членовете на комисията, г. И. Грозев, съдържаше следующето:

На 1870 И. Грозев тръгнал по своя работа от Пловдив за Карлово, отдето е родом. Още като бил в Пловдив, той чул твърде обезпокоителна мълва относително дякона Василя Левски: Васил Левски бил в Карлово, правителството подушило това и изпратило за там страшният кърсердар Хаджи Исмаил ага с четирийсет и пет души конни войници, със заповед да разтършува цялото Карлово и да намери и доведе, жив или мъртъв, Левски. В същото време дало заповеди на властите по цялата Карловска околия да бдят и бъдат нащрек. Всеки друм, всеки хан, всеки подозрителен пътник бил турен под надзора на заптиетата. Като знаел тия извънредно сериозни мероприятия на турското правителство, за да тури ръка най-после на неуловимия и опасен революционер, Грозев бил твърде угрижен. Когато стигнал Средна гора и минал селото Чукурлии, на срещната рътлина се запрашило шосето и една дружина конници се показала. Веднага познал, че това е потерята на Хаджи Исмаил ага, която се връща. Грозев потреперал при мисълта, дали не е там и Левски. Той с олекнало сърце видял, когато се доближил, че дякона няма там. Хаджи Исмаил ага, който се познавал с Грозева, спрял го, изпушили по една цигара в незначителни разговори, пожелал му добър път и отминал с конницата си.

На петдесет разкрача по-нататък Грозев видял, че се подава един конник българин, облечен в потури, с фес, и който държал ниско над главата си една черна омбрела, за да му пази сянка, понеже силно пекло. Омбрелата му не допущала да види в лицето този пътник, та това и не го интересувало. Когато се пресрещнали с пътника и Грозев си отминувал спокойно, зачул, че пътника с омбрелата го извикал:

— Бай Грозев, добър час!

Грозев се извърнал и го погледнал. Какво било неговото удивление и ужас, когато познал в този господин Василя Левски!

Здрависали се, па захванал да го съди каква е тая лудост да пътува с потерята, да се излага на всеки миг на ужасна опасност. Хоканията, мъмренията на Грозева, произходящи от топло дружеско съчувствие към обичния на всички апостол, нямали край.

Левски се усмихнал, па казал:

— Не се безпокой: сега пътя е най-чист.

— Сега най-чист пътя? Луд ли си, дяконе? — сърдел се Грозев, като му посочил потерята.

— Като вървя с потерята, аз съм в пълна безопасност. . . Кому ще хрумне на ума да ме подозре сега! Целият свят е уверен, че Левски сега се крие в миша дупка. . . Слез, слез!

И като се смъкнал от коня си, заставил и Грозева, още силно втрещен и уплашен, да слезе и седнали под клоните на един бряст край пътя.

Там Левски разправил подробно опасността, в която е бил поставен от дигнатата от турците тревога в Карлово, всичките къщи, в които го дирили, как и къде се крил и колко пъти на косъм висял живота му.

— Пък бързах за Пловдив. Там ме вика д е л о т о. Щом потеглих кърсердарят от Карлово, и аз потеглих с него, както видиш. . . Да пътувах инак, всяко заптие щеше да ме изгледа. . . Сега съм мирен.

— И ти ще влезеш в Пловдив с Хаджи Исмаил ага? — попитал Грозев.

— Непременно: даже ще се смеся там със самата потеря. . . Но сбогом, да вървя и аз, че дружината ми отминува — казал усмихнат Левски и се простил с Грозева, па яхнал здравото си конче.

Подир няколко минути, когато Грозев се изкачил на по-високо бърдо, той се обърнал и погледнал в с. Чукурлии: видял там, че низамите на кърсердарят отседлали и развеждали конете си. При тях и един българин в потури и със свита омбрела в ръка развеждал своя.

София, май 1895

ПРЕД ПИРОТ

ВЪЗПОМИНАНИЯ ОТ СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

На 14 ноември 1885 година аз и новоназначеният пиротски кмет г. Спас Вацов минувахме във файтон сръбската граница, премината вече победоносно, при звуковете на «Шуми Марица», от цялата наша млада войска.

Ние тръгвахме от Цариброд с убеждение, че Пирот е в наши ръце, и г. Вацов бързаше да си завземе длъжността (тя бе поверена нему, бидейки пиротчанин) и да тури в ред работите на освободения град. Аз отивах само като любопитен, упоен още от патриотически възторг, зрител вчера на разбиването неприятеля в лозята на бърдото Погледище, при Цариброд.

Пред нас или след нас вървяха файтоните на други граждански лица и любопитни патриоти. . . Нашия файтон обаче не носеше съвсем безполезни за войната българи: ние влачехме и три каси с патрони, които ни предаде един офицерин на излизане из Цариброд да занесем в Пирот.

Когато минахме Суковската река, пред нас се откри панорамата на хубавото пиротско поле, зелено още през това време, окръжено с венец черни планини. Слънцето грееше високо. Из равнината се чернееха редовете на нашите дружини; те в сгъстен строй напредваха към Пирот, за дето беше вече заминал и княз Александър.

Пред нас, на разкаляното шосе, скърцаха на два реда обози с припаси и джепане. Надясно конница вървеше по склона на планината. По тоя склон беше ми-

нала и колоната на майора Гуджев, за да се съедини при Пирот с другите ни сили. Още по-рано бе минала харамийската доброволческа чета на майор Паница.

При всичко, че в Цариброд бяхме научили, че Пирот е взет, което ни бе казал и министърът на външните работи Илия Цанов, с когото се видяхме край Цариброд и който пътуваше напред, ние все пак питахме за това срещнатите войници, що отиваха за Цариброд, от които едни потвърдяваха, че сме в Пирот, други не знаеха нищо, а трети даже не отговаряха.

Помня потресното впечатление, което ми произведе един снажен войник на кон — той яздеше тихо. На въпроса ни:

— Взет ли е Пирот?

— Крушумлия съм! — отговори той болезнено и отмина полека.

Макар че нашия файтон вървеше твърде бавно, поради тежките патронени каси в него, ние застигнахме обозите и бяхме принудени да се отбием и да вървим през нивите, успоредно с шосето: то бе запрещено по цялата си дължина с волски кола, карани от селяни, под надзора на войници.

Между това, цялата равнина бе почерняла от войска, отивайки с развени знамена за Пирот.

Той отстоеше вече от нас нещо на два километра. Виждахме хубаво по-високите сгради, черквите, кулата му, която рисуваше мрачния си силует в небето.

До тоя час никакъв гърмеж пред нас не бе се чул, ни около Пирот, ни по околните висоти, по което да се познае присъствие на неприятеля. Това свидетелствуваше, че той е напуснал града и заминал по посока на Ниш, без да се опита вече да се опре на нашата войска.

Но внезапно пред нас, там пред Пирот, се запушиха няколко валчести бели облака, после въздухът се разтресе от топовни гърмежи.

После нови валчести бели облаци, на права линия, се показаха по склоновете на Кел таш и нови гръмове раздраха заглушително въздуха.

Ние се спряхме.

Един офицерин от обоза ни обясни, че това са наши батареи, които стрелят зад Пирот, върху забележен някъде неприятел.

Додето разправяше това, едно тъмно нещо изфуча из въздуха и падна недалеко от нас в нивята.

— Какво бе това? — попитахме зачудено.

— Граната — отговори офицерът, също зачуден.

В същото време около нас западаха в мокрите бразди на нивята някакви неща с глухо пляскане, като повдигаха кал и пръст там, дето падаха.

Това бяха пак гранати. Те ни се пращаха от белите облачета, които виждахме пред и около Пирот.

Въздухът заехтя от гръмове.

Около нас се цопаха в нивята с глух плясък гранати, които се не пръскаха поради мекотата на почвата.

Зад дънерите на големите върби край пътя няколко уплашени селяни и селянки, случайно пътуващи тогава, търсеха подслон.

Една нова граната падна сред обоза с джепането. По щастие и тя се не пукна, инак пакостта би била ужасна.

Стана голяма тревога при обоза. Чуха се уплашени викове и команда да се повърне обоза назад, нещо, което беше невъзможно. Войските на полето също се дръпнаха бързешком назад. Видяхме из лозята, че една група конници препускаха в галоп, спасявайки се от сръбските гранати. На един конник падна фуражката и той я остави. После се научих, че това е бил княз Александър със свитата си. Офицеринът, който изгуби шапката си, беше капитан Тянков, генералщабен офицер. Сръбските батареи продължаваха да засипват полето с гранати, а от наша страна никакъв ответ не им се даваше. Българската войска беше попаднала в една засада, не очаквайки тоя ненадеен огън от неприятеля, когото поради мълчанието му дотогава беше помислила, че е избягал. Нашето положение също беше твърде опасно: на всеки миг една сполучила граната можеше да запали джепането и да хвърли на въздуха всичко.

Нашите другари се отдалечаваха вече храбро към Цариброд начело с министъра; но нашият файтон, претоварен с тежките каси, бе затънал в една нива и не можеше да се помръдне. Да изхвърлим касите, считахме престъпно, а да пътуваме с тях не можехме! Едва с много мъка и молби убедихме войниците да ги

приемат и претоварят на волските кола и ние тогава можахме да се замъкнем назад. Заедно с нас се зазаврьща, в една голяма разбърканост, и обозът. Викове, скърцане, трошене на колелета, мучене на изплашени волове, щуране на войници, смутня невъобразима! А топовете все гърмяха.

Това беше пиротската изненада!

Да би бил неприятелят по-смел, да излезеше из окопите си и да ни нападнеше — тая паника би се превърнала на катастрофа, една катастрофа, в която би се погребала славата на Сливница и войската ни!

Нека разправят историците на тая война по какво непростително нехайство на разузнавателната служба, по каква престъпна слепота беше се измамила нашата войска, вървейки по това открито поле в сгъстени редове, почти в церемониален марш, пред тайно насочените деветдесет неприятелски топове, беше се вмъкнала в тая примка и тя, и княз, и изходът на войната!

Българският бог обаче бдеше над България. Неприятелят не се възползува от грешките ни и остана в позициите си, той се задоволи да ни причини вреди в човешки жертви, повече отколкото дадохме при самата Сливница!. . . Подир първото смайване и смущение нашата войска се съвзе и даде юнашки отпор на сърбите: нашите батареи направиха да млъкнат сръбските.

Тия обстоятелства по-после узнахме, а тогава, напредвайки позорно към Суков мост, мислехме, че се е случила една страшна, непоправима беда с храбрата ни войска, в редовете на която бяха и мои двама братя...

Притъмняло вече беше, когато наближихме Суков мост. Гърмежите бяха отдавна престанали. Рогът на бледата месечина се подаде над кръгозора. Зад нас остаяше всичката българска войска в един дълбок мрак, а гробната тишина, която се въцари в пиротско поле, беше твърде зловеща и страшна. . . Нашите български сърца примираха от безпокойство и мъка, защото предполагахме, че се е случило зад нас нещо ужасно. . .

Когато по едно време пак се извърнахме неволно назад, къде Пирот се чу един заглушителен пукот и веднага един грамаден и висок стълп от пламъци

се възнесе в тъмното небе. Няколко секунди тоя огнен стълп осветляваше въздуха и околните бърда, като заслепяваше очите ни с едно злокобно, адско сияние, което ни направи да потреперим от ужас: дали тия адски и коварни пламъци не поглъщаха стотини наши братя?

Пламъците се изгубиха и пак се въдвори дълбокия мрак.

Ние пристигнахме посреднощ в Цариброд, сломени физически и нравствено. . .

Сутринта узнахме с облекчено сърце от какво били тия пламъци: сърбите подпалили старата пиротска крепост с джепането, за да не падне в неприятелски ръце, като видели, че не ще одържат Пирот пред нашия натиск.

Пирот действително падна още същия ден (15 ноември) в наша власт и г. Вацов от Цариброд се повърна да завземе кметската си длъжност. . .

София, 1900 г.

МАРГАРИТА

ЕДИН РОМАН В ПРАГА

Откъслек

I

През един юлски ден на 1875 година в паркът на Стромовка седеше под сянката на яворите един хубав младеж, черноок, с възтъмно лице, с твърде изразителни черти, и гледаше на Прага.

Той гледаше от тоя висок рът, замислен, на старата чешка столица, овдовялата след Белогорската битка хубавица, кацнала живописно въз чаровни брегове и хълми; той гледаше широката Вълтава, в която падаше сянката на стария величествен Карлов мост, почернял от върволяк, гледаше древният Вишеград, строг и усамотен на хълма си, от величавите зидове, кули и храмове на който вееше романтизмът на средните векове; или очите му дълго почиваха на зелените гори, що обличаха стръмнините отсам реката, и зад тях — на зеленеющето се вълнисто поле, скачено в далечината с кръгозора.

Той не пръв път се възхищаваше от тая панорама и сега не можеше да ѝ се нарадва. Наоколо му по пейките седяха други посетители от двата пола, оживявайки с разговори мястото. Но той ни един път не отегли погледа си от гледката. Може би тоя замислен поглед виждаше сега и други невидими образи, пленителни и драги в душата му, защото често и дълго той остаяше неподвижно вторачен на юг в нещо си, което беше отвъд кулите на Вишеград, отвъд това зеленеюще се поле, отвъд тоя кръгозор. . .

Ненадейно вниманието на момъка стреснато се отвлече наляво. Недалеко от него дойдоха и седнаха една възрастна, пълна жена с червен шал под мишница и книга в ръка и една мома със златиста руса коса.

Девойката беше твърде хубава. Едно бяло, кръгло, румено лице, очи небесен цвят, отдето бликаше младост и безгрижност, сладки, сладки!. . . сякаш огряваха с щастие всичко, що погледнеха. Напетата ѝ ръчичка, опряна на омбрелката, имаше до съвършенство деликатно изваяние, бяла и възхитителна, каквато беше и шията.

— Де съм я видял? — питаше се момъкът, като се взираше в момата, зачуруликала високо на майка си с един звънлив глас, който го опиваше.

И той вече не отнемаше погледа си от нея.

— Но де съм я видял? Де съм чул тоя глас? — питаше се той пак, като човъркаше в паметта си.

Момата се обърна към негова страна, пръв път, и той се изчерви, като че уловен в някое непозволено дело, и обърна очите си другаде. Но след няколко секунди той пак погледна. Момата и другата жена още го гледаха любопитно и, очевидно, приказваха за него. Стори му се, че зачу думите: «южен тип!» Да, непременно за него говореха. Той и други път бе забележил очите на тукашните жени със същото любопитно и симпатично изражение спрени на него. Мургавото му лице и големите му черни очи, явление тъй рядко у тоя народ с руси коси и сини очи, веднага издаваха нетукашното му произхождение.

Момъкът се усети спокоен само когато двете дами се извърнаха, приказвайки, на друга страна и той свободно можеше да поглъща с жедни погледи прекрасния профил, вратът, рамената на девойката, която със скулптурна ръка чъртаеше по пясъка с омбрелата.

Той видя, че възрастната госпожа разгърна книгата с кафява подвързия, която носеше, и се зачете. Девойката също извади един вестник. Той с наслада гледаше прелестните чевръсти движения на ръцете ѝ, с които сръчно разгръщаше и подвиваше вестника. И седенето ѝ, и положението, което даваше на стройната си снага и на членовете ѝ, и движенията, непринудени и изящни — всичко това имаше такава жива, естествена дра-

жест, ставаше с такова пленително благородство — щото би казал човек, че тая наука е усвоена в особено училище за красота и изящество.

— Странно е как у хубавите жени всичко, каквото правят, стои хубаво — помисли си младежът.

II

Двете дами четоха няколко време, без да разменят нито дума. Дебелата госпожа само си наметна шала, защото ставаше хладно. После станаха и си отидоха. Младежът изпрати и изпращà момата с възхитен поглед, докогато се изгуби с другарката си в тълпата между дърветата.

— Коя беше тя? — попита се той.

Няколко време остана замислен върху тоя въпрос. Той гледаше все към посоката, в която беше изчезнало прелестното видение. После, като че поиска пак да ги види, той погледна стола им, дето седяха преди малко.

— Ах! — каза той и стана.

На стола дебелата жена бе забравила книгата си.

Той бързо отиде, взе я и я отвори в началото. Това беше един роман. Както го държеше, едно писмо падна из него. Той дигна писмото, без да погледне в него, тури го пак между листата. Попита се какво да прави: да положи ли книгата на мястото ѝ и да си отиде, като я остави на произвола на съдбата, или да чака там, да я варди — в случай че госпожата се върне да я потърси. Първата постъпка му се видя безсъвестна, престъпна: писмото можеше да бъде важно или от деликатно естество; второто решение му се видя поприлично на почтен човек.

— Може би да се върне — каза си той, па седна.

Но времето минуваше, слънцето се криеше зад яворите и прекланяше към бърдото на запад, градината полека-лека опустяваше, а никой не се подаваше.

Тогава той погледна отдолу на кората няма ли там напечатано със златни букви името на стопанката. Вместо нейното име той видя въз бяла книжка названието на една частна библиотека, от онія, които отпускат книги за четене под наем, и нумерото на книгата.

Тая бележка беше един честит случай, една нишка, която щеше да го заведе при непознатата госпожа.

Той взе пак и стисна предпазливо книгата, за да не падне писмото, и слезна от Стромовка. Из пътя си мислеше, че това обстоятелство може би да му открие и коя беше момата, оставила такова силно впечатление в душата му. И образът пак ѝ се мяркаше пред очите му, таинствен, пленителен като изчезнал златен сън. И той нито видя как е минал по моста Вълтава, нито как е дошел до тях си през многолюдните шумни улици, погълнат в лицезрението на неизвестната девойка.

— Коя ще е тя? Де съм я срещал?

III

Рано сутринта момъкът се премени в новите си дрехи и излезе.

Той намери библиотеката и каза на стопанина:

— Господине, позволете ми да направя при вас една справка.

— С какво мога да ви услужа?

— Вчера, на Стромовка, една госпожа четеше една книга, взета от вашата библиотека.

— Но що има от това? — попита библиотекарят.

— Аз стоех близко и случайно съгледах на кората, че книгата носеше нумера 442. Не обичате ли да погледнете в регистъра си на кое лице е дадена книгата с тоя нумер?

— Това не мога да си позволя, господине: само на полицията се дават подобни изяснения.

После, като го изгледа изпитателно, прибави:

— Защо ви трябва това?

— Тая госпожа забрави там книгата си и заедно с нея един ценен предмет. Аз желая да ѝ го занеса заедно с книгата и предам лично в ръцете ѝ.

— А, щом е така, моля, почакайте.

И библиотекарят взе да търси в тефтера.

След една минута той прочете:

— 442. «L'homme qui rit». . . Урзула Кнотек.— Па прибави по-високо: — Търсете госпожа Урзула Кнотек!

— Кнотек! — извика смаян момъкът.

Библиотекарят не обърна внимание на това необикновено възклицание и се обърна да си гледа друга работа.

— Кнотек? Кнотек? — мълвеше из улицата момъкът.

— Ах! — и той се удари по челото. — Тя е била! Да, тя беше, тя, същата!

И тогава разбра, че видената вчера в градината мома, чийто образ остана запечатан в душата му и не си припомняше де бе я виждал, де бе слушал гласа ѝ, бе прочутата оперна певица Маргарита Кнотек.

Маргарита Кнотек!

Той си спомни омайната сила на тая певица още при дебюта ѝ в операта Ф а у с т, когато нейният звънлив и сладък и мек като кадифе глас предаваше в страстни божествени звукове копнежа на ангелската любов на Фаустовата Маргарита,и полудата на публиката и ръкопляскания, и китките, летящи на сцената, дето Маргарита Кнотек, прилична на млада царица в разцвета на хубостта, в сиянието на славата си, приемаше с мила усмивка тая дан на удивление, възторг и признателност.

Там той бе я видял пръв и последен път. В душата му остана втълпен образа ѝ, озарен с лучите на триумфа, като един сладостен спомен за нещо безвъзвратно, навеки изчезнало, като един поетичен блян, неземен и неуловим, в дълбочината на мислите му. Той виждаше само вълшебен призрак на една възхитителна девойка, с чудесна златна, разкошно разпусната отзад коса, с ангелско нежно лице, озарено от зарята на небесната усмивка и от небесна тъга. . . Поради скромната си кесия, той не бе посетил вече театъра. Той не я беше срещнал и на улицата, или ако беше я срещнал, не беше я познал, преобразена от ежедневната ѝ модна носия, както не я позна и вчера.

И сега в ума му възкръсваше по-ясно нейната девствена миловидност на лицето ѝ с правилен профил, изящната хармоничност на всичките ѝ движения и изваяната ѝ ръка, която игриво чертае с омбрелата по пясъка. Той я виждаше сега по-человекоподобна, по-жизнена, от кръв и плът, свежа, мила и живо въплощение на поетическото видение, що го бе омаяло от

сцената. Той си пак спомни любопитството, с което го бяха изгледали двете жени, и му стана приятно. «Как ще останат задоволни майката и дъщерята от моята постъпка!» — помисли си той.

Когато след чести разпитвания той намери високата къща, дето живееше госпожа Урзула Кнотек, облада го малодушие.

— Да вляза ли — попита се той, — или просто да предам книгата на слугата и да си ида?

Той потегли звънеца на вратнята и почака, нерешил още как да постъпи.

— Но тя ще помисли, че съм прочел може би писмото, и това ще намали в мнението ѝ цената на услугата ми, а моето лично явление при нея и устното ми обяснение ще я успокои — каза си той.

— Тук ли е госпожа Кнотек? — попита той една червенобуза слугиня, която му отвори.

— Тук е, господине.

— Моля, кажете ѝ, че желая да я видя.

Слугинята изгледа с любопитство мургавото му лице и го попита:

— Как ви зоват, господине?

Той зина да се назове, но като помисли, че името му нищо няма да каже на господарката ѝ, отговори:

— Кажете на госпожата, че аз ѝ нося едно нещо, което е изгубила вчера на Стромовка.

— Почакайте, господине.

И слугинята се качи тичешката по стълбите. Скоро се завърна и му каза приветливо:

— Госпожата моли да заповядате.

Той последва слугинята нагоре по стълбите.

IV

Стаята, дето влязоха, бе един салон на втория кат. Нямаше никой там.

По стените и ореховите масички — портрети в позлатени кръжила. Между тях — образа на Маргарита в носията на Фаустовата Маргарита.

Един прекрасен букет с пресни цветя, чиито тънки благовония умирисваха въздуха.

Момъкът неволно си наведе главата над цветята и помириса.

През прозорците се гледаха отсрещните високи домове; а над покривите им той видя в кръгозора сенчестата Стромовка.

Как сега това място и това име правеха да се свива сърцето му!

Чувствуваше се в тоя салон обаянието на Маргарита; може би преди малко тя е била тука; тоя пресен букет тя вероятно го бе помирисала и затова мирисът му бе толкова упоителен.

И той усещаше сърцето си, че тупа силно.

Той случайно хвърли поглед на голямото огледало и видя тамо един момък мургав, с къдрава лъскава коса, с черни очи и с книга в ръката, от чийто вид той остана доволен.

И това го ободри.

След една минута отвори се една бочна врата и влезе майката, госпожа Кнотек.

Тя беше жена на четирийсет и пет години нещо, пълна, едра, висока, с добро изражение на лицето, отпуснато, но приятно, почти хубаво още. Вчера той почти не беше го забележил, улисан само в дъщерята.

Тя го приближи усмихната.

— Аз разбрах, че сте вие, драги господине! — каза тя с искрено задоволство. — Колко сте любезни!

— Счетох за длъжност, госпожо, да ви донеса забравената книга — и той ѝ подаде тома.

— Колко труд сте сторили, благодаря, благодаря. Седнете, моля — и тя му показа кресло, като сама седна.

Тя го гледаше с учудено любопитство.

— Аз не би дръзнал да ви безпокоя лично, но понеже из книгата падна едно писмо, което може би да е важно за вас. . . — и той ѝ подаде писмото.

— Ах, да, да, съвършено вярно, господине.

— Госпожо, бъдете уверени, че ви го връщам, без да съм погледнал в него. Аз исках нарочно да знаете това.

— О, недейте: вашата честна физиономия ми говори ясно. . . Вие вероятно ни познавахте?

— Нямах това щастие, госпожо; аз пръв път ви

видях на Стромовка с госпожица дъщеря ви, която също не познах, макар да я бях видял на дебюта ѝ във Ф а у с т а и се възхищавах от нейното пеене и от бляскавият ѝ успех.

— Това ми е приятно да чуя и от вас — каза госпожа Кнотек, с щастливо изражение на пълното безцветно лице, което сега ставаше красиво.

После прибави:

— А как ни открихте тогава?

Той ѝ разправи. Тя се засмя.

— Колко съобразителност! Благодаря пак. Други на ваше място не би сторил същото. . . Мегсі.

— О, за нищо, госпожо — каза той и ставаше.

Госпожа Кнотек и тя стана.

— Вие сте тукашни?

— Не, госпожо, чужденец.

— Чужденец? Какъв?

— Българин. Студент тука.

— Ах! Българин?. . . Маргарита имаше право, тя позна по. . . чертите ви. . . Знаете ли? Дъщеря ми ви намери приятен с това южно лице. Колко сте любезни. . . Та вие сте из България? Как ще ѝ бъде приятно да ви запозная. . . Розо! — извика тя на току-що влязлата слугиня. — Кажи на Маркета да дойде, ако си е отишъл графът.

После се извърна към него:

— Но. . . да науча и аз вашето име, господине?

— Богдан Хилков.

— Из България? Дето има турци?. . . О,как трябва лошо да се живее там!

— Да, госпожо.

— И вече говорите тъй добре чехски?

— Аз съм в Прага от три години.

Влезе Маргарита.

Тя беше в синя атлазена рокля, гологлава, с коса завита като на римска патрицианка, с шия гола и с китчица камелии на гърди.

— Ела, Маргарито, да ти представя един превъзходен българин, студент тука. Той прибрал книгата ми и я донесъл. Колко добър!

Маргарита му подаде ръката, като стисна крепко неговата, и викна засмяна:

— А, българин! Нали ти казвах, мамо? Колко сте любезни, господине... Трябва да се радвам за забравянето на книгата: тоя случай ми доставя удоволствието да се запозная за пръв път с българин.

— А моето щастие е още по-велико, госпожице, че се удостоих да приказвам с вас...

— Маркето, знаеш ли? — обърна се майка ѝ засмяна. — Господин Хилков — защото нашият приятел го викат Хилков — е горещ поклонник на твоя талант.

— Истина ли, господин Хилков? — извика с щастлива усмивка и с детинска галеност в гласа Маргарита.

— Госпожице, аз ви слушах с възхищение във Ф а у с т а, аз делях общия възторг.

— Как, харесах ви?

— Вие пяхте божествено.

— Божествено! Мамо — изсмя се девойката, — и господин Хилков казва: «божествено!» Чуваш ли? Всичките са направили заговор с тая дума да ми правят комплимент. И вестниците също!... Вие сте много мил, господин Хилков. Седнете, аз не желая да ни оставите тъй бързо... Мамо, графът си отиде и ние сме свободни.

— Седнете, господин Хилков: вие ще разкажете за вашата земя, за вашия симпатичен народ — каза майката...

— Който тъй обичаме ние чехите, един братски славянски народ... — каза Маргарита, като допря ръката си до лакътя на смутения Хилков, за да го покани да седне.

— Благодаря — каза Хилков и седна срещу техните кресла.

— Вие, българите, можете винаги да разчитате на радушно гостоприемство в нашата страна — каза майката, — а за нас лично, господин Хилков, нашата къща ви е отворена, считайте ни приятели вече от днес.

— Вярно, дохождайте у дома, господин Хилков; дохождайте свободно: винаги ще се радвам — каза девойката, като гледаше играющата свенливост по лицето му.

— Приемам с признателност тая чест — отговори той с покъртен вид.

Разговорът се продължаваше. Майката и дъщерята

обсипваха Хилков с въпроси за България. Под омаята на Маргаритиния поглед, приветлив, внимателен и съчувствен, той говореше живо, горещо, с увлечение; споменът за далечното отечество, което срещна такъв топъл интерес у тия чужди хора, извикваше вдъхновен пламък в черните му очи, даваше странно красноречие на словото му, то се лееше свободно и задушевно. Двете жени се пленяваха от тая искреност и непосредственост на чувствата у младия момък, у когото гладката изящна фраза се съединяваше с душевната топлота. Маргарита намираше сега още по-красиво това лице, озарено от природен ум и от мъжествена простота.

Хилков най-подир стана.

Госпожа Кнотек и дъщеря ѝ го поканиха на обяд в неделя.

Той отказа по-напред, но после прие с благодарност.

— Вие ще дойдете пак на Ф а у с т в събота, нали?

— Мога ли да пропусна тоя щастлив случай?

— И де ще бъдете? — попита тя.

— Аз заемам място в галерията.

— Защо такова любопитство, Маркето? — попита майката усмихнато.

— За да видя ще ли ми ръкоплещи много! — засмя се със сребрист глас Маргарита.

— О, какво си дете! — изгълча я майка ѝ.

— Съжалявам, че само тоя способ имам на разположението си там за изказване възторг — каза Хилков, като гледаше девойката с очи, които изразяваха благоговейно чувство, таен жар, обожаване.

Маргарита се обърна към майката шеговито:

— Мамо, аз днес направих двойна печалба.

Майка ѝ я погледна въпросително.

— Аз спечелих в господина Хилков един семеен приятел и... един ужасен агитатор... за славата ми. Младежта, учениците са най-възторжената публика. Галерията: тя създава успеха, славата на артистите. Когато театърът ехти и се тресе от техните ръкопляскания, на артиста става добре, ободрява се, добива крила. Тъй ли, господин Хилков? Без тая особено сладка музика за нас, най-силният талант мъждее, губи доверие в себе си... Суетни сме, ще кажете? — Суетата е храната, лоста на таланта. Ох, как мразя тия почтени

господа с очила и с плешиви глави на предните чинове, които се ленят и те подаряват с две-три мършави ръкопляскания, като с милостиня!. . . О! Аз обичам славата, господин Хилков.

Тя говореше духовито, с тона на палаво, глезено дете; прекрасна с нежната усмивка, която не падаше от розовите ѝ тънки устни.

— Е, до виждане в неделя? — каза му тя, като се ръкуваха за прощаване втори път при вратата, и сладките ѝ сини очи имаха нежно-повелително изражение.

V

Хилков излезе зашеметен от вратнята, изпратен от червенобузата слугиня.

От тая вратня навън, стори му се, че той се промени, стана друг човек. Маргаритиният образ заседна в душата му, царствен и лучезарен, като една богиня в сиянието на красотата си. На следующите дни тоя образ го следеше, дружеше неотстъпно, пълнеше сънищата му, населяваше мечтите му. Младото му, незачето още от силна, истинска страст сърце, се почувствува безпокойно и безмерно честито от новите сладостни трептения. . . Хилков затършува вестниците с отзивите за Маргарита и прочете, упоен от гордост и щастие, възторжените похвали за «новата бляскава звезда», както я наричаха там, изгряла на небосвода на музикалното изкуство. Тоя упоителен тамян упояваше и него. Той се вмисляше в оценките за достойнството и природата на таланта ѝ, запаметяваше научните термини на музикални критики, за да може с какъв-годе изглед на вещина да обосновава хвалбите си към нея, вместо да се ограничава с изтъркани думи и възклицания, които казваха много и нищо.

В неделя той отиде у тях на обяд, както бе поканен. На трапезата бяха само майката, дъщерята и той. Маргарита беше извънредно любезна и приветлива към госта, за да прокуди продължающата се негова свенливост. Тя се смееше, разказваше любопитно историите из мира на артистите, а след трапезата седна при пианото и пя откъслеци из опери с увлечение, пригласяна

от тихите ноти на инструмента. Хилков с мълчалив възторг слушаше тоя сребрист кристален глас, ту кръшен като славейски рулади, ту уносливи небесен като херувимска песен. Очите му бяха приковани в дражестните леки движения на златокосата ѝ глава и на чудния ѝ врат, на напетата ѝ снага с антично изящество, на стегнатите ѝ форми. Понякога ръката ѝ пробягваше, беломраморна и нежна, с тънки обли пръстчета, играющи чевръсто, като крилати, по клапите, за да изтръгне от звънливи струни трептящи звукове.

Кога свърши, тя се обърна към него с лице, разрумено от изпитаните чувства на звуковото опиянение, и го попита засмяно:

— Хареса ли ви, господин Хилков?

— Божествено! — отговори той.

Той забрави да каже нещо друго от онова, което бе научил от вестниците.

Тя се изсмя с глас.

— Господин Хилков, вие сте опасен ласкател. . . а какво остава да кажете повече, ако чуехте Пати?

— Нищо.

— Нищо?

— Аз и нямам желание да чуя никого другиго, аз чух вас.

Тя взе албума си от масата, подаде му го и му каза:

— Напишете ми някоя своя мисъл за спомен.

Хилков взе албума смутен.

— Каква мисъл?

— Каква да е.

— Госпожице, не е великодушно да искате свястна мисъл от един пиян човек.

Майката се усмихна благодушно и погледна дъщеря си, като да казваше: «О, какъв майстор на тънки комплименти!»

— Не, моля, напишете, макар две, макар една дума. . . — настояваше Маргарита.

— Но за какво, госпожице?

— Макар за моето пеене.

Хилков помисли и написа в албума: «Божествено!»

Госпожа Кнотек и Маргарита се изсмяха.

— Ето един упорит българин! — каза шеговито девойката.

— Това е една от националните черти на младенческите народи, госпожице, а другата, господствующа черта е: искреността.

— C'est bien dit — обърна се усмихнато г-жа Кнотек към дъщеря си.

Маргарита предложи да се разходят тримата до Софиинския остров, във Вълтава.

— Ти ми взема думата из устата: да се разходим. Няма да откажете, господин Хилков?

— С удоволствие, ако не ви преча. . .

— О, напротив, господин Хилков, ние ви казахме, че вече сте свой човек у нас.

Хилков се поклони.

VI

Те излязоха, минаха през шумната улица «Na Pricope» и стигнаха, при постоянното чуруликане и кланяне на поздравляющите я познайници, до Вълтава. Няколко минути се спряха до брега и гледаха дебелите мътни вълни, прорязвани от сновящи лодки.

— Какви представления извикват в ума ви тия вълни? — попита тя Хилкова, когато майка ѝ се беше улисала да гледа с бинокъла на срещния горист бряг.

— Бързия бяг на щастливите минути.

Маргарита се поизчерви.

Влязоха в градината на острова.

По поръчка на Хилкова слугите донесоха прохладителни питиета.

Мнозина от двата пола на седящите при масите поздравиха Маргарита и майка ѝ, спирайки за малко погледи и въз непознатия им мургавичък млад кавалер.

Хилков забележи в тия погледи смес от любопитство и друго неразгадаемо чувство и това погали гордостта му. Той дружеше една от славите на Чехия, «новата бляскава звезда», бляскава по дарба и красота.

Един висок, тънкоснаг господин с тънки руси мустаци и златиста руса брада, модно и напето облечен, държащ бастунче със сребърна топка на дръжката,

дойде при масата, свали шапка и учтиво се ръкува с дамите, като пръсна около себе си атмосфера от деликатен мирис.

Маргарита хвърли бърз поглед на Хилкова, после се обърна към новодошлия:

— Господин Хилков — като посочи Хилкова, каза му тя бързо. — Граф Унтерберг — издума тя на Хилкова, за да ги запознае.

Графът вежливо се поклони Хилкову.

— Молим, седнете, графе — покани го госпожа Кнотек.

Графът, със свободата на светския човек, притегли стол от друга маса и седна до госпожа Кнотек. Той заприказва най-напред с госпожата, а после — с певицата. Маргарита духовито и игриво поддържаше с него разговор — най-напред за незначителни неща, после — по театралния мир, по литературата, по дневните злоби и новини на града. Графът, все вежлив, все пристоен, говореше умно, приятно, със знание на засегнатите въпроси; обноските му, движенията му, изящният му слог издаваха човек с аристократическо възпитание и природа, с европейски лъск, с великосветски привички. Малката му руса глава беше хубава, както и сините му очи, постоянно усмихнати и втренчени в Маргаритините.

Хилков слушаше мълком, не вземаше участие в беседата, от свян, боейки се да не каже нещо неловко, въпреки насърчителните погледи, що от време на време му хвърляше певицата. Той се чувствуваше стеснен в присъствието на тоя граф, изпитваше някакво чувство на боязливост пред тоя титулован благородник и нетърпеливото желание да види по-скоро отиването му оттука. Той се питаше не този ли «граф» беше у Маргаритини, когато пръв път ги посети. Очевидно, той беше близък приятел на семейството, на Маргарита. Досадата на Хилкова растеше, беше му неприятно, даже изпита едно парливо чувство на ревност.

— Кога ще се махне! — думаше си той.

Графът се извърна и към него.

— Има ли, господине, и други ваши сънародници тука? — попита го той с благосклонна любезност.

— Има — отговори късо Хилков.

— Харесва ли ви се в Прага?

— Да.

Графът му задаваше и други въпроси с желание да завърже по-траен разговор, но Хилков със сухите си «да» и «не» го съвсем обезнадежди и графът се заприказва с майката, която му обърна вниманието върху някои новодошли гости в градината.

Маргарита се наклони към Хилкова и му каза ниско:

— Защо не заговорихте с графа? Вие бяхте почти неприветлив!

Хилков стоеше нацупен.

— Графът е наш приятел.

— Виждам — избъбра сухо Хилков.

— Може би сте неразположени нещо?

— Не.

И той я погледна с такова изражение в очите, което казваше: «Няма ли скоро да се махне негова милост?»

Маргарита със своя проницателен ум разбра това и се усмихна. Па замаха силно с ветрилото си по лицето.

Граф Унтерберг постоя още няколко минути, па стана и ръкува се с дамите, а Хилкову се само поклони и си отиде на масата.

Хилков отдъхна, лицето му се разясни.

Маргарита забележи това изменение у Хилкова, усмихна се дяволито и леко, като че случайно го засегна с ветрилото си по главата.

Доброто разположение на студента се повърна съвсем, когато видя, че граф Унтерберг с другарите си излезе из градината, след като отдалеко поздрави дамите.

Подир малко стана и нашата дружина. Маргарита обяви, че има да преговаря ролята си за в неделя, та се запътиха към къщи. При вратнята Хилков се разпрости с тях.

— И така, до виждане, драгий упорити българино!— каза весело певицата, държейки с тънките си пръстчета десницата му.

— Кога ще се видим? Елате на обяд във вторник. . . Нали бива, мамо?

— Всеки ден, ако обича, винаги ни е мил гост — каза с добросърдечие госпожа Кнотек.

— Можем да направим тогава по-дълга разходка, до Стромовка пак — забележи Маргарита. — Аз обичам това място, а вие?

— И аз го обикнах — отговори Хилков.

— О, превъзходна гледка е оттам! — рече госпожа Кнотек.

Хилков видя с трепет изчезването на Маргарита по стълбите.

VII

«Отде се е взел тоя граф?» — думаше си Хилков, когато седна у тях да си учи предметите. Ученишката му стая му се видя сега студена, неприветлива, стори му се още по-гола, отколкото беше. «Да, той ще е същия, който тогава бе остал в другата стая с Маргарита, някой поклонник. . . И защо тъй е любезна с него?» — мислеше си той, когато напъваше безуспешно всичкото си внимание да разбере смисъла на словата, в които се впиваха очите му. Един сноп светлина падаше през прозореца на оваляното канапе и на лика му. Строгите, намусени и почернели покриви на отсрещните къщисе чернееха в небето, като изрязваха в синевата комините и тръбите, по които почиваха врани. Лястовички пореха с игривия си летеж въздуха. Хилков ги следеше с поглед мечтателен, престанал вече да гледа в книгата.

Денят на представлението на Фауста дойде.

Хилков се намерваше в трескаво нетърпение. След обяд той отиде при касата на театъра, за да си купи билет. Там се трупаше много свят. Дълго той чакà и се бутà, доде се вреди да дойде до касата. Вместо за галерията, той си взема билет за партера, на втория чин. Тоя разкош костуваше пет пъти по-скъпо на скромната му ученическа касия, но това му даваше възможност да види отблизо Маргарита.

Когато вечерта завесата, изписана с митологически божества, седящи на облаци, се вдигна, Хилковото сърце силно затрепера. Той не видеше на сцената ни Фауста, ни Мефистофеля, не чуваше какво пеят, не разбираше какво там се върши: той очакваше нея.

Маргаритиното появление се посрещна с бурни ръкоплескания. Тя беше възхитителна със златната си

коса, в синкавата си дълга рокля с редки широки дипли. Зазвъни нейният сребърен глас, заляха се струи от сладки небесни звукове.

— Боже, боже, колко е хубава! — каза си той.

По едно време му се стори, че го съгледа и с една неуловима усмивка на лицето тя с мълниена бързина срещна очите си с неговите. Това го изпълни с щастие, той усети, че се цял изчерви.

— Да, тя ми се усмихна — каза си той, — моето стоене тука приятно я изненада. . . Аз сторих добре, че дойдох тука.

После вече той не снемаше вторачения си поглед от нея, чакайки да срещне нейния. Певицата обаче, всецяло обзета от вдъхновението си, улисана от ролята си, не го потърси. Той изпитваше мъчително чувство. При спущането на завесата гръмовни ръкопляскания пак я извикаха. Чинеше му се, че неговите викове и плясъци бяха най-силните. Тя се яви, озарена от хубост, и се поклони на възхитената публика. Маргарита посипа погледа си и по предните редове и една луча от него се отрази и в очите на Хилкова. Един театрален служител се приближи до рампата с огромен букет и й го подаде. Тя го прие мило, сред засилените ръкопляскането, кланяйки се многократно; най-последният й поклон, по-рязък и по-нежен, придружен с признателна усмивка, бе изпратен към някого на първия чин, от когото трябваше да е букета. Хилков назърна да види кой е тоя щастливец и както пляскаше, ръцете му капнаха като мъртви: той позна графа Унтерберга.

Той остана гръмнат! Може ли да се изобрази свирепостта на погледа, с който Богдан устрели аристократа, сияющ от горделиво щастие за вниманието, благосклонността, с което го отличи певицата!

От тоя миг вече за студента всичко почерня в театъра. Той усети, че зъбите на безумна ревност се забиха в сърцето му. И пак му мина през ума всичко, каквото знаеше за графа: посещенията му в къщата на Маргарита, свойските и приятелски обръщения към нея, с каквито и тя му плащаше, па сега и тая размяна на усмихнати погледи пред очите на хилядното множество. . . «Приятели!. . .» — каза си той и тая дума никога не е имала по-ядовито значение, не е будила в

ревнива душа по-злобни страдания. Пламтящият му поглед вече сновеше от нея до него, той следеше техните с мнителността на един настръхнал аргус и всеки път, когато му се стореше, че тя погледнеше графа Унтерберга, изпитваше по-силни и парливи мъки. В гърдите му зашава зверовито желание да го причака навън, в тъмнината, и да го удуши, да го убие. Той не си даваше сметка за нелепостта на вълнуванията си, за безумството на тая ярост, извикана от неща твърде естествени и обикновени в света на артистите, жедни за тамян и поклонници с високи титли и високо обществено положение.

VIII

При хладнокръвно размишление той би пак видял, че е смешен, че е глупец и див с претенцията си да издигне китайска стена между Маргарита и човечеството, да иска от нея да прекъсне всички връзки със света и миналото си, за него, чужденец ней преди няколко деня, странник, великодушно приет в къщата й, стоплен с гостолюбиво радушие и любезност, които му даваха право само за едно чувство: признателност. Но той не можеше да мисли хладнокръвно: той беше влюбен!

Представлението се свърши с величествена апотеоза, с възнесението на Маргарита в небесата.

Той излезе с навалицата на пътя и спря при една от каменните колони. Една неодолима сила го задържаше там. Той желаеше да я види, да я съзре върнала се от оня омаен мир, дето тя беше царица, богиня, фея, в тоя, пак тя, човешката, същата, жизнената и весела Маргарита, да й се изпречи уж случайно под светлината на фенера и да я здрависа, да приеме дружния й поглед, да изпита топлината на малката й ръка, тъй бяла и деликатна. Той чакà доста. Светът се разотиваше пеши и с кола. Вълтава наблизо тихо шумеше в тъмнината. Голямата сграда на театъра се издигаше строга и замрачала в небето. Цял тръпен и в жар той чакаше излизането на Маргарита. Ветрецът прикланяше върховете на отсрещните липи и на дъбовете на Софиин остров. Улицата пред театъра пустееше. Хилков с

трепетно сърце се взираше в артистите от двата пола, които заизлязваха от една врата с шумен глъч и се отдалечаваха пеши по двете посоки на улицата. Вълнението му се усилваше, когато повече наближаваше минутата и тя да излезе, сърцето биеше бързо в гърдите му. Най-после излезе една дама, дебела и висока, в черно облекло.

— Госпожа Кнотек! — каза си той.

Веднага излезе след нея и друга. Той позна Маргарита, увита в широка връхна дреха, с шал, преметнат над главата ѝ, оставяйки само част от лицето ѝ, дето се усмихват лъскави очи и изящен носец. С нея, почти наред с нея, излязоха няколко млади господиновци, между които позна графа Унтерберга.

— Граф Унтерберг! — каза си прималял Богдан. И той неволно се отмести в сянката на колоната и остана замръзнал на мястото си. Маргарита държеше един голям букет, същия оня!

Двете жени и графът весело гълчаха, след като се разпростиха с другите мъже.

— Да вземем купе? — попита графът. — Хладничко е. . .

— О не, не, драги графе, в открита кола — отговори Маргарита.

«Драгий графе!. . .» — звъннаха като погребален звук тия думи в Хилковото сърце и той усети, че един камък се задъни в гърдите му и спря дишането в тях.

По повикването на графа един файтон приближи. Графът подаде дясна ръка най-напред на госпожа Кнотек, после на Маргарита, които седнаха в дъното на колата: той седна отсреща им, назова на возача улицата на певицата и файтонът се понесе по звънливия калдъръм.

Хилков го гледа̀, додето се изгуби от очите му. Той стоя неподвижен още няколко време там, вторачил поглед в същата посока. Вълтава шумеше плахо в тишината. Фенерите хвърляха мъжделиви снопове лучи. Хилков с бавни крачки, приведен под тежината на безнадеждни чувства, се запъти към своето глухо, сиротно жилище.

— Простако българино, много си смешен с твоята глупава любов и с твоята глупава роля! Защо се увираш, дето не ти е мястото? Свивай си парцалите с твоето нищожество. . . Де можеш да се мериш с тия великосветски хора и да съперничиш с тях за сърцето на Маргарита! Тя ти каза две любезни думи, а ти се заблазни за любов с нея — царицата на пражката младеж!. . . — мълвеше си горчиво Хилков, в унизително съзнание за пълното си безсилие и незначителност.

Когато потропа на вратнята си, той замени размишленията си с тия думи, гуждайки някаква монета в ръката на отворилия му слуга:

— Не, аз няма вече да я виждам. Във вторник ще ѝ се извиня с писмо и няма да стъпя вече у тях. . .

Това внезапно решение подействува на него освежително, той усети, че му олекна на гърдите.

— Не, никога! — повтори пак той, като си легна.

IX

Той очаква̀ с нетърпение да дойде вторникът.

Двата деня, които го разделяха от тоя ден, му се показаха два века.

Но той не написа извинително писмо във вторник. Той се яви у Маргаритини точно на уречения час, в който бе поканен на обяд.

Домакинята и дъщеря ѝ го посрещнаха с радост. Маргарита беше очарователна на трапезата. Тя гълчеше живо, весело, смеейки се с детинска безгрижност, разказвайки за миналото представление, още под живото впечатление на триумфа си.

— И вие, господин Хилков, си наложихте жертва, като дойдохте на скъпите чинове. . . Ах, колко ви съм признателна!

— Не зная кой трябва да бъде признателен — издума студентът, като се изчерви.

— И аз ви поблагодарих още там, от сцената, забележихте?

— Какъв въпрос, госпожице?

Но той пак спомни нежния поклон и усмивка, изпратена на графа Унтерберга, и онова, което видя

пред портата на театъра — и един облак мина по челото му.

— Аз ви възчаках при портата, за да ви кажа добър вечер, но. . .

— Ах, бяхте ли и там? Как не ви видях?

— Вие бяхте заняти. . .

— Истина! — изсмя се тя. — Слисаха ме графът и другите. . . Но аз ще се постарая да изкупя тая си невежливост, като ви направя мой пленник днес!. . .

— Да, ще се разходим някъде, това е решено вече — отвърна госпожа Кнотек. — И какъв хубав ден!...

Хилков поблагодари. Той се усещаше най-щастлив човек.

— Мале, другата разходка ще се отложи, аз ще съобщя — и като се обърна към Хилкова:

— Ездите ли на кон?

— Не.

— Вие не обичате тоя спорт? А той доставя такова удоволствие. . . Такова удоволствие е да се чувствуваш носен от един хвъркат кон, брулен от приятен, хладен ветрец по лицето. . .

Следобед Маргарита пя при пианото. Най-после изпя «Gde domuv můj?» с много чувство.

— Харесва ли ви се тая наша песен, господин Хилков? — обърна се към него Маргарита, като стана, поправяйки си един климнал на челото кичур от златистата си коса.

— Тя ме възхищава винаги, госпожице, по своята чудна мелодия, тя пренася мислите ми към моето отечество.

— Как трябва да го обичате!

— О, безмерно.

— И вам ви е тежко в тая чужбина?

— Тая мила къща ме направя да се чувствувам като в собствената си родина, като в бащиния си дом.

— И тъй гледайте на нашата къща, господин Хилков: ние ви вече казахме — обърна се майката.

— Как съжалявам, че се не познавам с вашата драга сестрица. . . Господин Хилков, поздравете я от нас, и госпожа майка ви — каза Маргарита.

Хилков я погледна малко зачудено.

— С благодарност ще изпълня желанието ви — отговори той. — Как ще им бъде приятно!

— Трябва да е хубава сестра ви? Черноока? — попита певицата, като гледаше внимателно студента. Очевидно тя искаше да прибави: «Черноока като вас?»

— Аз имам портрета ѝ — каза Хилков. — Ще ви го донеса един път.

— Mercí. И хубави са вашите българки?

— Само под лучите на свободата може да цъфти хубост, госпожице.

— О, това говорите от скромност.

— Бедният български народ, ще ли скоро да се избави от игото на варварите турци? — издума с участие госпожа Кнотек.

— Ние вярваме в това, госпожо.

— На какво се уповавате? — попита дъщерята.

— На младото ни поколение, което сега се въоръжава с наука и събира сили за борба — каза разпалено Хилков.

— И вие сте един от тия борци? — попита момата.

— Лаская се да мисля.

— О, колко е хубав живота, когато има такава благородна цел!. . .

Госпожа Кнотек изглеждаше небето.

— Чудно време имаме днес — каза тя.

— Мамо, една идея! — извика Маргарита със светнали и вдъхновени очи.

— Каква идея?

— Идея за една разходка много оригинална и. . . много приятна.

Майка ѝ и Хилков я гледаха въпросително.

— Да направим днес разходка до Стромовка и да седнем на същото столче, дето седяхме, когато пръв път видяхме господин Хилков. Съгласни ли сте, господин българино?

И тя изгледа нежно-дяволито Хилкова.

— С най-голямо удоволствие — отговори той.

— Прелестна идея, Маргарито — отвърна майката; — аз току мислех накъде да идем днес, а забравих за Стромовка, която оттогава насам не бяхме посещавали. Колко прелестна гледка оттам!

— И такова мило възпоминание! — каза Хилков.— Аз, напротив, никога не съм забравил Стромовка: ней дължа щастието да бъда. . .

— Мамо, мамо! — прекъсна го галено Маргарита.— Тогава хай да ставаме. Хилков,ти ще ни почакаш малко в градината, ние веднага излазяме.

И Маргарита и майка ѝ влязоха в къщи да се постъкмят.

След малко всички излязоха.

БЕЛЕЖКИ

СЪКРАЩЕНИЯ

БПр — Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот. Издава дружество «Общи труд». София, г. I — V, септ. 1893 — юни 1900.

БСб — Българска сбирка. Списание за книжнина и обществени знания. Под ред. на С. С. Бобчев, Пловдив, г. I—VI, ян. 1894 — дек. 1899; София, г. VII—XXI, ян. 1900 — дек. 1915.

Д — Денница. Месечно литературно списание. Издава книжарницата на Ив. Б. Касъров. Редактор Ив. Вазов. София, г. I—II, ян. 1890 — дек. 1891.

Изк — Изкуство. Илюстровано списание. Издава Дружеството за поддържане на изкуството в България. Ред. А. Митов и Ив. Мърквичка. София, г. I—II, юли 1895 — юли 1899.

ИСв — Илюстрация Светлина. Месечно илюстровано списание. Редактор-издател Йордан Михайлов. София, г. I—XLI, март 1891 — дек. 1934.

Л — Летописи. Списание за политика, литература и наука. Директор К. Величков. Редактор В. Т. Велчев. София, г. I—V, ноем. 1899 — ян. 1905.

ЛПр — Литературна премия на в. «Прогрес» за III годишнина. София, 1895.

М — в. Мир. Орган на Народната партия. София, г. I—L, септ. 1894 — дек. 1944.

Н — Надежда. Списание за поука и забава особно на млади хора. Ред. Ат. Т. Илиев и Ст. Момчилов. Ст. Загора, г. I, кн. 1—3, ян. — май 1900.

ПС — И. Вазов. Пъстър свят. Разкази, спомени, драски, пътни впечатления. София, Книжарница на Хр. Олчев, 1902.

С — И. Вазов. Съчинения, т. I—XXVIII. София, Книгоизда-

телство на Ал. Паскалев, 1921 — 1922 (т. I—III са излезли под заглавие «Пълно събрание на съчиненията»).

УБ — И. В а з о в. Утро в Банки. Добродушни разкази. София, Книжарница на Т. Ф. Чипев, 1905.

ЮСб — Юбилеен сборник по случай 25-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия. Пловдив, 1900.

В настоящия том влизат произведенията, които Вазов е включил в т. XI и XII от последното издание на своите съчинения. В по-голямата си част тези произведения са създадени на прелома между двете столетия. Те са събрани за пръв път в книгите на Вазов «Пъстър свят» (1902) и «Утро в Банки» (1905).

ПЪСТЪР СВЯТ

Произведенията от сборника «Пъстър свят» са възникнали главно през периода 1897 — 1902 г. и са били напечатани първоначално в списанията «Българска сбирка», «Летописи», «Надежда» и във в. «Мир»; само няколко от тях — разказите «След двайсет години», «Тъмен герой», «Епоха-кърмачка на велики хора» и «Сладкодумен гост на държавната трапеза» — имат по-ранна дата: първият е напечатан в списание «Българска сбирка» през 1894 г., а останалите са публикувани още през 1890 и 1891 г. в редактираното от самия Вазов списание «Денница».

Данните за творческата история на тези произведения са съвсем оскъдни. В книгата на проф. Ив. Д. Шишманов «Ив. Вазов. Спомени и документи» (София, 1930) липсват сведения за тях. В личната библиотека на проф. Шишманов обаче е запазен подареният му от самия Вазов екземпляр от сборника «Пъстър свят», по страниците на който той си е водил записки от разговорите с автора за възникването на творбите. При бележките към отделните разкази ние използуваме тези записки според разчитането им, направено през 1956 г. от акад. П. Зарев и проф. Г. Марков при подготовката на т. 8 от предходното издание на Вазовите събрани съчинения.

Сборникът «Пъстър свят» е излязъл от печат през месец август 1902 г. със следното посвещение: «Изказвам явно дълбока и гореща признателност към многоуважаемия г-н Ив. Ев. Гешов, че с щедрата си материална помощ улесни издаването на тая книга. София, 31 юли 1902 г. Иван Вазов.»

Идеята за съставянето на този сборник е възникнала през пролетта на 1902 г. По всичко личи, че Вазов е работил най-активно над книгата през месеците май и юни. От тоя период са запазени две негови писма до проф. Ив. Шишманов, с които пи-

сателят се обръща за някои съвети във връзка с подготвяния за печат сборник. В първото писмо от 25 май 1902 г. той пише следното: «Драги г. Шишманов, моля отговорете ми можете ли днес или утре да дойдете у дома, за да поговорим върху разказите ми, които трябва от понеделник да се печатат. В случай на невъзможност, повърнете ми ги с бележките си. С поздрав, ваш Ив. Вазов.» Във второто писмо, което има дата 12 юни 1902 г., Вазов моли проф. Шишманов за някои конкретни съвети. «Любезни Шишманов — пише той, — осветлете ме моля и върху тия въпроси относително новата ми книга: 1) Вместо «Пъстри картини» не е ли по-хубаво да бъде названието ѝ «Пъстър свят»? То и по̀ изразява съдържанието ѝ. 2) «Епоха-кърмачка» като твърде тенденциозно нещо няма да турям. Как мислите Вие? 3) Един приятел, също писател, ме посъветва да изоставя «Из нов друм», за да не дразни известни кръгове. . . Не ми се ще това. Кажете и Вий? 4) Как е по-добре: по хронологически ред ли да останат разказите, или разбъркано, както аз мисля да бъде? Прощавайте, че Ви безпокоя с тия дреболии. Ваш И. Вазов.»

При подготовката на сборника «Пъстър свят» Вазов е направил значителни промени в текста на повечето творби. Тези промени най-често се заключават в съкращаване на някои ненужни подробности и описания или в добавяне на отделни думи и изрази, а понякога и на цели пасажи, чрез които се доразвиват някои идеи или се допълва характеристиката на героите; в други случаи поправките засягат предимно композицията; променени са и заглавията на отделни разкази; направени са също голям брой стилни поправки, в резултат на което се засилва и задълбочава художественото въздействие на произведенията. Всичко това свидетелствува за строгата взискателност на Вазов като художник, за неговия непрекъснат стремеж да усъвършенствува своите творби.Прави впечатление също и работата на Вазов над езика и правописа. Подготвяйки за печат сборника «Пъстър свят», писателят се отказва от редица остарели или диалектни форми: заменя наставката -ние при някои отглаголни съществителни с наставка -не («трепване», «пръхане» вм. «трепвание» «пръхание»), избягва съкратената форма при членуването на прилагателни, числителни и местоимения (например: «знаменития», «втория», «целия» вм. «знаменитий», «вторий», «целий»), отдава предпочитание на форми като: «забелязвам» вм. «забележвам», «приемам» вм. «приимам», «оставам» вм. «остаям», «човек» вм. «человек», «чаши», «жаби» вм. «чеши», «жеби», «често» вм. «често», «тия» вм. «тие», «черква» вм. «черкова», «език» вм. «язик», «бюфет»

вм. «буфет» и т. н. Трябва обаче да се подчертае, че работата над езика и правописа тук не е проведена последователно; вниманието на автора на този етап продължава да бъде насочено преди всичко към съдържанието.

През 1921 г., в края на живота си, Вазов се връща още веднъж към сборника «Пъстър свят», включвайки го — с известни промени в състава—като т. XI от последното издание на своите съчинения. Тук той изоставя единадесетте пътеписа: «Искърски пролом», «Своге», «Един наш черноморски бисер», «Велико Търново», «Волът», «Седем престола», «Мургаш», «Юмрючал», «Богдан», «Една родопска усоя» и «Из Владайското усте», които малко по-късно биват поместени заедно с други пътеписи в т. XVII на същото издание под общото заглавие «Живописна България»; в замяна на това добавя разказите «Епоха-кърмачка на велики хора» и «Сладкодумен гост на държавната трапеза», останали до този момент извън неговите сборници с разкази.

Работата на Вазов над текста във връзка с подготовката на т. XI от неговите съчинения се изразява главно в осъвременяване на езика и правописа. В стремежа си да се придържа към установилите се или установяващите се норми на книжовния език писателят внася многобройни поправки, повечето от които се свеждат до следното: отказване от съкратената форма при членуването на прилагателните, числителните и местоименията, замяна на руските форми на сег. действително причастие на -ущ и -ющ с български форми на -ащ и -ещ, избягване на неправилно образуваните форми за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. на мин. несв. време при някои глаголи от рода на «идях», «идяха» или «лъжах», «лъжаха» и замяната им съответно с формите «идех», «идеха» или «лъжех», «лъжеха», редовно предаване на представките из-, без-, раз-, въз- в положение пред беззвучна съгласна според морфологичния принцип, последователно поправяне на обобщителните местоимения «всеки», «всички» вм. «секи», «сички», както и на наречието «все» вм. «сѐ», избягване на честата и ненужна употреба на двойни съгласни, стремеж към нормализация групите -ър/ръ-, -ъл/лъ- според книжовния изговор, употреба на пълния и краткия член в съответствие със синтактичното правило и т. н. В последното издание на своите съчинения Вазов отдава предпочитание и на следните форми: «човек» вм. «человек», «често» вм. «често», «черква» вм. «черкова», «трябва» вм. «тряба», «лъв» вм. «лев», «лъчи» вм. «лучи», «език» вм. «язик», «стомна» вм. «стовна», «шапки» вм. «шепки», «чаши» вм. «чеши», «хиляди» вм. «хиледи», «тия» вм. «тие», «ония» вм. «оние»,

«ние» вм. «ний», «вие» вм. «вий»; правят впечатление също и поправките при следните глаголи и техните производни: «слизам», «влизам», «излизам» вм. «слазям», «влазям», «излазям», «минавам» вм. «минувам», «намирам» вм. «намервам», «забелязвам», «отбелязвам» вм. «забележвам», «отбележвам», «раздразвам» вм. «раздражавам», «изобразявам» вм. «изображавам», «оставам» или «оставям» вм. «остаям», «ръкоплескам» вм. «ръкоплещя», «вземам» вм. «зимам» или «земам», «разсъждавам» вм. «разсуждавам», «привеждам» вм. «привождам», «постъпвам» вм. «постъпам», «завличам» вм. «завлачам». Трябва да се отбележи, че аналогични поправки Вазов е внасял още при подготовката на първото пълно събрание на своите съчинения от 1911 — 1918 г., което е останало незавършено, както и в предходните томове на изданието от 1921—1922 г. (за работата му над т. VI, VII и VIII вж. встъпителната статия към бележките в том шести от настоящото издание, стр. 448—449).

При подготовката за печат на т. XI от своите съчинения Вазов е направил и някои стилни поправки. Те са много по-малко и далеч по-несъществени в сравнение с аналогичните поправки при подготовката на сборника «Пъстър свят» от 1902 г., но все пак представляват известен интерес — главно като израз на последната творческа воля на автора. Поради това ние ги посочваме в бележките (с цел да се избягнат известни повторения тези различия са представени като варианти в *ПС* и предходните публикации).

Тъй като участието на Вазов при подготовката за печат на т. XI от изданието на неговите съчинения от 1921—1922 г. е вън от всякакво съмнение, всички произведения в настоящия том се печатат по текста от това издание, без каквито и да било промени в състава и реда.

КАПЯТ ЛИСТАТА

(Стр. 7)

Произведението е публикувано първоначално в *Л*, г. I, 1899, кн. 1, стр. 10—11.

Печата се със следните поправки:

Стр. 7, р. 26: «изригваха» вм. «изригнаха» (по *Л*).

Стр. 9, р. 6: «меланхолна» вм. «меланхолно» (по *Л* и *ПС*).

В разговор с проф. Ив. Шишманов на 16 дек. 1916 г. Вазов отбелязва: «Написано един есенен ден, след една разходка в Борисовата градина.» По всяка вероятност този есенен ден е бил 1 октомври 1899 г., тъй като горната дата стои под текста на първата публикация в *Л*. Няколко години по-късно, включвайки творбата в *ПС*, Вазов е поставил дата под текста: «ноември 1899 г.» под влияние очевидно на датата, която носи съответната книжка на *Л*.

Варианти в *Л*

Стр. 7, р. 2: Есенна елегия / *липсва* * р. 27—28: от гипс / *липсва* * р. 28: гъстата тръстика / високата тръстика *

Стр. 8, р. 5—6: обагрена / вапсана * р. 19: дълбоките пазви / дълбоките проломи * р. 36: много меланхолна / много меланхолно *

Стр. 9, р. 5: *след* Мечтите сега са тъжни и зарите безжизнени *стои:* И гробният сън и снеговете идат, идат. . .* р. 8: тайни глъбини / тайни дълбини. . . * р. 9—10: високата увиснала тръстика / високата клюмнала тръстика * р. 11: София, ноември 1899 / София, 1 октомври 1899 г. *

Стр. 7. *Туй* (тур.) — растение Fritillaria imperialis (пашина туга, царски венец).

ЕДНА БЪЛГАРКА

(Стр. 10)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. VI, 1899, кн. 17—18, стр. 801—813, под заглавие «Челопешката гора».

Печата се със следните поправки:

Стр. 14, р. 34: «Той» вм. «Тоя» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 18, р. 19: «Чекай» вм. «Чакай» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 21, р. 41—42: «по-сърчени» вм. «по-сърдечни» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 22, р. 10: «и спуснала» вм. «се спуснала» (по *БСб* и *ПС*).

По повод на «Една българка» Вазов съобщава на проф. Шишманов следното: «Това е написано след пътуване до Волът, гдето ходих да видя мястото на Ботевата гибел. На едно ханче ми разказваха за подвизите на тая българка.» Пътуването, за

което става дума, Вазов предприема през лятото на 1899 г. През месеците юни и юли поетът гостува в Черепишкия манастир и оттам прави излети до различни местности от двете страни на Искърския пролом. В резултат на тези пътувания той създава редица стихотворения, обединени по-късно в стихосбирката му «Скитнишки песни». Непосредствено свързани с излета му до Вола от юли 1899 г. са стихотворенията «Той не умира» и «Каменният кръст».

Разказът «Една българка» възниква в периода между юли и октомври 1899 г. През ноември той вече е обнародван в *БСб*. Три години по-късно, при повторната му публикация в *ПС*, Вазов е продължил да работи над него и е внесъл многобройни поправки в текста; тук се появява далеч по-изразителното заглавие «Една българка» вместо «Челопешката гора».

Варианти в *БСб*

Стр. 10, р. 9—10: свирепия черкезки първенец Джамбалазът / свирепия Джамбалаз, черкезки първенец * р. 13—14: шумни потери / шумните потери * р. 28: о брега / в брега *

Стр. 11, р. 2—3: зададоха се из пътя откъм Челопек две конни заптиета / зададоха се из пътя откъм Враца две заптиета на коне * р. 11: ладиярят вкарваше конете в ладията / ладиярът улови коня му за юздата и го вкара в ладията * р. 17: назад покрай нивята / назад из пътя към Мездра, покрай нивята * р. 19: тичешката / тиришката * р. 23: жена около шейсетгодишна / жена около петдесетгодишна * р. 23—24: кокалеста — мъжка на вид / кокаляста и суха * р. 36: с голяма тревога в погледа / с голям страх в погледа *

Стр. 12, р. 2: чевръсто скочи / бързо скочи * р. 4—5: кадравосребрен / посребряван * р. 5—6: през облаци / *липсва* * р. 12: баянета / баяния * р. 18: даде помощ / ще даде помощ * р. 20—21: Но когато минуваше / Когато минуваше * р. 23—24: измахнато и бледно / отслабнало и бледно * р. 25: препречи / попречи *

Стр. 13, р. 3: тичешката / тиришката * р. 9—10: старец милостив и добър българин / старец милостив и добър * р. 11: *след* щом чете на болното *стои*: да не нощува в манастиря, а * р. 12: да найде бежанеца / да срещне бежанеца * р. 18: под тъмното небе / под звездното небе * р. 19: в дола / в дола край манастиря * р. 19—20: високо надвесени скали / високите надвесени скали* р. 30: стоеше до одровия пармаклък / стоеше до пармаклъка * р. 31: *след* Блъсканията следваха *стои*: Калугерът съсна на кучетата да млъкнат и каза: *

Стр. 14, р. 4: — Стрина ти Илйица / — Баба ти Илиица * р. 10: през пролуката / през резката * р. 12—13: Портата отзина / Подир малко портата отзина * р. 31—32: и след две минути излезе с расото, но обут на босо, гологлав / и излезе с расото, но обут на босо, гологлав, по учкур * р. 34: Тя го последва в черквата / Селянката го последва в черквата, съвсем тъмна * р. 35: метна епатрихила / метна кирливия епатрахил * р. 37: *след* приближи детето до светлината *стои*: като отви лицето му * р. 41: като звездици / *липсва* *

Стр. 15, р. 2: изчете молитвата / избъбра молитвата * р. 3: целуна ръка / цалува ръка * р. 6—7: *след* тръгна със свещта да излезе *стои*: за да спи и той * р. 11: Тя понижи глас / Селянката понижи гласа си * р. 16: да не свети свещ / да не свети свещта * р. 21: Не се плаши / Не се плаши, дядо Евтиме * р. 22: И тя доби още по-таинствен вид: / И гя доби още по-тайнствен вид и сниши гласа си: * р. 23: там в нашата гора. . . / там в гората. . . в нашата гора * р. 30—31: се задъни в гърлото ѝ / остана на гърлото ѝ * р. 32: подир сърдития калугер / подир сърдития калугер, който духна свещта * р. 39: Дайте ми хляб, гладна съм / Дайте ми хляб, па да си вървя. . . Гладна съм. . . * р. 41: вратата не отварям / капията не отварям *

Стр. 15, р. 42 — стр. 16, р. 1: Отец Евтимий пръждосваше / Калугерът пръждосваше *

Стр. 16, р. 1: Да отвори / Да отворя * р. 6—7: *след* да я няма тука. . . *стои*: Щом му дойдоха тия мисли, той я отпусна. . . * р. 19: който пълзи над Искъра / който пълзи над пропастта, в която шуми между гранитните стени Искърът * р. 19: Дрезгавата нощ / Звездната нощ * р. 25—26: дива тишина царуваше / гробна тишина царуваше * р. 26: само реката / само Искърът * р. 27: под карпи / *липсва* * р. 29: из Лютиброд / от Лютиброд *

Стр. 17, р. 7: примрял от глад, от безпокойство и страх/ примрял от глад, изпълнен с безпокойство и страх * р. 8—9: — тя бе съвсем забравила детето! — / *липсва* * р. 10: дето го връзваха / за който обикновено го връзваха * р. 12—13: бяха сторили това, за да попречат / бяха сторили това от предпазване, да се попречи * р. 29: от напъна си / от усилията си * р. 34: Синджирът глухо издрънка в тишината / Той тупна на земята, и синджирът глухо издрънка в тишината *

Стр. 18, р. 9—10: селянката с много мъка / Илиица с много мъка * р. 18: отговори покъртен той / отговори покъртен бунтов-

никът * р. 28—29: Той беше двайсетгодишно голобрадо момче, тънко-високо / Той беше двайсетгодишен момък в бунтовнишки дрехи, без мустаци *

Стр. 19, р. 22: нàпреки / напреко * р. 29: Селянката се спря / Селянката се спря пак *

Стр. 20, р. 6: *след* лицето на детето *стои*: слабо съзирано още в първата мътна утренна виделина * р. 11: *след* между тъмните дънери *е имало следния текст*: С детето на гърди, или подобре, с трупа му, тя пристигна вече по видело на ръта, гдето стоеше Челопек. В своята улисаност, тя не забележи, че не срещна никого из пътя, макар че чу по-напред човешки гласове * р. 15—16: от Шишмановата скала/от цар Шишмановата скала* р. 18: до Шишманова скала / до-Шишмановата скада * р. 19—20: из тесни клисури / из тесни, диви клисури * р. 23: странни обелиски / странни гранитни обелиски * р. 24: *след* стихните и времето *е имало следния пасаж*: Широко тече, галено шуми вече славната река из цветущата долина към Мездра, заградена от юг живописно, с тъмни старопланински бърда, та от долина в долина, от равнина в равнина да се влее в Дунава * р. 25: Токущо слънцето излезе над кръгозора / Тъкмо що слънцето излезе колкото една копраля — както казват селяните — над кръгозора * р. 31: всякакъв род оръжия / всякакъв вид оръжия * р. 38: *след* що простря мъртъв Ботева вчера *стои*: при Волът, във Врачанския балкан *

Стр. 21, р. 20: под високата му космата / под накривената висока космата * р. 24: извикаха гласове / извикаха гласове от потерята * р. 27: по клоните / по клоните на дърветата * р. 27: късо смайване / минутно смайване * р. 27—28: *след* смайване и сбутване *стои*: в редовете на потерята * р. 28: потерята даде един страшен залп / тя даде един страшен залп към гората * р. 29—30: Но сред дима раздадоха се гласове / Но сред дима, който се причини, дадоха се гласове *

Стр. 22, р. 3—4: и с единия крак ранен / и с единия крак гол * р. 7: част от дружината му / част от четата му * р. 11—12: дето заспала като мъртва, не знаейки, че е издебната / гдето заспала като мъртва, уверена, че се намерва в безопасност под защитата на гъстия лес* р. 13: случайно / *липсва* * р. 13—14: *след* убил Пера *е имало следния текст:* в минутата, когато си връзваше раната до това дърво, без да подозира, както и сънливите му другари, присъствието на потерята долу под гората. Подир това нещастие, лишена от главатаря си, четата се разбяга, както и потерята, и се изгуби навътре в Балкана * р. 22—23: с пушката / със зъфърлений там револвер * р. 24: нощеска / *липсва* * р. 28: не тям. . . / на умрелия комита * р. 29: остана трупът / остана трупа му * р. 31—32: слезнали следобед / които след обяд бяха слезнали * р. 34: и се нарича майор П. / и се нарича капитан П. * р. 37: небрежната молитва / грешната молитва *

Варианти в *БСб*, *ПС*

Стр. 14, р. 5: Жив да си,отвори! / *липсва* * р. 7: *след* Самичка с унучето, Иване: *стои*: Жив да си, отвори! *

Стр. 11. *Хънзър* (тур.) — свиня; мръсник.

Стр. 20. *Шишмановата скала* — западно от с. Лютиброд са разположени местностите «Шишманови дупки» и «Шишманец»- очевидно става дума за някаква скала, която се намира тук.

Стр. 22. . . .*ранения в крака герой Пера* — става дума за Ботевия четник Петър Спасов Симеонов (1846 — 1876).

ПАВЛЕ ФЕРТИГЪТ
(Стр. 23)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. VII, 1900, кн. 2, стр. 81—85.

Печата се със следните поправки:

Стр. 24, р. 6: «благословии» вм. «благословия» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 24, р. 14: «с уста звуковете» вм. «с устата звукове» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 27, р. 12: «праща» вм. «плаща» (по *БСб*).

Стр. 27, р. 16—17: възстановява се по *БСб* репликата: «Той извика: — Фертиг, фертиг!. . . Пу, пу, пу!»

В разговор с проф. Ив. Шишманов Вазов посочва: «Павел Фертигът е действително лице. Вътре е обяснено що се нарича тъй. Още мисля, че е жив в Сопот.»

Очевидно разказът е бил написан малко преди да бъде обнародван: под текста има авторска дата «1899», а през февруари 1900 г. той вече е напечатан в *БСб*. При включването на разказа в *ПС* Вазов е направил известни подобрения в текста: съкратил е някои ненужни подробности и описания, добавил е отделни думи и изрази, които допълват характеристиката на героите, внесъл е редица стилни поправки.

Стр. 23, р. 3: южната врата на крепостния зид / южната врата на крепостта * р. 11: длъгнесто, лунесто лице / длъгнесто, бяло, лунесто лице * р. 19: негевите несмислени плещения / неговите несмислени плещения и поговорки * р. 24: ветрените / леконравните * р. 28: правеше достояние / правеше известни и достояние *

Стр. 24, р. 1: прочее / *липсва* * р. 2: от подаръци / от подарки * р. 4: *след* пеш до Карлово *е имало следния текст:* което е на 12 километра оттам * р. 4—5: срещаше новите гости при «Камилите» / срещаше гостите при «Камилите»* р. 7—8: с краката дигнати нагоре / *липсва* * р. 12—13: па със свити ръце захващаше да тича и се тръска / па захващаше да се тръска бегом * р. 15: и шума на паравоза / парний шум на паравоза * р. 17: Никой файтон с гости / Никоя кола * р. 19—20: да поднесе шапката си ∾любимата си команда: «Фертиг!» / той да даде любимата си команда «Фертиг!» и да поднесе шапката си, за прощално сбогом * р. 41: в румелийско време / *липсва* *

Стр. 25, р. 3—4: *след* каквото има на света *е имало следния текст:* За него човечеството се делеше на две противоположни класи: «швейцарци» и «павликянци»! (Ближнето село Дооджово беше павликянско и там веднаж го бяха били зле, задето бе докачил, с галантни намерения, както казват, една калугерка — павликянка.) * р. 8: *след* комплимента на Фертига *е имало следния текст:* Напротив, всички неприятни нему лица бяха «павликянци» * р. 22: без лучи / без лучи, без посока * р. 22: беше свободна / беше способна * р. 36: подигна / дигна * р. 39—40: що рисуваха в небето оръфаните си от времето върхове, отдето / що заобикалят Хисаря, с оръфани от времето върхове, обрасли с травуляк, а на места порутени, отгдето * р. 41—42: *след* и на побелялата старина *е имало следния текст:* На юг се открояваше мощно в небето разбитата на две части кула над грамадната порта на крепостта, Камилите, изпод дъгата на която погледът се провираше и бягаше по безконечния шириней от тъмнозелени равнини дори до сините Родопи на кръгозора *

Стр. 26, р. 7: някоя проста шка глава / някоя павликянска глава * р. 20: проста шка глава / павликянска глава * р. 23: ми стана ясно / ми стана явно *

Стр. 27, р. 12: Царщината / Правителството * р. 20: Фертиг / Фертигът * р. 29: от две години / от три години * р. 29: бача си / брата си * р. 30—33: Бачо му имал свои парици ∾ там да се доучи! / *липсва* *

Стр. 24, р. 2: от подаръци / от подарки * р. 32—33: или ги копае / или ги копаеше *

Стр. 25, р. 9: Аз имах честта / Аз имах чест *

Стр. 27, р. 24: поисках да узная / поисках от него да узная *

Стр. 24. *Обръщам котка* (диал.) — премятам се презглава.

Стр. 24. *Перенде* (перс.) — салтомортале.

Стр. 24. . . .*като цинически философ* — става дума за една от философските школи в античността, основана от Сократовия ученик Антистен (444 — 365 г. пр. н. е.); привържениците на тази школа, наречени циници, презирали всички блага в живота.

ОТ ОРАЛОТО ДО УРАТА

(Стр. 28)

Разказът е напечатан за пръв път в *М*, г. V, бр. 654 от 6 март 1899 г. с подзаглавие «Четири срещи със Стоичка Минев» и с подпис: Н-чев.

Печата се със следните поправки:

Стр. 28, р. 12: «всичките» вм. «всички» (по *М* и *ПС*).

Стр. 28, р. 24: «и земята» вм. «земята» (по *М* и *ПС*).

Стр. 29, р. 13: «— Дека?» вм. «— Дека!» (по *М*).

Стр. 30, р. 27: «скитнишкия» вм. «скитнишки» (по *М*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов посочва, че «известният столичен доктор М.», от чието име се води разказът, е доктор Моллов, но веднага уточнява: «Разказът не е от доктора. Мои лични наблюдения върху нашия живот.»

Трудно е да се определи с положителност времето на създаването на творбата. Авторската дата под текста в *ПС* и *С* «София, 1900» е погрешна, тъй като разказът е публикуван в *М* още на 6 март 1899 г. Най-вероятно е да се допусне, че той е бил написан наскоро преди тази дата.

Варианти в *М*

Стр. 28, р. 4: ми разказа следнето / ми разказа следующето* р. 5—6: «Един ден по лов за патици, като се скитах из софийските околности /«Един ден през 188. . . година, като се скитах по лов из

софийските околности * р. 12: умни / *липсва* * р. 22: ореше юнашки / ореше с воловете *

Стр. 29, р. 7: видял и почувствувал / видял или почувствувал * р. 19: унизителната форма / унизителната униформа * р. 22—23: в разсилнишко облекло / в разсилнишка униформа * р. 24: ожуленичко шопско облекло / скъсаничко шопско облекло * р. 25: благородното и честно рало / благородното и честното рало *

Стр. 30, р. 21: едничкия си син / едничкия му син * р. 25: не помня / не помня добре * р. 25—26: не срещнах / не срещах *

Стр. 31, р. 5: лют / *липсва* * р. 26 няма/нямаше*

Варианти в *М*, *ПС*

Стр. 29, р. 21: имаше на сърцето ми / ми имаше на сърцето *

Стр. 28. *Известният столичен доктор М.* — доктор Дим. Моллов (1845 — 1914), виден софийски лекар и общественик, приятел на Вазов, от когото писателят често черпи сюжети или го въвежда като разказвач в произведенията си.

Стр. 30. . . .*на площада при Свети Крал* — днес площад «Ленин» в София.

СЛЕД ДВАЙСЕТ ГОДИНИ

(Стр. 32)

Разказът е обнародван първоначално в *БСб*, г. I, 1894, кн. 3, стр. 192—199, под заглавие «Пътьом».

Печата се със следните поправки:

Стр. 33, р. 36: «свързваха» вм. «свързаха» (по *БСб*).

Стр. 34, р. 37: «през него» вм. «пред него» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 37, р. 39: «надвиснала» вм. «надникнала» (по *БСб*).

Стр. 38, р. 30: «продължи» вм. «продължава» (по *БСб* и *ПС*).

В разговор с проф. Ив. Шишманов Вазов характеризира това произведение по следния начин: «Моите впечатления от Перник, гдето бях прекарал една година (1874) и който посетих след 20 години. Това е една поетическа работа.»

Разказът е написан през първата половина на месец февруари 1894 г. В писмо до С. С. Бобчев от 3 февруари 1894 г. Вазов съобщава: «Мислех да ти пратя за третята пак стихове, но гледам,

че от тях не си оскуден, та ще ти напиша някое разказче; очаквай го най-късно до понеделник.» В друго писмо от 15 февруари с. г. той заявява: «Пращам ти днес по пощата препоръчен един разказ за III книжка на Сбирката. Ако го намериш слабичък, то обясни си това чрез обстоятелството, че още не съм напълно здрав, а исках непременно да ти пратя нещо, както ти се бях обещал.» Очевидно, в случая се касае за разказа «Пътьом», поместен в кн. 3 на *БСб*. Същият разказ е включен от Вазов по-късно в сборника *ПС* под наслов «След двайсет години».

Варианти в *БСб*

Стр. 32, р. 26—27: които едни хвърлят със зеленината си веселост / които хвърлят със зелената си весела нота * р. 29—30: сладостно, болезнено / сладостно-болезнено * р. 31: Рой спомени / Рой възпоминания *

Стр. 33, р. 4: *след* железница *е имало следния текст:* на другата година обаче парясана, недоправена, поради финансови затруднения и други турски неотборни * р. 5: при чужденците инженери / при инженерите, поставени да надзират строящата се линия и кариерата при селото * р. 7—8: околните ридове/околните баири * р. 11: поетически разходки/мълчаливи разходки * р. 14: палави моми / весели моми * р. 20: като Диана / като орел * р. 23: боса, напета, луда, румена / боса, гологлава, румена * р. 23: *след* като трендафил *стои*: и с усмивка росна, като неговата * р. 23—24: тя изкарваше телците през поляната / тя изкарваше с прът прасците и телците на поляната * р. 24—25: нейният звънлив смях / нейний лудешки и звънлив смях * р. 30; идилия ясна / идилия светла * р. 36—37: с едни от най-светливите / с най-светливите * р. 39: па си взе / и си взе *

Стр. 34, р. 3—4: *след* каза кочияшът *следва репликата:* — Добре. * р. 5: разтвори чадъра / разтвори омбрелата * р. 7: бедни къщици / бедни колиби * р. 9: гладка върлина / гладка стръмнина * р. 31—32: Дебрянски се върна пак в селото и възви в една тясна улица / Дебрянски се подаваше на моста. Те се наканиха да попитат. Но той възви на лява страна и отиде към една тясна улица * р. 35: с тоягата си / с бастуня си * р. 37: В дъното на двора / Оттатък нея, в дъното на двора *

Стр. 35, р. 6—7: *след* Колко спомени и тука се пробудиха! *е имало следния текст:* Дебрянски идеше да погледне пак на стаичката си * р. 7—8: Две грамадни псета / Веднага две грамадни с настръхнала козина псета * р. 8: се хвърлиха на него / се хвър-

лиха на него, налетяха * р. 9: един момък селянин излезе / един млад селянин излезе из ниските стаи * р. 10—11: *след* като махна на псетата *е имало следния текст:* Дебрянски се посмути как да обясни иденьето си тук, па откровено каза:*р. 23:или прочитал / *липсва* * р. 23—24: *след* тя беше пресъхнала *е имало следния текст:* никаква воденица не караше вече * р. 24—25: *след* стояха на дъното *е имало следния текст:* остали вероятно от дъжда * р. 34—35: с нападали по лицето висулки от побеляла раздърпана коса / с нападали по лицето й отвратителни висулки от побелялата й раздърпана коса * р. 37—38: с нежни черти двайсет и пет годишна невяста / с невъобразимо нежни чърти бяла-румена невяста *

Стр. 36, р. 3—4: едно учудване се изобрази по разрушеното й лице / изкара една пресилена усмивка на разрушеното си лице, на което тя стоеше като чужденка * р. 11—12: оная хубавица, милолика Младена, която знаеше, с глава на Мурильова мадона./ оная напета, бяла-румена Младена, която знаеше. . . * р. 23: оттатък реката / оттатък Струма * р. 31: *след* купище тор *стои:* от добитък * р. 31—32: сухи върхари, бурен, коприва / сухи върхари от пресечени овошки * р. 35: в тоя ъгъл / в ъгъла на двора *

Стр. 37, р. 4: *след* онова създание *е имало следния текст:* съкровище от цветуща младост, сили, благоуханно цвете на живота! * р. 5: учудено-глупаво / глупаво * р. 12: девойченцата / девойчетата * р. 22: неуместен смях / неумерен смях * р. 38: при пролома, дето Струма, шумна, минува / там при пролома, дето Струма с малки пенясти скокове, със сърдит гръм, минува * р. 39: *след* страховито надвиснала над нея *е имало следния текст:* като че иска да се сгръмоляса на всеки миг. Срещу нея — историческата плосковръха могила гладко спущаше стръмната си зеленотравна урва дори до вълните на реката. *

Стр. 38, р. 1: на нея / на тая уединена полянка * р. 5: Беше и нататък / Полянката беше и нататък * р. 5: *след* изтъпкана, обезобразена *е имало следния текст:* Близостта на човека-шоп с неговия опустошителен инстинкт се отражаваше много раздирателно на * р. 7: Няколко тъсми / Няколко жълтеникави тъсми* р. 7: оставени от порои / оставен от порои * р. 8—9: тая обезчестена полянка / тая обезчестена поляна * р. 10: Дебрянски отиде / Дебрянски дойде * р. 12—13: пустали треви / високи треви *

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 33, р. 33: И сега, когато / И сега, като *

Стр. 34, р. 24: като да допълни предположението / като да допълни предложението * р. 29—30: с исполински кривак в ръка / с исполински кривак в ръката *

Стр. 36, р. 33: като че ли го туриха / като че го туриха*

Стр. 37, р. 12: се спогледнаха / се спогледаха *

Стр. 32. . . .*село П.* — става дума за град Перник, който по онова време е бил малко село.

Стр. 33. *Драгоманин* (от фр. drogman) — преводач.

Стр. 33. . . . *като Диана* — римска богиня на лова и горите, изобразявана обикновено като красива девойка с лък и стрели, придружена от сърни.

Стр. 34. *Балван* (диал.) — грамаден камък.

Стр. 34. *Гангал* (диал.) — плетеница.

Стр. 35. *Терджуманин* (тур.) — преводач при разговор.

Стр. 36. . . .*с глава на Мурильова мадона* — става дума за картина на испанския художник Б. Е. Мурильо (1617 — 1682), нарисувал няколко «мадони», изобразени като чернооки испанки от Андалузия.

Стр. 36. *Крòкон* (диал.) — цвете с жълт цвят (невен).

Стр. 38. *Тъсма* (тур.) — лента, дълга изрезка; ивица.

НАУМ

(Стр. 39)

Разказът е публикуван за пръв път в *Н*, г. I, 1900, кн. 3, стр. 261—264.

За този свой разказ Вазов отбелязва пред проф. Ив. Шишманов следното: «Това са лични впечатления от моето еднодневно пребивание в Оршова, свързани с разказа на майстора, който строи моята къща, за убиването на брата му в Македония.» Не е изключено при работата си над разказа Вазов да се е ползувал частично и от книгата на С. С. Бобчев «Четири недели в Херкулесбад. Откъслечен дневник» (Пловдив, 1897, 38 стр.).

По всяка вероятност разказът е написан в началото на месец април 1900 г. За това свидетелствува не само авторската дата под текста, но и едно писмо на Вазов до Ат. Илиев от 7 април 1900 г., където между другото се съобщава: «Пращам ти приложений разказ «Наум» и стихотворението, което пак ще ми пратиш да го прегледам.»

Варианти *в Н*

Стр. 39, р. 13: звуковете на оркестъра из градината / звуковете на оркестра, свирящ в градината * р. 22—23: Мицкевич в чужбина / Мицкевич в изгнанието си *

Стр. 40, р. 3—4: *след* да се нагледам на тях *стои*: от тихото набрежие * р. 16: да ям / *липсва* * р. 17—18: човек дебел, мургав / челяк дебел и мургав * р. 18: на един слуга / на един момък * р. 20: попитах / попитах аз * р. 24: със светнал поглед / с прострени ръце и светнал поглед * р. 35: другите гости / другите си гости *

Стр. 41, р. 5: за силите на България / за плановете на Русия * р. 21—22: *след* ще стигнат до Лом *стои*: дето мислех да се заема, за да допътувам до София * р. 23: (около един наполеон) / *липсва* * р. 35: да ме изпрати / вероятно да ме изпрати и да ми каже пак сбогом * р. 36: каза ми той и посочи парахода / каза ми той, като ми посочи парахода *

Стр. 42, р. 3: *след* хай варкай! *стои*: Сбогом! * р. 10: *след* не без мъка найдох брата му *е имало следния текст:* когото поздравих от Нàума и му разказах колко беше любезен към мене * р. 21: да доведе брата си / да доведе Нàума * р. 23: *след* в мое отсъствие *стои*: и не ме намерили * р. 34: спря работата и похвана си машинално шапката: / спря работата, похвана си машинално шапката и прибави: *

Варианти в *Н, ПС*

Стр. 41, р. 26: в тоя градец / в тоя глух градец * р. 27: додето чакам / додето дочакам*

Стр. 39. *Херкулесбад* — известен балнеологичен курорт, намиращ се в областта Банат, недалече от градовете Оршова и Турну Северин; по време на описваните събития е бил в Австро-Унгария, а днес е в пределите на СР Румъния; румънското му название е Băile Herculane.

Стр. 39. *Мицкевич в чужбина е казал: «О, отечество, ти си като здравето: ценим те, когато те изгубим!»* — Вазов има пред вид следните стихове от поемата на А. Мицкевич «Пан Тадеуш»:

Родино моя, Литво! Ти си като здраве:
човек те оценява истински тогава,
когато те изгуби. . .

Стр. 40. *Фиоринт* (остар.) — стара австрийска монета, равна на 2 крони или 2,10 — 2,20 златни франка.

Стр. 41. *Наполеон* (остар.) — златна монета, обикновено от 20 франка, с образа на Наполеон I или Наполеон III.

ПЪРВИТЕ ДНИ НА СВОБОДАТА

(Стр. 44)

Произведението е поместено за пръв път в БСб, г. VIII, 1901, кн. 1, стр. 3—16.

Печата се със следните поправки:

Стр. 45, р. 6: «Свищовский» вм. «Свищовски» (по *ПС*).

Стр. 48, р. 31: «възхищения» вм. «възхищенията» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 49, р. 17: «тесногръдия» вм. «тесногръдния» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 50, р. 3: «поражение» вм. «сражение» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 50, р. 24: «спасителния» вм. «спасителни» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 50, р. 28: «бедата» вм. «победата» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 51, р. 9—10: «в душите си» вм. «в душите» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 51, р. 12: «тя» вм. «тая» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 53, р. 37: «на оня българин» вм. «на българин» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 54, р. 3: «преобладава» вм. «преоблада» (по *БСб* и *ПС*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов съобщава, че тези спомени били «написани за «Българска сбирка» по просба на С. С. Бобчев». Може да се приеме, че те са възникнали през есента на 1900 г. В началото на януари 1901 г. спомените вече са напечатани в *БСб*. През следващата година Вазов ги помества в *ПС*, като съкращава два големи пасажа в началото, отнасящи се до личността на Н. Геров, и прави редица други поправки.

Варианти в *БСб*

Стр. 44, р. 3—21: На 15 юни 1877 год. руските войски преминаха победоносно ~ Князът климна и си влезе в стаята. / *липсва; вместо това е имало следния текст:*

През миналий октомврий изгасна безшумно още един деец по нашето възраждане — Найден Геров.

Той изгасна в преклонна възраст, на 77 години. Няколко топли страници на това също място в октомврийската книжка на Българска сбирка даваха на читателя бежливи сведения за тоя живот, отдаден в голямата си част на служба на отечеството. Найден Геров е от малцината наши честити старци-деятели, които, видели първата просъница на народната свяст от вековен сън, доживяха до днес и видяха всичките конаци, които направи тя с нагли и шеметно бързи скокове, та достигна до днешний си ярък, болезнено интензивен живот.

Бях го видял пръв път в Пловдив на 1868 г., когато следвах в тамошната гимназия. Той беше руски консул. Какво обаяние имаше за нас тая дума: руски консул, и това име — Геров! В унижението на робството това име звучеше на юношеските ни души сладко и чудно, то изглеждаше тъй благородно, като че предопределено да го носи представителя на руския цар. С каква дълбока почет срещахме Герова из Узун-чаршия — и с почет и с гордост — че той е наш, че той е българин, пред чието слово се прекланят пашите, през чиито уста говореше руският цар и у когото смееше да нощува дякон Левски! И дълго ний го изпращахме с възхитени погледи, гледайки с трепетно чувство златните ширити на консулската му фуражка, като се мяркаше измежду червените фесове на уличний врволяк. . .

*

Но личността на Герова стои по-изпъкнала в младежките ми спомени за първите дни на свободата, когато се запознах с него в Свищов, наскоро подир вземането му от русите (18 юний 1877 г.). «Запознах се» не е точен термин: «представих му се». Той тогава беше високопоставено лице и имаше титла: «Негово превъзходителство губернатор на Свищовский санджак». В Свищов найнапред се уреди българско свободно управление. Княз Черкаски, императорский комисар по гражданското устройство на освобождаемата България, една неделя след минуването Дунава от русите, ме назначи при губернатора в Свищов. Аз бях един от първите българи, които образуваха канцелярския персонал там — и първото зърно на българското чиновничество. Бог благослови зърното и цяла България е покрита днес с разкошно бликналата нива на бюджетни храненици.

Честито беше нашето начало!

Но да се върна малко по-назад. Помня добре оня паметен ден, когато се представих на княза Черкаски в Букурещ. Той квартируваше в една проста къща, затънтена в един отдалечен край на румънската столица; представих се с десетина други младежи — всички членове на разтуряний още при обявлението на войната Букурешки комитет. Помня между тях: Стамболова, Олимпия Панов, П. Наботкова, покойний Висковски, П. Енчева. Беше ужасна жега. Князът ни прие на пруста по жилетка и с разгърдена риза. Той беше пълен човек с червендалясто, здраво, хубаво лице, с енергически поглед и нервна реч. Приемът беше студен, даже суров. Ний се явявахме под тежестта на набеда, че сме ненадежден, опасен елемент, някакви си «омладинисти!» — набеда, извършена, както уверяваха, от господина Н. . ., който беше смразен с комитета и стоеше добре пред русите. Черкаски ни обяви, че ни вика да ни проводи, като «преводчици» при разните руски корпуси в България и натъртено ни внуши, че за нашето поведение там ще се следи и, мисля, спомена за Сибир! Изглеждаше, че нас ни считаха едвам ли не за хора, способни да играем предателска роля към освободителните войски!

От всички ни обади се един Стамболов с тия думи:

— Аз не ща да стана чиновник!

Князът го изгледа гневно:

— Добре, вий ще бъдете под надзор!

Па влезна в стаята си. *

Стр. 44, р. 27 — стр. 45, р. 1: минахме Дунава с лодка. Между другарите ми беше и Олимпий Панов, който отиваше да стигне опълченците / минахме Дунава на лодка, заедно със Стояна Петков, възпитаник на руската духовна академия, и Олимпия Панов, който се отказа от служба и отиваше да стигне опълченците, за да постъпи в редовете им *

Стр. 45, р. 3—4: *след* «свободната вода» на Дунава, както казвахме *на нов ред стои:* В Свищов аз и Стоян Петков бяхме първите чиновници на канцеларията, която ние открихме и в която не знаяхме що да правим * р. 5—8: Найден Геров, новоназначеният губернатор на «Свищовский санджак», пристигна след няколко дена и аз с другите съслуживци му се представихме / Геров пристигна след няколко дена и ний му се представихме * р. 11—12: който се не срещаше с никоя руска граматика / в който бяха изхвърлени всичките осем падежа * р. 14: (Г. Др. Цанков беше вицегубернатора)/ — най-горнето беше губернатора * р. 15—20:

Аз имах чест да бъда ∾ нашето начало ! / *Този текст е взет от съкратеното по-късно начало, което беше цитирано; вместо него на съответното място е имало следния текст:* Но тия две крайности се засягаха. Подир тържественото освещаване губернаторството, т. е. първото свободно българско управление (4 юлий 1877 г.) в присъствие на генерала Анучина, помощник на княза Черкаски, и други руси, Геров ме помоли да напиша за букурешкий вестник Стара планина (редактиран от С. С. Бобчев), дописка с описание на тържеството — видите ли, аз бях вече автор на Пряпорец и гусла и на Тъгите на България, следователно предназначен за тая висока чест!* Когато показах Герову за одобрение прозата си, ние внезапно се озовахме на демократическото поле на филологията и писецът се запрепира с губернатора, който му критикуваше някои думи. Помня, че главно се наддумвахме за думата «мечти» («сбъднати мечти»). Той настояваше да я изхвърля, или да я заменя с «надежди» понеже, според него, мечти са неосъществими неща, а ние видим осъществено нашето освобождение. Аз бях на моето си мнение. Намеси се в прението и Марко Балабанов, случайно находящ се там. Той пък предлагаше, за да направим езика си по-понятен и за русите, да пишем: вопрос, да буде, вместо въпрос, да бъде... Г. Балабановото учение упорито отхвърлих, но отстъпих на висшето началство и изоставих «мечти», тъй като от друга страна съвестта ми не беше чиста за православието на последната дума... Уви, аз само подир няколко години можах да чуя из устата на баба Груевица, майка на Бенковски, жива и днес, хубавата българска дума блян, която пръв употребих в стихотворението Раковски и сега победоносно засланя в литературата ни «мечти».

*

Инак Геров имаше извънредно благ и кротък характер, който се четеше и на добрата му физиономия. Филологията обаче продължаваше да нарушава пълната хармония между писеца и губернатора. То се случваше, когато ме накарваха да попреведа някое предписание от руски, на който език ставаше преписката, готвейки ме за повишение... Геров поправяше неуморно правописанието ми и навред думата български заменяше с

* Тая дописка е възпроизведена и в книгата Руско-турската война, 1877 г. от С. С. Бобчева.

български, по копривщенското наречие, и възстановяваше *ы*-то, което аз заменях с *и*. Но намерил беше човекът, който да се откаже от филологическите си догми: аз бях готов да ида на ешафота, но не да приема *ы*-то, анатемосано вече от Дринова! И аз пращах упорито Герову новите преписи, и той пак търпеливо ги покриваше със заличавания и поправки. Ако Геров, фанатически твърд и докрай на правописанието си, не успя да го прокара, то нему се дължат думите: ковчежник, митница, и други административни термини, введени от него първи, както и първият ценен български речник.

*

До средата на августа всичкият персонал на канцеларията се натъкми. Началникът ѝ беше Ценин, млад русин, с благородна душа и сърце, когото всички обичахме. Той беше учител по воденето канцеларските дела, не само нам, но и на губернатора, също новак в това нещо. Вицегубернатор беше Драган Цанков, с луличка на устата и с гостолюбива трапеза в двора. Казначей — покойний Христо Стоянов, по-после председател на касацията; «чиновници особих поручений»: Палаузов и Стоян Петков; Христо Павлов, също руски възпитаник (сегашний председател на касацията) — преводчик. Наша милост изскокнахме до чин регистратор! Не споменувам осталия канцеларски пепелчук. Да, като едно още познато име да спомена и известния приказлив фотограф-патриот, Георгя Данчов. Той беше литографът, но се занимаваше и с фотографското си изкуство и ни вадеше на портрети, черни като абисински расалули... *

Стр. 45, р. 21—22: Ала да мина на предмета си: първите дни на нашата свобода./ Аз се спрях няколко време, покрай Герова, на тия подробности. Но те не са важните в спомените ми за тая епоха: първите дни на нашата свобода, за която Геровата смърт живо ме подсети. *

Стр. 46, р. 4: Практичните / *липсва* * р. 15: дето минаха на лодки / дето на 15 юний минаха на лодки * р. 16—17: под град куршуми / под един град турски крушуми * р. 17: *след* куршуми и гранати *е имало следния текст:* На това място днес стои паметник.* р. 20—21: и на бреговете му / и бреговете му * р. 24—25: по всички/ по всичките * р. 32: по руски / *липсва**

Стр. 47, р. 25: с кръв и сълзи сѐ залян / с кръв и сълзи си залян *

Стр. 48, р. 27—28: под дъжд китки / сред дъжд от китки *

Стр. 49, р. 40: *след* силата на ураган *стои*: който руши и помита всичко * р. 41: *след* непрекъснати триумфи *стои*: на руското оръжие *

Стр. 50, р. 7: причини една паника / се разнесе из Свищов във вид на една паника * р. 11: Тоя слух / Тоя слух, пуснат неизвестно от кого, * р. 13: за да минат по понтонния мост / за да минат отсреща във Влашко по понтонния мост * р. 19: с превързана ръка от раната в боя / с превързана ръка, ранен в боя * р. 21: припкаха в противоположна посока / бягаха в противоположна посока * р. 22—23: за да се опитат да задържат неприятеля / за да ги укрепят и задържат нахълтването на неприятеля * р. 23: А на брега сганта се мачкаше и потискаше / А на брега, дето вече беше и губернаторът, и вицегубернаторът, и всичките чиновници от канцеларията, оставена на съдбата, сганта се мачкаше и потискаше * р. 24: дето солдати с голи саби / Напусто солдати с голи саби * р. 30: слухът е лъжлив / слухът е лъжлив и безосновен * р. 30—31: *след* намалиха уплаха *стои*: и навалицата се зазавръща в града * р. 32: всички умове / всичките умове * р. 36: всички лица / всичките лица * р. 38—39: началникът на канцеларията, млад русин, с благородна душа и сърце / *липсва* *

Стр. 51, р. 19: Научих се за съдбата / Научих се и за съдбата * р. 31: и узна скръбта ми / *липсва* * р. 37—38: на неприятелите на славянството / на неприятеля на славянството *

Стр. 51, р. 38 — стр. 52, р. 1: се носеше глух ропот / се носеше глухо мъмрене * Стр. 52, р. 8—9: Но в несполука някой винаги трябва да се намери крив. . ./*липсва* * р. 15:*след* накривени шапки *стои*: звънтяха подковите на солдашки чизми * р. 18: натиск по улиците / натиск на уличния върволяк * р. 28: *след* «менялни лавки» *в скоби стои поясненията:* сарафски дюкяни; *непосредствено след това е имало следния текст:* За един от тия сарафи, г. Хаджи Л-ов, се разказваше весела история. Попитан от Подгурски за името си, беше се нарекъл от чувство на патриотизъм вместо Хаджи Л-ов: Е р у с а л и м с к и. Оттогава са се изминали двайсет и две години, а той е познат и днес повече с християнското си име, отколкото с турското. Ето един българин, който до гроб няма да забрави живото си участие в Освободителната война. . . *

Стр. 54, р. 3—4: българските псувни замениха руските / българските псувни — руските * р. 4—5: «сайбия» стана «хазяин», «чорбаджия» — «барин» / сайбия — хазяин, господар — барин * р. 11: мляко (малакò) / м а л а к о (молоко) * р. 12:

покрит с паяжина / *липсва* * р. 16: излизаха на разходка на брега / излизаха на брега * р. 19: обядвайки / *липсва* * р. 24: *след* попита сърдито той *е имало следния текст:* като тупна на масата коравия хляб *

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 44, р. 22: аз тръгнах / аз тръгвах *

Стр. 46, р. 13: източен народ / възточен народ * р. 18—19: разказваше за геройската неустрашимост / разказваше чудеса за геройската неустрашимост * р. 26: на главата си / на глава *

Стр. 48, р. 6—7: посрещнат от стохиляден народ / посрещан от стохиляден народ * р. 19: а ти ги трошиш / и ти ги трошиш * р. 26: велики князе и генерали / велики князове и генерали *

Стр. 50, р. 10: малко беше известно / беше малко известно * р. 12: Всичко изгуби глава / Всичко изгуби главата *

Стр. 51, р. 2—3: идеха по моста все нови войски / идяха по моста сè нови полкове, сè нови войски *

Стр. 52, р. 9: някой винаги / *в БСб липсва;* винаги някой *(ПС)* * р. 12: непрестанно се точеше / непрестанно се точеха *

Стр. 54, р. 25: Полиция не позволяет! / Полиция не позволяе! *

Стр. 44. *Княз Черкаски* — В. А. Черкаски (1824 — 1878); по време на Руско-турската война е назначен за завеждащ гражданските дела и възглавява Временното руско управление в България.

Стр. 44. . . .*разтурения букурещки комитет* — става дума за БЦБО (Българско централно благотворително общество), основано на 10 юли 1876 г. и разформировано на 12 април 1877 г., след обявяването на Руско-турската освободителна война.

Стр. 44. *Олимпий Панов* (1852—1887) — участник в национално-революционното движение, член на БРЦК и БЦБО. Покъсно участвува в Руско-турската освободителна война и Сръбско-българската война. Разстрелян е като един от организаторите на въстанието за сваляне на регентството — т. нар. Русенски бунт.

Стр. 46. *Полуимпериал* — руска златна монета от 5 рубли, а след 1897 г. — от 7 р. и 50 коп.

Стр. 46. *Шелте* (диал.) — малък дюшек.

Стр. 46. *На другия ден Свищов бил честит да дочака и импе-*

ратора Александра. . . — император Александър II е посетил Свищов четири пъти: на 16, 20 и 22 юни и на 4 юли 1877 г.; тук става дума за първото му идване в града.

Стр. 47. *«Нине отпущаеши раба твоего, владико»* — израз от евангелието (Евангелие от Лука, глава 2, стих 29).

Стр. 47. *. . .пръснах в летящи листове стихотворението «Царят в Свищов»* — засега не е намерен екземпляр от тези листове; стихотворението е известно от публикацията му в стихосбирката «Избавление», издадена през 1878 г.

Стр. 47. *Лей се, Дунаве славянски ~ що си видял в тия дни»* — при цитирането Вазов е пропуснал третата строфа (вж. т. 1 от настоящото издание, стр. 117—118).

Стр. 48. *В епохите няма ~ а ти ги трошиш!* — при цитирането Вазов е извършил следната промяна: «Те туряха ига, а ти ги трошиш!» вм. «те туряза узи, а ти ги трошиш!»

Стр. 48. *. . .той седеше в колесницата с румънската княгиня* — става дума за румънската княгиня Елизабета, съпруга на румънския княз Карол I (1866—1914).

Стр. 50. *. . .другите несполуки през юли и август* — Вазов има пред вид несполучливите атаки срещу обсадения Плевен на 18 юли и 30—31 август 1877 г.

Стр. 51. *. . .в молдавския манастир при Родопите* — касае се за манастира «Св. Петка Молдавска», разположен при северните поли на Родопите, близо до с. Мулдава (Молдава), Пловдивски окръг. Този манастир се е наричал молдавски според името на най-близкото до него село (вж. Н. С. Стоянов, Манастирът «Св. Петка Молдавска» при северните поли на родопските планини. Пловдив, 1895).

Стр. 52. *Други набеждаха генералите Криденера и Шилдер-Шулднера:* барон Н. П. Криденер (? — 1891), руски генерал, участвувал при превземането на Никопол и в сраженията при Плевен; Н. К. Шилдер (1842—1902), руски генерал, участвувал в сраженията при Плевен.

Стр. 52. *«Менялни лавки»* — малки магазинчета за размяна на пари.

Стр. 52. *Стрелок, Вниз по матушке по Волге, Мадам Анго стирает* — названия на песни, получили широка популярност у нас през първите десетилетия след Освобождението; първите две песни се поместват в редица песнопойки от това време; третата песен не откриваме в песнопойките.

Стр. 52. *. . .новата песен на Петка Славейков «Руский цар е на земята». . .* — става дума за стихотворението на П. Р. Славейков «Вярата и надеждата на българина към Русия», известно още под заглавието «На царя и на Русия». Това стихотворение е написано през пролетта на 1877 г. Наскоро след това Я. Мустаков, един от първите български учители по музика и основатели на хорове, написва музиката към текста и песента придобива широка популярност. Тя е литографирана на отделен лист заедно с песента «Царю, добре дошел» по текст на Ив. Вазов (литографията се намира в Българ. исторически архив при Народната библиотека «Кирил и Методий» в София, ф. 250, а. е. 7.)

Стр. 53. *. . .една ода от г. А. Франгя. . .* — Антон Франгя (1856—1917) — книжовник, учил в Цариград, в Галатсарайския лицей, и следвал право в Париж; след Освобождението бил административен служител. Произведението на А. Франгя, за което става дума тук, е известно под заглавие «Освобождението на България». Вазов, изглежда, е цитирал неговото начало по памет и поради това неточно. Според оригинала съответните стихове гласят:

В хиляда и осемстотин
и седемдесет и седем
се освободи от турците
българския народ беден.

Стр. 53. *. . .най-напред в Богота, после в Бяла, после в Горни Студен* — селища, където се е намирала главната квартира на руския император по време на обсадата на Плевен: Бохот — село в Плевенски окръг; Бяла — град в Русенски окръг; Горна Студена — село във Великотърновски окръг.

Стр. 54. *Ваше благородие, турки не кабулят теслимятса* (смесване на руски и турски език) — Ваше благородие, турците не се съгласяват да се предадат.

Стр. 54. *Барин* (рус.) — господар.

Стр. 54. *Баран* (рус.) — овен.

ЗВЕЗДАТА

(Стр. 55)

Разказът е публикуван първоначално в *М*, г. VII, бр. 1075 от 29 декември 1901 г. с подпис: Х. Х.

Печата се със следните поправки:

Стр. 55, р. 20: «знаменити и славни» вм. «знаменити славни» (по *М* и *ПС*).

Стр. 56, р. 12: «разговарят» вм. «разправят» (по *М* и *ПС*).

Във връзка с това свое произведение Вазов обяснява на проф. Шишманов, че то е напечатано по случай Рождество Христово, и му обръща внимание върху настроението в разказа.

Липсват данни за точна датировка. Може да се предполага, че разказът е написан наскоро преди да бъде публикуван—най-вероятно през месец декември 1901 г. През следващата година той е поместен в *ПС* с известни поправки.

Варианти в *М*

Стр. 55, р. 2: Източна легенда / Възточна легенда * р. 3: зад широките месопотамски равнини / над широките равнини * р. 11—12: по високото небе / по високо небе * р. 21: человеци вещи / человеци мъдри и вещи * р. 25: да отгатне / да отгадае * р. 26—27: И си рекоха един на други: / И тримата учени влъхви си рекоха един на други: * р. 28: пророчески книги / предвещателни книги * р. 30: И завзеха се с велико усърдие / И тримата учени влъхви се завзеха с велико усърдие * р. 31: написана на зайчи кожи и папируси / написана на кожените листи и папируси *

Стр. 56, р. 4: *след* третята нощ *е имало следния текст:* щом зората се подаваше, румена и огнена, от изток на месопотамската равнина * р. 15: Велики царе / Велики и силни царе * р. 19: при благословения Нил / на благословения Нил * р. 22: над всички / над всичките * р. 24: и от Македонския Александра / и от славния Александра * р. 26: до изворите / до тайствените извори * р. 38: със замаха на сабята си / със замаха на меча си *

Стр. 57, р. 8: *след* тия белези *стои:* в които се криеше името на новороденият завоевател *

Стр. 55. *Халдея* — древна област в Южна Месопотамия, на брега на Персийския залив (на територията на днешния Ирак).

Стр. 56. . . .*по-велик от великия Сезостриса* — под името Сезострис са известни двама царе от второто египетско царство: Сете I (около 1445—1394 г. пр. н. е.) и Рамзес II (1393—1328 г. пр. н. е.).

Стр. 56. *Тива* — старогръцко название на древноегипетския град Васт, известен от средата на третото хилядолетие пр. н. е.; градът бил разположен на двата бряга на р. Нил; разрушен е през 88 г. пр. н. е.

Стр. 56. . . .*всесилния Кира* — Кир Стари (? — 529/530 г. пр. н. е.), древноперсийски цар, основател на династията Ахемениди; през 540 г. пр. н. е. покорил част от Индия и някои гръцки колонии в Мала Азия, а през 538 г. пр. н. е. превзел Вавилон.

Стр. 57. . . .*тримата белобради влъхви* — според християнската легенда тримата маги Каспар, Мелхиор и Валтазар, водени от една звезда, отишли да се поклонят на новороденият Исус Христос във Витлеем.

Стр. 57. *Ливан* (гр.) — благовонна смола; тамян.

Стр. 57. *Смирна* (гр.) — растително благовонно вещество.

ЕДИН КЪТ НА ПОКОЙ И ЗАБРАВА

(Стр. 58)

Разказът е поместен първоначално в *М*, г. III, бр. 385 от 11 май 1897 г. с подзаглавие «Навиждание на Орландовските гробища» и подпис под текста: Х. Х.

В разговор с проф. Ив. Шишманов Вазов отбелязва, че произведението е резултат от «едно посещение на гробищата». Засега не е възможно да се установи с положителност нито кога е било направено посещението, нито кога е написан самият разказ. Ясно е, че това не е могло да бъде по-рано от 6 юли 1895 г. (датата на убийството на Ст. Стамболов, за чийто гроб става дума в разказа) и по-късно от 11 май 1897 г., когато е публикуван разказът. Ако авторската дата под текста «1895» се приеме за достоверна, с най-големи основания може да се предположи, че творбата е възникнала през есента на 1895 г.

Варианти в *М*

Стр. 58, р. 5: заповяда на возача / заповяда на пайтонджията * р. 15: борби и страдания / борба и страдания * р. 16: царуваше / царува * р. 18: други богати / други пишни * р. 23—24: близки нам или известни нам лица / лица, близки нам или известни нам * р. 25—26: от всеки един куностас / от всеки един купостен *

Стр. 59, р. 9: зли чувства / мятежни чувства *

Стр. 60, р. 17: правеше / *липсва* * р. 28: от свиреп пристав / *липсва* *

Стр. 61, р. 10: 1895 / *липсва* *

Стр. 58, р. 10—11: обърнат с всичкия си корпус право към столицата / обърнат с всичкия си корпус към столицата (*М*); обърнат право с всичкия си корпус към столицата (*ПС*) *

Стр. 59, р. 19: текоха изобилно / текоха обилно *

Стр. 60, р. 4—5: случайно попаднала / фатално попаднала *

Стр. 59. . . .*бедния Белчев* — Христо Белчев (1856 — 1891), политически деец, министър на финансите от 2 ноември 1890 г. до 15 март 1891 г., когато бива убит по погрешка вместо министър-председателя Ст. Стамболов.

Стр. 59. . . .*гробовете на Константина Попов, Александра Карагюлев, Тома Георгиев и Светослава Миларов* — осъдени на 7 юли 1892 г. на смърт чрез обесване по делото за убийството на Христо Белчев и обесени в Черната джамия; известни като русофили, които са се борили срещу политиката на Ст. Стамболов и срещу Фердинанд.

Стр. 60. *Александър Тюфекчиев* — очевидно става дума за Димитър (Денчо) Тюфекчиев, арестуван от полицията вместо своя по-голям брат Наум Тюфекчиев. Вследствие на мъченията в полицията Д. Тюфекчиев се разболял и на 6 септември 1891 г. починал (вж. «Делото на Илия Луканов, Тодор Тотев и Георги Цукев по обвинението им в измъчване и горене Денчо Тюфекчиев». София, 1896, стр. 114, 129).

В ГРАДИНАТА НА МУЗИТЕ

(Стр. 62)

Произведението е публикувано за пръв път в *М*, г. VII, бр. 1028 от 29 септ. 1901 г., със заглавие «Цветущият период на българската литература» и подпис: Х. Х.

Вазов определя това свое произведение като «хумореска». «Изображавам — заявява той на проф. Ив. Шишманов — печалното състояние на българския книжен пазар.»

Времето на написването на разказа не може с точност да се определи. Когато през лятото на 1902 г. Вазов го включва в *ПС*, той поставя дата под текста «1900 г.», при все че произведението е напечатано за пръв път едва през септември 1901 г.

При поместването на разказа в *ПС* Вазов е направил известни поправки в текста, някои от които твърде съществени: променил е заглавието, преработил е края на разказа и пр.

Стр. 62, р. 3: Фъртуната навън / Навън фъртуната * р. 5—6: правеха да клима пламъкът / правеха да клима на една страна пламъкът * р. 6: със счупена / със счупената * р. 13: из отзевките / от отзевките * р. 21: ще бъде напечатано / ще бъде напечатен *

Стр. 63, р. 3: ще го занеса / да го занеса * р. 6—8: Истина, той ми е обещал ~ пари ми трябват. . . / *липсва* * р. 12: все пак имат / сè имат * р. 30—31: *след* вдъхновението се не продава *е имало следния текст:* Но аз ми е съвестно, как да река. . . *

Стр. 64, р. 9—11: да ви дам Некрасовите съчинения, които ви бях обещал, за да прекарате ваканцията?. . . / да ви заема Некрасовите съчинения. За да употребите ваканцията си в прочит на хубави книги за самоусъвършенствуване?. . . * р. 11—12: Аз с удоволствие ви ги подарявам; още не съм ги разрязал, от много работа. / Аз с удоволствие ви подарявам томовете на Некрасова, които още не съм разрязал, от много работа. * р. 28: Вечерта редакторът / Сутринта редакторът *

Стр. 65, р. 13—15: *вместо пасажа* Па приближи окачените дрехи, простря ръка към тях, ~ да си купи нови панталони. . . *разказът има следния завършък:*

Па приближи окачените дрехи, свали едни панталони, уви ги в един вестник и ги изпрати по слугинята си.

После седна при масата и продължи коригирането на новата книжка на М е с е ч н и к. *

Стр. 65, р. 16: 1900 / *липсва* *

ДЪЩЕРЯТА НА ПИЛАТА

(Стр. 66)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. IX, 1902, кн. 4, стр. 209—213.

Печата се със следните поправки:

Стр. 66, р. 16: «да прегледат» вм. «да гледат» (по *БСб*).

Стр. 69, р. 21: «погледа си» вм. «погледа» (по *БСб* и *ПС*).

За този свой разказ Вазов отбелязва пред проф. Ив. Шишманов само следното: «Написано пред един Великден.»

Точната авторска дата под текста — 21 април 1902 г. — ни улеснява при определянето на времето, когато възниква творбата. На тази дата произведението е било окончателно завършено и

изпратено за обнародване. Същия ден Вазов пише на редактора на *БСб* С. С. Бобчев: «Не се съмнявам, че си получил ръкописа ми, що ти пратих днес.»

Само няколко месеца след като разказът е публикуван в *БСб*, Вазов го включва в *ПС*, като и в този случай внася известни поправки в текста.

Варианти в *БСб*

Стр. 66, р. 3: Клавдий Рикс / Клавдиус Рикс * р. 6—7: от зла болест / от зла болезн * р. 9: обвита в / обвита с * р. 10: *след* атлазен покрив *стои:* и носена от слуги * р. 11—12: що го заобикаляха / които го забикаляха * р. 18: оставаха немощни / остаяха безсилни *

Стр. 67, р. 1: Но странникът / Но непознатият пътник * р. 20: своите вцепенени членове / своите вкоченясали членове * р. 32: с една помисъл / с една дума *

Стр. 68, р. 3: Но нейните молби / Но нейните горещи молби * р. 11: на четвъртия ден / на третия ден * р. 11—12: като мина на север от Йосафатовата долина / като премина Йосафатовата долина * р. 23—24: и попита центуриона / и го попита * р. 26—27: отговори той / отговори центурионът * р. 27: щерка Пилатова / дъщеря на Пилата *

Стр. 69, р. 3: висеше по един човек / висеше прикован по един човек * р. 4: разтикаха тълпата, която / разтикаха множеството, което * р. 8—9: *след* със счепкани от скръб и отчаяние ръце *стои:* плачайки с глас * р. 18: от благост и кротост / от благост, кротост и всепрощение * р. 19: *след* плачущата му майка *стои:* легнала под него * р. 24—25: *след* очите на римлянката *стои:* на които светяха сълзи *

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 66, р. 12: красив венец / красен венец *

Стр. 67, р. 25—26: заедно с това / и заедно с това * р. 33: Нашите богове / Но нашите богове *

Стр. 68, р. 1: беше свързано / беше съпряжено * р. 5: страдаща жена / страждуща жена *

Стр. 66. . . .*щерка на Понтийски Пилата* — Пилат Понтийски, управител от 26 до 36 г. от н. е. на Палестина като част от

римската провинция Сирия; управлението му се отличавало с терор и жестокост.

Стр. 68. . . .*преди еврейската пасха* — главен еврейски религиозен празник; празнува се през пролетта, между 4 април и 8 май.

ИЗПЪДЕНИЯТ МАРШ

(Стр. 71)

Произведението е напечатано за пръв път в *БСб*, г. VII, 1900, кн. 1, стр. 3—11 със заглавие «Махната от програмата!»

Печата се със следните поправки:

Стр. 72, р. 14: «освободената» вм. «освободена» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 72, р. 25—26: възстановяват се по *БСб* думите «не можеше да изличи историята, тя».

Стр. 73, р. 30: «не можеше» вм. «не може» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 76, р. 9: «не можехме» вм. «не можахме» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 77, р. 13: «вълнение» вм. «вълнението» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 78, р. 28: «и на публиката» вм. «и публиката» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 79, р. 26: «да ви ненавидим» вм. «да ви не видим» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 79, р. 31: възстановява се по *БСб* изразът «Вие видяхте това тая вечер. . .»

Стр. 79, р. 44: «1899» вм. «1890» (по смисъл).

В разговор с проф. Ив. Шишманов Вазов изтъква, че тези спомени са напълно достоверни. «Всичко е пълна истина» — подчертава той.

По всичко личи, че спомените са били написани специално за *БСб* в края на 1899 г. Поради техническа грешка при първата публикация (неясно отпечатване на последната цифра) авторската дата под текста е предадена неправилно — трябва да се чете «19 декември 1899», а не «19 декември 1890»; тук тази грешка се поправя.

При повторното публикуване на творбата в *ПС* Вазов внася доста поправки: променя заглавието, съкращава някои изрази, други допълва, уточнява или заменя. Във връзка с последната публикация в *С* Вазов извършва някои стилни поправки.

Варианти в *БСб*

Стр. 71, р. 5: *след* едно неприятно нещо! *е имало следния текст:* Погледнахме го зачудени * р. 19: една дебела черта със син молив / една дебела черта с мастило *

Стр. 72, р. 27: което в случая / което в тоя случай * р. 32—33: и Екзархията няма да изпрати представител / и Екзархията нищо не желае да направи *

Стр. 73, р. 8—9: отличени със златни жетони на гърдите, минаваха, поздравявани с почит и умиление / отличени със златни, забодени на гърдите на сюртуците, знакове-жетони, минуваха, срещани, поздравлявани и гледани с почет и умиление* р. 10: шествия до Днепър / процесия до Днепър * р. 11: светият княз Владимир / свети княз Владимир * р. 13—14: на топове и камбани / на топове и на камбани *

Стр. 74, р. 11: в интелигентните среди / в интелигентните слоеве * р. 12: Охлаждението беше / Охлаждението към България беше * р. 13: съвестта на / съвестите на * р. 13—14: България беше / тя беше * р. 19: знаменитият Славянски щеше да пее / знаменитият Славянски с капелата си щеше да пее * р. 22: всичките й жици / всичките й фибри * р. 23—24: на братство, на взаимност / на братство, на солидарност * р. 26: нашето слисване / нашето изумление * р. 36: Бедният наш Кривцов беше засрамен / Бедният Кривцов беше сконфузен *

Стр. 75, р. 1—2: *към текста* да ни дава всякакво съдействие тук *е имало под линия следното допълнение:* «Не малко услуги направи на нашата депутация г. Ангел Тодоров, тогаз студент на Юридическия факултет в Киев, сега адвокат в Русе, комуто имаше много да се благодари за упътване и настаняване депутацията*

Стр. 77, р. 6—7: а след това почивка — и нов славянски химн / а след нова почивка — нов славянски химн* р. 34: Шумит Марица / Шуми Марица! * р. 36—37: Завикаха чехите и руските офицери / Завикаха руските офицери * р. 41: българският марш / маршът български *

Стр. 78, р. 8—9: въз блудкаво-игрив / на блудкаво-игрив *

Стр. 79, р. 35: махнатата из програмата / махнатата из програмата й *

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 73, р. 31: които те изпитваха / които тя изпитваше *

Стр. 74, р. 2: при отношението им / при отношенията им * р. 20: на всичките / на всички *

Стр. 75, р. 4: поздравявайки ни / поздравяйки ни * р. 21 — 22: докато се върна / докат се върна * р. 40: махването на «Шуми Марица» / махването «Шуми Марица» *

Стр. 76, р. 19: да влезем / да влезнем * р. 23: Едва / Едвам * р. 34—35: бе довел / беше довел *

Стр. 77, р. 12—13: останалите гости / осталите гости * р. 26: със своя тънък и писклив глас / със своя тънък, писклив глас * р. 38: Шумит Марица! / Шуми Марица! *

Стр. 79, р. 16—17: когато водех българска дружина / когато водех българската дружина *

Стр. 71. . . .*капелата на Славянски* — Д. А. Славянски (1836 — ?), руски народен певец, изпълнявал предимно руски и славянски песни; в края на 60-те години предприема заедно със създадения от него хор турне из Европа, което преминава с голям успех; през 1897 г. гастролира в България.

Стр. 71. *«Боже царя храни»* — официален химн на царска Русия по текст на В. А. Жуковски и музика на А. Ф. Львов, създаден през 1833 г. по поръчение на руския император Нникола I.

Стр. 71. *«Шуми Марица»* — популярна песен, изпълнявала ролята на български национален химн от 1886 г. до 9 септ. 1944 г.; текстът на първата редакция е написан от Н. Живков през 1876 г., а мелодията е заимствувана от популярната на времето немска песен «Wenn die Soldaten durch die Strasse marschieren».

Стр. 72. *Дядо Цанков* — става дума за Драган Цанков (1828 — 1911), обществен и политически деец както преди, така и след Освобождението.

Стр. 72. *Бяха още: г. г. М. Маджаров, С. Бобчев, А. Люцканов, Светослав Миларов*: *М. Маджаров* (1854—1944), политически и обществен деец, публицист, известен като русофил; след превратата през 1886 г. емигрира в Цариград и после в Русия; *С. Бобчев* (1853—1940), публицист, обществен и политически деец, известен със славянофилските си възгледи; *А. Люцканов* (1855—1922), общественик и политически деец, един от основателите на Прогресивно-либералната партия; *Светослав Миларов* (1850—1892), писател и публицист, известен с русофилските си възгледи; по време на режима на Стамболов бил емигрант в Цариград и по късно в Русия.

Стр. 73. *Одеското българско настоятелство* — обществена

благотворителна организация на българските емигранти в Одеса, основана през 1854 г.; нейни основатели и ръководители са Н. Хр. Палаузов и Н. М. Тошков; дейността на тази организация допринася за поддържане и укрепване на българо-руските културни връзки.

Стр. 74. . . . *имайки в редовете си митрополита Михаила, генерала Грулча и Пашича:* митрополит Михаил (1826—1898), белградски митрополит и професор по богословие, завършил Киевската духовна академия; Сава Груич (1840—1913), сръбски политически и военен деец; бил неколкократно министър на войната и дипломатически представител в Атина, Петербург и Цариград; Н. Пашич (1846—1924), сръбски политически деец; министър-председател през 1891 — 1892 и 1921 — 1922; пълномощен министър в Петербург през 1893 — 1894 г.

Стр. 74. *Славянското благотворително общество в Одеса* — с цел да се укрепи и засили руското политическо и културно влияние сред славяните от Балканския полуостров през 1858 г. в Москва е основан Славянски благотворителен комитет; по-късно се създават негови клонове в Петербург (1868 г.), Киев (1869 г.) и Одеса (1870 г.); през 1877 г. организацията е преименувана Славянско благотворително общество.

Стр. 76. . . . *внука на Менелика*—Менелик II (1844—1913), император на Етиопия от 1889 г. до края на живота си.

В ЕЛЕКТРИЧЕСКИЯ ТРАМВАЙ

(Стр. 80)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. VIII, 1901, кн. 3, стр. 153—160, с подзаглавие: Шарка.

Печата се със следните поправки:

Стр. 84, р. 10: «оная» вм. «оня» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 85, р. 2: «той» вм. «тоя» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 86, р. 15—16: «церемониите и етикета» вм. «при чинене етикет» (по *БСб*).

Стр. 87, р. 13: «отговаря» вм. «отговори» (по *БСб*).

Стр. 88, р. 21: «се оказва» вм. «се оказа» (по *БСб* и *ПС*).

Описаните в това произведение случки и разговори по всяка вероятност са «снети от натура», но не от позициите на безпристрастния наблюдател, а през погледа на хумориста Вазов. По-

ради това в разговор с проф. Ив. Шишманов авторът определя тази своя творба като «хумореска».

Под текста на разказа има авторска дата «7 февруари 1901 г.», която трябва да се приеме за достоверна. Един месец по-късно произведението е напечатано в *БСб*. През следващата година то е поместено в *ПС* със значителни промени в текста.

Варианти в *БСб*

Стр. 80, р. 2 — стр. 81, р. 3: Nil admirari! — На нищо не се чуди! ∽ Кога ще се умори?. . . Чудно, дори страшно! / *целият пасаж липсва; вместо него тук е имало следното изречение:* Как е права пословицата: всяко чудо за три дни! *

Стр. 81, р. 11—12: се трупаха около / се сбираха около * р. 23: вредих се и аз / дойде ред и мене * р. 29: в ръцете си / на ръцете си * р. 31: който / *липсва* *

Стр. 82, р. 8: в живота ни / *липсва* * р. 14:) (тъй го чух от селяни) / *липсва* * р. 14—16: екскурзия вместо излет ∽ записаха и заказваха: / *липсва* * р. 17—21: ние неразбрано изхвърляме ∽ вместо луча, меря. . . / *липсва* * р. 22: И стотина такива. . . / И хиляди такива. . . * р. 24—26: виждам в джамлъка на руския чаен магазин куклата на миловидната Лотиева Madame Chrysantème / виждам в джамлъка на руския чаен магазин миловидната Madame Chrysantème * р. 31—32: Мигар той употреби множествено число заради кученцето ми, що влезе с мене! / *липсва* * р. 36: хвърлям цигарото / хвърлям папироската *

Стр. 83, р. 7: трамваен / *липсва* * р. 17: По конституцията никой / По конституцията, например, никой *

Стр. 84, р. 21: се обърна / обърна се *

Стр. 85, р. 15—16: на заник слънце / *липсва* * р. 17—18: Когато стигнахме / Когато стигаме * р. 32: една дърта, дундеста / една дърта дебела * р. 34: кръглолика девойка / пълнолика девойка * р. 35: морава / *липсва* * р. 36: завързана под брадата ѝ, с черни ръкавици / завързана под брадата, и с черни ръкавици *

Стр. 86, р. 4: Рисувалното училище / рисувално училище * р. 34: Настана пак мълчание / Настава пак мълчание * р. 37: че го притиска / че го стеснява * р. 41: — не го познавам — / *липсва* *

Стр. 87, р. 36: Пак в Търговска улица / Пак из Търговска улица * р. 37—38: Блесналият Александровски площад загъм-

жал от вечерния върволяк. / Дюкяни, бакалници, берберници, книжарници, сарафчийници, кафенета, модни магазини, хотели бягат от двете страни и ние се озоваваме на блесналия Александровски площад, загъмжал от вечерния върволяк. *

Стр. 88, р. 7: подава му една / подава една * р. 20—21: с книгите под мишницата / с книгите под мишница * р. 32: Позволява ми / като ми позволява * р. 40: беседата ми с приятеля / беседата ми с колегът * р. 41: Трамвайт спира / Трамваят скоро спира *

Стр. 89, р. 4: улицата към Перловец / улицата на юг *

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 84, р. 14: там се лута / тамо се лута * р. 31: да се заповяда / да заповяда *

Стр. 84, р. 39 — стр. 85, р. 1: да си запалите свещта / да си запалите свещта си *

Стр. 85, р. 9: не си познават / си не познават *

Стр. 86, р. 24—25: смазването от лавината / помазването от лавината * р. 36—37: от Петраки / от Петракя *

Стр. 87, р. 8: запушва цигара / запушва цигарка * р. 27: разправя за уплахата си / разправя за уплаха си *

Стр. 80. . . .*подвиг въз подвиг, Пелион въз Осса*. . . — *Пелион* (сега Плесиди), гориста планина в Гърция, разположена близо до беломорското крайбрежие; *Осса* (сега Кисаро), планински масив в континентална Гърция, разположен също близо до Бяло море; според легендата, когато титаните поискали да завладеят престола на Зевс, те натрупали Пелион върху Осса, за да се изкачат по-високо.

Стр. 80. . . .*повторението на вавилонската кула*. . . — според библейската легенда след потопа синовете на Ной решили да издигнат във Вавилон, най-големия град на древна Месопотамия, кула висока до небето; разгневен от дързостта им, бог объркал езиците на строителите и те се пръснали по света, без да довършат строежа.

Стр. 81. *Търговска улица* — в миналото една от централните улици в София; намирала се е по правата линия между новия фонтан пред градската баня и тогавашния дворец.

Стр. 82. *Александровския площад* — сега площад «Девети септември» в столицата.

Стр. 82. *Ресевьор* (фр.) — кондуктор в трамвай, автобус и др.; приемател, получател.

Стр. 84. *Булевард «Мария Луиза»* — днес булевард «Георги Димитров» в София.

Стр. 85. . . .*а вие живеете при животните*. . . — подразбира се близо до зоологическата градина в София (вж. тук, стр. 138).

Стр. 85. . . .*аз живея при Държавната печатница*. . . — създадена още в първите години след Освобождението (открита официално на 25 януари 1881 г.), Държавната печатница първоначално се е помещавала в Биюкджамия — днешната сграда на Археологическия музей в София.

Стр. 85. *Шарения мост* — старо название на сегашния «Лъвов мост» в столицата; наричан така, тъй като е бил боядисан на жълти и червени ивици.

Стр. 85. . . *à la император Вилхелм* — става дума за германския император Вилхелм II (1859—1941), който управлявал в периода 1888—1918 г.

Стр. 88. *Календарче «Вардар» с образа на Крали Марка* — от 1897 г. до 1935 г. в София са издавани многобройни календарчета под названието «Вардар», съдържащи статистически сведения, мъдри съвети, разкази, стихотворения и пр.

Стр. 88. . . .*ръкопис от деветстотин и девет листа, в който е описал превземането на Гюмюрджина от русите, в което събитие и той играл роля*. . . — Гюмюрджина не е превземана от руските войски: на 29 януари 1878 г. турците напускат града, но русите го отминават и на 7 февруари 1878 г. влизат в Димотика (очевидно, в случая Вазов иронизира своя герой).

Стр. 88. *Черната джамия* — известна в миналото турска джамия в София, наричана още Имарет джамия или Кара джамия, построена през XVI в. по времето на турския султан Селим I; след Освобождението медресето пред джамията е използувано за затвор, където са се изпълнявали смъртни присъди; намирала се е на мястото на сегашната църква «Св. Седмочисленици», до ъгъла на улиците «Граф Игнатиев» и «Шести септември».

Стр. 89. *Фердинандов булевард* — старото название на сегашния булевард «Толбухин» в София.

УРОК

(Стр. 90)

Разказът е напечатан за пръв път в *ПС*, стр. 93—96; почти едновременно той е обнародван и в *БСб*, г. IX, 1902, кн. 7, стр. 417—419.

По думите на Вазов в този разказ са предадени «впечатления от едно пътуване до Княжево». Не е ясно кога се е състояло това пътуване, нито пък кога точно е бил написан разказът. Авторската дата под текста «1902 г.» и обстоятелството, че произведението не е било публикувано първоначално в периодичния печат, ни навеждат на мисълта, че то е възникнало през пролетта на 1902 г., когато Вазов подготвя сборника разкази *ПС* (не по-късно от края на месец юни, когато ръкописът е предаден за печат).

Варианти в *ПС*, *БЗ*

Стр. 91, р. 16: летни колиби / летни колибки (*ПС*); *в БСб както в текста* *

Стр. 92, р. 12—13: съгледах едната му буза нервно-нервно че мръдна / съгледах едната му буза нервно че мръдна * р. 14: той вече гледаше настрана / *в ПС както в текста; в БСб липсва* вече *

ВОЙНА ВЪЗ ЕДИН ОДЪР

(Стр. 93)

Разказът е напечатан първоначално в *М*, г. V, бр. 730 от 11 септември 1899 г. под наслов «Сръбско-българската война (Едно от летните театрални забавления на булевар «Кн. Мария Луиза»)» и с подпис: Х.

Печата се със следните поправки:

Стр. 93, р. 20: «мястото» вм. «място» (по *М*).

Стр. 94, р. 5: «заповядва» вм. «заповяда» (по смисъл).

Стр. 94, р. 16: «голи» вм. «големи» (по *М* и *ПС*).

За този свой разказ Вазов отбелязва: «Хумореска. Представлението на «Сръбско-българската война»на сцената на един уличен театър (ул. «М. Луиза»)». От неговите думи се вижда, че в основата на творбата лежи действителен факт.

По всяка вероятност произведението е създадено през 1899 г. Може да се очаква, че то е било написано малко преди обнародването си — в края на месец август или в началото на септември. Както е известно, по това време Вазов е редовен сътрудник на *М* — срещу 100 лева месечен хонорар той е поел задължението всяка събота да предоставя на редакцията по един подлистник.

Две години по-късно разказът бива напечатан с променено заглавие в *ПС*, като Вазов се е възползувал от случая да направи редица поправки в текста, някои от които твърде важни.

Варианти в *М*

Стр. 93, р. 3—4: по театралните разгласи, разлепени по улиците / по афишите на театъра * р. 12: съблазнителна обява / съблазнителна афиша * р. 14: тръгнах към булевард «Мария Луиза» / тръгнах към булевара * р. 18: при входа на летния театър / при входа на театра * р. 18—19: Пълно. / Пълна. * р. 19: Все еснаф хора, македонци, деца, евреи. / *липсва* * р. 19—20: Едвам си намерих мястото на първия чин. / Зех си мястото на първия чин, до самия оркестър. * р. 22—23: Дъното на сцената е декорирано с планински видове / Сцената е декорирана с планински пейзажи * р. 27—28: прилични на първообразите си / прилични на прототиповете си * р. 28: износени униформи / скъсани униформи * р. 31: някаква военна шапка / някаква шапка *

Стр. 94, р. 1: прилична на калугерска скуфа / *липсва* * р. 2: една червена кръпка / една червена ямà * р. 3: *след* трябва да се счита за кавалерийска *е имало следния текст:* Той носи кокетско брадле — бамтелче. * р. 7—8: Ръкопляскания. / Завесата се спуща. Гръмливи ръкопляскания. * р. 9: Из кулисите се появи / Из кулиса се появи * р. 19—21: Друг с висока, рунтава кожена шапка, с дъно от бял плат, каквато носят кавказците. / Другият с висока, цилиндрическа кожена шапка, каквато носят кавказците. * р. 24: сръбският главнокомандуващ / сръбски полководец * р. 32: останалите двама души / двамата души * р. 32—33: отстъпва в безредица / отстъпват в безредица * р. 34—35: ръкопляска на гиганта-шоп / ръкоплещи на гигантът *

Стр. 95, р. 20: древните войски / древните армии * р. 24: с високо перо на глава / със златния ширит * р. 25: поваля българските майори / поваля българския майор * р. 30: хваща го за нозете / хваща го за рамото * р. 32: майорите се кланят / майорът се кланя *

Стр. 96, р. 3—4: Оздравял дяволът! . . . / *липсва* * р. 6: трупове около него / трупове падат около него * р. 16: Войната

е свършена / *липсва* * р. 18: скитнишка трупа / амбулантна трупа * р. 23—24: със заповед да се върнем назад / със заповедта да се върнем назад * р. 24: когато италианската трупа / когато трупата * р. 26: Песнята се заглуши / Песнята на трупата се заглуши * р. 30: След десетина минути / След един четвърт * р. 31: в костюм от XVII век / в костюм от XVÎ век * р. 31: с умилителни махания / с трогателни махания * р. 33—34: възклицания / възклицание *

Стр. 93. . . .*героите на войната: княз Александър, крал Милан, Кевенхюлер; майор Гуджев, майор Попов, майор Николаев: Кевенхюлер* — австрийски посланик в Белград по време на Сръбско-българската война; *майор Гуджев* — А. Гуджев (1851—1895), български офицер, завършил военно училище в Русия и служил в руската армия; през Сръбско-българската война му било възложено да командува Западния корпус — един от четирите отряда, на които била разделена българската армия; *майор Попов* — Хр. Г. Попов (1858—?), един от първите българи, получили офицерско звание след Освобождението (завършил военното училище в София през 1879 г.); по време на Сръбско-българската война се отличил в сраженията при Гургулят и Пирот; *майор Николаев* — Д. Николаев (1852—1925), български офицер, завършил Одеското пехотно училище, след което служил в руската армия; по време на Сръбско-българската война е командувал Източнорумелийската войска.

Стр. 93. . . .*сръбският герой Катанич* — майор Михайло Катанич (1840—1887), отличил се със своя героизъм в сражението на Нишков връх: тежко ранен, той спасява знамето на XI сръбски полк.

Стр. 93. *Бендерева нямаше. . .* — А. Т. Бендерев (1859—1946), български офицер, завършил след Освобождението военно училище в София и академията на генералния щаб в Русия; участвувал в Сръбско-българската война като командир на дясното крило на българската армия при Сливница; по-късно взел участие в детронацията на княз Александър Батенберг.

Стр. 93. *Булевард «Мария Луиза»* — вж. тук, стр. 461.

Стр. 96. . . .*късове от прелестната Gran Via* — испанска сатирична оперета, представяна у нас за пръв път през 1897 г. в театър «Люксембург» от италианската трупа на Мисси ла Бруна.

Стр. 96. . . .*нещо от операта «Троваторе»* — касае се за операта на Джузепе Верди «Трубадур» (на италиански «Trovatore»), също включена в репертоара на трупата на Мисси ла Бруна.

ПОД ЕСЕННИТЕ ЛЪЧИ

(Стр. 97)

Разказът е публикуван за пръв път в *М*, г. V, бр. 738 от 2 октомври 1899 г., с подзаглавие «Политическа екскурзия» и подпис под текста: Х.

Печата се със следните поправки:

Стр. 98, р. 14: «настрояваше» вм. «настървяваше» (по *М*).

Стр. 98, р. 16: «върховната» вм. «духовната» (по *М*).

Стр. 98, р. 27: «едната» вм. «една» (по *М*).

Стр. 99, р. 16: «тъпан» вм. «тъпани» (по *М*).

Стр. 99, р. 17: «Трябваше» вм. «Трябва» (по *М*).

Стр. 99, р. 37: «въз неговата» вм. «в неговата» (по *М*).

Стр. 100, р. 23—24: възстановява се по *М* изразът «историята го пише тъй».

Стр. 100, р. 31: «тъпана» вм. «тъпан» (по *М*).

Във връзка с този свой разказ Вазов заявява на проф. Ив. Шишманов: «Есенно настроение при една разходка в Княжево.» И тутакси добавя: «Много съм скитал аз, бей!»

Под текста на разказа има авторска дата «30 септември 1899 г.» В достоверността на тази дата нямаме основания да се съмняваме. Само два дена по-късно разказът е напечатан в *М*. След това Вазов го включва в *ПС*, като премахва подзаглавието «Политическа екскурзия» и внася известни промени в текста.

Варианти в *М*

Стр. 97, р. 8: всички столичани в града / всички столичани в столицата * р. 11—12: топлина тиха, пролетна / топлина тиха, прохладна, пролетна * р. 21: на чиновете / на столовете * р. 22: ми оживяха на ума / оживяха на ума * р. 26: *след* софийската великолепна есен *е имало следния текст:* Даже инжинерина г. Н., чието мургаво мечтателно лице бях привикнал всеки ден да срещам по тая гола равнина, не се вестяваше.*

Стр. 98, р. 1—2: в меката тревица / въз меката тревица * р. 7: вишове / *липсва* * р. 12—13: окръжаваха, като че криеха / окръжаваха и като че криеха * р. 15: си хвърляше булото / хвърляше булото си * р. 17: та с вяра да одухотворявам / чрез вяра да одухотворявам * р. 27: две жени / две дами * р. 27—28: по-малко възрастна и хубавка / по-малко възрастна, пълничка и хубавка *

р. 28: *след* по-малко възрастна и хубавка *е имало следния текст:* Може да кажете, че й правя комплимент — не: дамите не четат у нас вестници — и добре правят! *

Стр. 99, р. 3: със стъкла в ръцете / с бутилки в ръцете * р. 4—5: един полски пир / един pic-nic * р. 6: ставах излишен ставах лишен * р. 20—21: съм я слушал в нашето село / съм слушал някога в нашето село * р. 21—22: тая дивашка музика / тая музика * р. 28: *след* гальовни, като прегръдки. . . *е имало следния текст:* Напипах случайно в пазвата си някакъв вестник и с досада го извадих да го съдера. Не беше български, а ромънски — и го пощадих. Знам един наш поет, който гонеше с тояга пощенския раздавач, кога му носеше вестници дома му. Аз съм по-благ: турям ги в коша неразгърнати.* р. 29—31: Но защо това ∾ жилище на нежни дриади ?. . . / *липсва* * р. 31: поголяма / *липсва* * р. 36: уродливи къщички и дрипави бараки / уродливи къщици и мизерни бараки *

Стр. 100, р. 9: раздирателен / *липсва* * р. 10: Кръчмарница / Кръчма * р. 18: В същото време един дрипав господин / В същото време, когато един дрипав господин *

Стр. 97. *Millvoye* — Шарл Юбер Милвоа (1782—1816), френски поет, предшественик на романтизма. Едно от най-известните негови произведения е стихотворението «La chute des feuilles» («Листопад»), откъдето е цитираното мото. При цитирането Вазов е допуснал известна неточност: разменил е мястото на последните два стиха и малко е видоизменил единия от тях: «Et le boccage sans mystère» вм. «Le boccage était sans mystère».

Превод на мотото — така, както е у Вазов:

Със съблечената дреха на дърветата
есента пожълти земята;
славеят беше без глас
и горичката без мистерия.

Стр. 97. *Курубаглар* — турско наименование на местността (днес квартал) Лозенец в София.

Стр. 98. *Виш* — вид вишнево дърво, тънко и високо.

Стр. 98. *Напусто в тихите шумаци ∾ русалка да се забелей. . .* — цитираните стихове са от Вазовото стихотворение «Планината пуста», поместено в стихосбирката «Скитнишки песни» (вж. т. 3 от настоящето издание, стр. 168).

Стр. 98. . . .*министерската криза траеше още. . .* — става

въпрос за кризата, породена от конфликта между двете партии в коалиционното радославистко-стамболовистко правителство; в резултат на този конфликт на 1 октомври 1899 г. министър-председателят Д. Греков подава оставката на правителството.

Стр. 100. . . .*знаменитата и празна фраза на генерала Бонапарта: «Soldats, quarante siècle regardent sur vous du haût de ces pyramides»* — фраза, произнесена от генерал Наполеон Бонапарт на 21 юни 1798 г. по време на «египетския поход». При цитирането е допусната известна неточност (автентичният текст гласи: «Soldats, songez que, du haut de ces pyramides, quarante siècle vous contemplent». Превод на фразата според цитирания текст у Вазов: «Войници, четиридесет века ви гледат от върха на тези пирамиди.»

ИНВАЛИД

(Стр. 101)

Разказът е напечатан за пръв път в *Л*, г. II, 1900, кн. 1, стр. 6—7.

Печата се със следната поправка по *Л*:

Стр. 101, р. 18: «жестоката нужда» вм. «жестокото чувство».

Вазов изтъква пред проф. Шишманов, че разказът е насочен срещу закона за пенсионираните. Този закон, известен като «Закон за пенсиите на чиновниците по гражданското ведомство», е бил обнародван в бр. 30 на «Държавен вестник» от 9 февруари 1900 г. Правилникът за приложение на същия закон е поместен също в «Държавен вестник», бр. 107 от 22 май 1900 г.

Под текста на разказа има авторска дата «1900 г.» Като се има пред вид, че книжката на *Л*, където той е публикуван за пръв път, носи дата «20 ноември 1900 г.», може да се предполага, че разказът е бил написан в края на лятото или в началото на есента през същата година.

Варианти в *Л*

Стр. 101, р. 9: още / *липсва** р. 20: във вид на червени петна / във вид на подвижни червени петна * р. 27: беше по-лека / беше по-лесна *

Стр. 102, р. 22: дойде нищетата / дойде голотията * р. 23—24: отвръщаха лицата / отвръщаха лицето *

Стр. 103, р. 7—8: Той разбра / Той разбира *

Варианти в *Л, ПС*

Стр. 102, р. 10: той подложи ръка / той подложи ръката * р. 18: залък сух / залъка сух * р. 29: покорно бъркаха / покорно бръкваха * р. 38: заедно с жалостта и отвращение / заедно с жалост и отвращение *

ТЪМЕН ГЕРОЙ

(Стр. 104)

Разказът е публикуван за пръв път в *Д*, г. II, 1891, кн. 6, стр. 241—250.

Печата се със следните поправки:

Стр. 106, р. 15: «преди» вм. «през» (по *Д* и *ПС*).

Стр. 110, р. 31: «мътно» вм. «мъчно» (по *Д* и *ПС*).

Стр. 113, р. 11: «Кунчов» вм. «Кунчо» (по *Д* и *ПС*).

Стр. 113, р. 24: «Деветдесет и шест?» вм. «Деветнайсет и шест?» (по смисъл).

Стр. 114, р. 26: «самозащитата» вм. «самозащита» (по *Д* и *ПС*).

Стр. 114, р. 31—32: «обяснима» вм. «обяснимо» (по *Д*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов определя основната идея на разказа като «един протест против тираничния режим на Стамболова» (според бележките в полето на подарения му екземпляр от сборника *ПС*). Разказвайки друг път на проф. Ив. Шишманов за живота си в София от началото на 90-те години, Вазов си припомня, че някои от напечатаните по това време в *Д* негови разкази, между които и «Тъмен герой», се посрещнали с интерес от публиката. «Някои от разказите ми — продължава Вазов — не се харесаха обаче на властта. Особено разказът «Тъмен герой», в който се изобразява една терористическа сцена в затвора, предизвика голямо негодувание. Касъров бе повикан в полицията, повикаха и мене и ми заповядаха грубо да не смея да пиша повече против полицията. Уплашеният издател поиска вследствие на тая заплаха да преглежда предварително всеки мой разказ, на което аз естествено не се съгласих, обаче все пак престанах да поместям тенденциозни повести, за да не компрометирам цялото списание.»

Под текста на разказа има авторска дата «1893 г.», но тя очевидно не отразява времето на възникването на творбата. Разказът е публикуван в *Д* още през месец юни 1891 г., а е написан

значително по-рано. В цитирания разговор с проф. Шишманов Вазов го споменава между разказите, писани още в Русия: «Първите ми разкази в «Денница» («Дядо Нистор», написан още в Одеса, «Сладкодумен гост на държавната трапеза», «Тъмен герой», «Епоха — кърмачка на велики хора», писани също в Русия, и др.) се четяха с увлечение.» Следователно, трябва да се приеме, че разказът възниква в Одеса през 1888 г. и може да бъде отнесен към групата разкази по новия ни политически и обществен живот, «погледнат от разни страни», за които Вазов споменава в писмата си до С. С. Бобчев и Ст. Костов от май 1888 г.

При публикуването на разказа в *ПС* авторът е внесъл известни промени в текста. Някои от промените са направени в резултат на отдалечаването от времето на описваните събития. В по-голямата си част обаче поправките се свеждат до замени на отделни думи и изрази с оглед подобряването на стила; заменени са и някои остарели вече по онова време думи — например думата «жандарин» навсякъде е заменена с думата «стражарин» (тази замяна не посочваме при вариантите, тъй като се среща многократно).

Варианти в *Д*

Стр. 104, р. 2: Разказ из смутните времена / Разказ * р. 5: намръщен, оклюхнал / намръщен и оклюхнал * р. 8: строг отпечатък / строг, несимпатичен и груб отпечатък * р. 13: легнала една жена / лежеше една жена * р. 13: изцедено лице / изпито лице * р. 20: *след* без да отговори *стои:* на жена си *

Стр. 105, р. 22—23: Еня го е много / Грижа го е много *

Стр. 107, р. 7: липсваше от къщи / липсваше из къщи * р. 21: и се вгледаха / и се вгледваха * р. 31—32: труд и търпение / труд и грижи * р. 36: отдавна вече нямаше / отдавна нямаше вече * р. 39: като подплашена куда / *липсва* *

Стр. 108, р. 9—10: запита развълнувано тя / запита развълнувано жена му * р. 18—19: Очевидно, не му беше / Очевидно, че не му беше * р. 28: като се прекръсти покъртена / като се прекръсти трогната * р. 31: разгъваше кърпата / развръзваше кърпата * р. 35: блага дума / ласкава дума *

Стр. 109, р. 29: Бързо се въздигаше / Бързо се завдигаше *

Стр. 110, р. 6—7: и да им вдъхва / и да им вдъхне * р. 12: повод за незадоволство / повод за незадоволствие * р. 13: всички сприхавости / всички грубости * р. 16: да претърпява леко /

да претърпя леко * р. 25: познатите политически смутове / познатите исторически смутове *

Стр. 111, р. 4: нагонът на копоя / инстинктът на копоя * р. 11: малко оставаше у тях си / малко време оставаше у тях си *

Стр. 112, р. 13: И аз гледам в къта / И аз гледам в кьошето *

Стр. 113, р. 25: Младото момче / Младото жандарче *

Стр. 114, р. 5—6: неговата глупост / неговата страшливост * р. 6—7: за тия хора / за тия хорица * р. 19—20: подли жестокости / мискински жестокости * р. 20: няма Конарета / няма Конарите *

Стр. 115, р. 2: дето съществува / дето също съществува * р. 5: държавния джелатин / «казьонният» джелатин * р. 6—7: хора от ниските среди / хора от ниските слоеве * р. 13: свирепите нагони / свирепите инстинкти * р. 28: имаме либерали / *липсва* * р. 29: имаме партизани / имаме вече партизани *р. 29: имаме ги на демокрацията / имахме ги на демокрацията *р. 30: имаме даже партия републиканска и радикална / имаме партии народни и ultra-народни.

Варианти в *Д*, *ПС*

Стр. 105, р. 16: на хилядо порти / по хилядо порти *

Стр. 106, р. 10: не оздравяваше / не оздравяше * р. 27: зарязаха търговията / зарязаха търговия *

Стр. 108, р. 11: Бай Филип видях / Бай Филипа видях *

Стр. 111, р. 20—21: светлината на ламбата / светлината на ламбицата *

Стр. 112, р. 37: А какво да правя? / А какво да правях? *

Стр. 105. *Бач* (тур.) — налог за внасяне на стоки при преминаване през проход или при влизане в населено място.

Стр. 107. *Куда* (диал.) — ято; преносно — група, дружина, тълпа.

Стр. 110. . . .*август 1886 г., донесе познатите политически смутове*. . . — става въпрос за преврата на 9 август 1886 г., когато група офицери русофили детронират княз Александър Батенберг, и за последвалия го контрапреврат.

Стр. 113. *Даул* (тур.) — тъпан, барабан.

Стр. 114. . . .*няма Конарета, Старопатиците, със зверските изтезания* — не ни се удаде да установим точно какви случаи има пред вид Вазов тук.

(Стр. 116)

Произведението е напечатано за пръв път в *БСб*, г. VII, 1900, кн. 9, стр. 595—596, под наслов «При Йон Братиано».

В първата публикация под текста на творбата е поставена точна дата — «София, 22 окт. 1900 г.». Наскоро след тази дата произведението бива напечатано в ноемврийската книжка на *БСб*. Две години по-късно то е включено в *ПС*, където Вазов е внесъл няколко твърде важни поправки: променил е заглавието, съкратил е и чувствително е преработил началото и края на творбата.

Варианти в *БСб*

Стр. 116, р. 3—9: През миналия септември, сред най-силния разгар ∾ румънския пръв министър Йон Братиано: / *в списанието този пасаж е имал следната редакция:*

През миналия септември, сред най-силния разгар на румъно-българската свада, когато слуховете за неизбежност на войната ставаха сѐ по-обезпокоителни и държаха нащрек всичките умове, дойде у мене г. Кириак Цанков, стар приятел от времето на емигрантството ми в Румъния, за да ми поднесе любезно новата си книжка, съдържаща любопитни документи по дейността на Василя Левски там.

Г. Кириак Цанков е жива история на нашата емиграция. Той е вземал живо участие в делата ѝ, играл е предня роля в съдбите ѝ. Бил е сподвижник на Раковски и на Любена, приятел на Левски, на Ботева, на Стамболова, с които е работил, и на Братиано; председател няколко години на революционния комитет в Букурещ, и ако името му е поостало заслонено, поради скромния му характер, услугите му са важни на нашето революционно дело.

Ако има човек, който най-дълбоко да скърби за днешния раздор и внезапно кипнала омраза между двата съседни народа, то е Кириак Цанков.

В разговора, който имáхме по тоя предмет, г. Цанков ми разказа следнята си ауденция у румънския пръв министър Йон Братиано: *

Стр. 116, р. 10: Изпращането чети / Изпращането на че-

тите* р. 14—15: на чието чело беше Карп, сегашният румънски пръв министър / *липсва** р. 16: люто нападна / ожесточено нападна* р. 25—26: Веднага отивам у Братиана, с когото се познавах. Веднага отивам в къщата на Братиано.* р. 27: Познавам влиятелни боери, депутати, журналисти. / Познавам, между ония, които чакат, влиятелни боери от опозицията, журналисти, депутати. * р. 31: в гостната стая / в салона *

Стр. 117, р. 6: *след* каквй крясъци стават. . . *е имало следния текст:* И той ми посочи знаменателно към анти-шамбра * р. 7: поблагодарих и станах / поблагодарих и станах да си изляза * р. 9: той ми завика: / той ми завика сърдито: * р. 12: стойте мирно / стойте мирно вече * р. 14: Аз бях поразен / Аз бях поразен от тия думи * р. 16: най-крайните мерки / всичките най-крайни мерки * р. 24—31: — Братиано падна скоро ∾ да не беше такава, каквато е днес. . , *липсва; вместо това разказът има следния завършък:*

— Чувам, че румъните се готвят да въздигнат на своя велик държавен мъж и патриот паметник в Букурещ. Няма да е зле и в София поне една улица да наименуват «Братиано». Той заслужава тая чест. Кой знае, без Братиано нашата история може би да не беше такава, каквато е днес. . .

Г. Цанков стана. Аз му поисках съгласието да напечатам тоя разговор. Той го даде и прибави:

— Братиано падна скоро подир това. Падна от нападенията на опозицията, главно за своята българофилска политика. Вожд на тогавашната опозиция беше Карп, сегашниа министър-председател на Румъния.

Стр. 117, р. 32: София, 1900 / София, 22 окт. 1900.

Стр. 116. . . .*сред най-силния разгар на румъно-българската свада*. . . — касае се за конфликта във връзка с въпроса за арумънското население в Македония, който се изостри през лятото на 1900 г.

Стр. 116. *К. Цанков* (1847—1903) — революционер и обществен деец, сподвижник на Каравелов, Левски и Ботев; играл видна роля сред нашата революционна емиграция в Румъния, след Освобождението бил народен представител, министър и заемал различни дипломатически постове.

Стр. 116. *Йон Братиано* (1822—1891) — виден румънски държавник, водач на Либералната партия, министър-председател от 1876 до 1888 г. (с прекъсване през 1881 г.); през 1867—1868 г. той е министър на вътрешните работи в правителството на К. Крецулеско.

Стр. 116. *Карп* — Петре Карп (1837—1919), известен румънски държавник и публицист, водач на Конституционната партия; заемал неведнократно поста министър-председател на Румъния.

Стр. 116. *Иван Касабов* (1837—1911) — политически деец и журналист преди Освобождението, основател на Българския таен революционен комитет през 1867 г., редактор на в. «Народност» (1867—1869 г.)

Стр. 116. *Антишамбър* (фр.) — преддверие; чакалня.

ВЕЛИКСИН

(Стр. 118)

Произведението е публикувано за пръв път в *М*, г. III, бр. 393 от 1 юни 1897 г., с подпис: Боянец.

Печата се със следната поправка по *М* и *ПС*:

Стр. 119, р. 36: «българския» вм. «български».

По повод на очерка си за Великсин Вазов дава следните обяснения пред проф. Шишманов: «Не го познавах. Срещах [го] само някога, когато носеше от пазар месо или кокошки. Неговите работи обаче бях чел. Само не румънските.»

В случая разполагаме с точно указание за времето на възникването на творбата — под текста има авторска дата: «София, 29 май 1897 г.». Няколко дена след тази дата произведението е обнародвано в *М*, а по-късно е включено в сборника *ПС*. Повторната публикация в *ПС* е предшествувана от допълнителна работа на Вазов над текста: освен обичайните стилни подобрения и уточнения тук са направени и някои съкращения на неточни или несигурни данни за Великсин, приети по-рано на доверие от устния разказ на К. Цанков, близък негов приятел.

Варианти в *М*

Стр. 118, р.8—9:На ъгъла на улици«Славянска»и «Преслав», близо до военното министерство / На Славянска улица, между новостроящето се военно министерство и домът на д-р Помянова * р. 11: Жалкост, скръб вее / Една жалкост, една скръб вее * р.12: сякаш засрамено / сякаш сконфузено * р. 17: сипаничаво лице / грапаво лице *

Стр. 119, р. 17: не са говорили на човешкото сърце / не са се адресирали на човешкото сърце * р.26—27:«Аз съм поет по душа, Великсин е поет по изкуство»/«Великсин е поет по изкуство, аз

съм поет по душа»* р. 28: Незабравимият герой / Вислецкия герой * р. 29—30: куп наши нови поети / сума наши нови поети * р. 34: и днес изпущат / и днес издават *

Стр. 120, р. 6—8: Те привлякоха вниманието на румънския печат, който го прогласи за един от първите поети на Румъния./ Те привлякоха вниманието на румънский печат; един от първите критици тогава, Ариеску, го прогласи в списанието Атеней за един от първите народни поети на Румъния (Unul de cei buni poeţi ai noştri naţionali) * р. 13—14: *слѣд* владееше до съвършенство и френския език *е имало следния текст:* (Великсин се беше учил в Париж и следвал лекции по литературата в Сорбоната, поддържан от Николай Мироновича Тошкова).

Между неговите български стихотворения се слави още «Цар Гризан» подражание на Хомеровата «Батракоминомахия». Тая комическа поема е била най-напред напечатана във в. Народност, а сега фигурира в няколко български христоматии. Много французски сонети, посветени на френската писателка Madame Hommer de Hell, са обнародвани в разни български и румънски вестници.

Освен поезия Великсин е писал и политика. Той е сътрудничал във вестниците: Дунавский лебед и Бъдъщност, издавани от Раковски. Той е превождал главните статии на ромънски. От него има и една политическа брошурка на френски «Les plaies de la Bulgarie». Той даже е писал и една драма, представена на браилската сцена. Тя е имала за предмет Хаджи Димитровата чета и му е навлякла неприятности от страна на браилската полиция.

*

Г. Кириак Цанков, един от познатите ни политически деятели в Ромъния до Руско-турската война, близко знаещ Великсина, който беше добър да ни даде тия сведения за него, ни разказва още, че Великсин имал доста голямо значение и близки свръзки с ромънските големци. Той бил уважаван от краля (тогава княз Карол). Един път някой полицейски човек му казал една оскърбителна дума. Великсин изисква ауденция от княза, и му се оплаква, като държи една разпалена реч пред него на французски върху неприкосновеността и румънската конституция.*

Стр. 120, р. 23: животът му бе / животът му да бе* р.25: житейски несгоди / житейски треволнения* р. 26—27: позна разочарованията и безцелността на живота си / узна разочарованията и безцелността на съществуването си * р. 32: рядко вънкашен крак е посещавал / никой вънкашен крак не е посещавал * р. 36—37: изорано от шарка / изорано от болки* р. 37—38: не се забелязваше / се не забележаваше* р. 38—39: оставаше равнодушно / остаяше пасивно*.

Стр. 119. *Ти жена невинна ∽ ангелът седи!* — началните две строфи от стихотворението на Великсин «Мисли върху женитбата», напечатано за пръв път в сп. «Общ труд» през 1868 г. и помествано по-късно в разни сборници и христоматии, между конто и в «Българска христоматия» на Вазов и Величков. Изглежда, Вазов е цитирал по памет и затова е допуснал известни неточности в текста на стихотворението.

Стр. 119. . . . *под които се подписваше Velinson* — в действителност Великсин се е подписвал под своите румънски стихотворения «Vellisson».

Стр. 120. . . .*румънският печат, който го прогласи за един от първите поети на Румъния* — фактически популярността на Великсин в Румъния не достига до размерите, за които говори Вазов тук; в румънския печат от това време няма данни за такава висока оценка на неговата поезия.

Стр. 120. *Твърдението на Ломброзо за родството на гения с лудостта. . .* — има се пред вид книгата на италианския психиатър и криминалист Чезаре Ломброзо (1835—1909) «Гениалност и лудост. Паралели между великите хора и лудите», твърде популярна в края на миналия век из цяла Европа.

Стр. 121. *Ти душа прекрасна ∽ и тъмнееш в мрач* — третата строфа от стихотворението на Великсин «Мисли върху женитбата»; и в този случай Вазов цитира неточно.

Стр. 121. *Преди две недели само в някои столични вестници се появи това известие ∽ «Учим се, че в Париж ∽ третя в Браила»* — в прегледаните по-важни софийски вестници от това време: «Мир», «Знаме», «Отзив», «Прогрес» «Народни права», «Свобода», «Български търговски вестник» и «Светлина» не открихме съобщение за смъртта на Великсин.

АН, EXCELLENCE!

(Стр. 122)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. IX, 1902, кн. 1, стр. 3—15.

Печата се със следните поправки:

Стр. 122, р. 11: «Всичките го изгледаха» вм. «Всичките изгледаха» (по *БСб*).

Стр. 126, р. 32: «решил» вм. «реших» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 129, р. 17: «Хитрувате» вм. «Хитрувайте» (по *БСб* и *ПС*).

По повод на този свой разказ Вазов дава следните обяснения пред проф. Ив. Шишманов: «Истинско събитие, случило се с мене. Вътре фигурира един доктор Г. Това е хърватина д-р [Гундрум], мой знаком и преводач, с когото се видях в Карлсбад.»

Събитието, което описва Вазов тук, е от времето, когато той е бил министър на народната просвета в кабинета на К. Стоилов — между 26 август 1897 и 18 януари 1899 г. (най-вероятно от летните месеци на 1898 г.). Разказът обаче е писан по-късно — през есента на 1901 г. В писмо до С. Г. Бобчев от 12 октомври 1901 г. Вазов съобщава: «Ще ти пратя за тая книжка едно разказче, което ми е сега в главата и което ще носи название «Приятна разходка на един министър». Само да е живот и здраве.» Той обаче не успява да осъществи толкова скоро замисъла си. Разказът е завършен едва на 17 декември 1901 г. и бива напечатан в януарската книжка на *БСб* от 1902 г.

Няколко месеца по-късно произведението е включено в сборника *ПС*. Независимо от малкото време, което отделя двете публикации, направените тук промени в текста са многобройни и твърде съществени. Те засягат стила, композицията, характеристиката на героите.

Варианти в *БСб*

Стр. 122, р. 3: изгасналото си цигаро / изгасналата си цигара * р. 4: *след* шумния разговор *стои*: който ставаше в стаята * р. 4—5: към г. Д * * * / към Данкова * р. 8: Д * * * се обърна / Данков се обърна * р. 13: *след* неудобно *стои*: отговори Данков * р. 14: *след* — Някакъв секрет? *стои*: — попита доктор М.* р. 17: Д * * * пак изгледа / Данков пак изгледа * р. 18: *след*. . . тъй да кажа. . . неделикатно.*на нов ред стои:* И той се пак усмихна, значително.* р. 19: Тая въздържливост / Данковата въздържливост * р. 19—20: *след* раздразни любопитството *стои*: на присъствующите * р. 23: доктор Б. / доктор Братоев * р. 27: драгий ми Д * * * / Драгий ми Данков *

Стр. 123, р. 2: без тях и нас / без тях и без нас * р. 3: *след* разказвайте храбро *стои:* а ние слушаме внимателно * р. 6—7: каза д-р М. и седна тежко на креслото / каза М. като запали нова цигара и седна тежко на креслото * р. 9: Д * * * захвана: / Данков зафана: * р. 11: по велението на боговете / *липсва* * р. 12: *след* тоест, министър *стои:* преди дванайсет-тринайсет години * р. 12—13: *след* аз се чувствувах уморен *стои:* от многото занятия * р. 17: пътешествие, въведено в мода / екскурзия, въведена в мода * р. 20: *след* нито там *стои:* а в Карлсбад! * р. 22: с моя доктор г. П. / с доктора П. * р. 26: препоръча ми той / препоръча ми и той * р. 30: във всеки случай / на всеки случай * р. 32—33: да ми напише картичка / да ми напише една картичка *

Стр. 124, р. 17—18: той ме попита / докторът ме попита * р. 19: monsieur le ministre / mon cher monsieur le ministre * р. 19—20: *след* какво имате? *стои:* В какво мога да ви бъда полезен? * р. 21: нищо особено / нищо собствено * р. 22: да ида / да прекарам отпуската си * р. 34: Потрудете се да се съблечете / Потрудете се, ваше превъзходителство, да се съблечете * р. 40: докторът ме пипà, изследвà / докторът ме пипà, оскултирà, изследвà *

Стр. 125, р. 1: Па надраска нещо / Па седна на масата, надраска нещо * р. 3: по мое мнение / по моето мнение * р. 5—6: да идете на — той ми назова един прочут курортен немски град — и да се явите при доктора Л. / да идете на Карлсбад и да се явите при моя знаменит колега доктора Л. * р. 8: с поздравленията ми / *липсва* * р. 11: идете там / идете в Карлсбад * р. 14: ще ви каже / ще ви даде окончателно мнение * р. 14: Съветвам ви, идете. / Съветвам ви, идете в Карлсбад. * р. 16: през другата врата / през друга врата * р. 24: в немския град / в Карлсбад *

Стр. 125, р. 35 — стр. 126, р. 2: Под влиянието на тия размишления ∞ — де ме пращат! / *този текст в списанието се е намирал след абзаца:* Дълго мислих ∞ Не, няма ми нищо! (вж. тук, стр. 126, р. 3—13) *

Стр. 125, р. 35: тия размишления / тие утешителни размишления * р. 37: и как съм се озовал / и как се озовах * р. 39: Вечерях без охота / Вечерях с охота * р. 39: През нощта / Но през нощта *

Стр. 126, р. 1: върху положението си / върху по-нататъшните си решения * р. 1—2: Де се готвех да вървя — де ме пращат! / Да си фана ли пътя за Швейцария или да ида за Карлсбад? * р. 3: Дълго мислих и ми дойде на ум, че аз бях министър / После ми дойде на ум, че аз бях министър * р. 4—5: като добър / като един добър * р. 14: Но червеят на съмнението пак ме загриза./ Дълго мислих. Но червеят на съмнението пак се събуди в гърдите ми и жестоко ги загриза.* р. 21: да бъда болен като министър / да бъда болен и като министър * р. 22—23: да ида там / да ида за Карлсбад * р. 27: *след* ако аз бях здрав *е имало следния*

текст: Това решение ме зарадва и аз тогава чак заспах * р. 28: Сутринта тръгнах. / Сутринта тръгнах за Карлсбад. * р. 30: из цветущи предели / из цветущите предели на Моравия и Чехия * р. 31: в знаменития лечебен град / в знаменитата австрийска лечебна станция * р. 35—36: което не лъжа, както знаете / *липсва** р. 38: на прислугата / на гостилничната прислуга * р. 40: *след* То се плаща скъпо. . . *е имало следния пасаж:*

Собствено, моето местожителство не беше гостилница, а Haus, една от ония немски къщи, приспособени за гостилница, със стаи тихи, чисти, добре мобелирани, лишени от шетнята и шума на хотелите. В такива Haus приемат само пътници, които ще останат най-малко половина месец, като предплащат наема на стаята си. И аз сторих така, при всичко че тъкмях да не стоя тука от един или два дена повече, па веднага тръгнах за доктора Л., чийто адрес стоеше на плика, който ми даде за него виенският доктор.

Стр. 127, р. 4: *след* приближавах къщата му *стои:* гледайки адресите по вратите — защото тука улиците нямат нумера * р. 8: от двете страни на реката / от двете страни на реката Тепла (Tepl) * р. 14—15: или на страдание / или страдание * р. 18: аз дочаках реда си / аз чаках когато ми дойде реда да вляза в кабинета * р. 19: човек едър, сериозен, със студен поглед / човек едър, висок, с пълно бледо лице, с малка черна брада, със сериозен, почти студен поглед * р. 23—24: *след* и ме покани да седна *стои:* на креслото, отредено за клиентите * р. 27: попита ме сухо / попита ме бързо * р. 32: *след*— Не вреди, господине. *е имало следния текст:* Какво намери у вас господин докторът?

По тона и по бързината на речта му се познаваше, че той бързаше да ме изпрати по-скоро.

— Не ми обясни добре, вероятно, това бе казал в писмцето си.

Стр. 127, р. 40: Вие нямате нищо. / Вие имате право, вие сте съвършено здрав човек и аз нямам нищо специално какво да ви кажа.* р. 40: Но ако желаете / А ако желаете * р. 40—41: понеже сте дошли тука / понеже сте дошле в Карлсбад *

Стр. 128, р. 6: десетте фиорината / *към последните думи има забележка под линия:* един фиорин има около два франка и 20 сантима * р. 8—24: В тоя миг из него се изсипаха ∾ тая проклета случка/ *текстът има следната редакция:*

Докторът се наведе на земята и ми подаде едно пликче.

— Изпуснахте това, господине.

Ах, това беше картичката на виенския доктор!

И докторът съгледа адреса си.

— За щастие, не било изгубено! — извиках аз, сконфузен и като показвах радост, че се е намерило по такъв неожидан начин предателското пликче, което вече не можех да скрия и което в душата си проклинах и пращах по всичките чортове.

Докторът го разпечати и прочете.

Изведнъж лицето му се измени, то доби някакво особено, почтително изражение, очите на доктора блеснаха и той извика гръмогласно:

— Ah, Excellence!

Аз останах в недоумение от тона, с който доктора извика тая дума.

— Моля, пардон! Ах, как не ме предупредихте!. . . Драгий господине министре, почакайте. . . Моля, съблечете се — каза той развълнуван.

Аз се покорих на съдбата си.

Но как псувах, о, как псувах в ума си тоя проклет плик!

Стр. 128, р. 38: *след* нещо като извинение *е имало следния текст:* — Моля, господин докторе — казах аз безпокоен, с една тревога, която не можех да спра да не расте в душата ми. *

Стр. 129, р. 1: от какво са умрели / *липсва* * р. 2: други път / друг път * р. 2: *след* други път *стои:* изпитвал ли съм силни вълнения * р. 10: *след* някакво колебание *е имало следния текст:* като се взираше вторачно и изпитателно в лицето ми * р. 11: *след* пиете ли повечко? *стои:* Извинете. * р. 22: аз го попитах тревожен:/ аз го попитах с тревожен глас:* р. 26: да останете тука един месец / да правите кура тука един месец * р. 37: *след* такива анализи *е имало следния текст:* Не се безпокойте обаче, нищо опасно няма още. * р. 37—38: *след* господин министре! *стои:* Моите почитания. *

Стр. 130, р. 17: След това ще приемам лекове от една аптека, до която ме препоръча./ *липсва* * р. 26—27: пиво, вино — запретени / пиво, вино, сода — запретени * р. 28—35: От гладуване, от ходене, от къпане ∾ тоя изсушителен режим / От гладуването, от ходенето, от къпането, от шведската гимнастика, както и от нравствената мъка, аз измършавях в пет дена, а когато се претеглих, на десетия, видях, че бях спаднал четире кила. На петнайсетия ден спаднах осем кила. Докторът, когото, по препоръката му, посещавах през ден, оставяйки там по десет фиорината, се показваше доволен от това мое растяще оприличаване на скелет. И той ме съветваше да продължавам тоя изсушителен

режим * р. 36: познати / *липсва* * р. 37: и които след малко си отидоха / *липсва* *

Стр. 131, р. 6: от заран до вечер, от заран до вечер / от заранта до вечерта, от заранта до вечерта * р. 8: лекове — / *липсва* *р.9—11:Освен това незнаенето немски език ∞ самотията ми беше пълна./ *липсва* * р. 12: да бягам / да зарежа и лекуване, и Карлсбад и да бягам * р. 17: в тоя немски град / в тоя немски град в Чехия * р. 19: ми стана омразен / ми стана противен, отвратителен * р. 23: като никога и ми каза / като ми каза * р. 25—26: и недоволен / *липсва* * р. 30: excellenz / *липсва* * р. 33: там пита за вас . . ./ долу пита за вас * р.39: хърватинът д-р Франц Г./ хърватина д-р Ф. *

Стр. 132, р. 5—6: в тоя град / в Карлсбад * р. 6: всички гостилници / всичките гостилници * р. 8: господин Д * * * / господин Данков * р. 10: моето измахнато лице / моето бледно и измахнато лице * р. 18—19: и колко ми е дотегнал животът в тоя град / *липсва* * р. 34—35: преди и после откритието на моя сан / преди и после картичката на виенския доктор * р. 36: Той ме изгледа вторачено: / Той ме изгледа вторачено и произнесе: *

Стр. 133, р. 1: Бягайте оттука! / Бягайте оттука, веднага! Бягайте! * р. 7: има и такива / *липсва* * р. 8—9: те имат процент и от заведенията, до които препоръчват болните си / *липсва* * р. 20: до пукване / *липсва* * р. 29: допълнителна награда / щедра награда* р. 31—32: аз напускам града / аз напускам Карлсбад * р. 38: 1901 / София, 17 дек. 1901.*

Варианти в *БСб*, *ПС*

Стр. 124, р. 4: немски език / немския език * р. 5—6: лицето му светна / лицето му светва *

Стр. 125, р. 16: през другата врата / през друга врата * р. 32—33: на Северното море / на северно море *

Стр. 126, р. 15: червеят на съмнението / червякът на съмнението * р. 17—18: присъствие или зародиш / присъствието или зародиша * р. 21: като прост смъртен / и като прост смъртен *

Стр. 127, р. 20: на немски / по немски * р. 28: че съм пратен от / че съм пратен до него от * р. 29: изказах съжалението / изказах съжаление *

Стр. 130, р. 40: от какво се лекувам / от какво се лекувах *

Стр. 133, р. 24: сега жена ми / сега и жена ми.

Стр. 123. . . .*от новия германски император Вилхелма* — вж. тук, стр. 461.

Стр. 125. *Наполеон* — вж. тук, стр. 441.

Стр. 128. *Фиоринт* — вж. тук, стр. 441.

Стр. 128. *Оскултирам* (фр.) — преслушвам болен.

Стр. 133. *Янкеседжия* (тур.) — разбойник, който дебне пътищата, за да ограбва и убива; крадец, джебчия.

Стр. 133. *Belle-vue* (фр.) — хубав изглед.

СЛИВНИЦА

(Стр. 134)

Произведението е публикувано за пръв път в *М*, г. VII, бр. 1051 от 10 ноември 1901 г., с подпис: Х. Х.

Както се вижда от съдържанието и от авторската дата под текста, творбата е създадена на 9 ноември 1901 г. На следния ден тя е напечатана в *М*, а една година по-късно намира място в *ПС*.

Варианти в *М*

Стр. 134, р. 13: огря, и замрачи / огря с неугасим светлик * р. 22: и шовинизмът е чужд нам / и шовинизмът не хваща корен в сърцата ни *

Стр. 135, р. 3: 7 ноември 1885 / 7-и ноември 1886 * р. 21—22: както стои и сега / *липсва* * р. 28: сръбската войска нахлула / сръбската войска изневерешки нахлула *

Стр. 136, р. 4: кобната телеграма / фаталната телеграма * р. 7: Той я подал немешком / Той я подал немишком и бледен * р. 10: ръката му / ръката на княза * р. 16—17: в македонската кръчма / в кръчмата * р. 17: близо при нашата къща / близо при къщата на г. Н. А., сега депутат * р. 22: *след* Французката революция *е имало следния текст:* Отиде с якобинците и техния Робеспиер. Той беше г. Т. Г., както Маратът и г. Ч. . . — тези enfants terribles на оная епоха. . . * р. 26: *след* от театъра на войната *стои:* Никаква телеграма * р. 27—28: имаше такива до властта, но те се не обаждаха на населението / имаше такива, но те не се обаждаха на населението от властта * р. 28: Пръскаха се само слухове / Пръснаха се само слухове * р. 29: и отивала към Ниш / и превзела Пирот и отивала към Ниш * р. 38: Търсих го / Търсихме го * р. 39: но го не намерих / но го не намерихме * Стр. 136, р. 39—стр. 137, р. 1: Когато попъплах / Когато попъплахме*

Стр. 137, р. 6: каза той мрачно / каза той глухо и мрачно *

р. 11: отдалечен тътен / отдалечен шум * р. 15—16: в Марицината долина / през Момина клисура, през Пловдивското поле * р. 16—17: хълмите на Пловдив / могилите на Пловдив * р. 18: слушаха хората / слушаха и хората * р. 22: радостна телеграма / радостната телеграма * р. 24: повече от отблъснат — победен! / повече от отблъснат — съкрушен! * р. 31: в гърма на пиротския бой / в димът на пиротския бой * р. 31: *след* пиротския бой *стои:* за който ще кажа следующия път *

Варианти в *М*,-*ПС*

Стр. 135, р. 16: за тая братска сеч / за тоя братски сеч *
Стр. 136, р. 12: що се намираше / що се нахождаше *
Стр. 137, р. 9: се беше пръснала / беше се пръснала * р. 25: ни в София са знаели това / ни в София не са знаяли това *

Стр. 136. . . .*членовете на прочутия «Конвент»* — иронично сравнение с френския якобински конвент (2. VI. 1793 — 27. VI. 1794); очевидно, в случая Вазов има пред вид групата около Захари Стоянов: Иван Стоянович, Тодор Гатев, Чардафон, Спиро Костов, П. Зографски и др.

Стр. 137. . . . *пиротския бой* — при Пирот, град в днешна Югославия, на 14 и 15 ноември 1885 г. са се състояли последните сражения от времето на Сръбско-българската война.

В ЗООЛОГИЧЕСКАТА ГРАДИНА

(Стр. 138)

Произведението е публикувано за пръв път в *М*, г. V, бр. 663 от 27 март 1899 г., с подпис: Н—чев.

Печата се със следните поправки:

Стр. 138, р. 13: «размерени» вм. «размерни» (по *М* и *ПС*).
Стр. 138, р. 25: «при него» вм. «да влезе при него» (по *М* и *ПС*).

В разговор с проф. Ив. Шишманов Вазов подчертава, че това произведение има «хумористическа подкладка», и го определя като фейлетон. Очевидно той има пред вид многобройните алюзии, свързани с тогавашния обществен и политически живот у нас.

По всяка вероятност творбата е създадена наскоро преди обнародването си — през месец март 1899 г. Авторската дата «1900», която откриваме под текста във втората и третата публикация в *ПС* и *С*, е неточна.

Поправките в текста, които наблюдаваме в *ПС* в сравнение с първата публикация, са твърде съществени: съкратени са два по-големи пасажа и е добавен един трети пасаж в края на творбата, променени са някои изрази, отнасящи се до тогавашния политически живот, направени са многобройни подобрения в стила.

Варианти в М

Стр. 138, р. 2: Драска / *липсва* * р. 8: Той живее при животните. . . / Ти беше ли у животните * р. 12: африканския лъв / африкански лъв * р. 21—22: острите му бели клинци / острите му бели кликове * р. 27: от които още / от които той още *

Стр. 139, р. 1—2: край лебедите / край бухалите * р. 2: край витошките орли / край орлите * р. 9—10: На един едър елен сега растат нови рога, той е много зъл и налита / На един едър рогач сега растат рогата и болките, които му причинява тоя процес, го правят зъл * р. 12: за да омуши стоящите извън нея / като че има намерение да омуши стоящите отвън оградата * р. 16: *след* одевешния македонец *е имало следния текст:*

Зоологическата градина беше посетена тие дни от унгарските гости, които отдаваха справедлива похвала на нейното богатство, уред и интересност. Същото добро впечатление са получили и от другите държавни учреждения и здания в столицата: Висшето училище, музеите ни, мавзолея на княз Александра, и София изобщо. Но един от тях се е произнесъл, че най-хубавото й нещо, най-възхитителната й красота е Витоша. И аз съм напълно съгласен. Сега Витоша представлява чудесна гледка с белоснежния си гръб, с армоничните и красиви линии, цял потопен в небесната синева, чиста и сладка като индийски сапфир. Спрян при прозореца си, аз дълго се любувам на хубавицата, за която Каниц предвещава, че ще стане с време предмет за поклонение на чужденците. «За чужденците», защото той е знаел, че нашата България е много трезва и сериозна, за да се занимава с друго, освен с политика. A propos, какво стана нашия «Алпийски клуб», образуван на 1885 година? Но да си дойдем при животните.

Стр. 139, р. 19—20: голям, тъмновлас и с умен поглед медвед / голяма, тъмновласа и с умен поглед * р. 21—22: Той се е качил на каменния зид, на който са забити железните пречки / Тя се е качила на зида до пречките * р. 23—24: и повдига на задните лапи / повдигайки се на задните лапи * р. 25: той продължава / тя продължава * р. 25—26: ще да мисли той / ще да мисли тя * р. 27: Другарката му / Другарката й * р. 28: и е сложила / и е

сложил * р. 35—36: че са я направили министър на финансите. . . / че г. Д. Петков и г. Д. Греков са станали горещи русофили. *

Стр. 140, р. 2: *след* живее само във водата *е имало следния текст:* Един в недоразумение попита, нали сибирските мечки са бели. Но авджият го изгледа тъй самоуверено, тъй надменно, зачуден от неговата простота, но се задоволи да му каже: — Ти мене слушай: има червени, има и бели сибирски мечки * р. 4: с поглед / *липсва* * р. 5: отвън / *липсва* * р. 6: *след* «Ursus. Bulgaria» *стои:* (Мечка, из България) * р. 19: се рънчеха / вияха и се рънчеха * р. 20: на големи бръчки / в гъсти бръчки * р. 21: горните челюсти / горните им челюсти * р. 24—25: чиновникът в градината / управителят на градината * р. 27—28: Виения и беснувания / Виенията и беснуванията * р. 28: Чуваше се само шум от / Замени ги гнусавия звук на * р. 37—38: в областта на политическия ни живот / *липсва* *

Стр. 140, р. 41 — стр. 141, р. 10: И това пак ми науми нещо. . . ∾ това отношение към един праотец. . . / *липсва* *

Стр. 141, р. 12: 1900 / *липсва* *

Стр. 138. *Фердинандов булевард* — вж. тук, стр. 461.

Стр. 139. . . . *възпети тъй весело от Беранже*. . . — в случая Вазов намеква за хумористичното стихотворение на френския поет Пиер Жан Беранже (1780—1857) «La double chasse» («Двойният лов»), чиято тема е изневярата от страна на жената на един ловец, който убил елен (вж. P. J. Beranger. Oeuvres, t. I, Paris, 1876, p. 134—135).

Стр. 139. . . .*напомня славния Гетев Браун* — става дума за Браун (Мечокът), един от главните герои в сатирическата поема на Гьоте «Лисицата Фукс», написана през 1793 г.

Стр. 141. . . .*по която Хайне беше съгледал шаровете на Барбаросовото знаме*. . . — от името на германския император Фридрих I Барбароса (ок. 1125—1190), управлявал така наречената «Свещена империя» от 1155 до 1190 г.; тук Вазов има пред вид стихотворението на Х. Хайне «Флицлипуцли», където се съдържат следните стихове:

Нямай страх от мен, маймуно!
Мила ми си ти, че носиш
върху голия си задник
свидни и любими багри:

черно, алено и златно —
багри на маймунски задник:
те печално ми напомнят
пряпора на Барбароса.

ТОТКА

(Стр. 142)

Разказът е напечатан първоначално в *БСб*, г. VII, 1900, кн. 6, стр. 362—375, под наслов «Из нов друм».

Печата се със следните поправки:

Стр. 144, р. 4: «помогна» вм. «помага» (по *БСб* и *ПС*).

Стр. 149, р. 35: «гледаше» вм. «гледаха» (по *БСб*).

Стр. 150, р. 13: «омайни» вм. «обайни» (по *БСб*).

Стр. 154, р. 15—16: «харесвам» вм. «харесам» (по *БСб*).

Във връзка с този свой разказ Вазов дава следните обяснения пред проф. Шишманов: «Това беше напечатано в «Българска сбирка», гдето изтъкнах нови еманципаторски веяния у нашите жени. Покойният Петко Тодоров ми каза, че много е хубаво, но че ще извика критика и ругателства от страна на известни кръгове, та да не го препечатвам в особното издание на разказите си. Аз обаче го турих под ново заглавие. Събитието разказа на майка ми майката на тая Тотка — у нас в къщи, — наша роднина, жена на Варлаама Копринарката. Какво стана с тая Тотка (това — т. е. краят на разказа — б. н. — не е истина), не зная. Тя променя разни мъже и любовници. (Последното изречение е задраскано в Шишмановия екземпляр — б. н.). Понеже се касае за живи хора, недей туря тия работи. Ефектът беше много голям. Стоилов лично ме поздрави.» Вътре в текста към «баба Велика» и «Гинка» се обяснява: «Баба Велика е майка ми. Гинка е майката на Тотка.»

При датировката на разказа сме улеснени от авторската дата под текста на първата публикация —«9 май 1900 г.»Тъй като разказът е обнародван през месец юни същата година, именно тази дата трябва да се приеме за достоверна, а не годината «1902», която е означена под текста на втората и третата публикация (тя може да се разглежда като авторска грешка или като означение на времето на допълнителната работа на Вазов над текста).

Повторната публикация на творбата в *ПС* е един повод за автора да направи известни подобрения в текста. Освен промяната в заглавието тук откриваме следните по-важни поправки:

изменено е разпределението на текста по глави (във втората публикация разказът съдържа една глава по-малко), видоизменено е малко името на един от героите — Козачев вместо Косачев (тъй като тази промяна се среща многократно, тя няма да се посочва при вариантите), направени са някои съкращения — най-често на отделни думи и изрази, внесени са многобройни стилни поправки.

Варианти в *БСб*

Стр. 142, р. 13: ще помислеше / ще мислеше * р. 26: златисти / *липсва* * р. 27: и двете жълти пера на капелата ѝ / двете жълти пера на капелата ѝ се клатяха също *

Стр. 143, р. 11: с бяло, кръгло лице / бяла, с кръгло лице * р. 27—28: да напусне гимназията / да остави гимназията * р. 33: от момчетия / *липсва* *

Стр. 144, р. 20—21: Тотка кокетничеше / Тотка кокетираше * р. 25: поради клюките / от клюките *

Стр. 145, р. 4: в училищната книга / в училищния регистър * р. 15: *след* с лоша слава *стои:* минала далеко пределите на махалата ѝ * р. 32: само пъшкаше / само въздишаше *

Стр. 147, р. 29: другите врати / другите порти *

Стр. 148, р. 38: — Пазачът / — Пазачът съм *

Стр. 149, р. 1: студентът и Тотка бяха на плочника / Косачев и Тотка бяха на тротоара * р. 4: взеха пътя / взеха тротоара* р. 31: Козачев я поведе пак / Косачев ѝ подаде лакътя си *

Стр. 150, р. 14: за отвлечени въпроси / за отвлечени предмети * р. 19: нов наемач / нов кираджия * р. 23—24: кокетничеше с него / кокетираше с него * р. 34: само / *липсва* * р. 36—37: *след* причакваше я на излизане *е имало следния текст:* заряза посещението на лекциите, за да не се разлъчва с нея. . . *

Стр. 151, р. 4: питаше Козачев / питаше той * р. 5: в сините очи / в сините кротки очи * р. 32: да се разходи / да се разхлади * р. 35: *след* се затресе цял *стои:* заклати се като да падне * р. 37: *след* пред Кулини. . . *е имало означение за нова глава* — VI *

Стр. 152, р. 8: у дома ѝ / до дома ѝ * р. 9: вече го не срещаше / го вече не срещаше * р. 13: от дара / от подаръка * р. 15: външност и обноски / външност и маниери * р. 19: VI / VII *

Стр. 153, р. 8: VII / VIII * р. 9—11: Баба Велика седеше през листата на акациите в двора. / Баба Велика седеше в стаята си до прозореца с цветята, с очила на носа и четеше главата от евангелието, която днес беше четена в черквата. По слабост тя не бе могла да иде на литургията. Тя делеше дните на старостта си

между прочита на светото писание, къташе градинката си и наглеждаше готварницата, защото трудът поддържаше бодростта ѝ. Тая неделен ден беше ясен, навън слънцето грееше високо през листата на акациите в двора; в лехите край стобора подаваха глави ранните пролетните цветя. Брезата спускаше трагично надолу тънките с треперящи листца клончета и люшкаше високия си връх.* р. 13: защото отвън / защото на коридора * р. 13: Веднага вратата / Веднага и вратата *

Стр. 154, р. 3: Троянов? / Траянов? * р. 7—8: че я оставил / че той я оставил * р. 9: и Кула я потвърди / и Кула потвърди* р. 15—16: без да те харесвам / без да ме питат и без да те харесвам * р. 19: *след* сериозен човек *стои:* за в работа. . . *

Стр. 155, р. 12: с лъжичка / с лъжичката * р. 13: VIII / IX * р. 23: София, 1902 / София, 9 май 1900.

Варианти в *БСб, ПС*

Стр. 146, р. 3: пушеше цигара / пушеше цигаро *

Стр. 147, р. 3: турна цигарата / турна цигарото * р. 30—31: запъхтени, потни / запъхтени и потни *

Стр. 148, р. 14: буржоазната нравственост / буржоазската нравственост * р. 18: срещу улица«Леге»/ срещу улицата«Леге»* р. 21: Един конен стражар / Един конни стражар *

Стр. 149, р. 7: пазачите на тишината / пазителите на тишината * р. 8: За нас са / За нази са *

Стр. 150, р. 34: когато се намираше / когато се намерваше *

Стр. 142. *Конарци* — не е съществувало село с такова име.

Стр. 143. *Мезарево* — не е съществувало село с такова име.

Стр. 148. *Кукла* (диал.) — малко възвишение, покрито с камъни и прошарено с дървета.

ЕПОХА — КЪРМАЧКА НА ВЕЛИКИ ХОРА

(Стр. 156)

Разказът е напечатан за пръв път в *Д*, г. I, 1890, кн. 9, стр. 385—401; кн. 10, стр. 433—451.

Печата се със следните поправки по *Д*:

Стр. 160, р. 39: «не е само» вм. «не само».

Стр. 161, р. 20: «полъстиха» вм. «поместиха».

Стр. 162, р. 17: «Обнадеждената» вм. «Онадеждената».

Стр. 162, р. 34: «едничката, която оставаше, по медицината» вм. «едничката, която оставаше по медицината».

Стр. 163, р. 2—3: «са се сбърквали» вм. «са се объркали».

Стр. 166, р. 7: «тщеславна» вм. «още славна».

Стр. 166, р. 36: «да стане» вм. «да остане».

Стр. 167, р. 18: «заровиха» вм. «заровиха».

Стр. 167, р. 20: «галеше» вм. «гледаше».

Стр. 167, р. 21: «на някои» вм. «за някои».

Стр. 168, р. 6: «като стена» вм. «като сянка».

Стр. 169, р. 3: «за високите» вм. «на високите».

Стр. 170, р. 19: «Командора» вм. «Командор».

Стр. 175, р. 34: «милионите» вм. «милионните».

Стр. 176, р. 27—28: «вратата й, революцията» вм. «вратата и революцията».

Стр. 178, р. 6: «продънват» вм. «продават».

Стр. 178, р. 23: «стиснати» вм. «стисната».

Стр. 179, р. 33—34: «и царете» вм. «на царете».

Стр. 180, р. 25: «та обясни» вм. «тя обясни».

Стр. 182, р. 38: «разпалено» вм. «разпален».

Стр. 187, р. 32: «опасности» вм. «опасност».

Стр. 188, р. 28: «интелигенти» вм. «интелигентни».

Стр. 190, р. 22: «просичаше» вм. «пресичаше».

Стр. 191, р. 1: «завчас» вм. «за час».

Стр. 191, р. 38: «сграда» вм. «ограда».

Стр. 191, р. 38—39: възстановява се изразът «дето се изпълняваха високи человешки длъжности мълчаливо».

Стр. 192, р. 10—11: «милостите партийний вятър» вм. «милостите партийни вятър».

Стр. 192, р. 24: «пробъбра» вм. «прибъбра».

Стр. 194, р. 15: «Благодатно» вм. «Благодарно».

Стр. 195, р. 38: «Прекрасна» вм. «Прекрасно».

Стр. 198, р. 39 — стр. 199, р. 2: възстановява се текстът от «— изкрещя гостът» до «безчестен человек— » включително.

Възстановяват се интервалите, обособяващи отделни композиционни части на следните страници: 157, 159, 162, 170, 180.

Разказът е създаден в Одеса през пролетта на 1888 г. От това време е запазено едно интересно писмо на Вазов до С. С. Бобчев с дата 24 май 1888 г., в което той споделя: «Пиша ред разкази по наший политический и обществен живот — от Освобождението до последнята криза, — погледнат от разни страни. Но, nota bene: те не са повторение ни на «Митрофана», ни на «Чичовци»,

ни на другите ми прозаически работи, които, от една страна, пишех, от друга, се печатаха в нашата покойна «Наука». . . Те имат по-художествена виработка и по-реалистически и трезви задачи.» Няма съмнение, че един от тези разкази е «Епоха — кърмачка на велики хора».

Както беше отбелязано, подготвяйки през 1902 г. сборника *ПС*, Вазов се е отказал да включи разказа «Епоха — кърмачка на велики хора» като твърде тенденциозно нещо» (вж. тук, стр. 426). При подготовката на последното издание на своите съчинения от 1921—1922 г. той обаче е променил решението си. Помествайки разказа в *С*, Вазов е внесъл не само обичайните правописни промени, но и голям брой поправки, които засягат езика и стила на творбата.

Варианти в *Д*

Стр. 156, р. 17—18: дебелата тетрада / дебелата тетрад *

Стр. 157, р. 5: двайсет години / двайсет годин *

Стр. 158, р. 2: тази година / таз година * р. 23: на великите писатели / на велики писатели * р. 35: а Шекспир — циник / и Шекспир — циник *

Стр. 159, р. 28: му се присъняваше / му се присъняваше * р. 41: следните думи / следующите думи *

Стр. 161, р. 37: ако не се съгласи / ако се не съгласи * р. 39 не й остава друго / не й остая друго *

Стр. 162, р. 11: Ако не го дадеше / Ако го не дадеше * р. 14: това беше по-вероятно. . . / това беше по-вероятното. . . *

Стр. 163, р. 1: който ми е начертало / който ми начертало * р. 3: беше влезнал / беше влязъл * р. 9—10: куп тетрадки / куп тетради * р. 17: Другарите намериха / Другарите му намериха * р. 25—26: неугасващо въодушевление / неугасающе въодушевление * р. 26: Нищо не го смущаваше / Нищо го не смущаваше * р. 27: и тя с него / и тя от него * р. 29: той се надяваше / той се надееше * р. 35: Той вече имаше / Той имаше вече *

Стр. 164, р. 28: мирише на мошеник / мирише на машелник *

Стр. 166, р. 10: За него вече / За него веке *

Стр. 167, р. 1: лекциите по медицина / лекциите по медицината * р. 14: и да я очарова / и да я очаровае * р. 16—17: лазурни сапфири / лазурени сапфири * р. 22: за своята връзка / за своята связ *

Стр. 168, р. 4: Този господин / Тоз господин * р. 7: Този е /

Тоз е * р. 20: престоя в затвора / престоя в затвор * р. 33: заграждат околовръст / заграждат отвръст *

Стр. 169, р. 6: избягал като по чудо / избягнал като от чудо * р. 19: изучването на / изучението на *

Стр. 170, р. 8: изрязани от вестниците / изрязани от вестници * р. 9—10: го не покъртваха / го не покъртяха * р. 26: на улицата / по улицата * р. 27—28: Гониха ли те / Гоняха ли те * р. 36: се претръшна / се претършка * р. 41—42: помощта на / помощта от *

Стр. 172, р. 14—15: та да хрантутиш / та ти да хрантутиш * р. 28: на гърдите си / в гърдите си * р. 30—31: облегнат на стената / облегнат до стената *

Стр. 173, р. 6—7: И той се кискаше / И той кискаше * р. 9: Не разбра ли / Не разбира ли * р. 26—27: му дължиш уважение / му си длъжен уважение * р. 39: приготвен за нея / приготвен добре за нея *

Стр. 174, р. 3: за тебе, Зина / за тебе, Зино * р. 10: нищо не му говори / нищо му не говори * р. 16: Съвестта си не чуваше / Съвестта се не чуваше * р. 28—29: един неоткрит мошеник / един неоткрит машелник *

Стр. 175, р. 13: Преди всичко идеалите / Пред всичко идеалите * р. 16: моля ти се / моля те * р. 17—18: попита курсистката / питаше курсистката *

Стр. 176, р. 1: Избухна 6 септември / Избухва 6-й септември * р. 4: провъзгласяването на / провъзглашението на * р. 7: не беше предвидил / не беше предвидял * р. 13: за там / *липсва* * р. 22: като се препоръча / като се препоръчи * р. 25: взе историята / зимà историята * р. 31: Съдилищата затворени / Съдилища затворени *

Стр. 177, р. 2: Имаше между тях / Имаше между них * р. 15—16: Клуб на якобинския легион / Клубът на якобинский легион *

Стр. 178, р. 20: Между тях / Между них * р. 41—42: «До лу»! / *липсва* *

Стр. 179, р. 34: като мошеник / като машелник *

Стр. 180, р. 9: макар и да не / макар да не *

Стр. 182, р. 11: хармонични / армонически * р. 19: единодушно / еднодушно * р.35—36: Не ти ръкопляскат / Не ти ръкоплещат * р. 40: поглеждаше лукаво / сè поглеждаше лукаво *

Стр. 183, р. 30: да направи бележка / да направи забележка * р. 32: засвири на кадрил / засвири за кадрил *

Стр. 184, р. 27—28: попита той някаква тъмна фигура, която му отговори: / попита той някоя тъмна фигура, която му отвори. * р. 29: — В затвора е. / — В затвора е — отговориха. *

Стр. 185, р. 16: по въпроса за Марийка / по въпроса на Марийка * р. 37: пристигнаха екове / пристигнаха последните екове *

Стр. 186, р. 22: останаха в София / остаха в София * р. 37: Скандалът се състои не в това / Скандалът не състои в това *

Стр. 187, р. 11: па да се разберем / та да се разберем * р. 31: имаше вид на / имаше видът на *

Стр. 189, р. 2: На изток побеля / На въсток побеля * р. 41: не беше нарушило / не бе нарушило *

Стр. 190, р. 6: да върви на изток / да върви на въсток *

Стр. 191, р. 10—11: появяването му / появлението му * р. 36: сестри милосердни / сестри милосердия * р. 41: душите се каляваха / душите се каляха *

Стр. 192, р. 37: емайловия кръст / емалевия кръст *

Стр. 194, р. 11: сестра милосердна / сестра милосердия *

Стр. 195, р. 2: дето се решаваха / дето се решавали * р. 9—10: вчерашното ѝ разсърдване / вчерашното ѝ разсърдяне * р. 15—16: сестра милосердна / сестра милосердия * р. 24: ти не се надяваше / ти се не надяваше *

Стр. 196, р. 10: по-висок закон / по-високий закон * р. 11: да облекчаваме / да олекчаваме * р. 21: а нещастният / а нещастливият * р. 34: военната кариера / военна кариера *

Стр. 197, р. 3:— У р а г а н? / — У р а г а н ъ т? * р. 7—8: от обстоятелствата / от обстоятелства * р. 25: веднаж завинаги / веднаж завсегда * р. 32: твоята Зинаида / твоя Зинаида *

Стр. 199, р. 24: тука беше въпроса / тука беше въпрос *

Стр. 200, р. 3: писа кръвнишки членове / писвà кръвнишки членове * р. 10: ставаше дума за запразняването / ставаше дума за запразнянето * р. 24: потвърди друг министър / потвърди другий министр * р. 26: *след* мина на друг предмет. . . *е имало дата:* 1888 *

Стр. 159. *Poeta nascitur* (лат.) — поетът се ражда.

Стр. 160. *И лорд Байрона? Как посрещнаха първия му трудец. . .* — първата стихосбирка на Байрон «Часове на безделие», издадена през 1807 г., е посрещната отрицателно от официалната критика; в отговор Байрон написва книгата «Английски поети и шотландски рецензенти» (1808), в която критикува английското аристократическо общество за неговото тесногръдие, алчност и лицемерен морал.

Стр. 161. *Подобострастно* (рус.) — раболепно, угоднически.

Стр. 166. . . .*прокламациите на княза Кропоткин* — П. А. Кропоткин (1842—1921), руски революционер, идеолог на анархизма; най-известните му съчинения са брошурите «Длъжни ли сме да се занимаваме с разглеждане идеала на бъдещия строй?» (1873); и «Програма на революционната пропаганда» (1874); през 1877—1881 г. той издава в Женева в. «Le Révolté», орган на европейския анархизъм.

Стр. 169. *Вера Засулич, героинята* — В. И. Засулич (1849—1919), известна деятелка на руското революционно движение, многократно арестувана и заточавана; в случая може би се има пред вид покушението, което тя извършва над петербургския градоначалник Ф. Ф. Трепов на 24 януари 1878 г.

Стр. 169. . . .*нихилиста-светец, който хвърли бомбата под императора Александра II* — става дума за И. И. Гриневицки, който по решение на изпълнителния комитет на организацията «Народна воля» убива на 1 март 1881 г. в Петербург руския император Александър II.

Стр. 170. . . .*едно появление на Командора* — Командорът е персонаж от пиесите «Дон Жуан» на Молиер и «Каменният гост» на Пушкин; в края на действието внезапно се появява неговата статуя, която хваща за ръката Дон Жуан.

Стр. 171. *Ще ида в Тонкин. Ще се запиша френски доброволец* — Тонкин е европейското наименование на северната част на Виетнам. През XIX в. Франция е установила колониално владичество над Виетнам, затвърдено чрез Френско-китайската война от 1884—1885 г., за която очевидно става дума тук.

Стр. 172. *Кисца* (диал.) — развратница.

Стр. 173. . . .*светотатския смях на Молиеровия Дон Жуан зад гърба на баща му* — вж. действие, 5, сцена 1 и 2 от пиесата на Молиер «Дон Жуан».

Стр. 175. *Каналья* (рус., от ит. canaglia) — обиден епитет с различни отсенки: негодник, мошеник, вагабонтин и пр.

Стр. 177. *Comité de salut publique* (фр.) — Комитет на общественото спасение, орган на изпълнителната власт по време на Френската буржоазна революция; създаден е през 1793 г. от Конвента; преустановил е дейността си през 1795 г.

Стр. 179. *Граждани, турих си шапката, защото ще говоря за короните* — израз, който води началото си от една постъпка на група опозиционери преди Френската буржоазна революция, които разговаряли с краля, без да си снемат шапките.

Стр. 180. . . .*великият Робеспиер изправи една прекрасна девойка*. . . — в двора на Тюйлери е била издигната металическа статуя на богинята на мъдростта; тук на 8 юни 1794 г. Робеспиер е държал реч пред насъбралото се множество.

Стр. 181. *Анибал е на портите*. . . — израз на Тит Ливий («История на Рим», книга XXIII, глава 16) по повод на злополучната за римляните битка при Кана през 218 г. пр. н. е. с картагенския пълководец Анибал (247—183 г. пр. н. е.); в преносен смисъл означава «върховна опасност»; този израз е бил често употребяван по времето на Френската буржоазна революция.

Стр. 182. . . .*арегосаният поп* — от аргос (гр.) — отнемане на свещеник правото да служи в черква.

Стр. 183. *Ний летим на Румелия ~ да я отървем* — видоизменен текст от Вазовото стихотворение «Радецки»; променен е в същност частично само първият стих, който в оригинала гласи: «Ний летим на България».

Стр. 184. *Qui me l'a fait entrer cette canaille-là?* (фр.) — кой допусна да влезе този негодник там?

Стр. 186. *Алай* (тур.) — войскова част, полк; свита, кортеж; тържествен ход на войска, парад.

Стр. 186. . . .*да безпокои Лешанина* — ген. Милойко Лешанин (1830—1896), началник на генералния щаб на сръбската армия по време на Сръбско-българската война.

Стр. 187. *A la guerre comme à la guerre* (фр.) — на война като на война.

Стр. 193. *Кевенхюлер* — вж. тук, стр. 464.

Стр. 193. *Тесак* (диал.) — войнишки нож.

Стр. 193. *Тщета* (рус.) — безполезност, безрезултатност; напразно.

Стр. 198. *Възло* (диал.) — много бързо, стремително.

СЛАДКОДУМЕН ГОСТ НА ДЪРЖАВНАТА ТРАПЕЗА

(Стр. 201)

Разказът е обнародван първоначално в *Д*, г. II, 1891, кн. 5, стр. 193—208.

Печата се със следните поправки по *Д*:

Стр. 203, р. 20: «сопнато» вм. «сопнат».

Стр. 203, р. 36: «господство му» вм. «господството му».

Стр. 204, р. 2: «имаме» вм. «имате».

Стр. 205, р. 15: «не закачам» вм. «ще закачам».

Стр. 209, р. 34: «реген-мантел» вм. «резен-мантел».

Стр. 210, р. 6—7: «що са се играли» вм. «що се играли».

Стр. 211, р. 38: «ме е» вм. «не е».
Стр. 214, р. 12: «няколкото» вм. «няколко».
Стр. 216, р. 24: «и с него» вм. «а с него».
Стр. 217, р. 16: «в деколте» вм. «деколте».
Стр. 217, р. 29: «тия комедии» вм. «тая комедия».

Трудно е да се определи с положителност времето на възникването на разказа: от една страна, при публикуването му в *Д* под текста е поставена авторска дата «март 1891 г.», а, от друга, в разговор с проф. Шишманов Вазов го споменава между писаните по време на емигрантството му в Одеса произведения (вж. бележките към разказа «Тъмен герой», стр. 469).

По едни или други причини разказът «Сладкодумен гост на държавната трапеза» е останал за дълго извън Вазовите сборници с разкази. Заедно с «Епоха—кърмачка на велики хора» той е включен едва в последното издание на Вазовите съчинения през 1921—1922 г. Прави впечатление, че при поместването му в това издание са направени доста поправки в текста. В по-голямата си част те засягат стила и езика, но има отделни поправки, които са свързани с характеристиката на героите.

Варианти в *Д*

Стр. 201, р. 25—26: гонеше немилостиво всекиго / гонеше немилостиво всекиго под заслон *

Стр. 202, р. 11: намираше същия дим / намира същий дим * р. 20: беше облечен / бе облечен * р. 41: чуден човек / чудесен човек *

Стр. 203, р. 23—24: богати магазини / богати магазии *

Стр. 204, р. 15: И всичко, всичко що / И всичко, всичко, всичко, що * р. 31: всичко преувеличаваш или изопачаваш / всичко преувеличиш или изопачиш *

Стр. 205, р. 4—5: ще подражаваме на европейците / ще подражаваме европейците * р. 8: *след* че е така. . . *е имало следния текст:* Връщаме и тръщаме, но пак вървим, където ни духа вятърът. . . *

Стр. 206, р. 24: може да минува / може би минува *

Стр. 207, р. 37: през това време / по това време *

Стр. 208, р. 11: запали нова цигара / запали ново цигаро *

Стр. 209, р. 1—2: стотици такива / стотини такива * р. 14: не се е потрудила / не е се потрудила * р. 41: жените с елемента си / жените в елемента си *

Стр. 210, р. 25: мъчното положение / мъчно положение * р. 38 из «Червен рак» / из «Червений рак» *

Стр. 211, р. 1: беше събудил / бяха събудили * р. 5—6: да се прахосаш по / да се поразходиш до * р. 16: в «Червен рак» / в «Червений рак» *

Стр. 212, р. 19—20: от бузите му / по бузите му * р. 30 поправи с ръка вратовръзката / поправи си с ръка вратовезката * р. 36: голяма венска соба / огромна венска соба *

Стр. 213, р. 20: чувството на самосъхранение / чувството на самосъхранението *

Стр. 214, р. 24—25: Ходжов, братовчед на Даскарова / Ханджов, братовчед на Даскарова * р. 29: Швейцарски салам / Швейцарска салама * р. 38: в лявата ръка / в лява ръка *

Стр. 215, р. 14: всичкият този / сичкий тоя * р. 32: и да се обяви / и да се опълчи *

Стр. 216, р. 7: Срещнахте ли се / Срещахте ли се * р. 38: с един кавалер / с един кавалерин * р. 40—41: елегантен кавалер / елегантен кавалерин *

Стр. 217, р. 18—19: излязоха в бюфета / излязоха, та отидоха в буфета * р. 30—31: ни лук мирисал / ни на лук мирисал *

Стр. 218, р. 26: И той съобразява / И тъй съобразява р. 32—33: Знаеш ли Аврамов, архиварят ? / Знайш ли? Аврамов* архиварят *

Стр. 219, р. 26: *след* което говори за него, е ирония? *е имало следния текст:* Как адвокатите биле способни красноречиво да изопачават сичко! *

Стр. 220, р. 4: като си запазваме / като си запазяме * р. 5: и немците / и немците му * р. 7: като столичан / като столичен * р. 10: в «Червен рак» / в «Червений рак» * р. 22: деветнайсети век / деветнайстий век *

Стр. 201. *Бирарията «Червен рак»* — известно в миналото столично заведение, чийто съдържател е бил Мориц Рат.

Стр. 201. *Цал* (нем.) — плащам.

Стр. 201. *Данаеви делви* — според старогръцката митология петдесетте дъщери на Данай в деня на сватбата си избили своите мъже и за тази своя постъпка били осъдени да пълнят постоянно бездънна делва.

Стр. 203. *Калайма* (диал.) — калайдисване, лустро.

Стр. 204. *Айлъкчийската аристокрация* — от айлък (тур.) — месечна заплата (т. е. чиновническата аристокрация).

Стр. 204. *Zwei Glässer Bier* (нем.) — две чаши бира.

Стр. 205. . . .*не забравяй капитулациите* — по същество капитулациите са били неравноправни договори с развитите капиталистически страни, по силата на които чуждите индустриалци и търговци са поставяни в по-благоприятно положение.

Стр. 208. «*Нойе Фраје Прессе*» — авторитетен в миналото австрийски вестник, основан през 1864 г. във Виена (оригинално название: «Neue Freie Presse»).

Стр. 209. *Щоф* (нем.) — материя, памучен или вълнен плат.

Стр. 209. . . .*и брокар, и сатен-де-лион, и сорти-де-бал, и реген-мантел, и сатен-мервельо: брокар* (фр.) — плат със сърмени и копринени нишки; *сатен-де-лион* (фр.) — лъскав копринен или памучен плат, произведен във френския град Лион; *сорти-де-бал* (фр.) — наметка за бал; *реген-мантел* (нем.) — дъждобран, шлифер; *сатен-мервельо* (фр.) — вид лъскав копринен или памучен плат (от фр. merveilleux — прекрасен, чудесен).

Стр. 210. *Турнюрчета* — умалително от турнюр (фр.) — част от дамския тоалет през XIX в. (малка възглавничка, която се е поставяла отзад под талията).

Стр. 210. . . .*и кадрил-монстр, и лансието: кадрил-монстр* — вид танц, състоящ се от шест фигури, с четно число танцуващи двойки, които си разменят състава; *лансието* — вид старинен френски танц, състоящ се от пет фигури.

Стр. 210. *Клак* (фр.) — сгъваем цилиндър.

Стр. 211. *Александровската площад* — вж. тук, стр. 460.

Стр. 216. *Котильон* (фр.) — вид бален танц, който се състои от няколко самостоятелни танца и се играе от няколко двойки.

Стр. 218. *Да си прави рожа* — да си дава вид (от рус. рожа — гримаса.)

УТРО В БАНКИ

Сборникът «Утро в Банки» е излязъл от печат в края на месец септември 1905 г. с подзаглавие «Добродушни разкази». По всяка вероятност той е бил замислен в началото на същата година. В едно съобщение, напечатано във в. «Вечерна поща», бр. 1287 от 6 март 1905 г. под наслов «Нова сбирка от разказите на Иван Вазов», четем следното: «Както се научаваме, скоро ще излезе от печат сбирка от най-новите разкази на Иван Вазов под заглавие «Разкази и комедии». Сбирката ще съдържа 14 илюстровани разкази с илюстрации от 14 наши художници.» Очевидно, поради влошеното през този период здравословно състояние на Вазов работата над книгата се е забавила. С течение на времето е бил изменен първоначалният замисъл и самото название на сборника. В септемврийската книжка на «Българска сбирка» се съобщава, че Вазов вече е напълно здрав и подготвя «нова сбирка от стари и нови разкази и очерки под наслов «Утро в Банки» (г. XII, 1905, кн. 7, стр. 408). В края на месец септември вече се появява първият отзив за новоизлязлата книга (вж. в. «Нов век», бр. 935 от 28 септември 1905 г.).

Произведенията, поместени в сборника «Утро в Банки», са писани главно през периода 1900 — 1905 г. Само няколко разказа са създадени през 90-те години: «На карантина» (1893), «Нощ във вълшебен замък» (1894), «Емма» (1894), «Апостолът в премеждие» (1895), «Бъдни вечер в столицата» (1895) и «Великденско размишление» (1899).

При изясняването на творческата история на произведенията от сборника «Утро в Банки» сме улеснени от обстоятелството, че сам авторът е посочил в разговор с проф. Ив. Шишманов редица сведения за своите творби. Той изрично отбелязва: «Както всичките ми други разкази, тъй и тия имат винаги някаква реална основа. Аз въобще не мога да творя от нищо и затова и тук у мене няма много фикция»; след това Вазов се спира последователно

на всички произведения (вж. И в. Ш и ш м а н о в, Ив. Вазов. Спомени и документи. София, 1930, стр. 246—249). В бележките към отделните разкази ние посочваме тези негови изказвания.

С изключение на разказите «Запалените снопи» и «Емма» и на повестта «Една одисея из Делиорман» всички останали произведения от сборника «Утро в Байки» са били обнародвани предварително в периодичния печат — най-често в списанията «Българска сбирка», «Летописи», «Илюстрация-Светлина», «Български преглед» и във в. «Мир». При подготовката на сборника «Утро в Банки», както и при подготовката на сборника «Пъстър свят» Вазов е направил на места значителни поправки в текста, свидетелствуващи за неговия непрекъснат стремеж да подобрява и усъвършенствува творбите си: съкращавал е отделни думи, изрази и по-големи пасажи, правил е някои допълнения, преработвал е понякога началото или края на творбите, зачертавал е или е добавял някои обяснителни бележки, променял е заглавията на отделни разкази, внасял е многобройни стилни поправки. В много случаи поправките засягат езика и правописа. Тук, както и при работата си над сборника «Пъстър свят», Вазов е отстранявал редица архаични и диалектни форми, както и някои ненужни русизми: избягвал е съкратената форма при членуването на прилагателните, числителните и местоименията (поправял е например: «полунощния», «третия», «нашия» вм. «полунощний», «третий», «наший»), заменял е наставката -ние при някои отглаголни съществителни с наставка -не (например «звучене» вм. «звучение»), предпочитал е форми като: «още» вм. «йоще», «излизали» вм. «излазяли», «преставам» вм. «престаям», «офицер», «стражар» вм. «офицерин», «стражарин», «предпочитание» вм. «предпочтение», «мрамор» вм. «мрямор», «жадни» вм. «жедни», «хиляда» вм. «хилядо», «куфари» вм. «куфери» и пр. Трябва обаче да се отбележи, че работата над езика и правописа тук не е проведена последователно.

В края на своя живот Вазов се връща още веднъж към сборника «Утро в Банки», за да го включи като т. XII в последното издание на съчиненията си. Този том излиза от печат през лятото на 1921 г., малко преди смъртта на Вазов. С изключение на пътеписа «На върха Свети Никола» и на пиесата «Кандидати на славата», които са преместени в други томове на изданието, построено съобразно жанрово-хронологическия принцип, тук са включени всички останали произведения, съдържащи се в първото издание; добавки или промени в реда на творбите не са правени.

Трябва да се отбележи, че при подготовката за печат на т. XII от своите съчинения Вазов е извършил известна работа над текста. От една страна, той е отстранил редица междувременно остарели форми в езика и правописа, а, от друга, внесъл е някои стилни поправки, които, макар и дребни наглед, имат съществено значение като израз на последната творческа воля на автора. Преобладават поправките в областта на езика и правописа. В общи линии те имат същия характер, както и поправките в предходния том XI, които бяха подробно характеризирани (вж. тук, стр. 427—428). Подобни поправки по принцип не посочваме като варианти. В раздела на вариантите са намерили място само стилните поправки, които Вазов е внесъл в последното издание (за да се избягнат известни повторения, те навсякъде ще се представят като варианти в *УБ* и предходните публикации).

Съобразявайки се с последната творческа воля на автора, ние печатаме тук произведенията от сборника «Утро в Банки» според текста от т. XII на последното издание на Вазовите съчинения от 1921—1922 г., без да внасяме каквито и да било промени в състава и реда на творбите.

УТРО В БАНКИ

(Стр. 223)

Разказът е публикуван първоначално в *Л*, г. I, 1900, кн. 17—18, стр. 334—335, под заглавие «Утро в Банкя».

Печата се със следните поправки:

Стр. 225, р. 16—17: «се размеся» вм. «се размеси» (по *Л*).

Стр. 225, р. 22—23: «ярко пламъче» вм. «яко пламъче» (по *Л*).

Пред проф. Шишманов Вазов съобщава следното за възникването на разказа: «Една заран излязох да дочакам изгрев слънце и описах това, което видях. В това разказче развих в голяма степен своите описателни средства.»

Според авторската дата в първата публикация произведението е написано на 15 юни 1900 г. В *УБ* и *С* Вазов обаче е поставил друга дата под текста — «1901 г.» Очевидно е, че първата дата отразява времето на възникването на разказа. Наскоро след тази дата, през месец юли 1900 г., той бива публикуван в *Л* (книжката, където е поместен, носи дата 15 юли 1900 г.). При повторната публикация на разказа в *УБ* Вазов е направил известни поправки, най-съществената между които е съкращението на един пасаж в края.

Варианти в *Л*

Стр. 223, р. 4—5: това се случва / това се случава * р. 6: на хотелския ми прозорец / на прозореца *

Стр. 224, р. 8: банкинска / *липсва* * р. 9: под върбалаци/ под клонясти върбалаци * р. 15: в нива / *липсва* * р.16: моят силует / моят подвижен силует * р. 36: всичко туй диша / всичко тъй диша *

Стр. 225, р. 14: виделината мина / тя мина * р. 16: неуловим румен отлив / неуловимо румен отлив *

Стр. 226, р. 4—5: пръска светлина / пръсва светлина * р. 13: океан от светлина / океан от светлини * р. 18: *след* Боже, каква гледка! *е имало следния текст:*

И като си помислиш, че има милиони хора, които са умрели или ще умрат, без да са видели, без да са се сетили да видят величайшето чудо в светът!

Аз поне от двайсет години не бях го виждал.

Хубаво, хубаво! . . . *

Стр. 226, р. 19: София, 1901 г. / Банкя, 15 юни 1900 *

Варианти в *Л, УБ*

Стр. 223, р. 5: при промяната на леглото / при промяна на леглото * р. 7: Дръпвам завесата / Дръпам завесата *

Стр. 225, р. 12—13: отблясъкът му / отблескът му *

Стр. 223. *Пароксизъм* (гр.) — внезапен пристъп на остра болка или на силно преживяване; припадък; в случая — необикновено силна радостна възбуда.

Стр. 226. *Тъсмица* (тур.) — вж. тук, стр. 439.

БАЛКАНСКИТЕ РОМЕО И ЮЛИЯ

(Стр. 227)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. IX, 1902, кн. 2, стр. 73—83.

Печата се със следните поправки:

Стр. 231, р. 3: «и моята душа» вм. «в моята душа» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 233, р. 10—11: «да издиряме» вм. «да издирям» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 237, р. 39: «бил тъй хубав?» вм. «бил хубав?» (по *БСб*).

Относно повода за написването на разказа Вазов съобщава следното на проф. Шишманов: «Двама влюбени бяха избягали (1903), мисля, в Габрово и дойдоха в едно планинско ханче, гдето и аз случайно се намирах. Помня, че момата я дареха родителите, но не знам какво стана. И вестниците писаха за това любовно приключение.»

Очевидно, в случая Вазов погрешно е посочил годината 1903. Разказът е обнародван в *БСб* през февруари 1902 г. и поради това може да се допусне, че случката, за която става дума, е от 1901 г. Напълно ясно е, че авторската дата под текста в *УБ* и *С* «1903 г.» не отразява времето на възникването на творбата; за достоверна в случая трябва да се приеме датата под текста на първата публикация — януари 1902 г.

Варианти в *БСб*

Стр. 227, р. 28: под очите им и под носовете им / под очите им и носовете им *

Стр. 228, р. 2: опирайки глава / опирайки главата си * р. 3: цял тръскан / цял тръсен * р. 16: съща като тяхната / също като тяхната * р. 23: кой и да е / който и да е *

Стр. 232, р. 29: мустакатото си лице / мустакато си лице *

Стр. 234, р. 29—30: със спусната червена басмяна завеса/ със спусната басмяна и нечиста завеса * р. 38: разни кискания/ ясни кискания *

Стр. 235, р. 10: Давидково момиче и хаджи Василев син / Давидковото момиче и хаджи Василевия син *

Стр. 236, р. 42: вакла / *липсва* *

Стр. 237, р. 17: Мислят ви удавени! / *липсва* * р. 25: щях да съветвам Ивана / щях да съветвам на Ивана * р. 40: София, 1903 / София, януарий 1902 *

Варианти в *БСб, УБ*

Стр. 227, р. 14: двама млади / двамата млади * р. 23—24: софийския адвокат Брезов / софийския адвокат Брезова * р. 27: двамата съпрузи / двамата съпруги *

Стр. 233, р. 26: Какво ти каза / Какво ти казва *

Стр. 234, р. 1: ако вървите пеш / ако вървите пеше * р. 5: Пеш да вървим? / Пеше да вървим? * р. 15: слязоха на хана / слязоха в хана * р. 21: Тук ще заповядате / Тука ще заповядате*

Стр. 236, р. 42: И те останаха / И те остаха *

Стр. 237, р. 2: файтонът се спускаше / пайтонът се спускаше * р. 19: Файтонът с нова сила / Пайтонът с нова сила * р. 32: във файтона им / в пайтона им * р. 35—36: един за друг / един до друг * р. 38—39: лудували и либили / лудували и либяли *

ЗАПАЛЕНИТЕ СНОПИ

(Стр. 238)

Разказът е напечатан за пръв път в *УБ*, стр. 20—24.
Печата се със следните поправки по *УБ*:
Стр. 239, р. 13: «заплашваше» вм. «запалваше».
Стр. 239, р. 15: «през нивата» вм. «по нивата».

Във връзка с описаната в този разказ случка Вазов отбелязва следното в разговор с проф. Шишманов: «Разказа ми я Д. Македонски (Папашата). От нея се вижда как нашият селянин се радва повече на своята стока, нежели на парите, които тя представлява (1903). Нещо характерно за нашия народ: как той обича и плода на своя труд.»

Според това съобщение, а и според авторската дата под текста разказът е бил написан през 1903 г. По едни или други причини той не е публикуван своевременно в периодичния печат; напечатан е едва през 1905 г. в *УБ*. При последната публикация в *С* промените са само в областта на правописа.

Стр. 238. . . .*доктора М., знаменития софийски ловец* — вж. тук, стр. 436.

Стр. 238. *Брабонка* (диал.) — плод на черница, екскременти от дребен рогат добитък или от заек; в случая преносно — сачми.

Стр. 240. . . .*с Фридриха Велики* —Фридрих II (1712—1786), пруски крал от династията на Хохенцолерните, управлявал от 1740 до 1786 г.

Стр. 240. . . .*наумяваше Менелика* — Вазов има пред вид Менелик II (1844—1913), император на Етиопия от 1889 г. до смъртта си, получил широка известност по време на Италиано-етиопската война от 1895—1896 г.

Стр. 241. *Бен франк консул* (тур.; правилно — бен френк консулум) — аз съм френски (европейски) консул.

Стр. 242. . . .*или в дивата Дахомея* — Дахомей, държава в Западна Африка, бивша френска колония; завоювана от французите през 1892—1893 г.; известна по това време като извънредно изостанал, див и варварски край.

УВЕСЕЛИТЕЛЕН ВЛАК

(Стр. 243)

Разказът е напечатан за пръв път в *ИСв*, г. X, 1900, кн. 6, стр. 1—3, под наслов «Приключенията на г-жа Туркулова» и с подзаглавие «Шарка от Ивана Вазов».

Печата се със следните поправки:
Стр. 250, р. 1: «даде й и» вм. «даде й» (по *ИСв* и *УБ*).
Стр. 252, р. 23: «срещна» вм. «среща» (по смисъл).
Стр. 254, р. 2: «на пъкъла» вм. «на пъкъл» (по *ИСв* и *УБ*).

По повод на този разказ Вазов съобщава на проф. Шишманов: «Описвам едно истинско събитие (1900), което беше се случило с Йорд. Бояджиев и жена му (и двамата калоферци) при пътуването им за Букурещ с увеселителен влак. Самата госпожа ми разказа случката. Аз окичих, разбира се, събитието с поетически цветя и хумор.»

Както се вижда от авторската дата в първата публикация, разказът е написан непосредствено преди обнародването му — през май 1900 г. В едно писмо до редактора на *ИСв* Йордан Михайлов от 14 май 1900 г. Вазов съобщава: «Пращам Ви днес приложената шарка «Приключенията на г-жа Туркулова». Прося да се не прекъсва за друг брой. . . П. П. Коректура, разбира се.»

При поместването на разказа в *УБ* пет години по-късно е извършена значителна работа над текста: променено е заглавието, съкратени са няколко големи пасажа, други са добавени, трети — коренно преработени; направени са многобройни съкращения, добавки или замени на изрази и отделни думи.

Варианти в *ИСв*

Разказът има следното начало:

I

Дребният чиновник господин Туркулов страшно обича жена си.

А госпожа Туркулова е напета женица и заслужава това.

Лице мило, нос чипичък, очи сини, от страна на бялата брадичка една брадавичка с три косъмца, белег на късмета.

Сиромаси са само.

Грамадната част от добрите хора, които ще четат това, знаят какво е сиромашия и нямат нужда от дълги обяснения, за да разберат колко неприятно нещо е сиромашията.

А господин Туркулов, въпреки сиромашията, страшно обичаше жена си, която заслужаваше това.

И тя го обичаше.

Но тя обичаше още едно нещо: да повиди свят. Откак се бяха венчали, тя не беше напускала затоплената атмосфера на щастливото семейно огнище.

Да повиди свят! Да подиша чужди въздух! Това не достигаше само на пълното й благополучие.

А бяха сиромаси.

Един ден на стените на града се появиха големи червени обявления с твърде едри букви най-отгоре: Увеселителен влак от София за Букурещ и обратно.

По-долу стояха цените на билетите, баснословно понизени.

Господин Туркулов видя това съблазнително обявление. Веднага му хрумна светла мисъл: да достави на жена си това висше наслаждение — посещение Букурещ по евтин начин.

Когато й обади, тя хлъцна от радост.

Тя даже се хвърли на врата му от възторг, нещо, което правеше пръв път.

Когато дойде денят за тръгването, те взеха куфарчето си и отидоха на станцията.

С каква радост чакаха да тръгне влакът, с какво удоволствие слушаха паровоза, като пъхтеше, хъркаше и хвърляше пара, готов за път!

Стр. 243, р. 2: I / II * р. 4: пътници българи, от двата пола / пътници * р. 6: и жена му / и госпожа Туркулова * р. 7—8: за която по-рано узна Туркулов, че е по-евтина / за която господин Туркулов разузна предварително, че е по-евтина * р. 8: *след* че е по-евтина *следва на нов ред:* Да побързам да кажа, за спокойствие на читателя, че господин Туркулов набаткваше влашки. * р. 9: Гърмежът по улиците / Гърмежът на улиците * р. 10: богатите магазини / богатите магазини * р. 14—19: Тя пръв път пътувала ∾ големия брой пътници / *липсва* * р. 20—21: дето слязоха и други българи / *липсва* * р. 21: Туркулови се спряха / те се спряха * р. 22: нетърпеливи да поразгледат Букурещ / *липсва* * р. 23: Вървяха напосока, те минаха / Вървейки по посока, вслушвайки се в тътенът и шумът, които растяха с отдалечаването им от гостилницата * р. 24—25: излязоха на главната: Strada Victoriei (улица на победата) / излязоха на главната улица «Виктория» * р. 26—27: вниманието им / вниманието на съпрузите * р. 28—29: блъскани от върволяка / блъскани, бутани от върволяка *

Стр. 244, р. 4—5: гигантската закривена опашка на бронзовия кон / гигантския бронзов конник * р. 6—7: ръката й бутна гърбът на някого / ръката й бутна в гърбът на някого * р. 9: че я гледа / че я гледаше * р. 10: *след* и се заозърта *стои:* Цанка го нямаше.* р. 11: Непознатият все я гледаше зачуден / Непознатият господин още под впечатлението на прикосновението от една малка женска ръка, сѐ я гледаше зачуден * р. 11—12: Тя му се не беше извинила / *липсва*; *вместо това тук има следния израз:* Той й проговори нещо, но тя го не разбра * р. 13: Магдалина взе да обикаля / И взе да обикаля * р. 15: *след* нейния нямаше *стои:* Тя се заогледва плахо * р. 16: прошушна тя безпокойно / прошушна си Магдалина разтревожено * р. 17: После пак се защуря из тълпата / После пак ходи наоколо и се щуря из непознатата тълпа * р. 18—19: заедно с тях / заедно с нея * р. 18—19: *след* заедно с тях *следния текст:*

Пред очите й минуваха жени пременени, някои от които оставяха зад себе си атмосферица от тънка благовонна миризма, напети офицери, носяйки червени със златни ширити кепи и еполети, с възсукани черни мустачки, хлапаци, които разнасяха нови вестници, старци, младежи, деца, момичета.

Народ, народ, народ.

Само Цанка нямаше. *

Стр. 244, р. 20—25: Магдалина помисли ∾ просто нещо./ Магдалина беше съобразителна. Тя помисли, че не й остая друго, ами да си иде на гостилницата, там да се намери с Цанка. * р. 26: *след* един файтонджия *стои*: Файтонът спря. * р. 27: (Накъде) / *липсва* * р. 28: На хотела / На гостилницата * р. 28: веднага сети / веднага се сети * р. 29—30: Тя не беше / Тя нито беше * р. 31: *след* каза тя на влаха *следва*: като се дръпна * р. 32: изгледа зачуден, избъбра нещо недоволен / изгледа зачуден и недоволен * р. 34: II / III *

Стр. 245, р. 10: на черкви / *липсва* * р. 11—12: хубава жена / хубавка жена * р. 13: наконтени мъже / *липсва* * р. 14: подигнаха шапките си и я запитаха / поповдигнаха шапките си и я запитваха * р. 24: дано се улучи / дано се уличи * р. 31—32: femme mignonne / femme turque! * р. 31: Elle n'est pas mal/ Elle est pas mal* р. 32: каза единият / думаше единият * р. 33—34: (Дявол! Бива си я. Истински тип на миловидна женица)./ *липсва* * р. 36: (Наистина привлекателна) / *липсва* *

Стр. 246, р. 14: пресякоха градина / пресякоха мегдан * р. 20: ще да натъркам носа / ще да натърка носа * р. 26: хората пият вода / хора пият вода * р. 31: — каза тя / *липсва* * р. 35: думите «турк», «туркул» / думите «турку», «туркул» * р. 36: от Магдалина / *липсва* * р. 37: па ѝ каза / па каза на Магдалина * р. 40: (хубава госпожа)/(хубава жена)*

Стр. 247, р. 4: *след* фрумоза домна *е имало следния текст:*

Тя се зачуди, че сѐ ѝ казват Дома.

— Не, Магдалина — поправи го тя.

— А, Магдалина!*

Стр. 247, р. 12: аз съм чула от / аз съм чула това от * р. 13—14: когато играеха «Хъшовете» / *липсва* * р. 15: Най-после стражарят ѝ посочи / Стражарят ѝ сочеше * р. 16 *след* червено знаме *стои:* Скоро тя видя, че се запътиха към там * р. 21: — Тук ли е? / Тук ли е Туркулов? * р. 23: — Да, да — отговори / Да, да, Туркул! — отговори * р. 24: III / IV * р. 26: Вратнята се отвори / Вратата се отвори * р. 27: с фес / с фес на глава * р. 30: от всички тия / от всичките тия * р. 34—35: та му даде четирите гологана, които ѝ останаха / та му даде един лев *.

Стр. 248, р. 7: с кадифени кресла и канапета / с кадифени кресла ѝ с цветно канапе * р. 17—18: хора с фесове и с ордени по гърдите / хора с фесове и ефендита * р. 18: *след* с ордени по гърдите *стои:* Тогава се сети — турско консулато е.*

Стр. 249, р. 7: булгар консулато / булгар консул * р. 11: *след* бележката ми *стои*: И като ѝ направи учтиво теменя, качи се по стълбите.* р. 12: IV / III * р. 27: стискаше билетчето / стискаше записката * р. 28: тая минута / в тази минута * р. 30: в българското консулство / в българското консулато * р. 32: Добросъвестният арнаутин хвърляше зверски погледи / Добросъвестният арнаутин сѐ вървеше с нея, като хвърляше зверски погледи * р. 37—38: предмет на такова внимание / предмет на такова внимание и почести.*

Стр. 250, р. 6: модните магазини / модните магазии * р. 13: с брилянт / с брилянти * р. 17: «булгар консулато» / «булгар консул» * р. 19—23: Дойде ѝ на ум ∾ тук някъде! — /*липсва* * р. 23—24: И тя попита един стражар за българското консулато. / Сети се и попита стражарина.* р. 36: V / VI *

Стр. 251, р. 2: към павильона / към дървеното красиво здание * р. 2: *след* в дъното на двора *стои*: в което вече светяха фенери * р. 5: булгар консулат / булгар консул * р. 9—10: позна тогава, че това е градина и бирария и / *липсва* * р. 11: Тя беше премаляла и седна при една маса / Тя беше премаляла. Отби

се и седна при една маса * р. 12—13: и се появиха някои гости / *липсва* * р. 15: и не виждаше господина / не виждайки господина * р. 19: с рижи бакембарди / с бакембарди * р. 24: *след* дето стоеше Магдалина *стои*: със затулени очи * р. 30—31: и изказа готовност да я заведе в българското / *липсва* * р 40—41: поръча бира със закуски / поръча лека вечеря *

Стр. 252, р. 1: при консулатото / на консулатото * р. 5—7: Внезапно господинът ∾ остана сама втрещена./ *липсва* * р. 8: VI / VII * р. 19—20: из непознати и забъркани улици / из непознатата и забъркана улица * р. 20: Па се сети, че тя няма и пари./ *липсва* * р. 23: Случаят го срещна с познатия нам стражарин / Случаят го вкара и в улицата, гдето тя ни води. Като съгледа там познатият нам стражарин * р. 26: — той знаеше влашки / *липсва* * р. 29: «Нам възут» (не видях) / «ну щигу» * р. 35: *след* на брадата *стои*: с три косъмца * р. 38: — Вие сте неин мъж? / — На едно добро място. Вие сте неин мъж? *

Стр. 253, р. 6: щом не сте турчин / щото не сте турчин * р. 7: и брадавички? / и брадавички с косъмца? Колко бяха кажете? — Три. * р. 17—18: *след* полицейското комисарство *е имало следния текст:*

Оттам файтонът като стрела хвърчеше към редакциите на два най-разпространени местни вестника, които излизаха тая вечер.

Обявлението беше: «Днес се е изгубила една госпожа, българка, млада, със сини очи, чип нос и брадавичка на лицето, с три косъмца по нея. Отговаря на името мадам Туркулова. Слезнала в хотел «Зелено дърво».

Подир два часа целий Букурещ четеше любопитното обявление за изгубената българка, с косъмца на брадавичката. Тая вечер всяка млада дама с брадавичка привличаше погледите на минувачите. *

Стр. 253, р. 20: погрешно / *липсва* * р. 21: персийското консулато / персийското посолство * р. 22—23: персийското консулато / персийското консулство * р. 23: *след* късно *стои*: Тревога голяма.* р. 27: и с брадавичка / и с косъмца въз брадавичката * р. 28: излезли алабраце / излезли да се разхождат алабраца * р. 40—41: честна и непокътната / добродетелна и непокътната * р. 41: викаше Туркулов / викаше в полуда господин Туркулов *

Стр. 254, р. 10: прати стражар да найде домну Липяну / *липсва** р.13: VII / VIII* стр. 254, р. 14 — стр. 255, р. 12: Туркулов се скитà цели часове ∾ Цанковата ръка от Магдалинината... / *липсва; вместо това тук разказът има следния завършък:*

Туркулов се скитà цели часове из улиците, като хваща за ръцете няколко жени с кавалери, мислейки, че е пипнал своята, срещу което получавà приснопаметни плесници. Гостилничарят му съобщи, че дохождал човек от българското агентство за него, по въпроса за госпожата.

— Какво, да не е убита? — извика уплашен Туркулов.

— Доколкото разбрах, тя се била явявала там.

— Магдалина намерена!

Един файтон профуча към агентствòто.

Цанко ще разбие портите.

Отварят.

— Де я?

— А, късно идете, господин Туркулов. Госпожата не щя да чака, а ний прочетохме след нея вестника.

— Де жена ми?

— Може да я стигнете още на гарата. Влакът не ще да е тръгнал.

— На гарата?

— Да, госпожата тръгна за България. Не щя ни минута да чака.

Гррр. . . файтонът отърча към гарата.

Стига.

Цанко тича и тласка тълпата. Един чиновник го не пуща без жетон на перона, той струпаля чиновника и се озовава на перона.

Паровозът вече пъхти. През осветления прозорец на един вагон, натъпкан с мъже, Туркулов съзира една едничка жена. Чини му се, че приказва с някого, даже се смее.

Магдалина!

Кокетката!

И той се спуща да се качи във вагона.

Но влакът потеглил вече. Двама служители го отдръпват назад, на което той им отговаря с юмруци в лицата и реване.

Чуват се викове:

— Луд! Луд!

Един стражарин го грабва, туря го във файтона и го закарва в участъка.

Само на сутришния ден вечерта, чрез намесата на българското агентство той биде пуснат на свобода.

Така приятно и леко прекараха разходката си в Букурещ господин и госпожа Туркулови.

Оттогава всяко червено обявление за увеселителни влакове ги оставя равнодушни.

Чорт го зел, какви неща не се случват на тоя свят! *

Стр. 255, р. 13: София, 1900 / София, май 1900 г. *

Стр. 243. . . .*конната статуя на Михай Витяза* — Михаил Витязул, известен още под името Михаил Храбри (1558—1601), княз на васалното на Турция княжество Влахия от 1593 до 1601 г.

Стр. 246. *Пофтим, домна!* (рум.) — моля, госпожо!

Стр. 247. *Пазещи* (рум.) — пазете се.

Стр. 247. . . .*влашкия език е разбъркан с български, аз съм чула от Македонски в театъра, когато играеха «Хъшовете»* — Вазов има пред вид думите, които Македонски казва на румънския полицай: «Вашият език е една мешàва от български и молдовански думи.» (Действие I, явление 3.)

Стр. 247. *Бо да прòсти!* (рум.; правилно: bogdapròste) — благодаря (от страна на просяк, който получава милостиня).

Стр. 247. *Имат и бог да прòсти — знам това от Македонски* — вж. репликата на Македонски от действие I, явление 3, на драмата «Хъшове».

Стр. 248. *Драгоманин* (фр.) — вж. тук, стр. 439.

Стр. 254. *Алабраце* (рум.) — подръка.

ПРОЩЪПАЛНИК

(Стр. 256)

Разказът е обнародван в *БСб*, г. X, 1903, кн. 4, стр. 209—219.

Печата се със следните поправки:

Стр. 256, р. 12: «на картините» вм. «по картините» (по *БСб*).

Стр. 256, р. 14: «бронз» вм. «бронза» (по *БСб*).

Стр. 256, р. 19: «нововведение» вм. «нововведено» (по *БСб*).

Стр. 256, р. 20: «посипани» вм. «посипана» (по *БСб*).

Стр. 256, р. 24: «конфекти» вм. «конфетки» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 257, р. 13: «гимнастика» вм. «гимнастиката» (по *БСб*).

Стр. 258, р. 5: «от политиката» вм. «от политика» (по *БСб*).

Стр. 258, р. 27—28: възстановява се по *БСб* и *УБ* репликата: «— Кой Мартинов? — попитаха сепнато Врачевска и Галев» (в *БСб* вм. «Галев» е било «Никифоров»).

Стр. 258, р. 36: «обсипаха» вм. «обсипваха» (по *БСб*).

Стр. 259, р. 17: «цигарото» вм. «цигарето» (по *БСб*).

Стр. 259, р. 40: «твърде даровит поет» вм. «твърде даровит» (по *БСб*).

Стр. 260, р. 19: «засеняше» вм. «засягаше» (по *БСб*).

Стр. 260, р. 20: «който» вм. «които» (по *БСб*).
Стр. 260, р. 31: «които» вм. «който» (по *БСб*).
Стр. 261, р. 4: «не живя» вм. «не живее» (по *БСб*).
Стр. 261, р. 13: «изнасях» вм. «изнасям» (по *БСб*).
Стр. 261, р. 26: «писателска» вм. «писателската» (по *БСб*).
Стр. 262, р. 6—7: «светиня ти» вм. «светинята ти» (по *БСб*).
Стр. 262, р. 34: «Николчо!» вм. «Николча!» (по *УБ*).
Стр. 264, р. 5: «за какво» вм. «какво» (по *БСб* и *УБ*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов посочва повода за написването на творбата: «В дома на брата ми Г. празнувахме (1903) простъпването на първия му син. Всичките подробности са верни.»

Разказът е написан в началото на 1903 г. — не по-късно от края на месец март, когато е била сложена под печат четвъртата книжка на *БСб*, където той е обнародван. При поместването му две години по-късно в *УБ* са направени доста поправки в текста. Най-съществената между тях е изцяло преработеният финал на разказа; останалите поправки засягат предимно отделни изрази и думи.

Варианти в *БСб*

Стр. 256, р. 4: Николча / Николчо * р. 13—14: накитни неща / накитни салонни неща * р. 15: умели да повишат / умеяли да повишат * р. 17—18: високата «йолка» / високата «елка» * р. 19: руско / *липсва* * р. 23: фарфорови чашки / фарфорни чешки *

Стр. 257, р. 5: с копринената, залепена / с копринената си, залепена * р. 7: тънки благовонни миризми / тънка благовонна миризма * р. 17: на Костаки Аргиров / на Костакя Аргиров * р. 19—20: с майора Грудова / с майора Гудова * р. 25: малко вятърничка / малко ветреничка * р. 30: на политика / на политическа почва * р. 41: Пак политика! / Пак политиката! *

Стр. 258, р. 3: Парашкева / Парашкевка * р. 25: Тая вечер се научих / Тая вечер научих * р. 35: Удивления, охкания / Удивления, аххания * р. 42: Баснаджият ли? / А, баснаджият ли? *

Стр. 259, р. 26: дохаждал в отчаяние / дохождал в един вид полуда * р. 28: тоя мизерен живот / тоя мизерен свят * р. 32—33: все такъв смутен. . . трябва да е. . . / сѐ такъв смутен и уми-

слен и гаче ми думаше нещо на ума, че тоя момък трябва да е. . . * р. 37: да гладува от писателство / да гладува с писателство *

Стр. 260, р. 6—7: в беседата, станала бледна / на беседата, станала бледа * р. 16: Офицерът пак пое: / Офицерът пое пак: * р. 23—24: отричания таланта му / отричания на таланта му * р. 35: уби куража му; / уби куража му да живее. * р. 35: такъв е нашия обществен живот / Тая не е първата жертва на тежките условия на нашия обществен живот *

Стр. 261, р. 8: че не трябва / защото не трябва * р. 16—17: да постигна едно нещо / да постигна само едно нещо * р. 17—18: като негова милост / както негова милост * р. 19: — Имаш право / — Имаш пълно право * р. 22: и Врачевски / *липсва* * р. 26: бай Грудов / бай Гудов * р. 37: и в светът един ерген / и в светът да имаше само един ерген *

Стр. 262, р. 7—8: Славата не се купува с пари, поетът е нещо рядко и високо. . . / Аз например, за да имах син, който. . . * р. 9—15: Поп Сребро ∾ мре от глад? / *липсва* * р. 23: *след* новия гост *е имало следния текст:* Подир това обяснение разговорът веднага изгуби интереса си. * р. 34: Николчо! / Николчето! *

Стр. 263, р. 7: тук разля / тука разля * р. 21: важен за мене / важен за мен * р. 22: вярвам онова / вярвам на онова * р. 27: на основание фактите / на основание на фактите * р. 28: майчиния си / майчиния ми *

Стр. 264, р. 3: кръст / *липсва* * р. 22—23: двайсет години / дванайсет години * р. 25—26: в хипетическо верующе настроение / в мистическо верующе настроение * р. 29—30: стария български обичай / старинния български обичай * р. 36: означаваха търговец / означаваха търговец и богаташ * р. 38: Орден / Граждански орден * р. 40:(чревоугодец)/(чревоугодник)*

Стр. 265, р. 1—2: или пияница / *липсва* * р. 3: *след* (кавалер и женолюбец) *на нов ред:* Мастилница и перо (учен).* р. 4—5: том «Стихотворения Пушкина» (поет, писател!) / том с песни (horibile dictu: поет, писател!) * р. 14: на двете светила / на двете ламби * р. 17: лежеше красиво на килима / се открояваше красиво и лъскаво из тъмното поле на килима * р. 25—26: с лента през гърдите / с лента през гърди *

Стр. 266, р. 7: но внезапно / па внезапно * р. 14: недоволен бащата / недоволен баща му * р. 20: извика щастлив попът / извика щастливо попът * р. 33: извика Никифоров / извика Никифоров пребледнял * р. 34: по лицето му / по повечето лица * р. 35: извика майорът / каза майорът * р. 36: — Велик поет! Пушкин! — извика Врачевски./ — Велик поет! — допълни Вра-

Стр. 260. [illegible]

чевски.* р. 37: *след* погледна жена си стреснато *стои*: и каза ниско!

— На кого ще сé е метнал? Та в нашия род не е имало проняци: *

Стр. 266, р. 38 — стр. 267, р. 26: Попът бърбореше нещо недоволен ∞ из дълбочините на ефира. / *липсва; вместо това разказът има следния завършък:*

Гостите се помъчиха с пресилени шеги и натегнати обяснения върху случая да успокоят намръщените родители. Но напразно: прежното благоразположение на духовете се поквари и беседата подир това беше хладна, увяхнала.

Още същата нощ, подир изпращането гостите, злополучния червен том полетя из прозореца. *

Варианти в *БСб, УБ*

Стр. 257, р. 32: ние не сме узрели / ние не сме още узрели * р. 39—40: зловещи прокобвания / зловещи прокобявания *

Стр. 263, р. 3: видя елхата / видя елката *

Стр. 264, р. 34: паркетния под / паркетния пол *

Стр. 265, р. 39: движението на Николча / движенията на Николча *

Стр. 267, р. 3: Запиха се здравици / *в БСб липсва;* Запиха се заздравици (*УБ*) *

Стр. 256. *Конфекти* (рус.; остар.) — бонбони.

Стр. 257. *Еремиада* — дълго, досадно оплакване (от Еремия, пророк от Стария завет, с чието име се свързва библейската книга «Плач на Еремия», написана около 580 г. пр. н. е.; тази книга изразява дълбока скръб във връзка с разрушаването на Ерусалим от Навуходоносор II).

Стр. 264. *Капзамалин* (тур.) — бирник в турско време.

Стр. 264. *Хипетическо* — вероятно: «хипнотическо».

Стр. 266. *Орман-папазъ* (тур.) — буквално: горски поп, т. е. свещеник, който повече се занимава с бунтовничество.

ПРОСЯК

(Стр. 268)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. XI, 1904, кн. [illegible] стр. 137—138.

Относно повода за възникването на това произведение Вазов съобщава пред проф. Шишманов следното: «Срещу моята къща на ъгъла на «Union club» имаше един просяк, който постоянно пазеше своя пост (1904). Той живееше главно от щедростта на руския пълномощен министър Б., който при всяко излизане от клуба му даваше по един лев. Иначе той напразно простираше ръка към минувачите за милост.»

Разказът е написан през януари 1904 г., непосредствено преди да бъде обнародван в *БСб*.

Варианти в *БСб*

Стр. 268, р. 8: и измръзнала / *липсва* * р. 17: озобана кожена шапка / озсбаната кожена шапка *

Стр. 269, р. 4: нови облаци прах / нови талази прах *

УБИЙСТВО

(Стр. 270)

Разказът е публикуван за пръв път в *Л*, г. I, 1900, кн. 6 стр. 111—112.

Печата се със следните поправки:

Стр. 270, р. 25: «а само някакво» вм. «а някакво» (по *Л* и *УБ*).

Стр. 271, р. 34: «блъсък» вм. «блясък» (по *Л* и *УБ*).

Във връзка с възникването на този разказ Вазов съобщава следното на проф. Шишманов: «Това са мои лични впечатления. [illegible] един мъгляв зимен ден (1900) отидох до «Ханчето» и видях на [illegible] осето, че някои селяни правеха нещо таинствено, а около тях [illegible] снега се червенееха капки кръв. Тия си впечатления облякох [illegible] сле в художествена форма. Измислих, че д-р М. разправя това [illegible] иключение, защото д-р М., който е герой на много мои раз- [illegible] ди, беше голям ловджия и наш домашен лекар. Той обичаше [illegible] разправя за своите ловджийски похождения. За жалост, и той [illegible] я. А беше такъв здрав човек, добър и благ, и обладаваше, [illegible] българин, руска душа в най-доброто ѝ проявление.»

Разказът е написан наскоро преди обнародването му — през [illegible] ари 1900 г. Както при повечето свои творби, и в този случай [illegible] в е продължил да работи над текста и лед първата публи- [illegible] я.

Варианти в *Л*

Стр. 270, р. 4: доктора М. / доктора Х. * р. 9: докторът се усмихна / докторът усмихна се * р. 9—10: поглади брадата си / погледна брадата си * р. 14—15: съзираше мътно / съзираше мъчно * р. 21—22: малко настрана до хендека / малко настрана на шосето * р. 23: странно / *липсва* *

Стр. 271, р. 14: Един ужас / Един безумен ужас * р. 18: *след* непроницаемо, хаотическо *стои*: Но страхът и инстинктът ме водяха верно по неузнаваемото шосе * р. 21: нищо се не чуваше / нито се чуваше * р. 25: да бъда спокоен / да имам самообладание * р. 34—35: блъсък или шум в кръчмата / блъсък в кръчмата или шум *

Стр. 272, р. 2: празни / *липсва* * р. 2: които бяха карали камъни / които карат камъни * р. 19: минали по-рано селяни / миналите по-рано селяне * р. 33: остана смаяна / остана втрещена * р. 41: да направят от тях / да направят от них *

Стр. 273, р. 11: — Аврамов, ти си / — Адамов, ти си * р. 29—30: доктор М. / доктора Х. *

Варианти в *Л, УБ*

Стр. 270, р. 11: Миналата седмица / Миналата сряда *

Стр. 271, р. 5: още по-силно / още по-усилено *

Стр. 272, р. 5: с добро утро / с добрутро * р. 32: в съседната къща / *в Л липсва;* в съседна къща *(УБ)* *

Стр. 273, р. 26: като лекар — съвестен / като лекар е съвестен * р. 26—27: но вие знаете / но той е ловец, а вие знаете * р. 34: Аз бях / А аз бях *

Стр. 270. *Доктор М.* — вж. тук, стр. 436.

Стр. 273. . . .*роман ала Габориò* — Емил Габорио (1832—1873), френски писател, един от създателите на детективския роман.

БЪДНИ ВЕЧЕР В СТОЛИЦАТА

(Стр. 274)

Разказът е напечатан за пръв път в *БСб*, г. II, 1895, кн. 1, стр. 1—9.

Печата се със следните поправки:

Стр. 275, р. 38: «загреба» вм. «заграба» (по смисъл).

Стр. 281, р. 22: «обидено» вм. «обидно» (по *БСб*).

Когато говори с проф. Шишманов за този свой разказ, Вазов бележи: «Коледна шарка. Истинска случка (1904). Брат ми беше пристигнал неочаквано навръх Бъдни вечер. В тоя разказ, в който изобразявам стари народни обичаи, свързани с моите детински спомени, фигурира и майка ми.»

Очевидно, годината, към която Вазов отнася случката в разговорите си с проф. Шишманов, е сгрешена; погрешно е посочена тя и в *УБ* и *С*. Трябва да приемем, че произведението е написано през декември 1894 г. — тази именно дата стои под текста на първата публикация в *БСб*.

Варианти в *БСб*

Стр. 274, р. 9—10: и с турунджави моркови / и с турунджав авуч *

Стр. 275, р. 9—10: пристига по-рано / пристига по пет часът * р. 12: някой файтон / някой пайтон * р. 31: че после и софрата, че тогава. . . / па после и софрата, че тогива. . . * р. 40: се презполови / се презполви *

Стр. 276, р. 17: II / *липсва* * р. 31—32: повече от обикновено / повече отколкото обикновено *

Стр. 277, р. 14: Вечерята се продължи / Вечерта се продължи * р. 18: ще се разсърдим / ще ти се разсърдим * р. 19: полусърдито-полушеговито / полуусмихнато-полушеговито *

Стр. 278, р. 18: III / *липсва* * р. 39: виждам, насън баща ви / виждам баща ви *

Стр. 279, р. 15: лошо / *липсва* * р. 38: не си ми обадила / не си ми обаждала *

Стр. 280, р. 11: когато той се завръщаше / когато се завръщаше * р. 14—15: да посрещне / да пресрещне * р. 18: бутала ги / *липсва* * р. 21: каква радост беше! / каква радост, каква полуда беше! * р. 34: Баща ви поръчà да я убият по-после / Баща ви заръчà да я убият *

Стр. 281, р. 2: молеше се като човек / *липсва* * р. 33: IV / *липсва* * р. 28: от омраза / от омрази * р. 35: един файтон / един пайтон *

Стр. 282, р. 4: на останалите / на осталите *

Стр. 283, р. 14: София, 1904 год. / София, декември 1894 год. *

Варианти в *БСб, УБ*

Стр. 274, р. 28: всеобщ пост / всеобши пост *

Стр. 276, р. 1: Не можахте да потраете / *в БСб както в текста;* Не можехте да потраете *(УБ)* * р. 15—16: че може да пристигне / че може би да пристигне * р. 21: Чуеш ли? / Чуйш ли? *

Стр. 278, р. 36: метания пред иконата / поклони пред иконата *(БСб);* метани пред иконата *(УБ)* *

Стр. 279, р. 3—4: дали хората си шушукат / дали хората ее шушукат *

Стр. 281, р. 2: аз видях сълзи / аз видях и сълзи * р. 23: да го помните / да ги помните *

Стр. 282, р. 3—4: целуна ръка на майката / целува ръка на по-старите *(БСб);* целува ръка на майката *(УБ)* * р. 22: Донеси печеното прасе! / Донес печеното прасе! *

Стр. 274. *Турунджав* (диал.) — жълточервен, портокален.

Стр. 276. *Набодка* (диал.) — вилица.

Стр. 276. . . .*които видях у Панаха* — известно кафене в София от края на миналия век и първите десетилетия на нашия век, което се е намирало на бул. «Дондуков», на мястото, където днес се намира сградата на Държавната планова комисия; носело е името на своя съдържател.

Стр. 277. . . .*против твоя Вениамина*. . . — според библейската легенда Вениамин е последният и най-любим син на Яков.

Стр. 280. *Село Дудени* — сега село Черничево, Пловдивско.

Стр. 282. *Фармасонин* — безбожник, безверник (простонародно от франкмасон).

ЯПОНСКИ СИЛУЕТИ

(Стр. 284)

Разказът е обнародван за пръв път в *БСб*, г. XI, 1904, кн. 1, стр. 3—8:

Печата се със следните поправки:

Стр. 286, р. 6: «скрит в» вм. «скрит от» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 287, р. 11: «биваше» вм. «беше» (по *БСб*).

Относно възникването на това произведение Вазов споделя с проф. Шишманов следното: «В тая хумореска исках да изтъкна завистта и недобросъвестността на известни наши писатели (1904). Наскоро беше избухнала Японско-китайската война и във вестниците четях разни японски имена. Хрумна ми да ги използувам. Младият писател, автор на куп нежни идилии из живота на сините лалугери, Чи-Тедарува-Хдзу-Охама е Петко Тодоров. Светлоокият и млад писател Ито-Арашита-Ра е Димитър Страшимиров; професорът по богословие и литература на Токийския университет Хара-Карасута Кхи-Ямацура е Кръстев; даровитият поет Гехайша-Тцузе е Кирил Христов; поетът от скръбната категория поети, които очакват търпеливо бъдещите векове, Се-Лай-Фуджи-Нипо-Кхя-Кхя е Пенчо Славейков; мъдрият Куми-Сата-Замава е Заимов; и Ямагата Фузи съм аз.»

Японско-китайската война, за която говори Вазов, е от 1894—1895 г., т. е. десетина години преди появата на произведението. Наистина, някои от имената на героите напомнят имената на известни японски военачалници от времето на тази война (например генерал Ямагата, адмирал Ито и пр.).

Като се има пред вид злободневния характер на творбата, може да се предполага, че тя е създадена наскоро преди обнародването си — по всяка вероятност през есента на 1903 г.

Варианти в *БСб*

Стр. 284, р. 3: *към името* Геваша Хито-Хито *има следната забележка под линия:* Прочут японски хумористически поет. Той между многото си тънко сфапати и бляскаво написани портрети и характеристики из японския живот с особено художествено шегуване е надраскал ред портрети на японски литератори. Тоя му последен труд е преведен и на английски, и на френски с поевропейчено заглавие: «Чудновати хора в чудноватото царство, дето нищо няма чудно». Ние преведохме от френския превод няколко къса зарад странното сходство на японските литературни нрави с нашите. * р. 3: *след* Геваша Хито-Хито *стои в скоби:* Преведени от френския превод от Ив. Вазов.*

Стр. 285, р. 1: и каза / скокна и каза * р. 19: млад списател / млад писател *

Стр. 286, р. 15: на хималайския тигър / на хималайски тигър.* р. 25: всесилният бог Охзу / всесилният Охзу * р. 32: четиристотинте острови / четиристотинте острова *

Стр. 288, р. 11: бога Музма / бога Миха-Музма * р. 18: та се преобърнал / та се е преобърнал * р. 33: Той мисли / Той мислеше * р. 35: остая страна / остая още страна *

Стр. 289, р. 23: не си задават труд / не си дават труд * р. 37: засенени от огромни рунтави мустаци / *липсва* *

Стр. 290, р. 12—13: паяков сок и лиги / паяков сок, лиги * р. 15: 1904 / *липсва* *

Стр. 284. . . .*снегопокритият лоб на горделивата Фузи-Яма* — Фуджияма (Фуджисан), действуващ вулкан и най-висок връх в Япония (3776 м), разположен на 90 километра от Токио, на остров Хоншу; влиза в националния парк Фуджи Хаконе.

Стр. 284. . . .*Микадо* (яп.; буквално: «mi» — висок, «kado» — врата) — титла на японския император.

Стр. 285. . . .*свещения Киото* — град в Япония, разположен в южната част на остров Хоншу; известен като крупен религиозен център (тук има над 1700 храма и манастира).

Стр. 285. *Ито-Арашита-Ра беше автор на един многотомен роман, останал забравен досега* . . . — Вазов намеква за несполучливия роман на Д. Страшимиров «Сред мрака», издаден в Пловдив през 1901 г.

Стр. 286. . . .*беше чул за славата на книгата на прочутия писател Ямагата-Фузи* — в случая Вазов има пред вид успеха на своя роман «Казаларската царица».

Стр. 286. *Богдихан* (монг.; буквално: хранител-господар) — официална титла на китайските императори.

Стр. 286. . . .*седна и написа критика против книгата му* — тук Вазов осмива Д. Страшимиров за статията «Иван Вазов в най-ново време и «Казаларската царица», напечатана в сп. «Задружен труд», г. II, 1903, кн. 11, стр. 1039—1050, с подпис: Д. Тодоров.

Стр. 286. *Двата аршина на дълбокомъдрия Хара-Карасута-Кхи-Ямацура* — както посочва сам Вазов, зад това име се крие известният литературен критик д-р К. Кръстев (1866—1919), изобличен тук заради непостоянството и безпринципността на неговите литературно-критически оценки. Първоначално д-р Кръстев има положително отношение към творчеството на Вазов и пише редица статии и рецензии в негова защита. Вазов също го цени и участвува в първите годишнини на основаното от него списание «Мисъл». По-късно обаче д-р Кръстев променя коренно отношението си към творчеството на Вазов, напълно отричайки много негови произведения. «Японски силуети» представлява един от най-острите и духовити отговори, които Вазов дава на нападките на д-р Кръстев и неговите приятели. От своя страна д-р Кръстев написва отрицателна статия по повод на сборника

«Утро в Банки» («Литература и литературни куриозитети» — сп. Мисъл, XV, 1905, кн. 9, стр. 519—527).

Стр. 286. *Бонз* — будистки монах.

ЦЕЛУВКА НА МАКЕДОНИЯ

(Стр. 291)

Разказът е напечатан първоначално в *БСб*, г. X, 1903, кн. 9, стр. 541—545, под наслов «Безпокойствата на Елисавета Александровна» и с подзаглавие «Драска от Ивана Вазов».

Печата се със следната поправка по *БСб* и *УБ*:

Стр. 296, р. 12: «безмълвна» вм. «безмълва».

За възникването на разказа Вазов отбелязва в разговор с проф. Шишманов следното: «Имаше един руски кореспондент (името му съм забравил), който взе живо участие в Македонската революция [Илинденското въстание] и прояви много доблест. Аз си въобразявам в разказа си (24. X. 1903), че той има близка нему жена, която дели неговия ентусиазъм в Македония.»

В този случай Вазов е посочил точната дата на създаването на произведението — 24 октомври 1903 г. По всяка вероятност разказът е бил написан само за един ден. В писмо от 23 октомври 1903 г. Вазов съобщава на С. С. Бобчев следното: «Нямам нищо готово за «Бълг. сбирка» от 1 ноември, но до три дена най-късно ще ти дам едно разказче из македонското въстание.» Очевидно, в случая се касае за разказа «Безпокойствата на Елисавета Александровна», преименуван по-късно «Целувка на Македония».

При втората публикация на разказа в *УБ* освен промяната в заглавието са направени само някои не особено съществени стилни промени (предимно съкращения на отделни думи).

Варианти в *БСб*

Стр. 291, р. 2: Елисавета Александровна Вронцова остави перото / Елисавета Александровна остави най-после перото * р. 5: скъпите картини / скъпите картинки * р. 13—14: с което искам отговор от тебе / на което нямам отговор от тебе * р. 19—20: от куп нови впечатления / от купа нови впечатления * р. 30: от мълчанието му / на мълчанието му *

Стр. 292, р. 32—33: се раздели от нея / се разделя от нея *

Стр. 293, р. 19—20: дебелата чухонка слугиня / дебелата чухонка * р. 34: че там ще има / че у тях ще има *

Стр. 294, р. 8—9: почеркът с молив на плика / почеркът на плика * р. 13: хвърли поглед / хвърли учуден поглед *

Стр. 295, р. 36: надали се е проявявал някога / надали някога се е проявявал *

Стр. 296, р. 12: а най-сетне / и най-сетне * р. 18: намери Европейска Турция / намери там Европейска Турция *

Варианти в *БСб, УБ*

Стр. 296, р. 8: ще ми простиш / ще ме простиш *

Стр. 292. *Михайловския театър* — известен в миналото театър в Петербург, предназначен главно за придворно-аристократическите кръгове и дипломатическия корпус, открит през 1833 г.; в неговата сграда днес се помещава Академический Ленинградский государственный малый театр оперы и балета.

Стр. 293. *Чухонка* (остар.) — финландка.

НОЩ ВЪВ ВЪЛШЕБЕН ЗАМЪК

(Стр. 297)

Разказът е публикуван за пръв път в *БСб*, г. I, 1894, кн. 5, стр. 355—369, под заглавие: «Балканска нощ (очерк от Ивана Вазов)».

Печата се със следните поправки:

Стр.300, р. 1: «говери на в и» вм. «говори в и»(по *БСб* и *УБ*).

Стр. 303, р. 42: «понякога някакво» вм. «по някакво» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 304, р. 29—30: «И искат» вм. «Искат» (по *БСб* и *УБ*).

Във връзка с този разказ Вазов бележи в разговор в проф. Шишманов следното: «Това са впечатления от едно мое преношуване в едно уединено ханче «Реброво» сред Малката Стара планина, до Искъра (април 1894). Какъв бях скитник едно време: кача се на коня и хайде из дивотиите!»

От първата публикация на разказа в *БСб* се вижда, че Вазов е направил посещението на Искърския пролом през есента на 1891 г. Самият разказ е написан няколко години по-късно — през април 1894 г., непосредствено преди да бъде обнародван в *БСб*. Връщайки се при подготовката на сборника *УБ* към този свой разказ, Вазов променя заглавието му и внася известни поправки в текста.

Стр. 297, р. 2—3: Две години преди димните кълба от комина на локомотива да хвърчат / Подир една година или две димните кълба от коминя на локомотива ще фърчат * р. 4: и ухораздирателния / ухораздирателний * р. 4—5: да разбужда / ще разбужда * р. 5—6: и черни върволици / черни върволици * р. 7: да хвърлят / ще хвърлят * р. 8: и да сепват / и ще сепват * р. 9—10: *след* балканските самотии *стои*: . . . Тогава . . . Но това е занапред * р. 10: аз направих едно посещение / А аз направих през есента на 1891 година едно посещение * р. 24: влезнах в него / влязох в него * р. 25—26: да устоя на съблазънта да повидя повечко от живописните негови завои / да устоя против омаята на предателски живописните завои негови *

Стр. 298, р. 7: огледвайки се от коня в неговите вълни / огледвайки се в неговите тихи вълни * р. 18: нощуване всред Балкана / нощуването сред Балкана * р. 26: Искър / *липсва* * р. 41: ме стигна / ме стига *

Стр. 299, р. 39—40: отговори тя / отговаря тя *

Стр. 300, р. 7: отговаря умилно ханджийката / отговаря някак си нежно ханджийката * р. 33: това го изкарваше / това — изкарваше *

Стр. 301, р. 32: безименна бъркаиика / безименна бъркаиица *

Стр. 302, р. 3: *след* очебола си *стои*: (оказва се, че заран й се набирали много гурели) * р. 5: тя престава / тя престая * р. 13: това не е току тъй / това не е като тъй * р. 14—15: и да дойде в ребровската кръчма да спи на дъските / и да дойде да нощува в ребровската къща на дъските * р. 18: че няма никой / че няма никого * р. 31: колкото да е / колко да е * р. 38: в мрака / *липсва* * р. 40: не е кавалерство да надникнеш / не е кавалерско да надникваш *

Стр. 303, р. 3: опираха дървета о нея / опираха дървета о тях * р. 4: *след* бабата се барикадираше! *стои*: О, целомудрена Лукреио! * р. 21: Облегнах се на прозореца / Облегнах се до прозореца * р. 30: за всичките неприятности / с всичките неприятности *

Стр. 304, р. 10: на кръчмата / *липсва* * р. 14: Бабата се развика / Лукреция се развика * р. 15: настава страшната катастрофа / настава страшната минута * р. 18: Да я души? / *липсва* * р. 24: да духат с бледи уста / да духат с уста * р. 29: беше фантастично, уродливо, страшно / беше фантастично, нечеловеческо,

страшно * р. 32: Бабата, чевръсто легнала пак и теглила халището до нос / Лукреция, чевръсто легнала пак и теглила халище до нос *

Стр. 305, р. 20: *след* утринното сине небе *на нов ред стои*: А Искърът пейше ли, пейше своята вечна песен.*

Варианти в *БСб, УБ*

Стр. 297, р. 16: Софийско поле / Софишко поле *

Стр. 298, р. 29: в някоя гънка / в някоя гъвка * р. 38: дядоадамски друм / дядоадамовски друм *

Стр. 300, р. 10: съвсем тъмно / съвсем темно *

Стр. 304, р. 41: съветвам и читателите си / съветвам и на читателите си *

Стр. 300. *Шулец* (диал.) — неголям глинен съд за вино или ракия.

Стр. 301. *Tête-à-tête* (фр.) — интимно, насаме, между четири очи.

Стр. 301. *Двете ѝ очи непрестанно плачат, като на Мариторна* — Мариторна, героиня в романа на Сервантес «Дон Кихот», прислужница в кръчмата, където Дон Кихот и Санчо Панса намират прибежище след срещата с мулетарите.

Стр. 302. *Пукъл* (диал.) — пръстен съд за вино.

Стр. 303. *Афронт* (фр.) — обиждане, оскърбяване или засрамване на някого чрез подчертано пренебрежително и грубо отнасяне към него.

Стр. 303. *Сюрме* (диал.) — приспособление за заключване на врата или прозорец отвътре.

Стр. 303. . . .*целомъдрената Лукреция* — знатна римлянка, живяла през VI в. пр. н. е., съпруга на Лиций Тарквиний Колатин; претърпяла безчестие от Секст, син на Тарквиний Горди, тя накарва баща си и мъжа си да се закълнат, че ще отмъстят за безчестието, а самата тя се самоубива.

ЕММА

(Стр. 306)

Разказът е напечатан за пръв път в *УБ*, стр. 86—90.

Във връзка с възникването на това произведение Вазов отбелязва: «Бях в Люцерн и там един път видях един студент българин, че се разхожда в лодка с една швейцарка. Това ми вдъхна идеята да напиша разказа си. Всичко друго е фикция. Студента не го познавах.»

Както е известно, Вазов посещава Швейцария през лятото на 1893 г. Според авторската дата под текста разказът е бил написан на следната 1894 г. Но по едни или други причини в продължение на повече от десет години той остава в ръкопис. Напечатан е за пръв път едва през 1905 г. Може да се очаква, че при преместването на разказа в *УБ* Вазов е направил известни поправки в текста. При последната му публикация в *С* обаче поправки почти няма.

Варианти в *УБ*

Стр. 307, р. 15: тази година / таз година *

Стр. 308, р. 11: и между тях / и между тем *

Стр. 309, р. 7: Но аз няма да оскърбя / Но аз и няма да оскърбя * р. 15: вий сте писали / вий сте писвали *

Стр. 307. *Шалет* (фр.) — малка селска къща в планинските райони на Швейцария; планинска хижа, вила.

НА КАРАНТИНА

(Стр. 311)

Разказът е обнародван за пръв път в *БПр*, г. I, 1893, кн. 2, стр. 36—48.

Печата се със следните поправки:

Стр. 312, р. 15: «влазяше» вм. «влазяне» (по *БПр*).

Стр. 316, р. 22: «слушах, че водеха» вм. «слушах, водеха» (по *БПр* и *УБ*).

Стр. 318, р. 8: «батареите» вм. «батериите» (по смисъл).

Стр. 319, р. 30: «гласа» вм. «глава» (по *БПр*).

Стр. 321, р. 8: «мишка» вм. «мишката» (по *БПр*).

Във връзка с това произведение Вазов бележи пред проф. Шишманов следното: «Лични впечатления от царибродските карантинни бараки (септ. 1893). И тук има доста хумор.»

Както е известно, Вазов се е завърнал от чужбина в началото на септември 1893 г. Непосредствено след завръщането си той е предал впечатленията си от принудителния престой на границата. В този случай нямаме основания да се съмняваме в достоверността

на авторската дата под текста на разказа — «София, септември 1893».

Включвайки десетина години по-късно творбата в *УБ*, Вазов е внесъл твърде много поправки в текста: съкратил е някои думи и изрази, други е добавил или видоизменил. Работата над текста е продължена и при последната публикация в *С*, но тук промените са значително по-малко.

Варианти в *БПр*

Стр. 311, р. 9: По заповед на / По заповедта на * р. 30: Но излезе, че / Но оказа се, че *

Стр. 312, р. 13: И всеки си пускаше / И всякой си пускаше * р. 18: хубава / *липсва* * р. 22: каза докторът / *липсва* * р. 35—36: които после излазят / които после се оказват *

Стр. 313, р. 1: предизвика недоволство / извика недоволство * р. 5: — госпожицата — / *липсва* * р. 11: Видяхме, че / Оказа се, че * р. 19: да спрат: холерата / да спрат * р. 29: аз имам приятният случай да пиша/ние имаме приятния случай да пишем * р. 36: друга / *липсва* * р. 36: от другите / из другите *

Стр. 314, р. 2: под огъня / *липсва* * р. 8—9: (тогава имаше всемирно изложение в Чикаго) / *липсва* * р. 17—18: влезе в казана / влезна в казана * р. 39: от зоолога / на зоолога * р. 40: през нас излазяха / пред нас излазяха *

Стр. 315, р. 4: О, добро утро / Добро утро * р. 8—9: *след* обитателите на карантината *е имало следния текст:* Да беше Пенчо Славейков тука, той, по множеството им и по съблазнителните им названия, умно би ги сравнил с българските списания * р. 9: Аз намерих истинско одринско вино / Аз намерих обаче истинско едренско вино *

Стр. 315, р. 36: друг един от приятелите / други един от приятелите *

Стр. 316, р. 11: с кръгло огледало / с гореспоменатото огледало * р. 16: забравих по-рано / ах, забравих по-рано * р. 17—18: *след* български поданик *е имало следния текст:* Този последният, неспособен да оцени всичката деликатност на тие сърдечни отношения, най-напред протестувà, па като видя, че няма полза, измени начинът на живота си и ставаше много рано да се мие, догде пешкирът му беше още сух.* р. 34: на Якима Груев / на Яким Груев *

Стр. 317, р. 5: какво да правим с времето / какво да правим времето * р. 18: и сърби / *липсва* * р. 33: да го повикам / да го извикам *

Стр. 318, р. 22: между Сърбия и България / между сърби и българи * р. 28: жестока истина / жестока правда *

Стр. 319, р. 15: Излезе, че имал / Оказа се, че имал *

Стр. 320, р. 6: рояк от възпоминания / рояк възпоминания * р. 19: които излязоха сръбски / които се оказаха сръбски * р. 35: Узнахме, че тая / Оказваше се, че тая *

Стр. 321, р. 24: не допуща / не допущаше *

Стр. 322, р. 19: С изключение на мене / С изключение на едного * р. 34: а старецът се ползуваше / и старецът се ползуваше *

Стр. 323, р. 16: както по разните й разпитвания / както и по разните й разпитвания *

Стр. 324, р. 3—4: по ходатайството на господина министъра / *липсва* * р. 20: за равна снага / за тънко кръстче *

Стр. 325, р. 31: който ще ги приеме / който ще ги поеме * р. 39: както Байроновският / както Байроновият *

Варианти в *БПр, УБ*

Стр. 313, р. 37: от комина й излизаше / из комина й възлазяше (*БПр*); от комина й излазяше (*УБ*) *

Стр. 316, р. 32: господин управителя / господин управител *

Стр. 318, р. 17: сърбинът с исполински ръст / сърбинът с исполинския ръст *

Стр. 321, р. 23: пазеха вече карантината / пазеха вече карантина *

Стр. 325, р. 3: се появеше холерата / се появеше холера *

Стр. 311. *Цариброд* — град в Югославия (днес Димитровград); по време на описваните събития се е намирал в пределите на България, на няколко километра от границата й със Сърбия.

Стр. 312. *Ce n'est pas trop* (фр.) — това не е много.

Стр. 314. *Припир* (диал.) — дрехи, които често се перат; долно бельо.

Стр. 314. . . .*както правеше Пелопид* — Пелопид, старогръцки пълководец от Тива, живял през IV в. пр. н. е., отличил се в сражения със спартанците; бил приучен отрано на лишения, презирал богатството и водел скромен и суров живот.

Стр. 315. *Желюша* — село в Югославия, разположено недалеко от Цариброд в непосредствена близост до някогашната сръбско-българска граница.

Стр. 316. . . .*черквата в Келн* — става дума за Кьолнската катедрала, най-големия готически храм в Германия, строена в продължение на няколко века.

Стр. 316. . . .*в географията на Якима Груева* — Йоаким Груев (1828—1912), виден български учител преди Освобождението, автор на многобройни учебници; в случая Вазов има пред вид неговите «Уроци от землеописанието» (1861 г.).

Стр. 317. *Trenta una* (ит.) — тридесет и едно (вид игра на карти).

Стр. 319. . . .*между другите вехтории, той поиска да ни угости с «Отде да начена, о любезна моя»* — широко разпространена в годините преди Освобождението песен по текст на П. Р. Славейков; печатана е многократно в различни песнопойки; първата й публикация е в «Песнопойка», Букурещ 1852, стр. 30—32.

Стр. 319. *Макам* (тур.) — проточена и извита мелодия.

Стр. 319.... *тучено блюдо* — от туч (тур.) — сплав от желязо и мед; преносно — чугун, твърд метал; нещо много здраво.

Стр. 320. *Макамът се последва от турския Madame Angot «Вай кючюк ханъм»* — широко известни в края на миналия век песни с леко съдържание; в печата от онова време има данни, че «Madame Angot» се е изпълнявала от гастролиращи у нас чужди оперетни трупи.

Стр. 320. *Кючек-хавасъ* (тур.) — мелодия, при която се играе кючек.

Стр. 320. *Орфенова поема* — Вазов има пред вид дългите мистифицирани песни в сборника на Ст. Веркович «Веда словена» (1874), посветени на древния Орфей, който тук се явява като герой на българския епос с името Орфен. Песента за раждането на Орфен има 2910 стиха.

Стр. 321. . . .*знаменитата парижка певица от «Ambassadeurs» mademoiselle Ivette Guilbert* — Ивет Гилбер (1867—1944), известна френска певица, пяла с голям успех в концертните зали «Еден-консер», «Амбасадор», «Елдорадо» и др.

Стр. 321. *Правеше en mauvaise fortune bonne figure* (фр.) — преструваше се на щастлива при лошите обстоятелства.

Стр. 322. *Ça vous fait rougir, monsieur?* (фр.) — това ви кара да се изчервявате ли, господине?

Стр. 322. *Ça me fait rugir, mademoiselle* (фр.) — това ме кара да рева, госпожице.

Стр. 322. *Pourvu que ça ne vous fasse pas mugir* (фр.) — дано това не ви накара да мучите. (Игрословието се получава поради неправилната употреба на глагола «rugir» (рева, вия) вм. «rougir» (изчервявам се).

Стр. 322. *Базиргянин* (тур.) — търговец, търгаш.

Стр. 322. *Инсинуирам се* (фр.) — вмъквам се, промъквам се тайно.

Стр. 322. *Mademoisille, orologe bon, movement non bon, je fais bon orloge vôtre* (на развален френски език) —госпожице, часовник добър, движение не добро, аз прави добър часовник ваш (буквален превод).

Стр. 323. *Мустафа паша* — турското наименование на Свиленград.

Стр. 323. *Орфей слиза чак в преизподните на ада, за да види любимата си Евридика* — Орфей, митически тракийски певец и поет, считан за най-изкусния певец на Древна Гърция, съпруг на нимфата Евридика; след нейната смърт слязъл в подземното царство, получил разрешение от Персефон да я изведе оттам при условие, че ще върви пред нея и няма да я поглежда, но не изпълнил условието и я загубил безвъзвратно.

Стр. 323. *Муска* (тур.) — малка кесийка, обикновено триъгълна, която се носи на шията и съдържа сгъната книжка с молитви и заклинания за предпазване от болести и беди; талисман.

Стр. 324. *A la guerre comme à la guerre* (фр.) — на война като на война (в случая изразът е употребен иронично).

Стр. 325. . . .*известният разговор между Афанасия Ивановича и Пулхерия Ивановна на Гоголя* — Вазов има пред вид Гоголевата повест «Старовремски помешчици», по-точно разговора, който водят двамата герои в един момент, когато времето е ясно и в стаите е топло, а Афанасий Иванович се шегува с Пулхерия Ивановна, запитвайки я какво биха направили, ако изведнъж се запалеше тяхната къща (вж. Н. В. Гогол, Старовремски помешчици, София, 1947, стр. 18).

ЕДНА ОДИСЕЯ ИЗ ДЕЛИОРМАН

(Стр. 326)

Повестта е обнародвана за пръв път в *УБ*, стр. 106—149.

Печата се със следните поправки:

Стр. 327, р. 23: «и файтонджият» вм. «файтонджият» (по *УБ*).

Стр. 330, р. 18: «вие» вм. «ви» (по смисъл).
Стр. 332, р. 16: «се озоваха» вм. «се отзоваха» (по *УБ*).
Стр. 334, р. 41: «блъсна» вм. «бръсна» (по смисъл).
Стр. 336, р. 32: «не е весело» вм. «пò е весело» (по смисъл).
Стр. 338, р. 2: «не можеха» вм. «не можаха» (по смисъл).
Стр. 341, р. 32: «един» вм. «едни» (по смисъл).
Стр. 344, р. 28: «другарите си» вм. «другарите» (по *УБ*).
Стр. 360, р. 13: «отиваше» вм. «отива» (по *УБ*).
Стр. 360, р. 30: «за да отворят» вм. «за да отварят» (по *УБ*).
Стр. 368, р. 26: «Доброта» вм. «Доброто» (по смисъл).

Темата на произведението е почерпена от събитията през 1887 г., по време на политическата криза в България, настъпила след детронирането на княз Александър Батенберг.

Относно това произведение Вазов разказва на проф. Шишманов следното: «Лично в Делиормана не съм бил, обаче го изучих по сведенията, които има в нашата литература. Героят на тоя дълъг мой разказ (не помня как го викаха) беше избягал от Търново, гонен от властта, защото беше се бунтувал против Стамболовото правителство. Той сам ми разказа приключението си (1905). Понеже страдах от очебол, тая си повест диктувах на своя внук Н., син на д-р В.»

Както се вижда от авторската дата под текста, повестта е била написана през месец май 1905 г. Може би тъкмо поради това тя не е напечатана предварително в периодичния печат, а е включена направо в подготвяния по същото време сборник *УБ*.

В края на своя живот Вазов отново се връща към тази творба и след като внася известни поправки в стила и езика я помества през 1921 г. в *С*.

Варианти в *УБ*

Стр. 326, р. 29: дребничък на ръст / дребничав на ръст *
Стр. 327, р. 21: с който беше снабден / с който бе снабден * р. 38: едно / *липсва* *
Стр. 328, р. 27: в широк червен пояс / в широкия червен пояс * р. 36: придоби прежното / придоби пак прежнето *
Стр. 329, р. 5: От два месеци / От два месеца * р. 32: зад който ламтеше / зад които ламтеше * р. 38: беше доста рядък / беше още доста рядък *
Стр. 330, р. 41: уж да не чуе / уж за да не чуе *

два дена ще ни трябват четири или пет *
Стр. 334, р. 29: преди два месеца / преди два месеци *
Стр. 336, р. 20: радостно клочене / радостното клочене *
Стр. 338, р. 30: един стар дервиш / един стар дервишин *
Стр. 339, р. 4: дим от устата си / дим из устата си *
Стр. 341, р. 15: една долина / една долинка *
Стр. 342, р. 22—23: спермацетова свещ / сперманцетова свещ*
Стр. 343, р. 11—12: облечен в чистички / облечен в прости и чистички * р. 19: трябваше да пренощуват / трябваше да нощуват * р. 37: се беше приготвил / се бе приготвил * р. 41: кой минава / кой минува *
Стр. 344, р. 31: из тревата да ги напои / в тревата, за да ги напои *
Стр. 346, р. 28—29: на петдесетина разкрача / на петдесетина разкрачи *
Стр. 351, р. 19: като тебе / като теб *
Стр. 358, р. 15: Слънцето наваляше / Слънцето наваляваше *
Стр. 364, р. 22: на ума / на ум *
Стр. 365, р. 1—2: оповестили във вестниците / оповестили и вестниците *
Стр. 367, р. 13—14: спасението на Иванова / спасението на Иванов *

Стр. 326 . . . *двете партии, на които се делеше тогава България* — касае се за двете противоположни политически направления у нас в средата на 80-те години на миналия век: за привържениците на нашата освободителка Русия, наричани русофили, и за поддръжниците на англо-австрийската политика, известни като русофоби.

Стр. 327. *Аккадънлар* — турското наименование на гр. Дулово.

Стр. 335. *Къзълбаш* (тур.) — привърженик на секта в мохамеданската религия, отличаваща се с по-светски схващания за живота, които се проявяват в нравите, обичаите и в облеклото.

Стр.337. . . .*драконските мерки на генерал Ернрота* — Й.К.Ф Ернрот (1833—1913), генерал от руската армия, участник в Рус, ко-турската освободителна война, военен министър в кабинета на Драган Цанков — от 26. III. 1880 до 1. IV. 1881 г. Възползуван от гласуваните му извънредни пълномощия, той предприема крайно жестоки мерки за ликвидиране на турското раз-

късно генерал Ернрот е главен помощник на Александър Батенберг при извършване на преврата срещу конституцията от 27 април 1881 г. и министър-председател на Временното правителство, образувано след преврата; напуснал окончателно България на 1. VII. 1881 г.

Стр. 342. *Аджем-пилаф* (тур.) — турско ястие с ориз; персийски пилаф.

Стр. 342. *Шелте* (тур.) — вж. тук, стр. 447.

Стр. 346. *Напран* (диал.) — сопнат, троснат.

Стр. 348. *Мурсалкьой* — днес с. Северци, Толбухински окръг.

Стр. 350. *Джонга* (диал.) — човка, клюн.

Стр. 353. . . .*два стиха от Козлова, четени някога в поемата му «Хайдут Сидер»* — Никола Козлев (1824—1902), автор на поемата «Черен арап и Хайдут Сидер», напечатана за пръв път през 1868 г. в сп. «Общ труд», издадена през 1876 г. в Одеса като отделна книга.

ВЕЛИКДЕНСКО РАЗМИШЛЕНИЕ

(Стр. 371)

Разказът е напечатан за пръв път в *М*, г. V, бр. 672 от 17 април 1899 г. с подпис: Л.

Печата се със следната поправка по *М*:

Стр. 372, р. 8—9: «божествени струйките» вм. «божествените струйки».

Във връзка с този разказ Вазов отбелязва пред проф. Шишманов следното: «Написах го за фейлетон на в. «Мир» (1903), на който давах еженедельо по един подлистник. Подписвах се Боянов.»

По същество разказът представя по-скоро възхвала на хуманизма, на жаждата за човечност и справедливост в света, отколкото на религията. За своето отношение към религията Вазов говори през 1916 г. следното пред проф. Ив. Д. Шишманов: «Аз вярвам в провидението, вярвам и в бога, но аз го търся в природата (виж в «Под нашето небе»). Ако искаш, аз съм малко пантеист. Религията признавам като мистично настроение (чети «Старата икона»)». «Малък като бях, бях много набожен. Но като заживях с хъшовете, вярата ми значително се разколеба. Тия хора бяха повече безверници. Още повече съмнението ми се засили поради незаслужените страдания на моя народ » (цит. съч., стр. 105). По този въпрос д-р Б. Вазов отбелязва следното за брата си: «Брат ми никога не говореше по религиозни въпроси. Беше ли религиозен? Несъмнено. Това личи и от неговата поезия. Религиозен по своему. Но той не беше черковник. Не помня да е ходил в църква, освен по случай на някои церемонии, на които той е присъствувал по служба (като министър например) или при тържествено богослужение по случай на някоя победа (Одрин). Не съм го виждал да се кръсти и да се моли.»(Б. Вазов, Спомени за брата ми — в кн.: «Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи» София, БАН, 1949, стр. 31.)

Датата, която Вазов посочва в разговора с Шишманов, съвпада с авторската дата под текста в *УБ* и *С*, но тя не може да се приеме за достоверна, тъй като произведението е публикувано четири години по-рано. По всяка вероятност то е било създадено непосредствено преди обнародването си — в края на март или през първата половина на април 1899 г.

При повторната публикация на творбата в *УБ* са направени само няколко по-съществени поправки.

Варианти в *М*

Стр. 371, р. 3: преди 19 века / преди 18 века * р. 9: в които се заключава / в които се заключаваше * р. 14—15: от деветнайсет века насам / от осемнайсет века насам *

Стр. 372, р. 22: когато тя се възприеме / когато тя се възприема *

Стр. 373, р. 1: 19 века / 18 века * р. 28: София, 1903 / *липсва* *

Стр. 371. *Любите друг друга!* — според евангелската легенда по време на тайната вечеря Христос е заявил на своите ученици: «Заповед новую даю вам да любите друг друга, яко же возлюбих ви, да и ви любите себе» (Евангелие от Йоан, глава 13, стих 34).

Стр. 371. *Паганизъм* (лат.) — езичество, идолопоклонство.

Стр. 371. . . .*и до Ренана* — Ернст Ренан (1823 — 1892), френски писател, историк, езиковед и философ, автор на трудове върху историята на християнството.

Стр. 372. *И тъмният и необразован «назареянин»* — от, гр Назарет в Палестина; в случая се касае за Исус Христос, който според християнската легенда бил родом от този град.

Стр. 372. *Якор на спасението* — последна надежда, последно средство за спасение.

Стр. 372. *Араратът, на който ще се спре и почине ковчега на тънещия в гибелта и безверието* — Арарат е названието на висок изгаснал вулкан в Арменското плато (днес в Турция, недалеч от границата с Арменската ССР и Иран); според библейското предание там спрял Ноевият ковчег със спасилите се от потопа.

ПРИ ИВАНА ГЪРБАТА

(Стр. 374)

Произведението е обнародвано за пръв път в *ЮСб*, стр. 161— 164.

Печата се със следните поправки:

Стр. 375, р. 42: «паникиди» вм. «панихиди» (по смисъл).

Стр. 377, р. 1: «пред вратнята» вм. «през вратнята» (по *ЮСб* и *УБ*).

Стр. 377, р. 3: «разгрибат» вм. «разгребат» (по *ЮСб*).

Стр. 377, р. 24: «плодотворна» вм. «плодородна» (по *ЮСб*).

По повод на това произведение Вазов заявява пред проф. Шишманов: «Истински портрет на първия даскал по псалтикия и черковен прочит в Сопот. Мисля, че при него се е учил малко време и баща ми. Мой учител той не е бил. Помня го, но съм го описал по разкази на други негови бивши ученици. Живя до Руско-турската война.»

И в този случай авторската дата «1902» под текста в последната публикация не отразява времето на възникването на произведението. Очевидно, спомените са били написани преди 29 юни 1900 г. — датата на обнародването им в *ЮСб*. За достоверна следва да се приеме датата, която авторът е поставил под текста в първата публикация: «София, 1900 г.»

Варианти в *ЮСб*

Стр. 374, р. 2: Възпоминание / *липсва* * р. 9—10: обуто в дънести потури / обут в дънясти потури * р. 20: на Иван Гърбата / на Ивана Гърбата * р. 22—23: още не се употребяваше / още се не употребяваше * р. 26: на Иван Гърбата / на Ивана Гърбата * р. 28: нито школа / нито школо *

Стр. 375, р. 4: Да свършиш / Да свършиш * р. 5: на класическата гимназия / на класическа гимназия * р. 13: през хартите, които заменяваха / през книгите, които заменяха * р. 14: през дупките на хартиите / през дупките на книгите * р. 27: сред гъстата атмосфера / сред гъста атмосфера *

Стр. 376, р. 2: всичките звукове / всичките науки * р. 12: до най-далечните / до най-далеките * р. 15: на дълга му / на длъжността му * р. 24: Главно наказание / Главното наказание * р. 26—27: в най-голямо престъпление / в най-голямото престъпление * р. 28: т. е. не тютюня / т. е. не тютюн * р. 30: ядох фалагата / ядох фалага * р. 38—39: физическо упражнение / физическото упражнение * р. 39: развлечение на момчетата / развлечение за момчетата *

Стр. 377, р. 1: на улицата / на улиците * р. 26: *след* първото модерно училище в Габрово *стои:* юбилеят на която просветителна деятелност се празнува днес * р. 27: 1902 / София, 1900 г. *

Варианти в *ЮСб, УБ*

Стр. 375, р. 26: дъсчения под / дъсчения пол *

Стр. 377, р. 19: въвеждането на / ввождането на *(ЮСб)*; въвождането на *(УБ)* * р. 19—20: по алилодидактическата метода / по алилодидактическа метода *

Стр. 375. *Мусандра* (тур.) — голяма ниша с дървен капак, в която се нареждат дрехи.

Стр. 375. *Ингистра* (гр.) — шивашка кука от игла, зашита за ивица аба; с нея се закача дрехата, която се шие, за да стои неподвижна.

Стр. 375. *Часослов* — книга с молитви за разните часове на денонощието.

Стр. 375. *Псалтир* — част от Библията; книга с църковни песнопения.

Стр. 375. *Наустница* — църковна книга (часослов), която била изучавана наизуст в килийните училища.

Стр. 375. *Паникида* (гр.) — намазана с восък дъсчица, на която са писали в нашите училища преди Освобождението.

Стр. 376. *Фалага* (тур.) — дървен уред, с който стягали краката на наказания, и го биели с пръчки по стъпалата.

Стр. 377. . . .: *до Исусовия акатист в Светчето — помня още началото му. . :акатист* — особена служба в православната християнска църква, при която богомолците стоят прави; *Светче-*

то (остар.) — църковна книга, съдържаща различни молитви, канони, тропари и месецослов. Цитираният текст е от началото на икос 2 от «Акатист сладчайшему господу нашему Исусу Христу»; при цитирането са допуснати известни неточности.

Стр. 377. . . .*елинското училище в Карлово, отворено от Райна Попович* — Райно Попович (1773—1858), изтъкнат просветител и книжовник; през 1828 г. основал елиногреческо училище в Карлово, в което са учили видни дейци от епохата на Възраждането, между които Г. С. Раковски, Г. Кръстевич, Б. Петков и др.

Стр. 377. *Алилодидактическата метода* — взаимоучителна метода в училищата от миналия век, при която по-напредналите ученици обучават под ръководството на учителя останалите; създадена е в края на XVIII в. от англичаните Бел и Ланкастер (оттук и названието ѝ Белланкастерска метода); разпространението ѝ в България през първата половина на XIX в. е свързано с кореннata реформа на българското училище.

Стр. 377. . . . *Априлова, отворил на 1848 год. първото модерно училище в Габрово* — Вазов погрешно посочва годината 1848. Габровското училище, в което практически се осъществява преустройството на българското образователно дело, е основано по инициатива на В. Априлов през 1835 г.

АПОСТОЛЪТ В ПРЕМЕЖДИЕ

(Стр. 378)

Разказът е публикуван за пръв път в *Изк*, г. I, 1895, кн. 1, стр. 3—7, с подзаглавие: «Епизод из живота на Левски».

Печата се със следните поправки:

Стр. 379, р. 24: «беше се изтървавал» вм. «беше се изтървал» (по *Изк*).

Стр. 379, р. 36: «бръснеше други един гост» вм. «бръснеше един гост» (по *Изк* и *УБ*).

Стр. 381, р. 13: «и с посветлели очи» вм. «и посветлели очи» (по смисъл).

Стр. 381, р. 27: «знаменателен» вм «знаменителен» (по *Изк*).

Засега не е възможно да се определи с положителност времето на възникването на разказа. Може да се предполага, че той е бил създаден през първата половина на 1895 г. (книжката на списанието, където е поместен за пръв път, е от юли 1895 г.).

Включвайки го в *УБ*, той внася доста поправки в текста. Тук навсякъде е посочено името на един от героите — Хр. Ковачев, означено в първата публикация със съкращението «Х. К-чев» (тъй като тази поправка се среща многократно, тя няма да бъде посочвана във вариантите).

Варианти в *Изк*

Стр. 378, р. 6: и със своята голяма / и с голяма * р. 9—10: що едничка радваше / едничкото нещо, що радваше * р. 11: в нея / на нея * р. 19: редове от бакалници / редове бакалници *

Стр. 379, р. 22—23: може би верующ / може би и верующ * р. 23: тъй като досега / както досега * р. 28: на Али чауша / на Али чауш * р. 29—30: до Трайковичевата кръчма / до кръчмата * р. 34: на пейката / на мендеря * р. 34: Илчо кафеджият / Илчо кафеджията * р. 35: на ябелието / на ябелие * р. 38: Той беше Васил Левски. / Васил Левски. *

Стр. 380, р. 2: при кафеджият / при кафеджията * р. 7—8: отговори кафеджията / отговори кафеджият * р. 21: който на пейката / който на миндеря * р. 32: седна на пейката / седна на миндеря *

Стр. 381, р. 3: да се свърши бръсненето, па да изгледа / да се свърши бръсненето и да изгледа * р. 13: и с клюмване / и с клюмане * р. 15: ракията прохлажда / ракията прохлаждава * р. 26: да изфиряса / да изчифили * р. 28—29: и си поправяше вратовръзката / и си поправяше вратовезката * р. 34: се посрещнаха / се спосрещнаха *

Стр. 382, р. 4: В тая съща минута / В тая същата минута * р. 8—9: изглеждаше смутен / изгледваше смутен * р. 10: В същото време / *липсва* * р. 16: Нечем скапо / Неча скапо. . . * р. 18: поведе полека коня си / полека поведе коня си *

Варианти в *Изк, УБ*

Стр. 378, р. 13—14: пошушукаха си няколко време / посшушукаха се няколко време *

Стр. 379, р. 37: шаячено сàко / шеячево сàко *(Изк)*; шаячево сàко *(УБ)*.

Стр. 381, р. 7: той си спомни / той спомни *

Стр. 382, р. 5: с щикове на гърба им / с щикове в гърба им *

Стр. 378. *Валийски конак* — седалище на валия (управител на административна област в турско време).

Стр. 378. *Търговска улица* — вж. тук, стр. 460.

Стр. 379. *Трайковичевата кръчма* — Димитър Трайкович (1817 — 1880), един от най-будните граждани на София през втората половина на XIX в., основател на девическото училище, участник в революционното движение; заточен от турците в навечерието на Освобождението. Трайковичевата кръчма, за която става дума, се е намирала южно от черквата «Света Неделя», на мястото на днешната Съдебна палата.

Стр. 379. *Ябелие* (тур.) — ремък за точене на бръснач.

Стр. 380. *Хр. Ковачев* — Христо П. Ковачев (1845—1911), учител и революционен деец от епохата на Възраждането; през 60-те години учителствувал в Пазарджик, а през 1870—1872 г. — в София, където бил секретар на основания от Левски революционен комитет; след разкриването на революционната организация е осъден на заточение в Диарбекир; след Освобождението е бил административен служител в София.

Стр. 381. *Драм* (гр.) — стара мярка за тегло, равна на 3,10 грама.

Стр. 381. *Темана* (тур.) — мохамеданski поздрав с допиране на ръката до устните и до челото.

СРЕЩИТЕ МИ С ЛЮБЕНА КАРАВЕЛОВ

(Стр. 383)

Произведението е публикувано за пръв път в *БСб*, г. X, 1903, кн. 10, стр. 605—609.

Печата се със следните поправки:

Стр. 383, р. 21—22: «и привърженици» вм. «привърженици» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 383, р. 30: «и приложил» вм. «приложил» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 385, р. 24: «безпощадния» вм. «безпощадни» (по *БСб*).

Стр. 385, р. 31: «подир този» вм. «под този» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 386, р. 27: «отдрал» вм. «одрал» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 387, р. 16: «духовитост» вм. «духовност» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 387, р. 36: «ми говореше» вм. «ни говореше» (по *БСб*).

Относно спомените си за Каравелов Вазов бележи в разговор с проф. Шишманов следното:«Тия спомени ми бяха поискани от

Божана Ангелова, които в Русе щеше да издава някаква книга за Каравелова. Понеже книгата не излезе, повърна ръкописа.» Очевидно, това е станало през есента на 1903 г. по-точно, през месеците септември или октомври. Според авторската дата в първата публикация произведението е написано на 25 август 1903 г. През месец ноември същата година то вече е напечатано в *БСб*. Две години по-късно Вазов го включва в *УБ*, като добавя под линия една обяснителна бележка за мястото на Ботевата смърт и внася някои стилни поправки.

Варианти в *БСо*

Стр. 383, р. 11: скоро след / наскоро след * р. 12—13: пловдивския книжар г. Манчева / пловдивский книжар Манчева *

Стр. 384, р. 4—5: свобода и революция / борба и революция * р. 12—13: но то му бе повредило / но тя му бе повредила * р. 19: при Волът* / *липсва* * р. 33—43: * Тогава още не се знаеше ∾ една софийска улица / *липсва* *

Стр. 385, р. 10—11: ни бе сближило / ни бе сблизило * р. 30—31: бездарни или слаби / бездарни и слаби * р. 36: което трябва / което трябваше * р. 38: и на браилското / и на българското *

Стр. 386, р. 6—7: с известна тревога / с известно безпокойство * р. 16—17: в която се намираше / в която се намерваше * р. 32: почти / *липсва* * р. 33: в трескавата дейност / в трескавата деятелност * р. 34—35: по изпращане / по изпращането * р. 36: отиде в Белград / отиде за Белград * р. 39: при отварянето / подир отварянето *

Стр. 387, р. 2: Дринов, Станишев, Пашов / Станишев, Дринов, Пашов * р. 24—25: в Търново / *липсва* * р. 31—32: забелязвах успеха на недъга му / забележвах недъга му *

Стр. 388, р. 13: София, август 1903 год. / София, 25 август 1903 г. *

Варианти в *БСб*, *УБ*

Стр. 386, р. 27—28: с наименование / с наименованието *

Стр. 383. . . .*пловдивския книжар г. Манчева* — Д. В. Манчов (1824—1908), един от първите книгоиздатели и книжари преди Освобождението; започнал книгоиздателска дейност в Пловдив през 1862 г.; бил емигрант в Румъния, където издавал в. «Стара планина»; след Освобождението продължил книгоиздателската си дейност също в Пловдив.

Стр. 384. . . .*аз възпях тая местност* ∾ *в «Тъгите на България»* — Вазов има пред вид стихотворението «Бунтът», четвъртата част на което има заглавие «Веслец» (вж. т. 1, стр. 92—93 от настоящото издание).

Стр. 385. *Знаеш ли ти кои сме?* — Вазов погрешно отбелязва, че поредицата от фейлетони под това заглавие са печатани в сп. «Знание». Те излизат през 1871—1874 г. във вестниците «Свобода» и «Независимост» (вж. «Знаеш ли ти кои сме? Неиздадени фейлетони». Редакция и коментар от Ал. Бурмов. София, 1947).

Стр. 385. . . .*изливаше гнева си и на цариградското «Читалище», и на браилското «Периодическо списание»: «Читалище»* — научно-популярно и културно-просветно списание на цариградското българско читалище; излиза от 1 октомври 1870 до 15 септември 1875 г. под редакцията последователно на М. Балабанов, Л. Йовчев, Ив. Найденов, П. Р. Славейков, Т. Икономов, С. С. Бобчев и Др. Цанков; *«Периодическо списание»* — орган на Българското книжовно дружество в Браила; през периода 1870—1876 г. са излезли 12 книжки под редакцията първоначално на В. Д. Стоянов, а след това — на Т. Пеев.

Стр. 386. . . .*научих от г. Велика Попов* — В. А. Попов (1848 — 1927), революционен деец, участник в Белградската легия от 1867—1868 г., след това учител в Галац и Гюргево; другар на Хр. Ботев.

Стр. 386. . . .*при появлението на «Борът»* — едно от първите печатани стихотворения на Вазов, което му създава известност; обнародвано в «Периодическо списание» през 1872 г.

Стр. 386. *Митрополит Михаил* — вж. тук, стр. 458.

Стр. 386. . . .*беше им отдрал кориците и турил нови с наименования «Сокол»* — става дума за книгата: Сокол. Сборник от разни списания за прочитане (за учебните заведения). Книга първа. Букурещ, 1875, V, 192 стр. (Издала книжарницата на Д. Манчова и С-ие в Свищов, в Пловдив и в Битоля, в печатницата на «Знание»); на корицата е означено: Сокол. Сборник от разни списания за прочитане (за учебните заведения). Книга I. Издала книжарницата на Д. В. Манчова в Пловдив, в Свищов и в Солун, 1876.

Стр. 386. . . .*двата комитета — «стария» и «младия»* — Вазов има пред вид, от една страна, Българския революционен централен комитет, който през юли 1876 г. бил преименуван Българско централно благотворително общество (с председател Кир. Цанков), и, от друга, — Человеколюбивото общество на «старите», които представлявали консервативната част от емиграцията.

Стр. 387. . . .*при полковник Паренсова и княза Черкаски:* П. Д. Паренсов (1848 — 1914), генерал от руската армия, участник в Руско-турската война; в навечерието на войната по поръчение на генералния щаб на руската армия организирал събирането на сведения с помощта на българските емигранти в Румъния; след Освобождението станал военен министър в първото българско правителство, съставено от Т. Бурмов на 5 юни 1879 г.; В. А. Черкаски — вж. тук, стр. 447.

Стр. 387. . . . *с други българи от Русия: Дринов, Станишев, Пашов и др.: Дринов* — Марин Дринов (1838—1906), известен историк, филолог и общественик; през 1865 г. завършил Историко-филологическия факултет на Московския университет; след това е професор в Харковския университет; през 1877—1878 г. е пълномощник на руския комисар княз Дондуков-Корсаков в България, по-късно е вицегубернатор на София и министър на народното просвещение; *Станишев* — Константин Н. Станишев (1840—1900), завършил през 1863 г. Физико-математическия факултет на Московския университет; от 1864 до 1876 г. бил преподавател по гръцки език и математика; през 1876 г. участвувал в Сръбско-турската война; по време на Освободителната война е чиновник в канцеларията на княз Черкаски, а след това — вицегубернатор на Видин; от 1879 г. до края на живота си е директор на Императорския лицей в Москва; *Пашов* — по всяка вероятност се касае за известния общественик от периода преди Освобождението хаджи Мина Янков Пашов (1838—1881); през 1855—1856 г. той е търговец във Фокшан (Румъния); по-късно се премества в Цариград, където участвува в редактирането на в. «Съветник»; от 1869 г. се установява в Одеса; по време на Освободителната война е интендант в руската армия.

Стр. 387. *Олимпий Панов* — вж. тук, стр. 447.

Стр. 387. . . .*при губернатора генерала Золотарева* — В. Г. Золотарев (1837—1891), генерал от руската армия; по време на Руско-турската война бил началник на Шести армейски корпус, а след това е началник на военния отдел в канцеларията на руския комисар в България и изпълнява длъжността русенски и свищовски губернатор.

ЧИСТИЯТ ПЪТ

(Стр. 389)

Разказът е напечатан в *ЛПр*, стр. 3—6.

Печата се със следните поправки:

Стр. 389, р. 4: «в която» вм. «в който» (по смисъл).

Стр. 389, р. 7: «разказаха се» вм. «разказваха се» (по *ЛПр* и *УБ*).

Стр. 390, р. 23: «отдето» вм. «отде» (по *ЛПр*).

Стр. 390, р. 24: «обезпокоителна» вм. «безпокоителна» (по *ЛПр*).

Стр. 391, р. 39: «Да пътувах» вм. «Да пътувам» (по *ЛПр* и *УБ*).

По повод на този разказ Вазов отбелязва в разговор с проф. Шишманов следното: «Това ми разказа (май 1895) Ив. Грозев (как се срещнал именно с Левски).» От горното съобщение, от авторската дата под текста и от встъпителната бележка към самия разказ става ясно, че той действително е бил написан през май 1895 г. — по времето, когато в София се извършва подготовка за тържественото откриване на паметника на В. Левски (по редица причини тържеството се е отложило и паметникът бива открит едва на 22 октомври 1895 г.).

Помествайки десет години по-късно разказа в *УБ*, Вазов е направил известни поправки: добавил е няколко израза, други е видоизменил, съкратил е отделни думи; тук редовно се посочва името на Ив. Грозев, което в първата публикация е означавано само с инициала Г. (тъй като тази поправка се среща многократно, тя няма да се отбелязва при вариантите).

Варианти в *ЛПр*

Стр. 389, р. 2: на Василя Левски / на Васил Левски * р. 4: в която бях член / *липсва* * р. 4—5: върху великия проповедник / върху личността и делата на великия проповедник * р. 9: съобразителност и хладнокръвие / съобразителност и извънредно хладнокръвие * р. 27: фотографическа точност / фотографическа тънкост * р. 28—29: (опита за биографията на Христо Ботев) / *липсва* * р. 31: Всяка гънка / Всяка гъвка *

Стр. 390, р. 4: оборване теорията / оборване на теорията * р. 12: и, макар скептик / *липсва* * р. 18: една от многото черти / една от безбройните черти * р. 30: дало заповеди / дало заповед *

р. 38: се запрашило шосето / се запушило шосето * р. 42: когато се доближи / когато се доближили *

Стр. 391, р. 14: и погледнал / и го погледнал * р. 31: да слезе / да слезне * р. 38: от Карлово / *липсва* *

Стр. 392, р. 6: той се обърнал / той се извърнал *

Варианти в *ЛПр, УБ*

Стр. 392, р. 6: на по-високо бърдо / на по-високото бърдо * р. 7—8: отседлали и развеждали конете си / отседнали и развождали конете си * р. 9—10: развеждал своя / развождал своя *

Стр. 390. . . .*както Карла XII не е знаел жена* —Карл XII (1682—1718), шведски крал, управлявал страната от 1697 до 1718 г.; изтъкнат пълководец, известен със спартанския си начин на живот.

Стр. 390. . . .*един от членовете на комисията, г. И. Грозев*— Иван П. Грозев (1847—1916), преди Освобождението известен революционер и близък другар на Левски; след Освобождението виден индустриалец и строител; през 1894—1895 г. той е бил кмет на София и председател на комисията за откриване на паметника на Васил Левски.

Стр. 390. . . .*селото Чукурлии* — сега село Песнопой, окръг Пловдивски.

ПРЕД ПИРОТ

(Стр. 393)

Разказът е обнародван за пръв път в *М*, г. VII, бр. 1055 от 17 ноември 1901 г. с подпис под текста: Х. Х.

Печата се със следните поправки:

Стр. 395, р. 16: «обоза с» вм. «обоза в» (по смисъл).

Стр. 395, р. 16: «джепането» вм. «движението» (по *М* и *УБ*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов е посочил повода за написването на тези спомени: «За подлистника на «Мир» по случай петнайсетгодишнината от превземането на Пирот.» Ръководейки се от това съобщение, можем да приемем, че спомените са били написани непосредствено преди обнародването им — в средата на ноември 1900 г.

При поместването на произведението в *УБ* Вазов е извършил допълнителна работа над текста: добавил е някои изрази и поголеми пасажи, други е съкратил или частично променил.

Варианти в *М*

Стр. 393, р. 5: минувахме във файтон / минувахме на пайтон * р. 10—11: да си завземе длъжността / да завземе длъжността си * р. 11: (тя беше поверена нему, бидейки пиротчанин) / *липсва* * р. 16: файтоните / пайтоните * р. 17: *след* граждански лица *е имало следния текст:* между които помня: покойний Илия Цанов, министър тогава на външните работи, г. г. Тодор Иванчов, Димитър Съселов и други * р. 17—18: Нашия файтон / Нашия пайтон * р. 19: ние влачехме / ние влачахме в него * р. 20: един офицер на излизане / един офицер на излазяне * р. 25: Слънцето грееше високо./ Слънцето грееше весело.* р. 25: Из равнината / Пред нас из равнината * р. 26: те в сгъстен строй / които в сгъстен строй *

Стр. 394, р. 6—7: Илия Цанов ∾ пътуваше напред / *липсва* * р. 16: нашия файтон / нашия пайтон * р. 17: патронени каси / патроневи каси * р. 28—29: по което / по които * р. 30: че той е напуснал града / че той наистина, деморализуван както беше, е напуснал града * р. 33: Но внезапно пред нас / Ненадейно пред нас * р. 35: от топовни гърмежи / от няколко топовни гърмежи *

Стр. 395, р. 5—6: в мокрите бразди / в мокрите угари * р. 22—28: Видяхме из лозята ∾ генералщабен офицер / *липсва* * р. 37: се отдалечаваха / се отдалечиха *

Стр. 396, р. 1: и претоварят / и претварят * р. 2—3: Заедно с нас се зазавръща / Заедно с нас се завръща * р. 4: трошене на колелета / трошене на колелата * р. 9: и да ни нападнеше / и да нападнеше * р. 20: от грешките ни / от грешката ни * р. 25—26: да млъкнат сръбските. / да млъкнат сръбските им. . . * р. 28: позорно / *липсва* *

Стр. 397, р. 1: в тъмното небе / в тъмното небо * р. 12—13: старата пиротска крепост / старата пиротска кула * р. 17: от Цариброд / *липсва* * р. 19: София, 1900 г. / *липсва* *

Варианти в *М*, *УБ*

Стр. 395, р. 15: търсеха подслон / търсеха подслона * р. 38: нашият файтон / нашият пайтон *

Стр. 393. *Спас Вацов* (1856—1928) — близък приятел на Вазов още от периода преди Освобождението, родом от Пирот, завършил Физико-математическия факултет в Загреб; дългогодишен директор на Метеорологическата станция в София.

Стр. 393. *Цариброд* — вж. тук, стр. [illegible]

Стр. 393. *Когато минахме Суковската река. . .* — става дума за р. Ерма, която извира от пл. Власина (в Югославия) и се влива в р. Нишава; р. Ерма е известна под името Суковска река поради намиращото се в близост до нея с. Суково, разположено между Цариброд и Пирот.

Стр. 394. *По тоя склон беше минала и колоната на майора Гуджев* — за майор Гуджев вж. тук, стр. 463; в случая се касае за настъплението, което една дружина от колоната, командувана от майор Гуджев, извършва на 14 ноември 1885 г. по склоновете на Видлич планина.

Стр. 394. . . .*харамийската доброволческа чета на майор Паница* — К. Паница (1855— 1890), известен политически и военен деец от края на миналия век; участвувал активно в политическия живот на страната по време на Съединението (1885 г.) и през режима на Регентството (1886—1887 г.); през 1890 г. организирал заговор за изгонване на Фердинанд от България; по време на Сръбско-българската война командувал една запасна рота от I пехотен Софийски полк и чета доброволци от Македония.

Стр. 394. . . .*министърът на външните работи Илия Цанов* (1835—1901) —преди Освобождението обществен деец на турска служба, официален защитник при съденето на Ботевите четници през 1876 г.; след Освобождението депутат, дипломатически представител в Цариград, окръжен управител и министър на външните работи в правителството на П. Каравелов (1884—1886 г.)

Стр. 394. . . .*по склоновете на Кел таш* — височина, разположена югозападно от Пирот; била превзета от българската войска на 15 ноември 1885 г.

МАРГАРИТА

(Стр. 398)

Произведението е обнародвано за пръв път в *БСб*, г. XI, 1904, кн. 4, стр. 201—206; кн. 5, стр. 265—271; кн. 6, стр. 334—337; кн. 8, стр. 473—477, без подзаглавията «Един роман в Прага» и «Откъслек».

Печата се със следните поправки:

Стр. 400, р. 30: «почтен» вм. «почетен» (по *БСб*).

Стр. 403, р. 3: «задоволни» вм. «задоволени» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 403, р. 21: «и го попита» вм. «и го пита» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 407, р. 11: «озарено от» вм. «озарено с» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 407, р. 36: «успеха» вм. «успех» (по *БСб*).

Стр. 408, р. 25: «на небосвода» вм. «за небосвода» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 411, р. 14: «заприказва» вм. «заприказа» (по смисъл).

Стр. 411, р. 20: «движенията» вм. «движението» (по *БСб*).

Стр. 412, р. 19: «замаха» вм. «замахна» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 413, р. 39: «се посрещна» вм. «се посреща» (по *БСб*).

Стр. 414, р. 9: «тя» вм. «ти» (по *БСб* и *УБ*).

Стр. 414, р. 23: «сред» вм. «след» (по *БСб*).

Стр. 415, р. 3: «с мнителността» вм. «със съмнителността» (по *БСб*).

Стр. 416, р. 27: «дихането» вм. «дъхането» (по *БСб*).

Стр. 418, р. 34: «ме направя» вм. «ме направи» (по *БСб* и *УБ*).

В разговор с проф. Шишманов Вазов отбелязва: «Един ден, като пътувах с голяма дружина за Мусала, покойният Васил Стоянов ми разказа за едно сприятеляване с една млада чехкиня. За жалост, по някои причини не можах да довърша тоя «роман от Прага» от 1875 г.»

Васил Д. Стоянов (1839—1910), който е разказал случката на Вазов, е живял в Прага през 60-те години, където е завършил гимназия и следвал филология и право. Той е един от основателите на Българското книжовно дружество в Браила през 1869 г., негов деловодител, а през 1873—1879 г. е учител в българската гимназия в Болград, Бесарабия. Очевидно, посочената от Вазов дата 1875 г. е произволна.

В описанието си на споменатия излет до Мусала (вж. т. 11 от настоящото издание) Вазов дава следната характеристика на В. Д. Стоянов: «Тоя сподвижник, който не стоеше в знаменития списък на излетачите до Мусала, в последната минута беше се явил на софийската гара за изненада и радост на всички ни. Лек и добър другар за подобни разходки, шегобиец, обладател на неизчерпаем запас от анекдоти, не всегда от целомудрен характер и голяма преснота, но винаги занимателни по начина, по който ги разказва, г.С. уме е да изпълни с една атмосфера от веселост и една тъмница. При това и песнопоец голям.»

По едни или други причини произведението е останало незавършено. На С. С. Бобчев, редактор на *БСб*, Вазов съобщава в писмо от 1904 г. следното: «Своевременно ти заявявам, че разказа не мога да продължавам по причина, известна тебе. Затова, ако намираш за по-добре, махни от края на тая коректура «следва» и да се тури точка.»

Въпреки че не е било довършено, произведението е намерило място в съставения през следващата година сборник *УБ*. Във връзка с публикацията в този сборник Вазов е направил едно значително допълнение в края на творбата, съкратил е на места отделни изрази и е внесъл многобройни стилни поправки.

Варианти в *БСб*

Стр. 398, р. 2: Един роман в Прага / *липсва* * р. 3: Откъслек / *липсва* * р. 5: в паркът / в градината * р. 7: черноок / *липсва* * р. 11: въз чаровни брегове / въз чаровните брегове * р. 18: отсам реката / наляво от реката * р. 22—23: по пейките / по столчетата *

Стр. 399, р. 1—2: се отвлече наляво / се отвлече наляво в градината *

Стр. 400, р. 3: за красота и изящество / за красотата и изяществото * р. 23: какво да прави / какво да го прави *

Стр. 401, р. 2: при непознатата / до непознатата * р. 28: подобни изяснения / подобни разяснения *

Стр. 403, р. 16: попита той една / попита една * р. 28: се качи тичешката по стълбите. Скоро се завърна / се качи тиришката по стълбите и скоро се завърна * р. 35: По стените и ореховите масички / По стените и по ореховите масички *

Стр. 404, р. 4: а над покривите им / а под покривите им * р. 12: *след* че тупа силно *на отделен ред стои:* Той беше самичък в салона.* р. 14: и видя тамо / и видя там * р. 20: четирийсет и пет години / четирийсет и пет годин * р. 28: и той й подаде тома / и той се поклони и й подаде тома *

Стр. 405, р. 3: от нейното пеене / от нейното пение * р. 13: каза той и ставаше / подзе той, като ставаше * р. 34: Влезе Маргарита. / Из същата бочна врата се подаде Маргарита.*

Стр. 406, р. 2: Трябва да се радвам / Трябва да се радваме * р. 36: дохождайте у дома / дохаждайте у дома * р.37: дохождайте свободно / дохаждайте свободно *

Стр. 407, р. 1: обсипваха Хилков / обсипваха Хилкова *

г. 7: свободно и задушевно / свободно, рязко и задушевно * р. 27: изблика на възторг / изблик на възторг *

Стр. 408, р. 1: предните чинове / предните редове * р. 19: Младото му, незачето / Младото му, незачекнато *

Стр. 409, р. 1—2: с мълчалив възторг / с благоговеен възторг * р. 8: *след* ръката й пробягваше *стои*: по най-високите акорди на пианото и, тогава, тя му се белнуваше, *

Стр. 410, р. 9: Софиинския остров / Софийския остров * р. 18: при постоянното чуруликане / при непрестанното чуруликане * р. 21: мътни / *липсва* * р. 24: на срещния горист бряг / на отсрещния горист бряг *

Стр. 411, р. 2—3: от деликатен мирис / от нежен мирис * р. 12: на светския човек / на светски човек * р. 30: изпитваше някакво чувство / изпитвайки някакво чувство *.

Стр. 412, р. 1: — Харесва ли ви се в Прага? / — Харесва ли ви се Прага? * р. 9—10: почти неприветлив / почти неприветливи * р. 12: *след* наш приятел *стои:* примъкна тя * р. 30—31: *след* поздрави дамите *стои:* които леко му клюмнаха *

Стр. 413, р. 11—12: Ученишката му стая му се видя / Ученишката му стая се видя *

Стр. 414, р. 22: с огромен букет / с огромен разкошен букет * р. 37: посещенията му / посещаванията му *

Стр. 415, р. 4—5: погледнеше графа Унтерберга / погледнеше графа Унтерберг * р. 16: между Маргарита / между Матилда * р. 17: всички връзки / сички свръзки * р. 24—25: с величествена апотеоза / с величествената апотеоза * р. 25: *след* възнесението на Маргарита в небесата *е имало следния текст:* О, как беше чудна в озарението на тихата вълшебна светлина, дигайки се във въздуха, като ангел безплътен и сияен с поглед неземен, впит някъде в пространството, тих, безстрастен и сладък.* р. 35: пеши и с кола / пеша и с кола * р. 36—37: се издигаше строга и замрачала / се издигаше строго и замрачало *

Стр. 416, р. 2: от една врата / от големите врата * р. 10: увита в широка / увита с широка * р. 11—12: дето се усмихват / дето се усмихваха * р. 28: един файтон / един пайтон * р. 32: и файтонът се понесе / и пайтоня се понесе *

Стр. 417, р. 5: заблазни за любов / заблазни в любов *

Стр. 418, р. 5: бяхте ли и там? / бяхте и там? * р. 10: ще се разходим някъде / ще се разходим на Стромовка * р. 26: поправяйки си / потривайки си *

Стр. 419, р. 28 — стр. 420, р. 12: Госпожа Кнотек изглеждаше небето. ~ След малко всички излязоха. / *липсва* *

Стр. 409, р. 18: научил от вестниците / научил във вестниците * р. 34: какъв майстор / какъв е майстор *

Стр. 411, р. 24: сините му очи / сините очи *

Стр. 413, р. 15: И защо тъй е любезна / И защо е тъй любезна *

Стр. 415, р. 10—11: жедни за тамян и поклонници / жедни за тамян и за поклонници * р. 14: той би пак видял / той бе пак видял *

Стр. 417, р. 1: дето не ти е мястото / дето ти не е мястото *

Стр. 418, р. 41: Хилков я погледна / Хилков я погледа *

Стр. 420, р. 1—2: забравих за Стромовка / *в БСб липсва;* забравях за Стромовка *(УБ)* *

Стр. 398. . . .*овдовялата след Белогорската битка хубавица* — на 8 ноември 1620 г. в началото на Тридесетгодишната война станала известната битка при Бела гора, в околностите на Прага, където крал Фридрих претърпял поражение; в резултат на това Чехия загубила политическата си независимост.

Стр. 398. *Вишеград* — най-старата част на Прага, изключително богата с архитектурни паметници.

Стр. 401. *«L'homme qui rit»* — «Човекът, който се смее», роман на Юго, излязъл от печат през 1869 г.

Стр. 403. *Задоволен* (остар.) — доволен.

Стр. 409. *Рулада* (фр.) — песен с бързо преливане на гласа от един тон в друг.

Стр. 409. . . .*ако чуехте Пати?* — Аделина Пати (1843—1919), прочута италианска певица (колоратурно сопрано).

Стр. 410. *C'est bien dit* (фр.) — това е добре казано.

Стр. 414. *Рампа* (фр.) — театрална сцена.

Стр. 415. *Аргус* (гр.) — според старогръцката митология стоок пазач-великан, когото богинята Хера изпратила при Йо, дъщерята на аргуския цар; пазачът бил непрекъснато нащрек и никога не затворил всичките си очи; преносно—бдителен страж, неотлъчен пазач и наблюдател.

Стр. 418. *«Gde domuv můj?»* — известна песен, която пее слепият гуслар в последното действие на драмата «Fidlovačka» от Й. К. Тил (1808—1856); по-късно става чешки национален химн.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪСТЪР СВЯТ

Капят листата 7
Една българка 10
Павле Фертигът 23
От оралото до урата 28
След двайсет години 32
Наум 39
Първите дни на свободата 44
Звездата 55
Един кът на покой и забрава 58
В градината на музите 62
Дъщерята на Пилата 66
Изпъденият марш 71
В електрическия трамвай 80
Урок 90
Война въз един одър 93
Под есенните лъчи 97
Инвалид 101
Тъмен герой 104
Улица «Братиано» 116
Великсин 118
Ah, Excellence! 122
Сливница 134
В зоологическата градина 138
Тотка 142
Епоха — кърмачка на велики хора 156
Сладкодумен гост на държавната трапеза 201

УТРО В БАНКИ

Утро в Банки 223
Балканските Ромео и Юлия 227
Запалените снопи 238
Увеселителен влак 243
Прощъпалник 256
Просяк 268
Убийство 270
Бъдни вечер в столицата 274
Японски силуети 284
Целувка на Македония 291
Нощ във вълшебен замък 297
Емма 306
На карантина 311
Една одисея из Делиорман 326
Великденско размишление 371
При Ивана Гърбата 374
Апостолът в премеждие 378
Срещите ми с Любена Каравелов 383
Чистият път 389
Пред Пирот 393
Маргарита 398
Бележки 421

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ IX

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Румена Михова

Формат 84/108/32; тираж 60 100 екз.; печатни коли 34.50; издателски коли 28.98;л. г. VI/32; изд. № 4096; пор. №148/1976 г. на изд. «Български писател»; дадена за набор на 1.VII.1976 г.; излиза от печат на 30. XII. 1976 г.; цена 2.47 лева

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София